

ગૂજરાત શાઝપત્ર.

પુસ્તક ૨૧ સું

જાન્યુઆરી સન ૧૯૮૨.

અંક ૧ લો.

ईश्वर प्रार्थना.

(કાવણી)

હે વિશ્વંભર કરુણા સાગર, જગન્નાથ જગજીવન હરી;
પ્રણત-પાળ દીનનાથ બન્ધુ તું, આપ વાણિ પ્રેમે મધુરી;
સચરાચર સૃષ્ટિમાં આપક, સર્વ શક્ત સર્વદા સદા;
સર્વાન્તરયાત્રી શુભ ચરણે, ધ્યાન ધરી નમિએ સુખદા. ૧

દુર્ગુણ સઘળા દૂર કરીને, સદ્ગુણ સર્વેમાં પ્રેરો;
પિતાતુલ્ય પોપણ કરી જનનું, આધી બાધિ અગાધ હરો;
બધે બધે સંપતિ મુખ સાધન, અધ અધદિત ઘટમાંયિ ઘટે;
રસનાથી નિશ્ચિત રટિયે પ્રભુ, ખટખટ ઝટ જગમાંયિ મટે. ૨

દેશિ જનો સહુ સંપી જંપીને, કુત્સિત કળિથી અલગ રહે;
ધર્મી બ્રહ્મ પ્રમાદ પરહરી, અલભ્ય લાભ અવશ્ય લહે;
નિંદિતપણ નિશ્ચરતા જ્ઞતાં, કીર્તિ બ્યોત જગમાં જાગે;
શુભ સુમતિ એવી પ્રભુ પ્રેરો, તોજ અનીતિ દુખ ભાગે. ૩

આપો શૌર્ય સર્વના ઉરમાં, જ્યેષ્ઠ મુખદ સાધન સાધિ;
આદર આણિ ઉદર પોપણનું, તો પરિણામ સુખજ લાધે;
દયા કરીને દીનજન ઉપર, અજ ધનની વૃષ્ટિ કરો;
કાપી કુસંપ ક્લેશ પરસ્પર, દ્વેષ મૂળ દુખદાઈ હરો. ૪

સત્ય સાક્ષા સર્વેધર તારી, તું કર્તા હતા જગનો;
આશ્રય આપાં તુજ કરુણાથી, કરે કાર્ય આરંભ જનો;
ઉઠો સ્વદેશી ઝડ જાગિને, નિંદા બ્રહ્મ, પ્રમાદ તણ;
ખરો સુધારી ખદાર પાડવા, કરો પ્રજાનો આર્થ હજી. ૫

આગેવાની કરી આગળ વાત, ભરતઅંડનો ઉદય કરો;

ઈશ્વર પ્રાર્થના.

રહે નામ અક્ષય આ જગમાં, વિજય રૂપ વરમાળ વરો;
કીર્તિ સ્તંભ થાશે સુખદાતા, સુસજ્જનો સંદુગુણ ગાથે;
યાવત્ સંદ્ર દીવાકરે જગમાં, પૂર્ણ કાર્ય તે પંકાશે.
ડોળ—ધાણુ દાંભિક સુધરેલા, કુષ્ટ બની ગર્વિષ્ટ પણે;
કરે અર્થનો અનર્થ જગમાં, સમર્થતા નિજનીજ ગણે;
સુધર્મનો તણ પંથ કુધર્મ, ગુપ્તપણે આરક્ત રહે;
ખળતાને ખાંપણુ ધારણુકરિ, શીઘ્ર જનોનું દીન દહે.
એવા કુત્સિત અસ્ત થઈને, દેશ ભક્ત વૃદ્ધિ પામે;
કરો એમ કિરતાર કૃપાથી, અનીતિ તો ન રહે નામે;
પક્ષપાતિ વિધાસધાતિ જન, પ્રત્યક્ષે ઈશ્વર પાસે;
ઉત્તરમાં અક્ષર શું કેશે, સમસ્ત કારણુ દરશાશે.
સદાચાર સુ વિચારે ચાલે, સિદ્ધિ સુખદિ સુખ પામે;
એ આશાએ પ્રાર્થન કરતાં, નિર્મળ જય જગમાં જામે;
સાર સાર શોધી સાક્ષર જન, હંસ ગુણે પયપાન કરો;
કાન વિનંતી એજ કરેછે, “સત્યમેવ જયતે” ઉચરો.

કાહ્યાનજી વિ. ધરમસિંહ ક.

અંભાળિયા.

કુહો.

સત્ય રૂપ પરમેશની, અપરમપાર કૃપાજ;
આપ્યું અમને આ સમ, વિદ્યા વર્ધક રાજ.

મતહર છંદ.

ઈશ ઈંગ્લિશ રાજ, હિંદના સુધારા કાજ
મોકલ્યું તે ખરે આજ, વે'મ જાળ ટાળવા;
કેલવણી ખાતું કાઢ્યું, સુધારા મંડાણ માંડ્યું;
અભણુ અભાગીઆ, કંગાલને ભણાવવા;
હામ હામ ક્રીધી શાળા, જેમાં ભણે બાળ બાળક
ભણ્યાને તો સુધારાના, સાથી ભાઈ ધારવા;
કેળવાયા રાજ વડે, એમ વિદ્યા વાડી દીધી;
એવા ઉપકાર કીધો, અમને સુધારવા.

કુહા.

મી પ્રભુને સાષ્ટાંગ હું, નમિ નમિ લાગુ પાપ;
કેલવણી આતા તણે, જય વાષો જગરાય.
કેલવણી દનારનો, માનો સૌ ઉપકાર;
ગુણ ભૂલે ને ગુરુ નણા, તે મહા પાપી અપાર.
વળી વિશેષે રાજની, અડતી કરને ઈશ;
પરમારથ કારજ થવા, રાજ મમ્યું ઇંગ્લીશ.
કેલવણીથી કંઈકનાં, સુધર્માં સર્વે કામ;
એ આશિષે રાજનુ, અદ્ધું રહેશે નામ.
જીલમ જૂઠુંને કપડેને, વેગમ થવા સૌ દૂર;
આ સુધરેલા રાજનું, અદ્ધું શોભા નૂર.
નાતિ રીતિ શુભ થઈ, શાંત થયાં સૌ કોય;
તે કૃણ રડા રાજનું, પ્રભુ કૃપાએ હોય.
દિન દિન રાજ વધો ધણું, અવિચળ રહે! આ કામ;
સુધારો સારો થતે, સધળાં સરસે કામ.
કેલવણીની કળ થકી, ઉઘડશે સૌ ખાર;
આજસ વેગમ વિડારતા, યાચે દેશ ટટાર.
લી. નાયજી ભાઈચંકર મહેતાજી
સ. નિ. કરમાડ તા. જંબુસર

ઈંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૫ ઝું. ધર્મોદ્ધારણુ.

પૂર્વેના ધર્મોદ્ધારકો—સત્પુરુષને જૂઠું ગમતુ નથી. દંભ, ને આડંબર
ભેદ તેઓનો આત્મા પાછો હેઠે; અને જે તેવી પદ્ધતિથી વિષયાસ-
ક્તિનું પોષણ થતું દેખે, તો તેઓ કોપીને તેના કડકે કડકા કરી નાંખી
લોઝોને પાછા સત્યને માર્ગે વાળે. આવા બેચાર મહા પુરુષો સમયાનુ-
સાર સોલમા સેકડામાં નીકળી આવ્યા તે પહેલાં કેટલાક સાધુઓએ
પોકાર તો ઘણા કાળથી ઉઠાવવા માંડ્યો હતો. તેમાં વિકલીફને પહેલું
સ્થાન ધોટે. ઐદમા સેકડામાં એણે ૨૫૪ રીતે પોપના સંપ્રદાયને ઇંગ્લાં-

ડમાં તુછકાર્યો, પણ જાતે શાંત, ને દેશકાળ પ્રતિકૂળ હોવાથી ખરાખર ફ્રાન્સો નહિ. તો પણ એને થોડાક શિષ્યો થયા ને પંથ ચાલ્યો. એ પંથીઓ, ઇતિહાસમાં લોલાર્ડ એ નામથી ઓળખાયછે, તેમણે રાજાઓનો પાછળથી મહા જીલમ છતાં અસત્યને નમણું આપ્યું નહોતું. એમ ધારવામાં આવેછે કે એમાંના કેટલાક નાસીને જર્મનીમાં ગયા, તેના સંગથી ત્યાં ધર્મ સુધારાના ખી પહેલ વહેલાં રોપાયાં.

પંદરમા સૈકડામાં બાહીમિઆ ખાતે જનહસ નામનો એક મહા જીસ્સા વાળો સુધારાનો સાધુ નીકળ્યો. એણે પોપનું જોર ડગાવી નાંખી તે પ્રાંતમાં ઘણા શિષ્યો કર્યા. એ પ્રબોધકને કુટ્ટોએ ખાળી મૂક્યો, ને એના પંથીઓ ઉપર વિકરાળ જીલમના વરસાદ વરસ્યા; પણ તેમની સંખ્યા વધીજ ગઈ.

એ સિવાય ઠેકાણે ઠેકાણે સઘળા દેશમાં ધર્માતુર માણસો પોકારી ઉઠતા, અને મરતાં મરતાં પણ ચાલુ અધર્મ ઉપર ફિટકાર નાંખતા. ધર્મ સુધારો પાસે હતો. એનાં નગારાં વાગવા લાગ્યાં હતાં. માર્ટિનલ્યુથર જન્મ્યો, ને ધડી ભરાઈ રહી.

માર્ટિનલ્યુથર—એ જાતે ગરીબ ખાણુ ખોદનારનો દીકરો જાઓ વિદ્યાભ્યાસ કરી શાસ્ત્રી (દાકતર) પદને પામેલો, પણ વૈરાગ્ય ઉપજ્યાથી આગસ્ટાઇન મઠનો બાપો થઈ રહેલો, વીટન બર્ગની પાઠશાળાનો એક આ સમે પ્રસિદ્ધ શિક્ષાગુરુ હતો. એ સ્વભાવે ગંભીર, ખરો, ને તીખો હતો. ઇ. સ. ૧૫૧૦ માં એને મહાધિકારીએ કાંઈ કામસર રોમ મોકલ્યો. ત્યાંનો ભ્રષ્ટાચાર જોઈ એનો ભાવ છિન્નભિન્ન થઈ ગયો, અને તે વેળાથીજ યૂરોપના ધર્મોદ્ધારણનાં બેમાલમ ખી એના મનમાં રોપાયાં. પાછો આઝો ત્યારે ઈશ્વરે પ્રસંગ પણ એવાજ મેળવી આપ્યા. પાઠશાળામાં એને સાકસનીના ઇલેક્ટરે (દાકતરે) ધર્મ શાસ્ત્રમાં બૈબલ શીખવવાનો હુકમ કર્યો. એ વિષે તો એનો ઘણા વખતથી ખાસ અભ્યાસજ હતો, અને તેથી એણે એવાં સરસ ને નવિન ઢપના આપ્યાનો આપવા માંડ્યાં કે તે સાંજળવા દૂર દૂરના વિદ્વાનો પણ દોડી આવતા. હજી ચાલુ ધર્મની વિરુદ્ધ એ કાંઈ બોલતો નહિ, અને એના વિચાર પણ તે રસ્તે ચડ્યા નહોતા; તો પણ બૈબલમાં હોય તેજ ધર્મ એ જ પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો સિદ્ધાંત તે

અત્યારથીજ એને મુખે પ્રગટ થવા લાગ્યો.

ઈ. સ. ૧૫૧૭મા નના ક્ષમાપત્રોની આડત જર્મનીમાં આની. તે આડતનો દલાવીયો (બાવો) એવા તો બકાલવેડા કરવા લાગ્યો કે તે હ્યુથરથી જોઈ રહેનાયુ નહિ. એણે પોતાની સહીસાથે એક એવુ જાહેરનામું મોહોડી દીધુ કે ક્ષમા પત્રોથી પાપ છૂટતા નથી, અને એ બાબત કોઈએ વાદ કરવો હોય તો હું તૈયાર છું. એ જાહેરનાયુ ૮૫ કલમનુ ઘણા શાસ્ત્રાર્થથી ભરેલુ હતુ. સામાનાણીઆ બાવાએ જવાબમાં જાહેરનાયુ કાહાડયુ પણ ગાળો શિવાય બીજું તેમાં થોડુંજ હતુ. તેને હ્યુથરના વિદ્યાર્થીઓએ ચોડવાઈ જાહેરમાં બાળી મૂક્યુ. આખા દેશમાં હોહા થઈ રહી, અને હ્યુથરના ૮૫ શાસ્ત્રાર્થો બધે ફેલાયા. એકજ શાસ્ત્રી એની સામા વાદ કરવા કેટલેક મહાને આવ્યો, તેને એણે હરાવ્યો; અને એની કીર્તિ વધી. આ પ્રસંગે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો બીજો એક સિદ્ધાંત એણે પ્રકાશ્યો કે આત્માનુ કલ્યાણ ક્રિયાસાધ્ય નથી પણ કૃપાસાધ્ય છે. વાત વધી, ને પોપ દશમોલીઓ, જે અત્યાર સુધી એને ફક્ત એ બાવાની સાધારણ વદવાડ ગણતો હતો, તેણે હુકમ મોકલ્યો કે હ્યુથરે જવાબ દેવા હજુરમાં આવવુ. સાક્ષસનીના કાર્દિરે વચમાં પડી એવુ ડેરવાળ્યું, કે જર્મનીમાંજ એનો ધનિસાફ કરવો. ઓસબર્ગમાં એક મોટા ધર્માધિકારીની આગળ એને બોલાવ્યો, અને ત્યાં કાઈક વાદવિવાદ થયો. આ પ્રસંગે એણે પોપ કહે તેજ ધર્મ એ મત નકાર્યું, અને વિશેષ એમ પણ બોલ્યો કે સેંટ પીટર (ઈસુખ્રીસ્તનો મુખ્ય એલો જેને રોમની ગાદી પોતાનો મૂળ મથાપક ગણેછે) તે પણ કોઈ વખત ભૂલતો હતો. પણ પછી સમજીને હ્યુથર રતોનાઈ નાકો. હવે એને દેશપાર કરવાનુ સાક્ષસનીના કાર્દેરે ઘણુંક દબાણ થયું, પણ તે સરદારે કાઈ પત્તો લગાડ્યો નહિ.

બજાથી વળ્યું નહિ, ત્યારે પોપે કળ અનાની. હ્યુથરની ઉપર પ્રીતિ ભર્યો કાગળ લખી વિનિ ચલાવવા માડી. એમાં તે કદાપિ ફાતત, પણ કેટલાક ધર્માધશાસ્ત્રીઓએ વાદ વિનાદ ઉઠાવી એને ચોડવ્યો, અને એણે ખુલા ંથો ખુલા ચાલુ ધર્મની વિરુદ્ધ લખ્યા. પોપે સભા મેળફી હ્યુથરના ૪૧ મત સૂંટી કાઢી તેને ધર્મદ્રોહી ડેરવ્યા, એના ંથો બાળી મૂકાવ્યા, અને હુકમ કર્યો કે જે માસની સુદતમાં જાતે હાજર થઈ પોતાના બાલ

જાહેરમાં પાછા નહિ જ્યેથી લે, તો એ ધર્મ બહાર. એ સાંભળી લ્યુથરે એથી પણ બારે કોપ જાણ્યો. એ હુકમ અને તે ભિન્ના પોપની સત્તાના પ્રતિપાદક ગ્રંથો લઈ એ ગામ બહાર ગયો, બધા લોકને એકઠા કર્યા, અને ત્યાં તે ઉપર પૂજો મૂકી સૌની સમક્ષ તેને ભસ્મ કરી નાંખ્યાં. ઈ. સ. ૧૫૨૦ ડીસેમ્બર તા. ૧૦ મી. આ વેળા એનું વય ૩૭ વર્ષનું હતું.

હવેથી એ પોપ વિરુદ્ધ ગ્રંથો ગરમ ભાંડતી બાપામાં ઉપરા આપરી પ્રગટ કરવા લાગ્યો. જર્મનીના પાદશાહે ઘણા બાપાતોના અનુમતથી એને ધર્મદ્રોહી ડેરવ્યો, પણ સાક્ષસનીના ઠાકોરે તજવીજથી એને એક એકાંત કિલ્લામાં સંતાડી દીધો. અહિંયાંથી એણે પાતકોચ્ચારણુ, ખલ્લ-અર્થ પ્રતિષ્ઠા, મૃતાર્થ પ્રાર્થના, વગેરે રોમના અનેક સંપ્રદાયની વિરુદ્ધ ઉછળતાં લખાણો પ્રગટ કર્યાં. એની અસર સાક્ષસનીમાં ધણીજ થઈ. સેકડો બાપા મઠ છોડી ગ્રહસ્થાશ્રમમાં પાછા આવ્યા, કેટલાકે પ્રભુ ભાજનની ક્રિયા છોડી દીધી, અને એના એક શિષ્યે તો વીટિનબર્ગના સઘળા દેવલોમાં જઈ મૂર્તિઓ ભાંગી નાખી, તથા ઐબલ શિવાયના સઘળા ગ્રંથોને બાળી મૂકવાના વિચારમાં હતો. પરસેવે ઉતારી આવું એ આસ્તાને અનુસરી કેટલાક કુલીનો એતરમાં મજૂરીએ જવા લાગ્યા. આ જોઈ લ્યુથરે પાછો બહાર આવ્યો, ને બધાને હૃદમાં રાખ્યા. પેલો શિષ્ય લડીને સ્વિત્ઝરલેન્ડના ધર્મોદ્ધારક પાસે જતો રહ્યો.

હવેથી લ્યુથર, જે જર્મનીના ધર્મ સુધારાનો મુખ્ય થઈ રહ્યો, તેણે નવિત સ્થાપનાનું બાપાંતર કર્યું, અને વિવિધ પુસ્તકો લખ્યાં. એણે હવે બાવાનો વેપ કાઢી નાખ્યો, અને પાછળથી એક બાવી જોડે લગ્ન પણ કર્યાં. ઉત્તર જર્મનીના ઘણા ઠાકોરો લ્યુથરના પંથમાં બળ્યા, તેમણે પોતાના રાજમાંથી બાવા બાવીના મઠ કાઢી નાખ્યા, અને તેની મિલકત તથા ગામ ગરાસો રાજ ખાતે જમ કરી દીધા. જર્મનીના રાજમંડળમાં આ ધર્મ સુધારા વિરુદ્ધ ઠરાવ થતો હતો, પણ આ ઠાકોરોએ વાંધો લખીને આપ્યો, અને તે વખતથી સઘળા ધર્મોદ્ધારીઓ નાટરેટ્ટ એટલે વાંધો ઉઠાવનારા એ નામથી ઓળખાયાછે. ઈ. સ. ૧૫૩૦ માં જર્મનીના પાદશાહે આ પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના લોકોએ પોતાના સિદ્ધાંત લખી આપ્યાં, અને તે પ્રમાણે વર્તવાની તેમને કેટલીક સરતોની સાથે રાજમંડળે છૂટ

આપી. તે છતાં વધારે સલામતીને માટે લ્યુથરપંથી ડાક્ટરોએ રાજકિય એકો કર્યો, અને તે વખતથી જર્મનીમાં ધર્મ સુધારો જડીભૂત થયો.

હવે લ્યુથરે બાકીનું આયુષ્ય પોતાના પંથની પદ્ધતિ બાંધવામાં તથા તેને અવશિષ્ટ કરવામાં ગાળ્યું. એણે ઈ. સ. ૧૫૪૬ માં ૬૩ વરસની ઉંમરે પોતાનો દેહ છોડ્યો. તે સમયે જર્મની સિવાય યુરોપના બીજા, પણ કેટલાક દેશમાં ધર્માદાર સ્થપાઈ રહ્યો હતો, કેટલેક ઠેકાણે તેમ ચવાની તૈયારી હતી, અને બધેજ તેનો પોકાર સંભળાઈ લોકના ચિત્ત અંચળ થવા માંડ્યાં હતાં. એ બધાનો જશ આ ધર્મવીર લ્યુથરને છે, અગર જો સમય પાકી રહ્યો હતો અને સ્વિત્ઝર્લેન્ડનો ધર્માદાર આપોઆપ બીજા સુધારકોએજ ઉઠાવ્યો અને વધારે ઉઠાપણથી સ્થાપિત કર્યો.

સ્વિત્ઝર્લેન્ડનો ધર્મ સુધારો પણ ક્ષમાપત્રોના કારણથી અને લગભગ એજ વખતે ઉભો થયો હતો. એના આગેવાન પણ ઝિંગલ્લી અને ખુલ્લિઝર નામના એ ધર્મ ગુરુઓજ હતા. ધર્માધિકારીઓએ સામાન્ય માંડ્યું પણ તેમનું કાંઈ આશ્યું નહિ, અને ત્યાંની પ્રજાતંત્ર રાજ સભાએ તે સુધારો મંજૂર કર્યો. સ્વિત્ઝર્લેન્ડનો ધર્માદાર, લ્યુથરે કર્યો તે કરતાં પણ, વધારે ચોખ્ખો ને સંપૂર્ણ હતો, પણ તેના આચાર્યોએ ઉઠાપણને નરમાય વાપરવાથી તે સલાહ શાંતિએ થયો, અને તે થઈ ચૂક્યો ત્યાં સુધી પોપને પૂરી ખબર પણ પડી નહિ.

---

*ખંડન કાર્ય ઇરાસ્મસ નામનો એક રસિક પંડિત આપ્પા યુરોપને માટે ખરાબર કરી ચૂક્યો હતો, એની સુધડ ફાંકડી બાનીએ ધર્મ ગુરુઓ તથા ધર્મ ક્રિયાઓને ઉપલા વર્ગમાં હાંસિ પાત્ર કરી ચૂક્યાં હતાં. નવિન સ્થાપના એણે મૂળ ગ્રીકમાં પંડિતાઈથી સારોદાર કરી હતી. પણ તે છતાં લ્યુથરે મંડનકાર્ય આરંભ્યું, ત્યારે પાછળથી એજ સુધારક કુધારા પહોંચ્યો હતો, કેમકે ધર્મનું એક તોડ્યા વિના સમજૂતીથી સુધારો કરવા તર્ફ એનું લક્ષ હતું. ખરી વાત તો એ છે કે ખંડનકારને મંડનકારની પ્રકૃતિજ જુદી હોય છે. એક(લાભાલાભ ૩૫) ફળજોય છે અને બીજો સત્ત જોય છે. એક માનુષી પ્રયત્ન ઉપર અને બીજો ધર્મધરંધર ઉપર આધાર રાખે છે. એક જનહિતને સંગ્રામે છે અને બીજો એક ઇશ્વરને નામે અલ્લેક ઉઠાવે છે.

લ્યુથરના ને આ સંપ્રદાયમાં કેટલોક મતભેદ હતો. તે બાગવા બંને પક્ષવાળા મથ્યા, પણ લ્યુથરના મમતને લીધે તેમ બની શક્યું નહિ, અને ઉલટો કાંઈ વૈરભાવ ઉત્પન્ન થયો.

પાછળથી કાલ્વિન નામનો એક સાની નીકળ્યો તેણે જિનિવામાં કાંઈ પેટાપંથ કાઢાડ્યો અને આગળ જતાં તેજ પંથ સ્વિત્ઝર્લેન્ડમાં બહુ બળવાન થયો. એ પંથ નામસ નામના એક ધર્મમસ્ત પુરુષે સ્કાટ્-લાંડમાં દાખલ કર્યો, અને હજી ત્યાં તેજ ચાલે છે.

ઇંગ્લાંડમાં ધર્મોદ્ધારણ.

નવીવિદ્યાથી ઇંગ્લાંડના લોક પણ ધર્મની બાબતમાં દેખતા થયા હતા. બધા વિદ્વાનો સમજતા હતા કે ધર્મમાં સુધારાની જરૂર છે, પણ તે કેટલો, ને શી રીતે કરવો તેમાં બે પક્ષ હતા. જર્મનીની પેઠેજ અહિંના વડા પંડિતો એમ ધારતા હતા, કે ધર્મનું ઐશ્ય તોડ્યા વિના સમજૂતીથી સુધારો કરવો, અને તેમ યવાની કાંઈક આશા પણ પડી હતી, કેમકે તે સમયે પોપ દેશનોલીએ જાતે મોટો વિદ્વાન અને તેમાંના કેટલાકનો પરમમિત્ર હતો. જુવાનીઆ ટોળી તોડવા તૈયાર હતી, અને જર્મનીના સુધારાની વાત જોમ જોમ તેમને કાને આવતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ વધારે ઉત્કંઠિત થતા ગયા. આખરે એક છૂપી સભા સ્થાપી તેઓએ લ્યુથરના મત ઇંગ્લાંડમાં ફેલાવવા ઘણી મહેનત કરી. પણ રાજ સત્તા સામી હતી, અને તેઓ લ્યુથર જેવા ભક્તિવીર નહોતા કે તેમનું કાંઈ ફારી શકત, પણ એક દૈવધોગી બનાવે તેમને મોટી સહાય કરી.

આઠમો દેવ્રી—એ વિદ્વાનોનો મિત્ર અને જાતે પણ કાંઈક વિદ્વાન હતો. એ પણ સુધારો કરવા ચાહતો હતો, તે ધર્મનું ઐશ્ય રાખીને. તેથી જ્યારે લ્યુથરે સામ સંસ્કારનું ખંડન કર્યું, ત્યારે એણે પંડે તેનો પ્રત્યુત્તર છપાવ્યો (ઈ. સ. ૧૫૨૧) અને તેથી પોપે રાજ યઈ એને “ધર્મ રક્ષક”નો ખિતાબ આપ્યો, જે હજી ઇંગ્લાંડના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજાઓ પણ ગર્વથી રાખી રહ્યા છે.

ઈ. સ. ૧૫૩૦ માં જ્યારે કાયેરાઈન રાણીને તજ દેવાનો એને મમત બરાબો હતો, તે વેળા એનો કારભારી ઠામસ કામચલા કરીને હતો તે બડો પ્રપંચ વેર હતો. તે તથા કાન્થર નામનો એક જુવાન શાસ્ત્રી સુધાર પક્ષનો હતો તે બંને એ રાજાને ચડાવ્યો, કે પોપની સત્તા રદ કરો તોજ

તમારું ધાર્મિક યાચ એમ છે. તે ઉપરથી હેવીએ (ઈ. સ. ૧૫૩૨-૩૩ માં) પાર્લામેન્ટ પાસે એવા કાયદો કરાવ્યા કે ઇંગ્લાંડમાં ધર્મનું આધિપત્ય રાજાનેજ હાય છે. રાજાનો વિચાર ધર્મ પદ્ધતિ ફેરવવાનો જરાએ નહોતો, પણ પરિણામે સઘળું કામ્બેલે તેની પાસે કરાવી લીધું. પોપે આડવાઈને એનું નવું લગ્ન ખોટું કરી ધર્મ બહાર મૂક્યો, ત્યારે પાછો કામ્બેલે પ્રખ્યાતો કે આપણા દેશના સઘળા પાદ્રીઓની બહાલી બરતફી આપના હાયમાં સર્વી હવે જરૂર છે. રાજાએ એને ધર્મ આતાનો પ્રતિનિધિ નીમ્યો અને તે અધિકાર મળતાંજ એણે ફરમાવ્યું કે ધર્મના બાપ્તિસ્મનો અર્થ સનદ આપીએ તેણેજ કરવાં. આ રીતે સઘળા પાદ્રીઓના એણે માં બંધ કરી દીધાં એટલુંજ નહિ, પણ એ કહે તે મતનાં ને ઠપનાંજ બાધણા આપવાની તેમને ફરજ પાડી. મોટે પ્રસંગે તો વિધવના પેટાં પણ એ પોતે લખી મોકલતો. બીજી તરફથી રાજાનું ધર્માધિપત્ય કબુલ ન કરે તેને એ દુઃખ દઈ મારી નાખવા લાગ્યો. શેહ બેસાડવા મોટાનેજ તેણે પ્રથમ પકડ્યા. એક બેનો રાજ બીજ પણ આ સમયે જન્મે થઈ ગયાં, પોપના પક્ષમાં કોણ છે તેને ઝટ પકડી પાડવા એણે એવા કાયદો કરાવ્યો, કે નવા લગ્નથી જે પુત્રી થઈ છે તે રાજાની ખરી વારસ છે, અને તે કાયદાને સ્વીકારતાં લોકો પાસે એવી પણ પ્રતિજ્ઞા કરાવતા કે રાજાનું એ નવું લગ્ન સથાત્થ છે. આથી કેટલાક સત્તવાદીઓને મરવું પડ્યું. એમાં સરટામસ મોરનું નામ બહુ પ્રસિદ્ધ છે. એ આ સમયે યુરોપના સારામાં સારા પંડિતો માંનો એક હતો, અને એના કેટલાક વિચાર તો જમાનાથી એટલા આગળ હતા કે તે ખસે વરસ સુધી વિદ્વાનોથીએ સમજાયા નહિ. આ હતાથી આખું યુરોપ કંકળી ઉઠ્યું, અને પોપે હેનીને પદભ્રષ્ટ કરવાનો હુકમ કાઢ્યો. આ કાળ એવા તો નહોતો કે કોઈ પોપનું બીડું ઝડપી ઇંગ્લાંડ પર હુમલો કરે પરંતુ દેશમાં નારાજી પે, ખટખટ, ને કાંઈક કિતુરો વધ્યાં. આ સમયે કામ્બેલે પાધું મૂચવ્યું કે જર્મનીના પ્રોટેસ્ટન્ટ સાથે હવે સંધિ કર્યા વિના છૂટકો નથી, અને કેટલોક ધર્મ સુધારો પણ દાખલ કરવો જોઈએ—કાંઈ નહિ તો પોપને બાળવાને માટેજ.

એ ઉપરથી રાજાએ મડીની રીતભાત તપાસવા પંચ નીમ્યા, અને તેમણે કાનના કીડા ખરે એવા તાત્કાળ એક હેવાલ પ્રગટ કર્યો. તુર્ત

હુકમ થયો કે ૨૦૦૦ રૂપિયાની અંદરની ઉપજવાળા સઘળા મઠ બંધ પાડવા અને તેની માલ મિલકત સરકારમાં જમા કરવી. આથી રાજને ૧૦ લાખ રૂપિયા રોકડા તથા વર્ષે ૩ લાખની આગીરો હાથ આવી. ત્રણેક વર્ષ પછી મોટા મઠ પણ બંધ પાડ્યા. આ સમયે રાજનો એવેનસ વર્તી રહ્યો હતો, કે કેટલાક મઠ વાળા ખિચારા પોતાની મેજેજ અર્જ કરવા લાગ્યા કે અમારા મઠ બંધ કરો. એની આગીરોમાંથી કેટલીક પાકથાળાઓને આપી, અને ઘણી ખરી દુરબારીઓમાં વહેંચી દીધી. આથી રાજને એક બહાલી નુકશાન થયું, પણ તે સમયે તો પોપ વિરુદ્ધ એક જબરો અમીર વર્ગ ઉભો થઈ આવ્યો. (ઈ. સ. ૧૫૩૧—૧૫૩૬)

આજ ત્રણ વર્ષમાં જત્રાઓ બંધ પાડી, વૃત્ત ઉત્સવના દિવસો ઓછા કર્યા, મૂર્તિ પૂજા અને સાધુ સંતોના શેષ ભાગની ક્ષતિ કરી તે રીવાજો છોડાવ્યા, અને ટામસ આમેકટની તો ઘોરે પણ ખોદી માપી. સર્વ સંસ્કારમાંના ત્રણજ રાખ્યા, મુક્તિને કૃપા સાધ્ય માની, અને મૃતાર્થ પ્રાર્થના વગેરે અનેકે કર્મ રદ કર્યા. “ધર્મના સિદ્ધાંતો” હેતુએ પોતાના હાથે લખી કાઢ્યા, અને તેજ ઇંગ્લાંડનો ધર્મ એમ બધાને કાયદો કરી મનાવ્યું. જૈબલનું ટિન્ડેલ કૃત ભાષાંતર જે પ્રથમ એણે નિષિદ્ધ ગણ્યું હતું તેમાં કાંઈ સુધારો કરાવી હાલ પ્રગટ કર્યું, અને તે વાંચવાની લોકોને છૂટ આપી. આ રીતે ક્રામ્બેલના પ્રધાનવટામાં (ઈ. સ. ૧૫૩૦—૪૦ સુધીમાં) અગત્યનો ધર્મ સુધારો બધો ઇંગ્લાંડમાં દાખલ થઈ ચૂક્યો, પણ બળાતકારે અને ઘણા લોકનો ઈચ્છા વિરુદ્ધ. પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો હાથ મુખ્ય સિદ્ધાંત કે “સઘળાને પોતાની ખુદી કબુલ તે ધર્મ માનવાનો સંપૂર્ણ હક છે” એવો આવેળા જર્મનીના ધર્મોદ્ધારકોના પણ લક્ષમાં ખરાબર નહોતો, અને ઘણી વખતે રોમન કાથોલિકની પંથે તેઓ પણ પોતાનો મત પરાંણે મનાવતા.

આથી નવલોહા સુધારાવાળાનું બહુ મડી વાગ્યું. ગેબીર ધર્મક્રિયા

*એક મૂર્તિ માધું હલાવતી ને ડોળા ફેરવતી હતી તેને કોરટમાં એસી આણી તેનો દોરી સંચો બધાની આગળ ખુલ્લો કર્યો. મરિયમની મૂર્તિઓ નવસી કરી ગાડાં ભરી લંડન મોકલાવતા, અને ત્યાં તે બધીને જાહેરમાં બાળી મૂકતા.

ચાલી રહી હોય; ત્યાં જુવાનીઆ ધૂસી *જેબલના વાઝો ખરાડવા લાગ્યા; કેટલીક કિશોરીઆ દેવલમાં નવી પ્રાર્થનપદ્ધતિ લાવી વાંચવાનો ડોળ કરવા લાગી, અને કેટલાકે ધર્મોપદેશકારીઓની કચેરીપર ટોળાબંધ ચડી જઈ તે-નેજ તોડી પાડીઓ. પ્રભુ ભોજનની ક્રિયામાં એક સમય પાદ્રીએ પ્રભુ મૂર્તિને જાણ કરી, ત્યારે એક જણે ઉઠી પોતાનો કૂતરોજ જાણે ધર્યો. જેબલના અર્થ તો બધા મનસ્વી કરે, અને તેના વાદ, વિવાદ, ને ઝગડા મોહોલે મોહોલે ને પીઠે પીઠે ગાજી રહ્યા. કેટલાકે “ધર્મ સિદ્ધાંત” (રાજાએ કાઢ્યા હતા તેની) ચર્ચા ચલાવવા માંડી, અને પ્રભુ ભોજનની હાંસિના તો ખ્યાલ ટપ્પા ને ફારસો જોડાયાં. ચેવટે કેટલાક જુવાન પાદ્રીઓ કાયદાનો બંધ તથા લોકલાજ તોડી ટપોટપ બાઝડીઓ પરણી બેઠા.

આ બધું જોઈ જૂના વિચારના લોકોના કલેજાં બળી ગયાં, અને ધર્મગુરુઓ તો છેક દિગ્મંદળ બની ગયા હતા; પણ હેની જેને અત્યાર-સુધી કામચેલે સોસકે ચડાવી જેમ તેમ કરતાં સોસામાં ઉતારી રાખ્યો હતો, તેનો આ જોઈ મિલજળ ગયો, અને એણે “સાત કલનનો” કાયદો કર્યો. ઈ. સ. ૧૫૩૬. એમાં પ્રજાચર્યવૃત્ત, ખાનગી પ્રભુ ભોજનની ક્રિયા, અને પાતકોચ્ચારણ એ કબુલ રાખ્યાં, અને તે વિરુદ્ધ ને બોલે કે કરે તેને બારે શિક્ષા ઠેરવી. તેથી હવે તો રોમન કાથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ એ બંનેનો મરો જાગ્યો. બંનેને ખાળી મૂકવા ઠેર ઠેર ચિતાઓ સજગતી હતી. આ પ્રમાણે હેનીના આખા રાજપર્યંત ઇંગ્લાંડમાં ચાલ્યું.

છઠા એકવર્ડના વખતમાં ને જે રાજરક્ષકો થયા તે બંને એ કાન્મ-રના કલ્પા પ્રમાણે ધણા સુધારો દાખલ કરી દીધો. લોલાર્ડની સામા ને ને કાયદા પહેલાં થયા હતા તે તથા પાછલા રાજના “છકલમો” વગેરે ધર્મ સુધારાને નડતા સઘળા ધારા રદ કર્યા. ધર્મ ખાતાની સઘળી આગીરો ખાકી રહી હતી તે જામ કરી અને વિદ્યાખાતાને આપવાનું ઠેરવ્યું, પણ ધણા ભાગ વગવસીલાવાળાઓને આપી તેમને આગીર બનાવ્યા. દેવ-રથાનોમાંથી મૂર્તિ કાઢી નાખનારું પંચ નીમ્યું. ઉપાસના વિધિમાં ઇંગ્લેન્ડ બાપા વાપરવાનો હુકમ કર્યો (અત્યાર સુધી લાટિન બણવામાં આવતી);

*શ્રાવણોની સમામાં આવી કોઈ નીચ વર્ણનો ગણતરી મેંત ખરાડે તેના જેવું આ તે સમના આસ્તિકોને લાગતું.

રાજાનું ધર્માધિપત્ય ન માને તેને સજા કરવા લાગ્યા; વહેમી રિવાજો ન પાળવાનો ઢંઢો ફેરવ્યો, બૈબલ વાંચવાની નિરંકુશ છૂટ આપી; સાધાર્ણ-નિક પ્રાર્થન પદ્ધતિ પ્રગટ કરી (જે જીજ્ઞાસુ ફેરફારની સાથે હજુ ઇંગ્લાંડમાં આવેલો); અને પાદ્રીઓને પરણવાની કાયદાથી રજા આપી. બાર ધર્મ બોધ છપાવ્યા, અને તે પ્રમાણેજ વ્યાખ્યાનો આપવાની બધાને તાકીદ કરી, તેમજ કેટલાક લ્યુથરના, ને કેટલાક કાથલિકના સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યા; જર્મનીથી પ્રોટેસ્ટન્ટ વર્તાઓ ખોલાવ્યા; અને ટુંકામાં હવેથી ઇંગ્લાંડના સમાજે ધર્મ સુધારાનું ઓખું રૂપ પકડ્યું. “ધર્મની ૪૨ કલમો” તૈયાર કરી અને તેમાંનીજ ૩૯ ઉપર હાલનો પણ ઇંગ્લાંડનો ધર્મસમાજ ઉભો છે.

આ લોકોએ પણ હેન્રીની પેઠેજ પોતાનો પંથ ચલાવવા બળાટકાર અને જીલમ વાપર્યો હતો, એમની પણ ધર્મના ઐશ્યને માટે ઘણી અંત હતી, અને “ધર્મઐશ્ય” નો કાયદો બેવાર પસાર કર્યો હતો, અને જે એમના મતને નહિ માને તેને ટપોટપ કેદમાં મોકલતા. આના બાપ ટિસ્ટ નામના એક પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથવાળાને કે નાસ્તિક તથા અનાસ્તિકોને તો પૂર્વવત્ ખાળીજ મૂકતા.

મેરી, આ રાણી હડહડતી રોમન કાથલિક હતી. (ગાદીએ બેઠી કે તુર્ત તેણીએ પોતાના ધર્મવાળા કેદમાં પડ્યા હતા તેને જોડ્યા, અને પાછલા રાજમાં જે જે ધર્મ સુધારાને લગતા કાયદા થયા હતા તે રદ કરી પોતાના બાપનો બાંધેલો ઉપાસનાવિધિ ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. આથી તો રૈયતનો ઘણો બાગ રાશ થયો, કેમકે તેમને એ કરતાં વધારે સુધારો હાલ જોઈતો નોહતો. પણ આવા ધર્મપુદના કાળમાં આવી ધર્માધ રાણીથી એટલું કરીને કેમ બેસી રહેવાય ? પોપ સાથે ક્યારનો પત્ર બ્યવહાર ચાલી રહ્યો હતો, અને તેણીએ ઇ. સ. ૧૫૫૪માં ઇંગ્લાંડનો ધર્મ સમાજ પાછો શ્રી પોપને ચરણે ધર્યો. આ વાત પાર્લામેન્ટની મંજૂરીથી તેણીએ કરી હતી. મઠની આગીરો પાછી આપવાનો કાયદો પસાર કરવાનું કહ્યું તારે પાર્લામેન્ટે આગૃહથી ના પાડી, કેમકે તેમ કરતાં તો તેમાંનાંજ ઘણાને ઘેર ગોદો લાગે એમ હતું. આ ઉપરથી જણાય છે કે કાયસેલ મઠની આગીરો આપી દરબારીઓને અમીરો કર્યા. તેથી એ કાયદો તો થયો ખરો કે સ્વાર્થને લીધે તેઓ સદા સુધારાના સાથી

યઈ રહ્યા.

પછીથી રાણીએ ખીબ પંથવાળા ઉપર જીલમને બળાત્કાર ચલાવવા માંડ્યો, અને તે કારણથી એનું નામ ઇતિહાસમાં ખૂબી મેરી એવું પડી રહ્યું છે. એના વખતમાં કુલ ૨૮૪ માણસોને બરમ કરી નાખ્યા હતા, અને તેમાં સ્ત્રીહત્યા કે બાળહત્યાનો પણ જરાએ વિચાર રાખ્યો નહોતો. પાછલા એ રાજમાં આગળ પડેલો અને ઇંગ્લાંડના હાલના ધર્મ સુધારાનો મૂળ પુરૂષ કાન્થર તથા લાટિમર એ બંને આ વખતે માર્યા ગયા, અને તેથી પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ વધારે ઉચ્ચેરાયો.

ઇસિઝમેથ જાતે ધર્મની કેવળ બેદરકાર હતી, પણ લોકની રૂબ જોઈ તે બાબત વર્તતી. તેણીએ જોયું કે હવે ઇંગ્લાંડના ઘણાલોક પોપને માને એમતો છેજ નહિ. અને તેથી ગાદીએ બેઠી કે તત્કાલ “ધર્મોપત્ત” નો કાયદો પાછો મંજૂર કર્યો, અને મેરીએ જે જે કંઈ હતું તે બધું રદ કર્યું. પછીથી પરરાજ્યોનો મામલો જ્યો ચતો ગયો તે પ્રમાણે તે રાજનીતિ ધર્મની બાબતમાં રાખવા લાગી. પણ સમો એવા હતો કે પરરાજ્યોના સંબંધમાં ઇંગ્લાંડનો પ્રોટેસ્ટન્ટ ચવામાં લાભ હતો, અને લોકોનું વળણ પણ દિનપરદિન તે તરફ વધતું જતું હતું. તેથી કાંઈ માર કાંડ કર્યા વિના તજવીજથી ધર્મ બોધકના કામ ઉપર ચૂપકીથી સારા પ્રોટેસ્ટન્ટ વિદ્વાનોનેજ તે નીમવા લાગી, અને તે કુક્ષિ કાળાંતરે ઘણાને પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના કરવામાં બહુજ હતેહ પામી. તેણીએ ફલાંડર અને ફ્રાન્સમાંના પ્રોટેસ્ટન્ટોને સારી મદદ કરી, અને તે વખતથી ઇંગ્લાંડ યુરોપના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યોનું આશ્રય સ્થળ ગણાવવા લાગ્યું. ઈ. સ. ૧૫૫૩ માં પાર્લામેંટે ધર્મની ૩૯ કલમો મુકરર કરી અને અદ્યાપિ તેજ ઇંગ્લાંડના ધર્મ સમાજને માન્ય છે. હેવીએ પ્રથમ પોપની સજા નકારી તેને હાલ ૩૩ વર્ષ એટલે એક પુરો જમાનો યઈ ગયો હતો, અને એ દરમ્યાન પોપના માર્ગનો બોધ એવી સત્તીથી બંધ રાખ્યો હતો કે આ સને ઘણા લોક કુદરતી રીતે પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના યઈ રહ્યા. કેટલાક તો અતિપર ગયા હતા. એવા લોકને રાજસત્તા એ ડેરવેલી પદ્ધતિ પરવડતી નહોતી, અને તેમણે તે વિરુદ્ધ ચાલવા માંડ્યું હતું. આ લોક પ્યુરિટાન એ નામથી ઓળખાવવા લાગ્યા, પણ તેમને વિશે આગળ બહુ બોલવું પડનાર છે તેથી અત્રે કાંઈ લ-

ખતા નથી. આ લોકને દાખમાં રાખવા આ રાણીના રાજના છેલ્લા ભાગમાં “ધર્મઐક્યના” કાયદાને આધારે ખલુ કેર પર્ત્યો હતો. કેટલાકે એવી ગણતરી કાઢીછે કે ખૂની મેરીને હાથે મૂઆ તેના કરતાં પણ વધારે પ્રાટેમ્પ્ટોના જિવ આ રાજમાં ગયા. આવે સમ રોમન કાયોલિક ઉપર કેટલો જુલમ હશે તે તો કહેવાનીજ જરૂર નથી. મ્ક્રાટ લોકની રાણી મેરીને નિમિત્તે જ્યારથી તર્કો ઉઠવા લાગ્યાં હતાં, ત્યારથી ઇલિઝાબેથ તે લોક ઉપરતો કાળ કરાજજ ધધને બેઠી હતી.

ચીનાઓની પરીક્ષા પદ્ધતિ.

અમારા વાંચનારમાંથી કેટલાકે કદી રાખજી હશે કે ચીનના રાજમાં સરકારી નોકરી વગવચીલાથી નહિ, પણ અમુક શક્તિ પરીક્ષાઓમાં ખરાબર પાસ થવાથીજ મળેછે, અને એ કારણથી એ દેશમાં અરેખરા વિદ્વાન સિવાય બીજા કોઈના હાથમાં રાજસત્તા સોંપાઈ જતી નથી. એ સિવાય એ પરીક્ષાઓની પદ્ધતિ એવી રાખીછે કે જન કેળવણીને પણ ઘણું ઉત્તેજન મળેછે, અને વિદ્વાન કહેવડાવવું અને ચીનમાં માણસો આ નિંદગીનું એક મોટું કર્તવ્ય ગણતાં શીખ્યાછે.

આ ધારો ચીનમાં આજકાલનો નથી. ઇ. સ. ૬૦૦ ને સુમારે એ ધારો નીકળ્યો એમ ધારવામાં આવેછે, અને તે સમયે એ દેશ ઘણા કેળવાએલો તથા સુધરેલો હતો એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. ચીન હુનરકળાને માટે તો પંકાતું આબુંજ છે, અને વિદ્વાતામાં પણ માત્ર જરતખંડ થીજ એની પ્રાચીન પ્રસિદ્ધિ ઉતરતી હશે. કાન્ફયુંશિયસ નામનો જ્ઞાન-માર્ગી પંડિત ઇ. સ. પૂર્વે ૪૭૯ વરસ ઉપર યજ્ઞ ગયો ત્યારથી એ દેશમાં વિદ્યાનો પ્રસાર થવા લાગ્યો, અને તેનું ફળ એ યજ્ઞ કે ઘણા સૈંકડાથી સરકારી નોકરી વિદ્વાન સિવાય કોઈને મળેજ નહિ એવા કાયદો ચાલેછે.

એ દેશમાં સરકારની તર્ફથી ચાર મોટી પરીક્ષાઓ લવાય છે અને તેમાં પસાર થાય તેને માટે ચાર ખિતાબો છે. તેનાં નામ સિન્સાઈ છે કુનિન, હસિનજે, અને હન્નિન, એમાંના પહેલા ત્રણ ખિતાબ બી. એ, એમ, એ, ને દાંતર (વિદ્યાના) ની ખરાબર ગણી થકાય. ચોથો ખિતાબ

સૌથી મોટો છે અને તેમાં પાસ થનાર દેશની મહામંડિતમંડળીનો જન્મ-પર્વેત સભાસદ થાય છે.

પહેલી એટલે બી. એ. ની પદવી મેળવવાને સારૂ ત્રણ ટેકાણે પરીક્ષા આપવી પડે છે. પ્રથમ પરીક્ષા પરગણાની સરકારી પુસ્તકયાળામાં ત્યાંના માનિજ્ઞેટની દબ્બરેખ નીચે થાય છે. એ પરીક્ષામાં આવવાની સર્વેને છૂટ છે. વાતચિત કે નકલ ન કરે તે બાબત બારે બંદોબસ્ત રાખવામાં આવે છે. પરીક્ષામાં કોઇ બાબત ઉપર ફક્ત નિબંધ લખાવે છે અને તે તપાસવા માટે એક સરકારી પરીક્ષક હોય છે. આપણી પેઠે સંકડે આટલા દોકડા મેળવે તો પાસ થાય એમ ત્યાં નથી, પણ જરા પણ કાંઈ જૂલ કરી કે તેને કાઢી જ મૂકવામાં આવે છે. ૪૦૦૦ ઉમેદવારમાં આશરે ૩૦ જણ પાસ થતા હશે. જે પાસ થાય તેના નામ માનિજ્ઞેટની આફીસને દરવાજે ચોંડવામાં આવે છે, એતો કાચી પરીક્ષા થઈ રહી. હજી એ આવવાની બાકી છે. તેને માટે પાસ થએલા ઉમેદવારો પોત પોતાના જિલ્લાના શેહેરમાં જાય છે. ત્યાં પાસ વિદ્વાન અમલદારો રાખેલા હોય છે, અને તેમને ત્યાં પાસ થાય ત્યારે પ્રાંતની રાજધાનીમાં હેલ્લી પરીક્ષા મંત્રીમંડળમાંનો એક અમલદાર લે છે. આ રીતે ત્રણ ટેકાણે તરવાઈને જે સહી સલામત રહે તેને બી. એ. નો ખિતાબ મળે છે. આટલી બધી પરાકાષ્ટા આ પરીક્ષામાં છે તેછતાં લોકો તેની ઘણીજ ખંત રાખે છે, કેમકે એના કાયદા પણ તેજ પ્રમાણમાં છે. હવેથી એ પાસ થનાર માણસની ગણનાજ જૂદી રીતે થાય છે, અને ગમે એવા નીચ કુળનો હોય તોપણ તે હવે જિંદગી ગણાય છે. કાયદાની નજરમાં પણ હવે તે જૂદીજ જાતનો માણસ થઈ જાય છે. હવેથી શરીરશિક્ષા એટલે ફટકા મારવા વગેરેની અનેક સજાઓ એ દેશમાં ચાલે છે તેમાંની કોઈ પણ એને થઈ શકતી નથી.

બીજી પદવીની પરીક્ષા ત્રણ ત્રણ વર્ષે આખા રાજ્યમાં એકજ વખતે જુદા જુદા પ્રાંતમાં થાય છે. એમાં ઊમરનો કાંઈ પ્રતિબંધ નથી, અને વખતે ઘરડા ઘરડા માણસો પણ એ પરીક્ષા આપવા દોડ્યા

૧ ફ્રાન્સમાં. ઇમ્પરિઅલ એકેડમી છે તેને આ મંડળી મળતી જણાય છે. એ મંડળી જે ગ્રંથ મંજૂર કરે તે સર્વમાન્ય કહેવાય.

આવેછે. કહેછે કે એક વખત એક છોકરો, તેનો બાપ, અને તેનો દાદો એ ત્રણે એ પરીક્ષા આપવા બેળા આશ્રા હતા. આ પરીક્ષાને માટે આટલી ઉત્કંઠા રહેવાનું કારણ એછે કે આ પરીક્ષામાં પાસ થવાથી જ સરકારી ઓધો મળેછે. એ ચીનનાં સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા છે. એમાં જે પાસ થાયછે તેને સગાવાહાલાં ઉપરા ઉપરી મિલ્ક્યાની-ઓ આવેછે અને આનંદ આનંદ કરતા ઘેર પાછા તેડી જાયછે. પણ આ પરીક્ષામાં પાસ થવું એ કાંઈ સહેલ નથી. નકલ(કાપી)ને માટે અજબ જતો રખાયછે. જેવા ઉત્તેજવાર આવેછે કે તેનો બરાબર ઝાડો જાયછે અને પછી ચાર ફૂટ લાંબી ને ત્રણ ફૂટ લાંબી અકેકી નાનકડી ટોટડીમાં એમાંના દરેકને પૂરેછે. એમાં એક અડખચડું પાટીઉ જડવું હાયછે તે ઉપર તે ઉત્તેજવાર બેસેછે, અને સામું એક બીજું હોય છે તે એની ટેબલનું કામ સારેછે. આખો દહાડો પરીક્ષા ચાલેછે ત્યાંસુધી એનાથી આ કોટડીમાંથી બહાર નીકળવાનું નથી, અને આબુંપીવું વગેરે જે કાંઈ કરવું હોય તે ત્યાંજ તે કરેછે. આવા જતપતામાં કાંઈ ગરબડ ચાલી શકતીજ નથી પણ જો કાંઈ પકડાયું તો પહેલી પદવી છીનવી લેછે, બીજી શીક્ષા કરેછે, અને તેના બાપ તથા મહેતાજીને પણ સજા થાય છે. એ પરીક્ષામાં કનિતા, કાયદા, રાજનીતિ વગેરે ઘણી બાબતો ઉપર લખાવે છે. કાગળો તપાસતાં પચાશક દહાડા જાયછે, અને ત્યાર પછી જે પાસ થાયછે તેનાં નામ બાંગીઓ મધરાતે મિનારાપર ચડીને પોકારેછે. દરવર્ષે આ પરીક્ષાને માટે ૭૦૦૦-૮૦૦૦ ઉત્તેજવારો તો આવતા હશેજ. એમને બેસવાને માટે ઉપર કહી તેવી કોટડીઓ ૧૦૦૦૦ કરી રાખેલી છે.

ત્રીજી એટલે દાકતરની પદવી પેકિંગમાંજ અપાયછે, અને તથા મુસાફરીના અર્થને લીધે ઘણાજણ એ પરીક્ષામાં જતા નથી. જે બીજી પરીક્ષામાં પાસ થયો હોય અને સરકારી નોકરી ન મળી હોય તો આ પરીક્ષામાં જઈ પાસ થઈ આવે તો નીકળતી જગા તેને મળે એવા કાયદો છે.

ચોથી પરીક્ષા ત્રણ ત્રણ વર્ષે પાઠશાહી મહેલમાં થાયછે અને એમાં જે પાસ થયો તે ચીનમાં પરમ પદવીને પામ્યો.

સારસંગ્રહ.

વડોદરાની કોલેજને હવેથી મુંબઈની યુનિવર્સિટીમાં એફ. એ. ની પરીક્ષામાં ઉમેદવારો મોકલવાની પરવાનગી મળી છે.

વાઘવરૂથી થતી ખરાબી. સને ૧૮૮૦ના રીપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં એ વરસે ૨૮૪૦ માણસના તથા ૫૮૩૯૯ ટોરના જિવ વાઘવરૂ જેવાં જંગલી પ્રાણીઓથી ગયા હતા અને સાડી રિપનની સરકાર ધારે છે કે ૧૮૭૯ ના વરસથી એ બાબત વધારે યતો આવે છે તેનું કારણ હથીઆરની બંધી છે. (ફ્રી. ઇં. ૨૪મી ઓક્ટોબર).

વિલાયતમાં રેલવેથી થતા અકસ્માત. ગયે વર્ષે ૧૧૩૧ માણસ એ કારણથી મૃત્ત્યાં હતાં ને ૩૬૫૮ ઘવાયાં હતાં. કેટલા માણસોએ મુસાફરી કરી તેનું પ્રમાણ લેતાં માલમ પડે છે કે ૪૨૫૨૭૦૪ મુસાફરમાંથી એક મૃત્યુ અને ૩૭૪૧૬૬ માંથી એક ધામલ થયો.

યુરોપની વસ્તી. આજથી ૮૦ વરસ ઉપર ૧૭ કરોડ માણસની હતી હમણાં તે ૨૭૦ કરોડની છે. ગ્રેટબ્રિટન, આયર્લેન્ડ, અમેરિકા, આસ્ટ્રેલીયામાં તે સને અંગ્રેજી ભાષા જાણનાર બે કરોડ વીસલાખ હતાં; હમણાં તે ૨૭ કરોડ છે—જે પ્રમાણમાં જોતાં યુરોપની બીજી ભાષાઓમાં એકેડે ૧૨ ટકાનો વધારો થયો છે. ત્યારે અંગ્રેજીનો ૩૦૦ ટકાનો છે.

સોનાના સિક્કા. ત્રાવણકોરના મહારાજાએ ઈંગ્લાંડ ખાતે ઘણા સોનાના ચિકા બનાવી મોકલવા લખ્યું છે. એ સિક્કા અડધા સાવરેનના કિંમતના પાડવામાં આવનાર છે. તેની એક બાજુ હમણાના મહારાજાનું ડોકું તથા બીજી બાજુએ તેની કિંમત પાડવામાં આવશે.

એક વાંદરાની નીમકહાલી—સતારા જાહાના એક મદારી પાસે પાંચ વાંદરા અને એક બકરો હતો, જે વડે તે પોતાનું ગૂજરાન ચલાવતો હતો. એ મદારી એક ગામથી બીજા ગામ જવ કરવાને મારે ફરતો હતો એવામાં તે મદારીને કેટલાક ચંડાળોએ તેની સાથેના વાંદરા અને પેલા એક બકરાને મારી નાખ્યો હતો, પણ એમાંથી એક વાંદરો છટકીને એક ગાડ ઉપર ચઢી ગયો હતો. જ્યાં પેલા ચંડાળો મદારી વિગેરેને શું કરે છે તે જોડો જોડો જોયા કરતો હતો. તેમજ તે મદારીને તથા તે બકરાને અને

તે વાંદરાઓને ક્યાં દોટેછે તે પેલા-ઝાડપરના વાંદરાએ ઓકસ રીતે જોયું હતું. તે ઝંડાળો પોતાના બુરા કામમાં ફતેહ પામીને નાસી ગયા હતા. આ પછી તે વાંદરો નીચે ઉતરીને ગામના મોલીસ પટેલના ઘર તરફ ગયો, જ્યાં તેણે તે પટેલને પોતાની શક્તિથી તે માણ બનાવની નિશાની કરી! પટેલને તે બાબત શક જવાથી તે વાંદરાની સાથે ગયો, જ્યાં તે વાંદરાએ પેલા મંદારીને દોટેલી જગ્યા બતાવી! આ બાબત પોલીસ ખૂનાઓને પકડવાની કોશિશમાં છે આ કામમાં ફરીયાદી તરીકે પેલા વાંદરાને ત્યાં રાખવામાં આપ્યો છે! આ વાત ખરી હોય તો જુઓ કે આવા અવાચક પ્રાણીઓને પણ પોતાના પોણુ કરનારની કેટલી દાઝ છે!!

હિંદુઓનો વહેમી ચાલ—લાહોર ધૂબ્યુનને લુધીયાનાનો ખબર પત્રી જણાવેછે કે ત્યાં આદતના દિવસમાં ખારથી વીથ વર્ષની છોકરીઓ-સવારમાં નદીએ ના'વા જાયછે અને ત્યાં ઘણા શરમ ભરેલાં ગીતો ગાયછે. આ જોવાને ને સાંભળવા માટે તેવાજ પ્રકારનાં મરદો ઘાટપર ભિગા ચાયછે. આ કારણનો હેતુ એવો જણાવવામાં આવેછે કે જે છોકરી ઘણા બિભત્સ યજ્ઞ જાણે તેના ઘણીનું આપુખ વધે. આ રિવાજ પંબજના ઘણા ભાગમાં ચાલેછે. ખરેખર આવા ખરાબ રિવાજનો તો નાશ થવો જ જોઈએ.

પાણી નીચે ચાલતું વાહાણ. એક રોમનીયન ઇનજિનિયરે એવી જાતની ઓટ શોધી કહાડી છે કે જે ખાર કલાક સુધી પાણીમાં સો ફીટ ઊંડાઈએ રહે, પણ અંદર રહેનારાને કાંઈ ઇજા થાય નહિ; અને તે શોધી કહાડનાર વળી જણાવે છે કે જરૂરને પ્રસંગે તે ૩૦૦ ફીટ ઊંડાણમાં જઈ શકેછે. એ વાહાણની ચાલવા હાલવાની ગતિ સાધારણ આગખાંટના જેટલીજ છે. વળી હવા આવવાને માટેની એવી ગોઠવણ કીધાછે, કે જેથી અંદર રહેનાર ખારવાને જ્યારે જોઈએ ત્યારે તે તેટલી મળી શકે ને જરૂરનો વખત હોય તો આ ઓટ ૧૪ કલાક સુધી પાણીમાં રહી શકેછે; અને તે વખતે વધારે હવા મળે તેવી યોજના છે. આ ઓટ તારપીડોના કામ માટે ફીકેછે. તે દ્વાંતરને વખતે પણ ઉપયોગમાં કામ આવે.

ઈંગ્લેન્ડે કેટલો ખર્ચ બચહાર રાખેછે! બ્રિટિશ ટાપુઓમાં ૧૪૫૪૬ ટપાકખાતાં છે તે માફતે ગયે વર્ષે ૧૧૭૬૪૨૩૬૦૦ કાગળો,

નિશાલોનાં ફનામ પત્રક.

ઝાલાવાડપ્રાંત.

જ્વ. નં. ૧૨૮ ફેબ્રુઆરી.

લખતર. મે. પ્રાંતના સહિયનું પધારવું થતાં મે. ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી ૨૨-૩-૦ માનીટરો તથા ડોકરાએને ૩૫) મહેતાજીને ૩૨) આ સીમંટને ૩૫) મીઠાઈના કુલ ૩૩૪-૩-૦—ધ્રીલાપુર. વીઠલજી મહેતાજીની ખદલી યવાથી ગામાત ખાતે પટેલ કાદાનજી લાલજીએ ૩૧) મીઠાઈ—કરકથસ. સ્વરયાન લખતરના મહારાજા શ્રી. કરણસીંહજી તર્ફથી ૩૩) ચોપડીઓ ૩૧) મીઠાઈ—ધામા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખત ગામ ઝોકો તર્ફથી ૩૫) રમાલ—તીથવા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખત ખોળ કાસમ કલા તર્ફથી ૩૦) મીઠાઈ—બરાડા. રાણસી ચંદ્રસીંહજીએ પોતાના ડોકરાને નિયાળે બેસાડી ૩૧) મહેતાજીને, ૩૦) મીઠાઈ—માલવણ. પંડ્યા. આતમારામ પ્રાગજી તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ.

. કુણુભાસ ગોવિંદભાસ.

સ. ૩. એ. ઈ. પ્રાં. ઝાલાવાડ.

જ્વ. નં. ૧૧૦

ગોહીસવાડ પ્રાંત.

મહિ ફેબ્રુઆરી તથા માર્ચ ૧૮૮૧

કોળીઆઈ પારેખ હીરાબાવા ૩૧) મીઠાઈ ૩૧) મહેતાજીને—કુંગર. મેતા નાયા દયાળ તથા પરશોતમ દયાળ ૩૦) મીઠાઈ—જસર. ગામના મહાજન તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ. મુળ ગરાશીવા તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ. પટેલ વીગેરે તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ—સીદોરે જૈંચ. ઠા. જમનાદાસ ત્રીકમજી ૩૨) ચોપડીઓ—કુંભણુ ગામના મહાજન તર્ફથી ૩૦) મીઠાઈ—દાઠા. તાલુકદારો તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ તથા કંવાયાળામાં તાલુકદારો તર્ફથી ૩૦-૮-૦ મીઠાઈ—કરી-આણા. પટેલ દલા જસમત તથા પટેલ અળ રણજોડ—ધારકા. મુલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ—ચોગઠ. પટેલ વસરામ ઠાકરસી ૩૦) પટેલ રામા લખા ૩૦) પટેલ દેવજી બહેચર ૩૦) દેસાઈ રણજોડ ધોળા ૩૦) મીઠાઈ—હણોસ. મહેતાજી હરજીવન રામજી ૩૦

ગામના મહાજન તર્ફથી રૂ૦—ગઢડા. વકીલ ભગવાનલાલ કચળચંદ .
 રૂ૧) મીઠાઈ—મઢાળી. રા. પીતાંબર ચંબુરામ રૂ૧) મીઠાઈ—લીલીઆ.
 જિ. ડેબુડી વહીવટદાર રા.બાણા વસ્તા રૂ૨)—આંઆ. પટેલ કીકા કાળાબા
 ધ રૂ૦૧ મીઠાઈ રૂ૧) મહેતાજીને પાલડીનો ધુ. સંતોકરામ માધવજી પ-
 ટેલ વચરામ દીરા પટેલ અરજણ ગોવિંદ પટેલ નથુ જુઠા રૂ૦૧—જાં-
 ચોડા. રા. ઈચ્છાચક્ર જટાચંકર રૂ૧-૨-૩ ચોપડીઓ—પાલીટાણા. જિ. ઠાકોર
 સાહેબ તર્ફથી રૂ૧૭-૦-૩ ચોપડીઓ તથા રૂ ૫) મીઠાઈ—ચોક. રા. મ-
 હુડીચંકર રામચંદર રૂ૨) મીઠાઈ તાલુકદારો તર્ફથી રૂ૦૧ ચોપડીઓ તથા
 મીઠાઈ—વળા કંન્યાશાળા. એક જમનાદાસ ત્રીકમજી રૂ૧૦) ચોપડીઓ
 રૂ૧૧૧ મીઠાઈ—બામરા. તાલુકદારો તર્ફથી રૂ૧૫) રમાલ—કોટડાપીઠા.
 લુવાણા જીવરાજ અમરચી રૂ૦૧ મીઠાઈ રા. બાબાજી રામચંદ રૂ૧)ની
 મીઠાઈ—લાઠી કંન્યાશાળા. ઠાકોરચી બાપુબા તર્ફથી રૂ૧-૦-૦ ચોપડીઓ
 ૧-૦-૦ ચુંદડીઓ ૧-૬-૬. રમાલ રૂ૧)ની સાકર આ. માણેકલાલ લાખાબાઈ
 તર્ફથી રૂ૧)મીઠાઈ—લાઠી, ઠાકોરચી બાપુબા તર્ફથી રૂ૬-૬-૦ ચોપડીઓ રૂ૧)
 મીઠાઈ—રાજપીપળા, આ. માણેકલાલ લાખાબાઈ તર્ફથી રૂ૫) લૂગડાં તથા
 સાકર—પીપળવા. રા. કાળીદાસ રવીંદત રૂ૧) રા. લક્ષ્મીચંદ દરિબાઈ
 રૂ૦૧ આ. કૃષ્ણરાવ રેઘુનાથ રૂ૧૧૧ વસરામ નારણ રૂ૦૧ અંબાઇદાસ
 બેચર રૂ૦૧ ત્રીકમ ખીમજી રૂ૦૧ મુળબાઈ ડાઘાબાઈ રૂ૦૧ કૂલ રૂ ૫)નું
 ધનામ—વીઠીઆ. જસદણ દરબારચી તર્ફથી ૦-૧૦-૦ મીઠાઈ—પાલડી
 ત્રવાડી જીવનજી રૂ૦૧ મીઠાઈ—જાપેણી. ચા. બાપુ ધર્મચી રૂ૦૧ મી-
 ઠાઈ—ખોટાદ કંન્યાશાળા. બાવનગરના નામદાર જિ. દરબારચી તર્ફથી
 રૂ ૫) લૂગડાં વકીલ પ્રેમજી ઝીણાબાઈ રૂ૧-૦-૬સા. રા. દેવચંકર
 પુત્ર રૂ૧) મીઠાઈ તથા બે ગરીબ જોકરાને ફીના આના—વાલુકડ. પટેલ
 રામભયુ રૂ૦૧ મીઠાઈ—અમારડી. તખ્તસંગ મયાબાઈ રૂ૦૧ મીઠાઈ મા-
 ધવસંગ બાવસંગ રૂ૦૧ મીઠાઈ કલ્યાણસંગ રૂ૦૧ મીઠાઈ—વળા કંન્યાશાળા.
 જિ. દરબારચી તર્ફથી રૂ૧૧૧ મીઠાઈ—લાઠી, ઠાકોરચી બાપુબા તર્ફથી રૂ૪)
 મીઠાઈ—ભુમઝી. ધોધાના પાદરી જિ. પટેલર સાહેબે રૂ૨) ભંડારીયા. મુખી ગાંડા
 ગલા રૂ૧૧ ની સાકર—કોળીબાક. મહેતા કાનજી ગડલ રૂ૦૧૧ની સાકર.
 આપજ. રા. ચંબુપ્રસાદ ગૌરીચંકર પ્રતાપરાય ગોવિંદરાય રૂ૧) મીઠાઈ—

મોટા જીંઘોડા. પટેલ અરજણ પુંજ ૩૦૦ સાકર—શીહોર બેથ. મે. ડાકટર સાહેબ ૩૦૦ સાકર તથા ૩૨) મહેતાજીને પાઘડીના—જુહાણા. શા. મોતીચંદ પેલચંદ ૩૧ મીઠાઈ—તળાળા. રા. ચંભુપ્રસાદ ગૌરીચંકર ૩૧ મીઠાઈ—કુંડલા. સ્વસ્થાન બાવનગરના મે. વસુલાતી અધીકારી સાહેબ ૩૪-૧૪-૦ મીઠાઈ—રોહીશાળા. રા. વલ્લેશંકર પ્રભાશંકર, પટેલ હરિરામ, ખાચર મોટા ૩૫૩ શા. વલમ પદમચી એમી કુલ ૩૧૦૦ મોપડીયો ૩૧ મીઠાઈ કુળ ૩૩) બળવાળાના રહીથ શા. સુંદરજી પ્રેમજી તથા કોઠારી રણજીડ ઝવેર ૩૨૦ પાણી પીવાના—પાટણા. રા. ફુલબજી લક્ષ્મણ ૩૧) તથા કમિટિના મેમ્બરોએ ૦-૧૦-૦ મીઠાઈ—ચોગઠ. પટેલ નારણ વાલા ૩૦ મીઠાઈ—રંધોળા. રા. કેશવજી હીરજી ૩૧૦ સાકર પટેલ વાધા રામા ૩૧) શા. હકમચંદ કાળીદાસ ૩૧) ગોહલ ખોડાબાઈ રાસંગજી ૩૧) પગી ગોખર નારણ ૩૦ ખીજ વણુ ગ્રહસ્થોએ ૩૦-૬-૦ કુલ ૩૫-૨-૦ લા-ખણુકા. ગઢડા. વહીવટદાર આ. છગનલાલ બાઈચંદ ૩૦ ખોપાળા. પ-ટેલ નયુકાળા ૩૦૦ સાકર ૩૧) મહેતાજીને પાઘડીનો—ભોંગરા. રા. મુ-જજી વલ્લેરામ ૩૦૦ દરેડ. રા. વ્રજરાય ગુલાબરાય સોની પ્રેમજી હીરા ૩૧) સાકર—લાહી. ઠાકોરશ્રી ખાપુબા સાહેબ ૩૪) રા. ચુનીલાલ સાંમજી ૩૦૦ લાહી કન્યાશાળા. રા. માણેકલાલ લાધાબાઈ ૩૨) મીઠાઈ—ખા-ખરા. મે. તાલુકદારો તર્ફથી ૩૨) મીઠાઈ—અમારડી. પટેલ ખોડારામ ૩૦૦૦ પટેલ ધર્મચી ગોપા ૩૦ ખીજ વણુ ગ્રહસ્થોએ ૩૦-૬-૦ કોટડા પીઠા. મે. તાલુકદારો તર્ફથી ૩૨) સાકર—જસદણ. મે. દરબાર સાહેબ તર્ફથી ૩૧૦) મોપડીયો. ૩૨) મીઠાઈ—વીછીયા. મે. જસદણના દરબાર સાહેબ તર્ફથી ૩૧૦) છોટ.

તા. ૧૬-૫-૮૧

(સહી) કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ.

સ. ડ. એ. ઈ. પ્રાં. ગોહિલવાડ.

મહીકાંઠા પાલણપુર.

અમનગર. ઈડરના મહારાજ શ્રી કેશરીસીંગજી સાહેબ બહાદુરે તા. ૨૪ મી એપ્રિલ સને ૧૮૮૧ મે રોજ જોડરાઓના તથા જોડીઓના પરીક્ષા લઈ ૩૬-૫-૦ જોડરાઓને મોપડીયો ૩૮) મહેતાજીને ૩૨૦ પે-હેલા આસીચંદને ખીજ આસીચંદને ૩૧) ત્રીજા આસીચંદને ૩૨) પતાસાં ૩૪-૩-૦ જોડીઓને આરણી તથા રેલ ૩૩) મહેતાજીને પા-ધડીતા કુલ ૩૩૨)—જોટાણા. પારેખ અમયાબાઈ ઉકાબાઈએ ઉના-ખામાં પાણી પીવાસાં દરસાલ આપવા કબુલ કીધું છે.

(સહી) મોતીરામ રાજારામ

ડ. એ. ઈ. રૂપેકટર. ઈ. પ્રાં. મહીકાંઠા.

આમદાવાદ હે. કોલેજની પ્રવૃત્તિ પરીક્ષા તા. ૮ નવેમ્બર ૧૯૯૧ ને રોજ થઈ તેમાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોની પાદ નંબર.

નંબર.	નામ.	નિયાળ.
૧	હોદાલાલ યુજી.	નાદાપાડ.
૨	મનસુખ છગનલાલ.	ચેલાપુર.
૩	હરીજીકર રામચંકર.	વાટાર તા. પારડી.
૪	માધવચંકર ભવાનીચંકર.	કતારગામ.
૫	હરજીકર અમયારામ.	મહુધા.
૬	પ્રતાપસિંગ ભિરવસિંગ.	ગોધરા.
૭	મોતીલાલ બાઈજી.	મહુધા.
૮	છગનલાલ હરીબાઈ ત્રવાડી.	સરુકા.
૯	મોરારજી તાગરજી.	ખરેસાડ.
૧૦	હરીપ્રતાદ રામચંકર બદ.	ઉમરેડ.
૧૧	પરાગજી રદરજી.	સુલતાનપુર.
૧૨	મગમલાલ દાગોદર.	વાડસિતોર.
૧૩	વાળજી કીચાર.	બોરીઆવી.
૧૪	વેણીરામ મયુરદાસ.	જંજુસર.
૧૫	મણિકલામ નાનામાઈ રવે.	ઉમરેડ.
૧૬	બીમબાઈ ભુલાબાઈ.	સરભાણ.

નંબર.	નામ.	નિયાળ.
૧૭	બેટ્ટેચર રાજરામ, દવે.	મહુધા.
૧૮	ચુનીલાલ વનમણી શા.	કાંકણપુર.
૧૯	લલુભાઈ ચુલામચંદ	તોરેણા.
૨૦	તારામણ કાળીદાસ ખટેલ.	સામરખા.
૨૧	કલ્પચંકર બાઈચંકર.	ગોધાવી.
૨૨	ગોવિંદલાલ બાપાલાલ શા.	અમદાવાદ નંબર ૨.
૨૩	સોમેચર હરજીવન જાની.	ઉમરેડ.
૨૪	કુંવરજી ગોપાળજી દેસાઈ.	આટ તા. જાલાલપુર.
૨૫	લલુભાઈ રૂથનાથ નાયક.	ઉમરેસાડી.
૨૬	બાણાભાઈ કુશાળ કોળી.	બાહુત.
૨૭	ગણપતરામ લક્ષ્મીરામ ઠકર.	મહુધા.
૨૮	કેશવલાલ જાદવરાય.	અમદાવાદ નં. ૨
૨૯	રામચંકર નરભિરામ.	ઉમરેડ.
૩૦	અમૃતલાલ ભૂખણ દવે.	ઉમરેડ.
૩૧	રમણલાલ દાગોદર તલાડી.	નડીઆદ.
૩૨	શામેચર ભવાનીચંકર.	ઉમરેડ.

બી. એ. સી. સી.

૩૩ લલુભાઈ કાળીદાસ થાહા.
 ૩૪ ખુશાલભાઈ ગાંડાભાઈ.
 ૩૫ લલુભાઈ ઊંચેચંદ.

૩૬ મગનલાલ ખેલેચર બ્યાસ.

૩૭ નેશાલાલ બાપાલાલ ભટ.

૩૮ રણજોડલાલ નાગરજી મેહેતા.

૩૯ વિશ્વનાથ હિંમતરામ.

૪૦ સુનીલાલ ભોગીલાલ દેસાઈ.

૪૧ ત્રીકમલાલ રણજોડ ત્રવાડી.

૪૨ ગીરિનંદચંકર કુંભર ધ્યાની.

૪૩ ભાઈજી બાપુજી પટેલ.

૪૪ નારાયણ પંતેચર પંડ્યા.

૪૫ નારુકેચર ખુશાલ દવે.

૪૬ ભોગીલાલ પ્રાણજીવન મોદી.

તા. ૨૬ મી નવંબર ૧૮૮૧.

૪૭ મણીચંકર જુહરામ.
 ૪૮ હરીલાલ તાતાલાલ.
 ૪૯ જીવરામ ખેલેચર દવે.
 ૫૦ મોનીલાલ બાઈજી.

ઉરકુ ઉમેદવારો.

૧ ગુલાબન મી હલાહીખખસ.
 ૨ અમીરદીન શીરાજીદીન.
 ૩ મોરારજી બીમભાઈ.
 ૪ સેવદમીઆં ચાહાજીદી.
 ૫ રસુલખાં રહીમખાં.
 ૬ ઉમરાવ કરીમભાઈ સેખ.
 ૭ અમીનમીઆં સફીમીઆં.
 ૮ સેખ. હાસમ કાલુભાઈ.

અંકલેચર.
 મહુધા.
 અંકલેચર.
 કાવી.
 જંબુસર.
 મહુધા.
 ઉમરેડ.
 મહુધા.

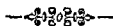
(ઈંગ્લેન્ડ સહી) મહીષતરામ રૂપરામ.

પ્રિન્સિપાલ ટ્રેનિંગકાલેજ અમદાવાદ.

ગ્રાહકોને સૂચના.

એક નકલ રાખનારા અમારા સર્વે ગ્રાહકોને અખર આપવામાં આવેછે કે હવેથી તેમને આ ચોપાનીઆનું લવાજમ તથા ટપાલ ખર્ચ ૧૩પિએ ને ૩ આનાજ બેસશે, પણ તેને માટે જરૂરનું છે કે એ રકમ તેઓએ અમને આવતા રૂબરૂ આવી માસની આખર સુધીમાં પહોંચે એમ કરવું. આ પહેલાં પણ માસને સાડે નવા ધારા મુજબ અમે ટપાલ ખર્ચ તેમને હિસાબે સરકારમાં બરી ચૂક્યા હોય, પણ હવેથી તેમ કરીશું નહિ અને ઉપલી મુદતમાં જેનાં નાણાં નહિ આવે તેની ઉપર ચોપાનીાં મોકલવું બંધ કરવું, પડશે.

મુ. રાજકોટ.	}	નવલરામ લક્ષ્મીરામ
તા. ૧-૧-૮૨		એડિટર, ગૂજરાત શાળાપત્ર.

ગુજરાતરાજાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

FEBRUARY 1882.

ગુરુતક ૨૨ મું.

ફેબ્રુઆરી.

અંક ૨ વો.

ગેતાંહ બહુ મોટું વૃજ, નામ તેમ છે કામ :-

કર, અંતે મન ક્ષેત્રના, ખરી એતી પરી હામ.

અંતુકમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS PAGES.

શ્રી પંડિતો.....	૨૫
ગુનાઈ પંડાકાની વસ્તી.....	૨૭
મામાપનો ગુણ.....	૩૦
વિવેક બુદ્ધિ સંધળા ગુણના ખોટ	
પૂરી પાડે છે.....	૩૦
ગંનાના પરચર.....	૩૩
પુસ્તકોની પદોચ.....	૩૫
ચાર સંગ્રહ.....	૩૭
અર્થાપત્ર.....	૩૯
નિશાળોનો ઇનામ પત્રક.....	૪૨

Lady-Pandita	25
Population of the Bombay Pre-	
sidency	27
Duty towards Parents	30
Wisdom and Cunning	30
Lime-stones in Kattyawar ..	33
Notices of New Publications ..	35
Miscellaneous Information ...	37
Correspondence addressed to the	
Editor	39
Lists of Prizes Distributed in	
Schools	42

(ફેબ્રુઆરી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદમાં

મામાના હાથેલીમધે પુનાઈટેડ પ્રિન્ટીંગ અને જનરલ એલનસી કંપની
પ્રિન્ટિંગના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે આપી પ્રેસટ કયું

મૂલ { ૩૧) વગસનો અંગાધીયો. } ટપાલ ખર્ચ
{ ૩૦) - છુટક અંક એકના } ભૂલું.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૧ મું

ક્રેડીઆરી સન ૧૯૮૨.

અંક ૨ નો.

સ્ત્રીપંડિતો.

કુનિવાના સઘળા પ્રાચીનાપાના વિદ્વાનોની હાલ બલિનમાં સભા મળી હતી તે પ્રત્યે આપણા દેશની પ્રખ્યાત સ્ત્રીપંડિત રમાબાઈએ એક કુશોભિત કવિતામય પત્ર લખ્યું હતું તે સંબંધમાં પ્રોફેસર મોનિયર વિલિયમ્સ આ પ્રમાણે એક જાહેર વર્તમાન ઉપર ઉત્સાહથી લખે છે.

હિંદુ સ્ત્રીઓની દિગ્ધતિ વિષે જ્યારે કોઈ ઈંગ્લેન્ડ વિચાર કરે છે ત્યારે તેની નજર આગળ શુભામગીરીમાં રાખેલી બાઈડીઓ, વિધવા, પણાના તિવતા મોતમાંથી ઉગરવા બળી મરતી સતીઓ, કેળવણી રહિત બાળકીઓ જતાનાના કેદખાનામાં પૂરેલી કે બાળવિવાહના અખરે નિર્દયતાથી પથેરેલી, વગેરે અનેક ચિત્રો સાંભરી આવી તેને એમ દેખાય છે કે હિંદુ જાતનો અર્ધાઅર્ધ ભાગ (સી વર્ગ) તો મહાદુર્દશામાં સંઘા કરે છે.

આ ચિત્ર ઘણું અંશે ખરું છે, તો પણ જરા તપાસ કરતાં માનવ મ પડે છે કે એમાં કાળો રંગ એટલો બધો છે કે તે વગર વિચારે સર્વત્ર લાગુ પડી શકે જ નહિ. પ્રાચીન કાળમાં અને ખરે મુસલમાનની પહેલાના સઘળા વખતમાં હિંદુસ્ત્રીની પદવી પુરુષના સંબંધમાં નોંધાયેલી હતી. એનો શું પણ એમ પણ માનવ પડે છે કે હંચવણના કુટુંબમાં વિદ્યાભ્યાસ એવા હંમગથી ચાલતો કે પુરુષની પેઠે સ્ત્રીઓએ પણ પંડિતાઈને મટિ પ્રસિદ્ધ થવું એ કાંઈ અસાધારણ હતું નહિ. તરુવેદના બાળનારા બાળે છે કે કેટલાક મંત્રને જરૂરથી સ્ત્રી તરુપિઓએ બતાવેલી છે. બ્રહ્મરણ્યક ઉપનિષદમાં વાતવચ્ચ તરુપિ સંસ્કૃતમાં પોતાની સ્ત્રી સાથે અધ્યાત્મ વિષયની ગમી ચલાવે છે; અને તરુણ જે સઘળા હિંદુ

મેા પ્રત્યેક સવારે કરેછે તેમાં પ્રાચીન સ્ત્રી ગુરુઓના એક આત્મા વર્ગ
જું માનથી સ્મરણ કરવામાં આવેછે. એ વાત પણ નૌધી રાખવા જો-
ગછે કે વિદ્યાનું અધિષ્ઠાતાપણું હિંદુસ્તાનમાં સરસ્વતી નામના સ્ત્રી રૂપ
દેવત્વનેજ સોંપવામાં આવ્યુંછે.

હાલના વખતને માટે એમછે કે જ્યેષ્ઠ શ્રીમતી વિચારોનો ત્યાં પ્ર-
માર થવાથી તથા આપણું જીવન, રમી સ્ત્રીઓની હાલતમાં ઘણો સુધારો
થવા માંડ્યોછે. સ્ત્રીઓજ તેજ વધારે જ્ઞાનની ઇચ્છા રેખાડવા લાગીછે.
હિંદુસ્તાનના દેશાક બાગમાં અને વિદ્યેયે કરીને મહારાષ્ટ્રમાં મુસાફરી
કરતાં મારા સાબળવામાં આવ્યું કે ધણી સ્ત્રીઓ રાજાવાની કેળવણીમાં
નિપુણ થએલીછે, પુરાણ વાંચવા જોયું સંસ્કૃત બોલેલી પણ યોડી નથી,
અને હજારો યોડાજ વખત પર રમાબાઈ નામની એક વિદ્વાન તરૂણ
સ્ત્રીએ ગ્રંથ કવિતા કરવાની પોતાની શક્તિથી ધણી પ્રસિદ્ધિ મેળવીછે.

બલિનમાં પ્રાચી વિદ્યાની સભા બરાવાને ત્રીજે દહાડે મને આ ત-
રૂણી તરૂંધી એક સંસ્કૃતમાં લખેલો કાગળ મળ્યો અને તેમાં લાંબું છંદો
બદ્ધ બારણ એ સભા આગળ નિવેદન કરવા બીડ્યું હતું. તે પંડિત
સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માએ સભાના ધણા ગૃહસ્થો બેઠા થવા હતા તેમની
સન્મુખ મૂળ સંસ્કૃતમાં વાંચી સંભળાવ્યું હતું. એ સ્ત્રીપંડિતના મોકલેલા
આ છંદોમાં કવિતાની ધણી ખૂબીછે અને તેના સાર માત્ર હું
નીચે લખીપું.

“ કલ્યાણ, વિશ્વરૂપિના વિઠ્ઠલનો, જૂની સંસ્કૃત ભાષા આ સભે
એક તૃદ્ધમાત્રની પેઠે ઝાબા રહિત થઈ ગઈછે. અરે લાંબા કાળ મુ-
ધી તે માન મન્માન વિનાની રહીછે, અને રક્ષણને મારે, જે વિદ્યાનો,
તે તમારી તરૂં નામી આવેછે. અરે, અમારા રમતા બાગમાં પહેલાં
નામાંકિત રત્નપુત્રો ઉત્પન્ન કરવાનું હતું જેની કીર્તિ બધાંને પ્રકાશિત ક-
રતી હતી, જેની મના તે માહાત્મ્ય ઐત્રિક મુધી પહોંચ્યું હતું, વાસ્તીક
ને બામ સરખા મહર્ષિઓ, રામ ને દુષિંદ્ર જેવા નેરા રાજાઓ, અને
મોનારિ મરણી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ. હાલ, ગરમ, ગરમ, તેના પુત્ર એવા
વાચકે કે તેના આગરણ આવેકુળને કાપ લગાડેછે, જે પર રમી મા-

જે ગમન કરેછે અને પોતાના વિદ્યા વૃક્ષને લઈકુવાડો નિર્મૂળ કરવા મેળ્યાછે. હે મહાસાગર આ નિર્લજ્જતાને પાનેલી અમારી આ ભૂમિનો પ્રલય કરવા જોઈશું તારામાં પાણી નથી! અરે તું ઉલટે, ને આ-દેશના કલંકોને સામદાજ સોઈ નાંખે તો કેવું સારું, કે કોઈ મોટો દાવાનળ પ્રગટી આ દેશને બસ્મ કરી નાંખો! ને એની અપકીર્તિનો પ્રત્યેક ડાધ જતો રહે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ પણ એનું નામ મુખથી ઉચ્ચારણ કરશે મા! આ પ્રમાણે સરસ્વતીમાતા ક્રૂણામય આકુંદ કરેછે. પણ અક્ર સોસ, કેવું ખેદકારક, કેવું શરમ ભરેલું, કેવું નવાઇનુંછે કે તે રવજનમં પોકાર કરેછે પણ તેનું કોઈ સાંભળતું નથી; સ્વજનતો દાસત્વમાં ધુંદાઈ જઈ છુદ્ધિને ઉત્સાહ સર્વે ખોઈ બેઠાછે, અને મુડદાને તેમાં એટલોજ ફેરછે કે આસોઆસ માત્ર ચાલેછે. માટે જો, સભામાં મળેલા પંડિતો, તમે સંસ્કૃતબાપાની દુઃખદાયક સ્થિતિ બણી કૃપાબાપે જોશો, અને તમારા પ્રવત્તે તેને પૂર્વની ઉબતિએ પહોંચાડશો, તો બિચારા ભરતખંડના લોકો તમારા નિરંતર શુણ્ ગાયે!

મુંબાઈ ઇલાકાની વસ્તી.

હિંદુસ્તાનની દેશવાર વસ્તીના આંકડા અમે ત્રી ગણત્રી પ્રમણેનક પાછલા અંકમાં આપી ચૂક્યા છઈએ. આજે મુંબાઈ ઇલાકાની જિલ્લાવાર વિગત આપીએ છઈએ. એમાં સ્ત્રી પુરુષની સંખ્યા તથા તેનું એકંદરે આપ્યું છે. છેલ્લા ખાતામાં પાછલી ગણત્રી કરતાં હાલ કેટલી વસ્તી વધી ઘટી તેનું સૈકડે પ્રમાણ દર્શાવ્યું છે. વત્તાનું ચિન્હ મૂક્યું હોય, ત્યાં તેટલો સૈકડે વસ્તીમાં વધારો, ને ઓછાનું ચિન્હ હોય ત્યાં ઘટારો સમજવો. એમાં પણ સ્ત્રી, પુરુષ, ને એકંદરે એ ત્રણ બંદે આંકડા આપ્યાછે.

એ કોડો ધ્યાનથી તપાસતાં મલમ પડશે કે પાછલા દશ વર્ષમાં આ ઇલાકાની વસ્તી સૈકડે લગભગ ૨૦ ટકા વધીછે. બરુચ, રનાગિરિ, અહમ-નગર, પૂના, સોલાપુર, બેલગામ, ધારવાડ, ને કલાડગીમાં ઘટારો થયોછે,

અને તેનું કારણ છેલ્લો દુધ દુકાનજ ખુલ્લી રીતે માલમ પડી આવેછે, કેમકે એજ નિધાઓમાં દુકાનનું બેર બારે હતું. કલાકની અને સોલાપુરમાં તો અકરકિરજ વર્તાવ્યો છે. ત્યાં તો લગભગ સેકડે ૨૦ ટકા વસ્તી ઓછી પડી ગઈછે, અને તથી સંડ દુકાને એથી પણ વધારે ઘાણુજ કાઢી નાંખ્યો હતો એમ સાળીત થાયછે.

બીજું એક નોંધો રાખવા નેગ એમાં એ દેખાયછે કે સ્ત્રીઓની વસ્તી ઘણું કરીને સધળા નિધામાં પુરૂષ કરતાં ઓછીજ છે, પણ તેનો વધવાનો વેગ વધારે છે. એનું કારણ શું?

ગ્રાંત તથા નિધાનું નામ.		વસ્તી.			૧૮૭૨ ની ગણતરી કરતાં સેકડે વધારો (+) કે ઘટાડો (-)		
		પુરૂષ	સ્ત્રી.	કુલ.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	કુલ.
ગૃજરાત.							
૧	અમદાવાદ	૪૩૬૩૬૪	૪૧૬૬૩૦	૮૫૨૯૯૪	-૦.૨૮	+૬.૪૧	+૨.૮૬
૨	એડાં	૪૨૬૭૮૧	૩૭૮૦૧૮	૮૦૪૮૦૦	+૧.૮૨	+૩.૬૬	+૨.૮૧
૩	વેંગમહાલ	૧૩૧૧૨	૧૨૪૩૧૭	૨૫૫૪૭૯	+૩.૮૪	+૮.૬૩	+૬.૧૨
૪	ભરૂચ	૧૬૮૪૮૨	૧૫૮૪૮૮	૩૨૬૯૭૦	-૭.૬૮	-૫.૫૭	-૬.૬૭
૫	સુરેત	૩૦૬૦૫૫	૩૦૮૧૮૩	૬૧૪૧૬૮	+૦.૪૨	+૩.૬૬	+૧.૦૫
કુલ.		૧૪૭૧૮૩૪	૧૩૮૫૮૬૭	૨૮૫૭૭૩૧	-૦.૩૦	+૩.૩૭	+૧.૫૫
કોંકણ.							
૬	થાણા	૪૬૮૨૩૬	૪૪૦૩૧૨	૯૦૮૫૪૮	+૬.૬૧	+૭.૮૫	+૭.૨૧
૭	કોલાબા	૧૬૧૯૫૨	૧૮૬૬૬૭	૩૪૮૬૧૪૯	+૭.૮૦	+૧૦.૦૫	+૮.૬૧
૮	રતનાગીરી	૪૭૩૦૫૩	૫૨૪૦૩૭	૯૯૭૦૯૦	-૩.૬૭	-૦.૭૫	-૨.૧૨

६	कल. दक्षिण.	११३३३६१	११५४०४६	२२,८७,२८७	४३.२४	४.००	४३.१७
१०	आनंदरा	६३२४६८	१०४७९३	१२३३२३१	७८.७२	४३.३२	४३.३२
११	नागड	३८७४०४	३८३७०२	७८१२०६	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१२	अहमदनगर	३११७२	३६६१२९	७५१२२८	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१३	पुना	४५५१०३	४४५५५४०	६०००२३	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१४	सोलापूर	२६४१७४	२७७७७३	५८२४८७	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१५	सातारा	५३२५२५	५२६७२२५	१०१२३५०	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१६	कल. पश्चिम कलौटक.	२१६३३६१४	२१२१२०६	५३५५१३३	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१७	अलगाव.	४३४४४५	४२६५४७	८१४०१४	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१८	धारेवाड.	४४२०३५	४४०७०७२	८८२६०७	४३.७२	४३.३२	४३.३२
१९	कनाडगी.	३१७६११	३२०७८२	६३४६३	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२०	कानडा	२२३००५	१६७७३५	२०७१६४	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२१	कल. दक्षिण.	१४१७१३६	१३६०४११	२२००२५४	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२२	करोली	२१५५८८	२१२०००	४०८१८८	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२३	हदनावाड	४०७२४३	३४७३८१	७५५१२४	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२४	मिकारपुर	४६१०३३	३८१६५३	८५२३७४	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२५	सर पारकर	११२४००	६००४४४	२०३३४४	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२६	दिपकुं सिंध	७०११६	५४०१५	१२४२१८	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२७	मुंबाई गडेर तथा टाय	१३११८३०	१०६१६६३	२४१३८२३	४३.७२	४३.३२	४३.३२
२८		४६४७९३	३०८४३३	७७३१६६	४३.७२	४३.३२	४३.३२

માત તાતના ગુણ વિષે.

(દોહરા.)

- કર સેવા પિતૃ માતની, એજ તીર્થનું સ્થાન;
અન્યતીર્થ આપુ અને, સમિપ તીર્થ એ જાણુ. ૧
- વિનય રાખિને વૃદ્ધનો, કરિયે અંગીકાર;
શુભ ઉપકાર વિચારીને, ધરિયે પૂરણપ્યાર. ૨
- આ જગમાં થાવું નથી, એના જેવું એક;
મજે બલે સ્નેહી સગાં, ખીલ સુજન અનેક. ૩
- કરિ કરિ સુખ સઘળા મજે, મજે ફરી ધન ધામ;
માત તાત તે નહિ મજે, મલ્લ યકી કો હમ. ૪
- પ્રિયા પુત્ર ને મિત્ર પણ, ફરિને કદિ મળનાર;
પણ પિતૃમાત નહિ મજે, આ વિષે નિર્ધાર. ૫
- ગણે ગણીને ચુંણીજનો, ગગને ગ્રહો તમમ્મ;
પણ પિતૃ માત તણા ગુણો, ગણાય નહિ કો હમ. ૬
- અકથ્ય એવો પ્રેમછે, માત તાતનો નિત્ય;
નિશ્ચય ને સુખદા સદા, પૂરણ મનની પ્રીત. ૭
- તન ત્વચા તણું ચર્ણુપર, અર્પણ કરી ઉપાત;
તોપણ આશિંગણપણું, ક્ષણ બરે ગુણનું ન માન. ૮
- ‘કાન’ વિનંતી કાન ધરિ, કાં-ન વિચારે મન;
વિચારે સમજી શાન્ત યધ, કર પિતૃ માત પ્રસન્ન. ૯

કા. વિ. ધ. ખંભાળીયા—

વિવેક વૃદ્ધિ સઘળા ગુણની ટોટ પૂરી પાડેછે.

મનુષ્યતાં મન ખુલાં મૂકવામાં આવે તો ડાહ્યા અને ગાંડા માણસના મનવચે ધણો ફેર જણાશે નહીં. જેહના મનમાં અનેક તરંગ, જેવકુદી બરેલા ખ્યાલ અને મિથ્યાભિમાન એકપછી એક ઉદ્યાજ કરેછે; પણ તે જેહમાં એટલો તફાવત છે, કે ડાહ્યો માણસ જે વિચારો ખુલા

કરવા ઘટે તેજ બહાર કઢાડે, ને ખેવકુદને તે વાતની ગમ નથી તેથી ને મનમાં આળ્યું તે બકી જાય છે. એ ખરૂં છે કે પ્રિયમિત્રની આગળ એકાંતમાં ગમતેવા ડાહ્યો માણસ પણ ગાંડાં કઢાડે, કારણકે મિત્રસાથે વાત કરવી અને મોઢેથી વિચાર કરવો એ વસ્તુતઃ એકજ છે.

સંસારિક ખટપટમાં પ્રવિણ, એવા પુરૂષો શીખામણ દેહેકે શત્રુ સાથેની વર્તણૂક કોઈ દહાડો મિત્રાચારી થવાનો સંભવ રહે એવી રાખવી, અને મિત્રસાથે એવું ચાલવું કે કોઈ દહાડો તે શત્રુ નીવડે તો તેનાથી આપણો કોઈરીતે બિગાડ થઈ શકે નહીં.

ઉપલી શીખામણનો પ્રથમનો વિચાર ઘણો ડહાપણ બરેલો અને વાજબી છે, પણ પાછલા વિચારમાં દાનાઈ કરતાં શકતા વધારે રહેલી છે. મનમાંનો જલ મૂકીદઈ ગુજનીવાત મિત્ર આગળ કરવાથી ને ઉભરો બાગે છે અને તેથી ને મુખ મળે છે તે લાભ એવા વિચારથી મળવા મુશ્કેલ છે.

આપણો મિત્ર જ્યારે શત્રુ થઈ ગયેલા વાત ઉઘાડી કરશે તો જગતમાં તેને ખાસડાં પડશે અને આપણો દોષ કોઈ ગણશે નહીં કેમકે કુનિયાં ખાયી છે. વિવેક જુદિનો અપ માત્ર જોતવામાં જ નથી, પણ આપણાં સઘળાં સંસારી કામમાં તે ઉપયોગી જણાઈ આવે છે. જાણે પ્રભુએ આપણને મદદ કરવાને એક દેવક દાખલ આપી નહોત તેમ આપણાં સર્વ કામમાં તે સુધો માર્ગ દેખાડે છે.

મનુષ્યના મનમાં બીજા ઘણા પ્રતાપી ગુણો રહેલા છે, પણ વિવેક જુદિ જટલો કોઈ ઉપયોગી નથી. એનાવડેજ બીજા ગુણો દીપી નીકળે છે, ને એથીજ દેશ કાળને અનુસરી બીજા ગુણોનો સારો ઉપયોગ થઈ શકે છે. એના વિના સારો વિદ્વાન પુરૂષ આછુ પાત્ર ગણાય છે ને વાચાલ કે નિર્દેશમાં અપે છે. ને વિવેક નહોત તો સદગુણ તે દોષરૂપ દેખાય છે, અને ને પ્રતાપી ગુણોવડે મનુષ્ય પોતાનું બલું કરી શકે તેજ તેનો બિગાડ કરવામાં કસર રાખતા નથી.

વિવેક જુદિથી માણસ પોતાના તેમજ પારકાના ગુણોનો રૂડીરીતે ઉપયોગ કરી જાય છે, એટલે સામા માણસ સાથે વાતચીત કરતાં વિવે-

કી પુરુષ, તેનો તોડ કરી તેનો કેવો લાભલેવો તે સમજે છે. એટલા માટેજ હરેક પ્રજામાં, વિદ્વાન, રસિક, કે શૂરવીર પુરુષના કરતાં વિવેકી મનુષ્ય આગળ પડી આવે છે અને લોકને દોરવે છે—પોતાના મત પ્રમાણે ચલાવે છે.

કોઈ મનુષ્યનામાં અતિબળ છે પણ જો તેને સૂઝતું નથી (અંધ છે) તો તેનું બળ નકારું છે, તેજરીતે ગમે તેવો પ્રતાપી ગુણવાળો પુરુષ હોય તોપણ જો તેનામાં વિવેક નથી તો તે ગુણો નહિ જેવા જાણવા.

આ સંસારમાં મહત્તા પામવાને વિવેક બુદ્ધિની સાથે ખીજા પ્રતાપી ગુણો જોઈએ; એટલે કે વિવેક સોજેકળા સંપૂર્ણ વિરાજતો હોય અને ખીજા માત્ર સહાય ભૂત આવી મળ્યા હોય તો તે નર આપ્તા દેશમાં ડુંકો વગાડે એમાં શક નહીં.

વિવેક બુદ્ધિ, મનુષ્ય પ્રાણીનો ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે, પણ લુચ્ચાઈ એ નીચ ને સાંકડા મનનું લક્ષણ છે. વિવેક જોય પદાર્થનો ઉદ્દેશ કરે છે અને તેવા પદાર્થ સંપાદન કરવા સાર પોષ્ય અને વખાણવા લાયક રસ્તો પકડે છે. લુચ્ચાઈ માત્ર આપ મતલબી મનસુખામાં ધૂમ્પા કરે છે, અને ગમે તેવા નીચ ઉપાયથી પણ મતલબ પાર પાડવાને લેશભાર પાછી પાંતી કરતી નથી. વિવેક બુદ્ધિના વિચાર ઊંચા અને વિશાળ હોય છે, ને તે ઓખી આંખની પેઠે ક્ષિતિજ પર્યંત ફરી વળે છે. લુચ્ચાઈ ચૂંચળી આંખની પેઠે નજીકની બારિકમાં બારિક ચીજ જોઈ શકે છે, પણ દૂરની ચીજો દેખી શકી નથી. માણસની વિવેક બુદ્ધિ જેમ જેમ પ્રગટ થતી જાય છે તેમ તેમ તેનો ભારભોજ ઉત્તરોત્તર વધતો જાય છે. લુચ્ચાઈ એકવેળા પકડાઈ કે ભરમ ભાગી જાય છે, અને જે કામ જોળપણમાં ગણાઈને કરી શકાત તે કરવાને પણ અસમર્થ થાય છે.

અકલનું પૂર્ણ કળાએ પોહોંચવું એનું નામ વિવેકબુદ્ધિ. એ મનુષ્યને તેની ખાસ ફરજો દેખાડે છે. લુચ્ચાઈ એક પ્રકારની પ્રેરણા બુદ્ધિ છે, ને તે તાત્કાલિક લાભને દેખે છે. પાકા, પાવરધાને સારી સમજવાળા પુરુષોમાં વિવેકબુદ્ધિનો નિવાસ છે; લુચ્ચાઈ પશુમાં ને પશુવત્ મનુષ્યમાં ભરાઈ બેઠી છે. વિવેકબુદ્ધિ તે અસલ છે, ને પેલી લુચ્ચાઈ તે તેની નકલ છે. કાચી બુદ્ધિના માણસ ઉપરજ લુચ્ચાઈ ફાવી જાય છે.

વિવેક બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય સ્વાભાવિકરીતે બવિધ્ય ઉપર નીધા રાખે છે. ચાલતા સમયમાં અને હવે પછીના અનંતકાળમાં પોતાની થી ગતિ તથા તેનો તે વિચાર રાખે છે. જે સુખદુઃખ તેને પરલોકમાં ભોગવવાના છે, તે ધણાં દૂર જાણી મિથ્યા લાગતાં નથી; તે વેગળા જાણી નજીવાં ગણતો નથી. તે એમ વિચારેછેકે, આ ભવમાં જેમ સંપત્તિ વિપત્તિ ભાગ પવી પડેછે, તેમ જે સુખદુઃખ આ દેહનો ત્યાગ કીધાપછી ભોગવવા સ-
જીતછે, તે ક્ષણે ક્ષણે ટુંકડાં આવતાં જાયછે, અને ન્યારે ત્યારે પણ ભયં પૂર્વે આવી મળશે. આ સમજાયી પોતાની પ્રકૃતિનું સાચું સુખ અને પોતાનો જન્મનો નિર્ધન ઉદ્દેશ કાળજીથી તે પાર પાડેછે. તે પ્રત્યેક કાર્યના અંત પર્વેત પોતાની નીધા પોહ્યાંચાડે છે, ને તે કાર્યના હંમણાંના તથા હવે પછીના પરિણામનો ખ્યાલ કરેછે. પોતાના પરલોક સંબંધી સિદ્ધાંતને અનુકુળ નહીં આવે એવા આ લોકના પ્રત્યેક લાભને તે જતો કરે છે. ટુંકામાં એટલુંજ કે સ્વાર્થ તે શું અને તે સાધવાનો વાજબી રસ્તો કયો તેની તેને ખરાબર સમજણ હોયછે.

ઉપર મુજબ વિવેક, એ એક પ્રકારની કળાછે, તેમજ સદ્ગુણ પણછે. એનો સંબંધ માત્ર ઐહિક (આ સંસારના) સુખ સાથે નથી પણ આપણા આખા ભવ સાથેછે. આ નિબંધના પાછલા ભાગમાં બતાવેલા અર્થમાંજ સ્ત્રીઓએ તેને જ્યાંમાં જ્યાં ઉદાપણું ગણ્યું છે. એના કાયદા પારવિનાના છે. એ વસ્તુ ફુલેલ નથી, જે એને શોધેછે તેને આપો આપ તે આવી મળેછે.

સુ. શૈલેર
તા. ૨૬-૧૦-૮૧

ચ. ભો. મહેતાજી.
(ઈંગ્લેન્ડમાંથી બાપાંતર મોકલનાર.)

ચૂનાના પથ્થર વિષે.

તાલુકે ડેડાણ તાળાના ડુંગર પતરમાળા અને દામાગાળાની દક્ષિણ-ની તલાટી આગળના નાળાઓમાંથી આ જાતના પથ્થર ઘણેક ડેકાણેથી મળી આવેછે તે મધ્યર સંબંધીનો રમુજ હેવાલ આ નીચેની બીનાથી રોચન થશે.

આ પથરોની ઉપરનું પાપાણિક પડ આખું કાળાશપર માલમ પડે છે. પરંતુ તેને ભાગી ભેતેાં અંદરથી કેટલાક ધોળા, કેટલાક રતાશપર, અને કોઈ કાળાશપર માલુમ પડે છે. એ પાપાણીની અંદર આડનાં પાંદડાં, ડાળી, ડાંખળીઓ, લાકડાના કટકા વગેરે સાફ પથરરૂપ બની ગએલા માલમ પડે છે. ડાળી ડાંખળીઓ પરથી તે કયા આડની હશે તે વરતવું મુશ્કેલ પડે છે, પરંતુ પાંદડાં તો એવાં સુંદર અને સાફ જણાય છે કે તે ભેદ હરકોઈ તુરત કહી શકે કે તે ફલાણાજ આડનું પાંદડું છે. મેં આજ લગણુ એ જાતના જે જે પથરો ભેાયા તેમાં આખરો, પીપર, પીંપળો, સાજડ, વડ, કડાવો વગેરે કેટલાક વગડાઉં આડનાં પાંદડાં ભેાયામાં આવ્યાં છે.

પાંદડાં, આડનાં લાકડાં વગેરેનું પથરરૂપ બનવું જળઉપાધિયી જણાય છે કેમકે તે પથરની અંદર આડના ભાગ સિવાય, શીપ, શંખલા અને નદી કે દરિયા કિનારાની ઝીણીજ રેતી, કાંકરા, નદીના કાંઠાની કાળી કે બુખરી માટી વગેરે વસ્તુઓ ભળેલી જણાય છે.

જેમાં રેતી પથર વગેરે આવેલ છે તે પથર તોલમાં ભારે માલમ પડે છે અને જેમાં તે ભાગ યોડો તે હલકા અને રણકાદાર જણાય છે.

કેટલાક પથરોની અંદર નર્મી કાણાં કાણાં માલમ પડે છે, કાણાં દેખાવાનું કારણ આડનાં લીલાં પાંદડાં સુકાવાથી પથરની અંદર કોચળાં વળી ગયાથી જણાય છે.

પથરોમાં આડનાં પાંદડાં, શંખલા, રેતી વગેરે મળી ભે કે પથરો એકરસ બની ગએલ છે, તોપણ ભાગતાં તેનાં પડો જુદાં પડી શકે છે અને દરેક પડની અંદર સદરહુ પ્રમાણે મળેલ વસ્તુઓ નીકળી આવે છે.

એ પથરો ઉપર પાણી રેડતાં અંદર ઘણુક પ્રવેશ કરી જાય છે. અને છણુ છણુ અવાજ યાય છે ને મુંઘી ભેતેાં અંદરથી એક જાતની બૂતડો કરી ધોળી માટી યાય છે તેના જેવી સ્પર્શ આવે છે.

દેશવજી જેરામ મંડીર.

ડાહણી સરકારી ગુ. નિયાજના મહેતાજી.

પુસ્તકોની પહેલું.

રામિન્સતે કુસો—એ નામનું ઇંગ્લેન્ડ ભાષામાં એક સરસ લોકપ્રિય વાર્તાનું પુસ્તક છે. તેનો મરેડીમાં તર્જુમો થયેલો તેને આધારે ગૂજરાતીમાં બાઈ ચુનીલાલ બાપુજી મોદીએ આ ભાષાંતર કર્યું છે, અને તે કેળવણી ખાતાને પસંદ કરવાથી સરકારે પોતેજ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેછતાં એના એક નકલ અમને એ જીવાન ગ્રંથકર્તા તર્જુમી ખાતગી મળી છે. તેની પહેલે અત્રે ખુશીની સાથે આપતાં અત્રે જણાવીએ છઈએ કે આ સુબોધકારક રસીલી વાર્તાનો તર્જુમો કરી એ બાઈએ ગૂજરાતી ભાષાના પુસ્તકોમાં એક સારો વધારો કર્યો છે. ભાષાંતર ચોખ્ખું, રૂઠું, ને વાંચવા લાયક થયેલું છે.

કમળા કુમારી—હિંદુ ધરસંસાર સ્થિતિનું ચિત્ર—રમ્યતાર ભવાનીચં-કર નરસિંહરામ. એ એક કલ્પિત ગદ્યવાર્તા છે, અને એનો હેતુ વિધવા વિવાહને ઉત્તેજન આપવાનો છે. વાતનું બંધારણ એ રીતનું રાખ્યું છે કે વિવેક સાગર કરીને એક શ્રીમંત કારભારી હતો, તેને ઘડપણે એક દીકરી થઈ, તેને નાનપણમાં પરણાવી દીધી, પરણીને તુર્તજ તે રાંડી, અને છેવટે જીગલકિશોર નામના એક જીવાન કવિના ભાવે તેણે તેને વિધવાપણાના દુઃખમાંથી ઉગારી પેલા કવિરાજની સાથેજ પરણાવી દીધી, તથા તેનેજ પોતાને ઠેકાણે રાજનો દીવાન કરાવ્યો. આ વાત શક્ય છે પણ સંભવિત નથી અને આવું મોટું સુધારાનું સાહસ કરનારને “આ-ગણીસમી સદીની અજાયબ સરખી વિદ્યાથી અભણો” વર્ણવ્યો છે એ તો છેકજ અસંભવિત છે. હાલને સમ દેશમાં શું થાય છે તેનું નહિ પણ શું થવું જોઈએ તેનું આ ચિત્ર છે, અને તે રીતે જોતાં એ વાર્તા સારી છે; વિધવા દુઃખ બરાબર દર્શાવવા બીજી ઘોડીક આડકથાઓ પણ નાંખી છે અને તોપણ તેનો સંબંધ મૂળવાત સાથે ઠીક જળજી રાખ્યો છે. વિધવા દુઃખનો વિષય છતાં કોઈ પણ ઠેકાણે અતીતિનું કે ખિભતસ વર્ણન નથી એ એક આ પુસ્તકની મોટી ખૂબી છે. પ્રસંગોપાત બીજા કુધારા સંબંધી પણ એમ બોધ કર્યો છે, અને ટુંકમાં આ વાર્તા સર્વોગે સુધારાચૂષ્ટિનીજ છે.

જગો ને જીવરામ—ખનાવનાર બટ કાનજી માધવજી રંધોળા. આ-
પણ એકત્રીશક પાનાંની નાનકડી સુધારાનીજ વાર્તા છે. એનો હેતુ જા-
ણી પાસે બિદ્યાવૃત્તિ તથા લાડુખાવાની ટેવ છોડાવવાનો જણાય છે. બાપા
સારી છે, પણ વાતમાં ઝાઝો માલ નથી.

કવિતા રૂપ કાઠીઆવાડ ઇલાકાની ભૂગોળ—ખનાવનાર જયશંકર
આનંદજી જાની, બંદર સલાયાની સ. ગુ. નિયાજનો પહેલો આસિસ્ટન્ટ.
આ ગોખણીઆ ઓપડીનું મોં જોતાંજ અમને ઘણા કંટાળો મડ્યો છે,
અને વહેમ જાય છે કે આવી ઓપડીઓ આપણી નિયાજોમાં આલતી
હશે કે શું ? સમજી મહેતાજીએને અમારી સખત બલામણ છે કે તેમણે
ધ્યારે પણ આવી ઓપડીઓ નિયાજના કોઇ પણ છોકરાને ખરીદ કરવા
દેવી નથી. ભૂગોળવિદ્યા શીખવવાનો ખરો રસ્તો નકશાથી છે—લંગડી લૂલી
કવિતાના રાગદા ગોખાવાથી નહિ.

હિતોપદેશક રત્ન—એ નામનું બાવનગરથી ખારપાનીજ એક માસિક
૧લી જાનેવારીથી પ્રગટ થવા લાગ્યું છે તે જોઈ અમે ખૂશ થયા છીએ,
અને તેની ક્ષતિ હ ઇછીએ છીએ. એના કિંમત વર્ષે ૧૦ રૂપિયો અને
એડિટર આત્મારામ નારણજી છે.

હૃદય પ્રકાશ—ગ્રંથમાળાના બે અંક અમને પહોંચ્યા છે. પહેલા
અંકમાં વિષય “બ્રાહ્મણનો હાલનો જમાનો” એ છે, અને તેમાં હાલના
બ્રાહ્મણોને ખુબ લઈ નાંખી બાધ કર્યો છે, બીજો અંક “નિયમિત થવાની
અગત્ય” એ બાબત છે. બંનેમાં હેતુ સુધારાનો બાધ કરવાનો છે.

સુરત પ્રાર્થના સમાજનો વાર્ષિક વૃત્તાંત—ઈ. સ. ૧૮૮૦-૮૧ નો
આ સમાજનો સંબારંજ થવાને ગયા મે માસમાં પૂરાં ત્રણ વર્ષ થઈ
ગયેલાં જણાય છે. સમાજનો સંખ્યા ૪૫ છે અને તેમાં પણ કેટલાક
તો નામના જણાય છે કેમકે મેંખર થયાપછી તેમણે લવાજમ કાંઈ આ
ખુજ નથી અથવા સમાજમાં હાજર થયા નથી. તોપણ તેના મંત્રી
વગેરેની ટોંસથી એ સમાજ નીબો જાય છે એ સંતોષકારક છે. એના વા-
પિક ઉપજ લવાજમ ઉધરાણાથી કુલ રૂ. ૩૧૨૫ ની જણાય છે અને અ-
રમ પણ તેટલોજ કરે છે.

સારસંગ્રહ.

મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષાનું હોણુ સાલ પરિણામ બહાર પડ્યું છે. તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે એ પરીક્ષા આપવાને કુલ ૧૪૨૪ ઉમેદવારો હાજર થયા હતા. તેમાંથી કુલ ૩૮૪ ઉમેદવારો પસાર થયા છે. અને બાકીના નાપાસ થયા છે. આ પસાર થયેલામાં મુંબાઈના ૧૭૬ છે. દેશાવરના કુલ ૨૦૮ પસાર થયા છે, તેમાં પુના મધ્યસ્થળના ૭૧, અમદાવાદના ૬૪ બેલગામના ૫૫ અને કરાંચીના ૧૮ છે.

લગ્ન—સમયે વરકંથ્યાને પહેરવાના વસ્ત્રાલંકારનું એક પ્રદર્શન ઘોડાક દિવસમાં લંડનમાં બરાનારું છે. આ પ્રદર્શન માટે વસ્તુ મેળવવા કેટલાક વર્ષથયા કેટલાક અંગ્રેજો દેશ પરદેશ ફરતા હતા અને કેટલીક જીની વસ્તુઓ માટે તો તેમને ઘણા મોટા દામ આપેલા છે.

અમેરિકામાં ત્રણસો નેવું સ્ત્રી ડાક્ટર છે.

ડા. બુક્કરે—વાયેનાની કોલેજમાં પોતાના સંસ્કૃત બાષણો શરૂ કરીધા છે; જે ઘણા ફતેહમંદ નિવડ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓ તે સાંભળવાને ઘણી હોસથી બેસે છે અને બાકરણ સમયે તેઓ પુરેપૂરું લક્ષ આપે છે.

રૂઝવેદનો તરજુમો કરાવવા પછાડી એક લાખ રૂપિયા વડી સરકારે ખરચ્યા છે.

તારના સંધેશાઓની ગોઠવણુ હાલ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવી છે. જે સંધેશાઓની ઉતાવળ નહિ હોય અને એક રાત રહીને બીજે દીને પુગાડવામાં કશી હરકત નહોય એવા દર સંધેશાના આઠ શબ્દના આઠઆના લેવામાં આવશે; એજ જાતના પણ ઉતાવળના સંધેશો માટે એક રૂપિયાના આઠ શબ્દનો બાવ રાખવામાં આવશે, અને જે સંધેશાઓને માટે એટલી બધી તાકીદ હોય કે તેમને બીજા સંધેશાઓ કરતાં પહેલાં મોકલવા પડે તેમને માટે આઠ શબ્દ બે રૂપિયાનું દામ ફરાવ્યું છે. એ રીતે જોતાં આઠ શબ્દનો એક સંધેશ આઠ આનામાં, બીજો રૂ. ૧) માં અને ત્રીજો રૂ. ૨) ની કીમતે રવાના થઈ શકશે. એ દરેક સંધેશામાં નામ અને સરનામનું કશું દામ પડશે નહિ. વર્તમાન પત્રોના સંધેશાઓ સંબંધી જે જાપતો રાખવામાં આવ્યો છે તે પણ હવેથી નીકળી જતા-

ર કહેવાય છે.

સરટી માધવરાવને મળેલી બક્ષીસ—સરટી માધવરાવને ગાયકવાડે રૂ ૫૦,૦૦૦ ની બક્ષીસ આપી છે અને રાણી જમનાબાઈએ એક પિંટી આપી છે.

રૂપાની ખાણ નીકળી—જંગાળા પ્રાંતમાં આવેલા હીલટીપેર નામના રાજના મુલકમાં આવેલી સેમોનીટી નામની ટેકરી ઉપર રૂપાની ખાણ નીકળી છે.

મુખાઈના સ્ટેસનોપર રોશની—વડોદરા રેલવેનાં મુખાઈના સ્ટેસનોપર વીજળીના દીવા કરવાની ગોઠવણ થાય છે.

એક દેશી રિવાજને કહાડી નાંખવાની ગોઠવણ—બ્રિટિશ ખર્ચા ૥ લોકો પોતાના અસહ્ય રિવાજ મુજબ જમીન ઉપર હાથ ટેકવી ચોપગાં વનાવરની પેઠે વાળીને યૂરોપીયન અમલદારોને સલામ કરે છે તે રિવાજને હાલમાં નાબૂદ કરવાની ગોઠવણ થાય છે.

કાગળનો ખર્ચ—આખી દુનિયામાં વરસ દહાડામાં એક અબજ ખેસીકરોડ પાંચોડ કાગળો ખનાવવામાં આવે છે. એમાંના વીશ કરોડ સરકારી કામમાં વાપરવામાં આવે છે; અઢાર કરોડ કેળવણી ખાતામાં; બેતાળીશ કરોડ પેપારમાં; દસ કરોડ ખાનગી કાગળો લખવામાં; અને નેવું કરોડ પાંચોડ છાપવામાં વપરાય છે. બધા મળીને ૩૯૯૦ કાગળ ખનાવવાનાં કારખાનાં છે, અને તેમાં ૯૦ હજાર મરદો અને ૧૮૦૦૦૦ બહરિંગ્મો કામ લાગેલાં છે. ચીયરાં એકઠાં કરવાને ૧૦૦૦૦૦ માણસો લાગેલાં છે. ને તે તો જુદાંજુદાં.

જાપાનમાં દેશી વર્તમાનપત્રોની સંખ્યા—જાપાન દેશમાં વિદ્યારૂબરનો સારો ફેલાવો થયેલો માલમ પડે છે ત્યાં હાલમાં સઘળા જાપાની ૨૫૦ વર્તમાનપત્રો નીકળે છે. મુખ્ય શહેર ટોકીયોમાં એકતો તેનજ અધિપતિના નામથી ઓળખાય છે. વળી પંચની ઠપના એટલે મશ્કરી હજારાનાં પણ વર્તમાનપત્રો નીકળે છે. એ સિવાય ખેતીવાડીના સુધારાના સંબંધી તથા પ્રજાને લાભ થાય એવી બાબતોપર ચોપાનીયાં પણ પ્રગટ થાય છે.

એક ઘરને એક જગાએથી ખસેડી બીજી જગા ઉપર લઈ જવાનો

અખતરો—બોમ્બેન ખાતે આપેલાં એક મોટાં હોટેલને તેની જગાએથી એમને એમ અલગપણે ખસેડી તેરફીટ અને દશધંચ જેટલું દૂર લઈ જવાનો અખતરો કરવામાં આવ્યો હતો જે તદ્દન ફતેહમંદ ઉતર્યો હતો; એમ ખસેડવાનું કારણ જે મોહલામાં તે આવેલું હતું, તેનો રસ્તો પહોળો કરવાનું હતું. એ ઇમારત ઇંટ અને પથરની બાંધેલી હતી, અને તેને સાત માળ હતા. તેનું કુલ વજન પાંચહજાર ટન થયું હતું એ ખસેડતાં મહિનાં ફરનાચરને અથવા માણસોને કસી પરકારની અલવલ આવી નહતી. તેને ખસેડવાને સઘળાં સાંચા કામને બરાબર ખેસતાં કરતાં ખેમાસ અને વીસ દિવસ લાગ્યા હતા; પણ ખસેડવાનું કામ ફક્ત ચાર દિવસમાં પૂરું થયું હતું. તેની પાછળ કુલ ખર્ચ ત્રીસ હજાર ડાલરનો થયો હતો.

આપઘાત કરવાની મોસમ—યુરોપ તરફના એક વિદ્વાન તખીએ એવી શોધ કરીછે કે, આપઘાત ઘણું કરીને વસંત રતુમાં તથા હુનાળાની મોસમની શરૂઆતમાંજ થાયછે. તેખીવળી ઘણાખરા સવારના છવાગ્યાથી તે બપોરના બાર વાગ્યા મુધીના વખતમાંજ થાયછે. વળી ઓરતો કરતાં મરદોમાં આપઘાતો ઘણા વધારે થાયછે.

કેટલીક શોધો માટે અમેરિકનોનો દાવો—અમેરિકનો દાવો કરેછે કે, જાણવાળેગ મોટી પંદર શોધો તેઓ તર્ફથી થઈછે. તેમાં ૩ કાંતવાના ચરખા, પલાનો ઉતારવાના સાંચા, ઘાસ સાફ કરવા તથા કાપવાના સાંચા, ચકર સાચના છાપવાના સાંચા, મટીમરમાં મુસાફરી, એનજીન, સીવવાના સાંચા, ઇંચા રબરનો ઉપયોગ, ઘોડાની નાલ સાંચાંથી બનાવાની કારીગરી, આઈસ બનાવવાની કારીગરી, ટેલીફોન વિજળીનો ઉપયોગ.

ચર્ચાપત્ર ૧ લું.

મેહેરબાન આજમ નવલરામ લક્ષ્મીરામ.

. ગૂજરાત શાળાપત્રના એડીટર સહિબ મુ. રાજકોટ.
આ ગામમાં તા. ૧૨ મી જાનેવારી સને ૧૮૮૨ થી તે તા. ૧૪ મી

જાનેવારી સને ૧૮૮૨ ના રોજ ત્રણ દિવસ ખપોરની વખતે લાગલાગટ થોડીક વખત સુધી કેસરના ચંદનના નેવા છાંટા પડ્યા હતા. તે તે ઘણા માણસોના છાપરા ઉપર તથા લૂગડાં ઉપર પડેલા હતા આ હકીકત આપના શુભ પત્રમાં દાખલ કરશે એજ અરજ તા. ૧૫-૧-૮૨

સહી જોડાલાલ ઉમેદરામ મહેતાજી

મોજે વાગડ તાલુકે ધંધુકાની સરકારી ગૂ. નિશાળ.

પત્ર ૨ જી.

સેવામાં સલામ સાથે વિનંતિ કરવાની કે ગૂજરાત પ્રાંતમાં વસનારી ધણીખરી સ્ત્રીઓમાં સોના રૂપાનાં અને તેથી ઉતરતી ધાતુનાં ધરેણાં વડાવી પહેરવાનો આલેખ. એ ધરેણાં ઘડનાર સોનીલોકો જૂદા જૂદા ધાટવાર પ્રત્યેક જાતની ધાતુમાં કંઈ કંઈ ધાતુઓનું મિશ્રણ કરી ધાટ કરે છે. અને તે ધાટના તોલમાં, ગ્રાણણમાં, લાખ બરતા અવલની કિંમતમાં, અને જુદી જુદી પ્રકારના ઓપ દતાં, કેવી કેવી ડગાઈ કેવે પ્રકારે ક્યે પ્રસંગે કરે છે, અને તેની સાથે ધાટ ઘડાવનાર ધણી સામો ખેડો હોય તે છતાં તે તેની રખતી આંખમાં ધૂળ નાંખી ચોતે ઉઠાવવા ધારી હોય તે વસ્તુ, વસ્તુનો અમુક ભાગ, અગર તેમાંથી અમુક તોલનો કકડો શી રીતે ચોરી લે છે, વિગેરે બાબતનો કાંઈક ઇસારો મારા જણવામાં હોવાથી તેનું બ્યાન આપ સાહેબની સેવામાં મૂકવાનું ધાઈધું કે તે વાત પ્રસિદ્ધ થએથી કપટનો નાશ થયે ઘણા જનો ડગાતાં ખરે. આ વખત ફક્ત સોની લોકોમાં જે સમસ્યા વપરાય છે, તેમાંનો થોડો ભાગ પ્રસિદ્ધ થવા નીચે ટાંચ્યો છે.

સોનીલોકની સમસ્યા.

ધાતુનાં નામ.

સોનું=શીઉ. ૩૫=ઉવન. કલાઈ=કણસ. તાંબુ=રાય.

જાતનાં નામ.

ખાલણ=ફુંદો. વાણિયો=ચેડો. કણખી=રૂંચો. સોની=શીખ.

કોળી=ચેણીયો. તકડો=રેંકડો.

નાણાનું નામ.

રૂપિયો=ઉખણકો. અરધો=વિલવો.

ધરણાનું નામ.

કુલાં=પગારાં. કાંટો=કુકતો. નાકની ભારે વાળી=કુકવી,
 લોળીઉ=કનારવો. કડી=કનારવી. વીંટી=હથારી. હાંસડી=કોટારી.

અંકના નામ.

હમાણી=એ. એકલવાઈ=ત્રણ. એરણુ=ચાર. ખીલી=છ.
 માંગ=આઠ. પાણી=નાડ. સઘડી=લોડ.

તોલનું નામ.

રતી=કણસી. વાલ=રોધપો. તોલો=તુંગો. ગદિયાણો=રટલો.

હથીઆરનું નામ.

હથોડો=મંડીયો. નિચું ખેસાડવાનું=એકલવાઈ.

પરચુરણ.

સરકાર=ખેડાસી. ખાવું=પાટવું. આણું=આખું. વનું=ખેડ.
 તકારો=આંખલો. સારો=(સાવ-હાવ). રાતે=નાલે. ધર=નેર.
 લીધું=લાંચું. ચોરવું, ધેધલેવું=લાંમળે. નરસી વસ્તુ ખાયછે=હોરપાટેછે.
 મરી ગયો=પેતી ગયો. આળ્યો=આહુતીયો. નાચી ગયો=ટાંકણી ગયો.
 કરવાંછે=ઠોવાંછે. ખાઈજાને=પાટજે. મુવો-જાણુશું=પેલયે.
 જાવદિને=ટાંકણવદિને. ધું થનારછે=રોખ. ઘાટ=ઠાક. મોટો=ખેડો.
 ધડનાર=ઠોક. પગે રહેતે=પગારૂં. હાથે રહેતે=હથારૂં.
 કાને રહેતે=કનારૂં. જાણુશું=આંખશું.

આ પ્રમાણે પારસીના શબ્દો ધોનીલોક મોઢે રાખેછે. ઘણાને ધેર
 ઓપડામાં એવા ઘણા શબ્દનો સંગ્રહ લખેલો હોયછે. ને તે બેરાં બેકરાં
 મુદ્દાંત સમજે છે. સોની પોતાનું કામ કરતો હોય ને બે વાલ ત્રાંચું રૂપા-
 માં ભેગ કરવા ધરમાંથી માગવું હોય ને પાસે ગડાવનાર બેઠો હોયતો કહે
 કે “હમાણી રૂધિયા ખાર” એટલે તેના ધરનું જે સાંભળે તે ખખર ન
 પડે તેવી તતબીરથી લાવી આપેછે. તેમજ- એરણુ રોઈ આખાર એટલે
 ચાર વાલ, એકલવાઈ રોઈયા એટલે ત્રણ વાલ. અદી રટલા એટલે અદી
 ગદીઆણા ને અદી તુંગા એટલે અદી તોલા. વળી પાવલીબાર કહેવું
 હોયતો “માંગ રોઈયા” કહેછે.

જેમ કહો આરાખડી બણીને શબ્દ ગોડવણીથી નામાં લખેછે તેમ
 આ પારસીનો ઉપયોગ કરેછે. જુઓ કે નાલેટાંકુંછે કહે તો રાતે નાચી
 જવુંછે. એમ સમજવું. મારે નેર આવીય કહે તો માટે ધેર આવીય
 એવું જાણવું. ને કહે કે કુંદડો આહુતિઓછે, ઉવણુ પેસાડવું છે, એરણુ
 રટલાનો ખાર ખાંધી લાખ્ય. તો સમજવું કે આજણુ આળ્યોછે રૂપું ગા-

જવુંછે. ચાર ગદીયાણા ત્રાંજું બાંધી લાવ. યજી પગારાં ઠોવાંછે=કર્ણ કરવાં છે. રૂંચો પેલી ગયો=કણબી મરી ગયો. એજ રીતે એક કહેવત કહેછે કે "ઘડક ઠોકને વેડા રોખ. સાચો સોનીને જુહો લોક. તેનો અર્થ" એવો કરેછે કે શું થનાર છે, ઘાટ ગડનાર મોટોછે ને લોક જુહોછે. પણ સોની સાચોછે કેમકે પોતાની ધારણામાં જીતેછે.

સમસ્યાના રાખ્દોમાં સાખી-

શીખ તણાયા શેઠીમાં, નેશીઉં કુંહડાની પાસ;

લાંભાય તો લાંમળે, નહીં તો જળે બેડાસ. ૧

એનો અર્થ એવો છે કે એક બ્રાહ્મણને સોની બે જણ શેઠી નદી ઉતરીને આવતા હતા. શોનીએ પોતાની પાસેનું શોનું બ્રાહ્મણને બંધાયું હતું. સોની તણાયા લાગ્યો. તેથી તેણે આ સાખી તણાતાં તણાતાં બ્રાહ્મણને કહી, ને કહ્યું કે વાદ રાખ્દોને ઘેર કહેજે. બ્રાહ્મણે વગર સમજ્યે સોનીને ઘેર આવીને સાખી કહી. પણ સોનું આપ્યું નહીં. તેણે જાણ્યું કે સોની મરી ગયો. તેની સાથે તણાઈ ગયું હશે એવું કહ્યું છુટીશું. પણ શોનીએએ મળીને અર્થ એવો કર્યો કે સોની તો શેઠી નદીમાં તણાઈ ગયો; પણ સોનું બ્રાહ્મણની પાસે છે, ને તમારાથી લેવાય તો લેજો; ને ન લેવાય તો સરકારમાં જળે. આ પ્રમાણેનો અર્થ કરી બ્રાહ્મણને સરકારમાં લેઈ જવાની ધાસ્તી આપી એટલે તેણે સોનું કબૂલ કરીને તેનેઘેર આપ્યું.

આ પ્રમાણે તેમની સમસ્યા એક જુદીજ ભાષા તરીકે છે. ને ઉપર ઇસારો માત્ર કર્યોછે.

રાજરામ રૂપરામ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

રેવાડાંડા પંચમહાલ.

જાંબુધોડા. તા. ૨૫-૩-૮૧ એ. માહાલકરી સાહેબ ધનજીભાઈ દોરાબજી મોદી ૩૨) ઠાશેરસાહેબ દિપસિંધજી જગતસિંધજી ૩૨) દેશાઈ માણેકલાલ વિકલદાસ ૩૧) જોસી હરિવલ્લભ રણજીડ ૩૧) શેઠ સોરાબજી દાદાભાઈ ૩૧) મોદી કીલાભાઈ ગોપાળદાસ ૩૧) શેઠ મુલતાનઅલી દાઉદજી ૩૧) મહેરબાન ફોજદારસાહેબ ૩૦|| શા. આપુ કુમેરદાસ ૩૦|| દેશાઈ વૃજભૂખણ હરિવલ્લભદાસ ૩૦|| દેશાઈ બગવાંનજી ગિરધરદાસ ૩૦|| દેસાઈ ગરબડ દામોદરદાસ ૩૦|| શા. આપુ ગિવલાલ ૩૦|| સા.

ગોકળ જગલુવન રૂના સા. દામોદર રઘનાથ રૂના શા. ગોવરધન કુબેરજી રૂના શેઠ હરભોજન હરજીવન રૂના સુભેદાર બાલુજી રૂના શા. રણજીડ કકુજી રૂના કુલ રૂ. ૨૫ ઉપરના સદગ્રહસ્થોએ રૂ. ૧૦ ગરીબના છોકરાઓને પોતીયાં અને રૂ. ૫) ચોપડીયો—નાંદોદ તા. ૧૭ મી મારચ સને ૧૮૮૧ ને રોજ પેટલાદના મુનસફ સાહેબ પરમાનંદદાસ બાળાભાઈ પારેજે છોકરાઓ તથા છોડીઓની પરીક્ષા લઈ રૂ. ૧૫-૧૦-૧ નું ઇનામમાં ચોપડીઓ આપી છે—બાંબુધોડા. બેસાઈ હરિવલ્લભ રણજીડ રૂના શેઠ મુલતાનઅલી દાદિજી રૂના દેસાઈ બગવાનજી ગીરધર રૂના ઠાકોર દી-પર્સાગજી જગતસાગજી ૦-૬-૦ સા. બાપુ કુબેરદાસ ૦-૬-૦ કુલ રૂ. ૨૧) નું ઇનામ વહેંચ્યું—ભાદરવા. ઠાકોરસાહેબ અદિશંગજી મહારાજજી સ્વ-સ્થાન ભાદરવા રૂ. ૨) કારભારી કલ્યાણભાઈ કાળીદાસ રૂ. ૧) મુનસફ પુર-શાંતમ કાળીદાસ રૂ. ૧) શા. મોતીભાઈ બીખાભાઈ રૂ. ૧) શા. નયુભાઈ મુળજી રૂ. ૧) શેઠ ગરબડ નારણદાસ રૂના હરજીવન તળશીદાસ રૂના ગોસાઈ એમગર ગોપાળગર રૂના કુલ રૂ. ૭૦.

(સહી) માધવલાલ હરિલાલ.

ડેપુટી એગ્રીકલ્ચરલ ઇન્સ્પેક્ટર.

બરૂચ. ૨૦-૫-૮૧-૧૫-૬-૮૧

ત્રાસસા. તા. ૧૬-૩-૮૧ ને રોજ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત પોલીસ પટેલ રૂ. ૧) ગરીબના છોકરાઓને ઇનામની ચોપડીયો—સાદપરા. વાર્ષિક પરીક્ષા લઈ ઇનામ આપ્યાં તે વખતે પટેલ. અંબાઈદાસ રણજીડે રૂના મહેતાજી જગનલાલ દયારામ રૂના પટેલ. હીરાભાઈ મનોરભાઈ રૂના મતાદાર ઉકા બદલ રૂના બે બીજા ગ્રહસ્થોએ રૂના કુલ. રૂ. ૧૦ ઇનામ વહેંચ્યું—કળવણા. પટેલ મકનદાસે છોકરાઓને ખેસવા સાડ સાદડીયો. રૂ. ૧૦-૦ ની અપાવી—હળદર. વાર્ષિક પરીક્ષા લઈ ઇનામ આપતી વખતે તલાટી મંચારામ મુલચંદ રૂના ઇનામ વહેંચ્યું—ઝણુર. કમિટીના મેમ્બરોએ પરીક્ષા લઈ ગામના ઉધરાતદારે રૂ. ૧) સાકર વહેંચ્યો—શામજોટ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ડાબાળીના પટેલ. કચીભાઈ અવચળે રૂના મીઠાઈ વહેંચ્યો—ભાડમૂત. સરકારી નિયામનો કલાસ મોજે કાસવા ગામની વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ. ૧) પટેલ મુળજી બગવાન વીગેરે રૂ. ૧૦) રાણા પરતાપસંગનારમંગે રૂ. ૧૦ શેઠ હરિભાઈ પરબુદાસ રૂના ગરાસીયા નાગજી દીપસંગે—બુચા. તા. ૨૪-૫-૮૧ ને રોજ પટેલ દાદાભાઈ ઉમેદભા-

૪૫ ૩૧-૧૩-૦ ની ઓપડીયો વહેંચી—દહેજ. વાગરોના રાવસાહેબ મા-
મલતદાર સાહેબે પરીક્ષા લીધી તે વખત રાણા દોલતસંગજી પ્રભાતસં-
ગજીએ ૩૦-૧૫-૦ મીઠાઈ—વહીઆળ. રા. સા. ડે. એ. ઈ. પરીક્ષા
લીધી તે વખતે પટેલ. અંબાઈદાસ હરખા તથા રતનસંગ બાવસંગે
૩૧) ની મીઠાઈ—દેવલા. ઉર્દુ નિશાળમાં. સારોદ વાંટાના તલાટી ગંગા-
શંકર રણછોડે જોકરાઓને કસરત કરાવી ૩૦૧ ની મીઠાઈ વહેંચી—
અંકેશર કંન્યાશાળા. કામરેજના મહેતાજી રણજોડદાસે અંને ઝગ-
ડીયાના તલાટી હીમત મણીશંકરે ૩૦૧ મીઠાઈ ચીક કોન્સ્ટેબલ રા.
ડાહ્યાબાઈ નારણદાસે પેન્સન લેવાથી ૩૦૧ મીઠાઈ તા. ૧૫-૬-૮૧—
દોલવણા. રા. સા. મામલતદાર સાહેબે પરીક્ષા લીધી તે વખતે મુકરદમ
કુટુબમહમદે ૩૦૧ મીઠાઈ વહેંચી—હાંસોટ. બેલીક મહમદ અહમદે ૩૦૧
મીઠાઈ વહેંચી—અંકેશર. શેઠ નાયુબાઈ સંકરદાસે ૩૬-૬-૦ ખચ કરી
તા. ૨૦-૪-૮૧ થી તા. ૨૦-૬-૮૧ સુધી ઉનાળામાં પાણીનો ખર્ચ આપ્યો-
હાંસોટ કંન્યાશાળા. રા. સા. ડે. એ. ઈ. સા. ઇનામ વહેંચ્યાં તે વખતે
શેઠ. બીમજીબાઈ બીઆજીએ ૩૨) મીઠાઈ ૩૧) રેબ આપ્યા. શેઠ.
મગતલાલ ફકીરચંદે ૩૫) રેબ ૩૨) રસોટો ૩૧૧ મીઠાઈ કુલ. ૩૮૧
ઇનામ વહેંચ્યું. શેઠ. નગીનબાઈ હરકીસનદાસ પેટીવાળાએ ૩૦૧ મીઠાઈ
વહેંચી—દેવલા. પોલીસ પટેલ મુસે વક્તીબાઈ તથા મેમ્બર દાદા આદમે
કસરત જોઈ ૩૧) પતાસાં વહેંચ્યા—મનાડ. લખીગામના મેમ્બર શા.
ભગવાનદાસ જમનાદાસે ૩૨) ઓપડીયો વહેંચી મનાડના મેમ્બર પટેલ.
ફુલા કુબેરે ૩૦૧ મીઠાઈ વહેંચી બ્રહ્મચારી મહારાજ અખંડીનંદ ઉકાર-
નદે ૩૧) ઇનામ વહેંચ્યું.

(સહી.) ગણપતરામ ગૌરીશંકર શાસ્ત્રી.

ડે. એ. ઈ. બચ વિ.

ઝાલાવાડ.

નં. ૨૦૬ તા. ૧૫-૬-૮૧

શમળા. ઝાલા માધવસંગજી બાવાબાઈ ૩૦૧ મીઠાઈ—ગુદીઓળા.
સ્કુલ કમિટી તર્ફથી ૩૧ મીઠાઈ—મુળી. રા. અમુલ વીરચંદે પોતાના
જોકરાને નિશાળે ખેસાડી ૩૧) મીઠાઈ. મે. ડાકોરસાહેબ બહાદુર તર્ફથી
૩૫) મહેતાજીને પાઘડીના તથા નિયાળીઆને ૩૧૬) ઓપડીયો તથા

મીઠાઈ કુલ ૩૨૪) શા. કચરા વજનપાસે ઉનાળામાં પાણી પાવાના
 ખર્ચના ૩૬) —ઝીઝુંવાડા. તાલુકદાર સાહેબ તર્ફથી ૩૨-૧-૦ ચોપડીયો
 ગરીબના છોકરાએને—બળાણા. તાલુકદાર સાહેબ તર્ફથી ૩૬) ચોપડી-
 યો ૩૨) મીઠાઈ—લીમડી કંપાસાળા. કમિટીના મેમ્બરોએ શીવણ કંટી-
 નંદમાંથી શીવાઈ તૈયાર થએલાં કપડાં લાવક કંપાસાળાને ૩૨-૪-૧—
 શીઆણી. માંડવીના ઇન્જરદાર શા. પરચોતમ શામચંદ તથા લીમડીના
 વહિવટદાર તથા યાણદાર સાહેબે મળીને ૩૧૧૧ મીઠાઈ—ખોડુ. મોરખી-
 ના મે. દરબાર સાહેબ તર્ફથી તથા કમિટીના પ્રમીડેન્ટ સાહેબ તર્ફથી
 ૩૨-૬-૦ મીઠાઈ—મ્યરણુટીઆ. જોડીવાના રહીય હરીશંકર વાલજીએ
 ૩૦૧ સાકર—સીધાવદર. આલા દીપસાંગજી વિગેરે ૩૨૧ મીઠાઈ—મીણા-
 પુર. મે. તાલુકદાર સાહેબ તર્ફથી ૩૨૧ ખુકો ૩૦૧ મીઠાઈ—ખેરાળી.
 માજી મહેતાજી હરિલાલ મનસુખરામે ૩૩) ચોપડીયો ૩૦૧ મીઠાઈ—
 ભોધકા. રાણા ગજસંગજી નારસંગજી તર્ફથી ૩૨) સાકર—ખાંડીયા. આ.
 ભેતધકા યાણદાર તર્ફથી ૩૦૧ સાકર—પાણુશિણા. મે. વહિવટદાર સા-
 હેબે ૩૩) મીઠાઈ—હડાળા. મે. વહિવટદાર સા. જીવણરામ લક્ષ્મીરામ
 તથા બીજા મેમ્બરોએ ૩૫) ૩માલ ૩૧) સાકર ૩૨) મહેતાજીને ૩૦-૧૦-૦
 ગરીબના છોકરાએને—પચ્છમ. મે. હડાળાના વહિવટદાર સા. તથા પ-
 ટેલીઆઓ તર્ફથી ૩૧-૬-૦ ૩માલ ૩૦-૧૨-૦ ચોપડીયો ૩૦૧ મીઠાઈ
 ૩૨) મહેતાજીને—ધ્રાંગધ્રા. રા. વૈદ્યરાજ અંબાલંકર ૩૫) ચોખડાં—
 માલવણા. રાણા કેશરીશાંગ તથા ખાવા નારણદાસ તર્ફથી ૩૧) દ્રાક્ષ—
 હુડા. આલા. જીરાજી રવાજી તથા આલા ખેંગાર તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ—
 ટીકર. મહેતા જોડા ખોડીદાસ તર્ફથી ૩૫) છોકરાએને જમાડ્યા—વાંટા
 વદર. શા. કરચનજી પાશ્વીર તર્ફથી ૩૧) દરાક્ષ—દેવળીયા. બાસ ૩ગ-
 નાયજી વાલજી ૩૧) દ્રાક્ષ—હજવદ. ધ્રાંગદરાના ભટ. ચંમકરામ વલભ-
 રામે ૩૦૧ મીઠાઈ—સુરેલ. મે. બળાણાના ઠાકોર સાહેબખાન તર્ફથી
 ૩૧) મીઠાઈ ૩૧) મહેતાજીને વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પોલીસ પટેલ ટીપ
 કરી ૩૩), છોકરાએને ૩૨) ઇનામ—લીલાપુર. ઠકર. લાલજી માલજી
 તર્ફથી ૩૦૧ દ્રાક્ષ—રંગપુર. વિદ્યાર્થી તળશી નયુએ પોતાના અંતકાળ વ-
 ખતે ૩૧) પતાસાં વહેંચ્યાં—ગુજર. મહાલ લીમડીના વહિવટદાર તથા
 જીવલાલ લક્ષ્મીરામે ૩૧૧ ચોપડીયો ૩૦૧ મીઠાઈ—દીમસસર. બાસ.

હરખજી કલ્યાણજી તથા પોલીસ પટેલ મોરારજી કુવરજી રૂ૧૥ બરફી-
સદાદ, સ્કૂલ કમિટી તરફથી રૂ૨૥ મહેતાજીને— રૂ૦૥ મેવો—ચોકલી-
ચુડાના કારભારી સાહેબ તરફથી રૂ૧૦ મીઠાઈ રૂ૦-૧૫-૦ ગરીબના હોદ્દા
કરાએને ચોપડીયો—વઢવાણ. મુદ્રાના શેઠ ખીમજી જીરામ તરફથી રૂ૩૦
ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—વઢવાણ અંચ. નં. ૧ મુદ્રાના શેઠ ખીમજી
જીરામ તરફથી રૂ૧૨૥ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—વઢવાણ નં. ૨ મુદ્રાના
શેઠ ખીમજી જીરામ તરફથી રૂ૨૨૫ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—રામપુરા.
સ્કૂલ કમિટી તરફથી રૂ૧૦ મીઠાઈ—કોરડા. સરવૈયર જગજીવન કાનજી
તરફથી ૦-૬-૦ મીઠાઈ શેઠ કાળીદાસ ઠાકરજી તરફથી રૂ૦-૬-૦ મીઠાઈ
સંઘજી ડુલજી તથા જીરામ વધા તરફથી રૂ૦-૬-૦ વઢવાણ કુંભારાણા.
મુદ્રાના શેઠ ખીમજી જીરામ તરફથી રૂ૨૫ લુગડાં તથા મીઠાઈ—માલ-
ણીયાદ. રાણાત્રી કરણશંકજી તરફથી રૂ૦૥ પતાસાં—કોઠ. બાગદારો ત-
રફથી રૂ૧૦ સાકર—કુડા. બાયાતો તરફથી રૂ૦૥ મીઠાઈ—ચરણીટીયા.
અનુષ્ઠાન પોપટને કેશવજી બાઈચંદ રૂ૦૥ સાકર—વઢવાણ ઇંગ્રેજીસ્કૂલ.
મુદ્રાના શેઠ ખીમજી જીરામ તરફથી રૂ૨૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—
સિંધવદર. તાલુકદાર સાહેબ તરફથી રૂ૨૦ ચોપડીયા.

(સહી.) કલ્યાણલાલ ગોવિંદલાલ.
સ. ડે. એ. ઇ. પ્રાં. આલાવાડ.

ગોહીલવાડ પ્રાંત.

જા. નં. ૩૫૫ ૨૬-૬-૮૧

આપજ. અપાડાના જોસી મુળજી ત્રીકમ તથા વાલા ડાહ્યાએ રૂ૦૥૥
મીઠાઈ—મહુવા કુંભારાણા. આ. સી. મુખ્ય કારભારી રા. વજેશંકર
ગૌરીશંકરબાઈએ ૫-૧૦-૦ ચોપડીયો ૪-૬-૦ લૂમડાં—દઢા. મુખી રેવા-
શંકર મહાદેવ તથા ખીજી ગ્રહસ્થોએ મળી રૂ૦૥ સાકર વહેંચો—લાખેણી.
મહેતા અનંતરાય બીમજી રૂ૦૥ મહેતા પરશોતમ ગીંગા રૂ૦૥ પટેલ આંબા
પરમા રૂ૦ પટેલ નયુ હીરા રૂ૦ પટેલ બીમ વસરામ રૂ૦ શા. ઠાકર-
સી સુંદરજી રૂ૦ શા. ઝવેર મહાવજી રૂ૦ કુલ રૂ૨૦ ઉધરાણું કરી ઉના-
ળામાં છોકરાએને પાણી પાચું—કારીયાણી. પટેલ દલા જસમત પટેલ
અબ્બ રણજોડ શા. તારાચંદ રતનશીએ મળી કુલ રૂ૦૥ મીઠાઈ—સમ-
ઢીયાળા. મહેતાજી હરદેવ પરભુરામ રૂ૦૥ મીઠાઈ—સણોસરા. થાણદાર
ગીરજશંકર અંબાશંકર રૂ૧૦ મીઠાઈ બાત્રી અદીબા રૂ૧૦ મીઠાઈ—ખો-

પાળા. ગામલોકોએ ૩૦ મીઠાઈ—આંસોદર. શેઠ પીતાંબરે ૩૦૧ મીઠાઈ—ભીંગરાડ. આસા. વસુલાતી અધિકારી નેદલાલભાઈ ઇંદરજી લીલી-પુના વહીવટદાર મગનલાલ ગોવિંદરમ થાણુદાર રામપ્રસાદ લક્ષ્મીપ્રસાદે મળી ૩૧ સાકર પટેલ આણંદજી ડાહ્યા ૩૦ મીઠાઈ—મોટીધરાઈ. વ-જાના આ. કારભારીસાહેબ બજાબાઈ ૧-૪-૬ ચોપડીયો—દેડ. વ્યાસ હરિશંકરે ૩૦૧ મીઠાઈ બામી બાઈરાજબા. ૩૧૫) ચોપડીયો બામી સ-જીબા ૩૧૦) પાધડી મેહેતાજીને બાવનગર ઝોંગ્લો વર્નક્યુલર સ્કુલ મા-સ્તર મોતીલાલ ૩૧) મીઠાઈ હડમતીયાના વહીવટી કારકુન કુલશંકરભાઈ ૩૧) સાકર—હળીયાદ. રાજશ્રી સારાભાઈ અવલરામ ૩૧) રા. ભગવત-રાય માધવરાય ૩૦૧૧ દેશાઈ સવજી જગવ પટેલ લાલા ૩૩૧ પટેલ ગીલા કાળા ૩૪૧ ગામલોકોએ મળી ૩૦૧ મીઠાઈ કુલ ૩૭૧૧ તેમાંથી ૩૩) ચોપડીયો બાકીના વધ્યા તે ગરીબના છોકરાએને ફીને વાસ્તે અનામત રાખ્યા—પછેગામ. આ. અમારડીના થાણુદાર તથા ગામના તાલુકદારોએ મળી ૩૧૫) ની ચોપડીયો—આખરા. તાલુકે અમારડી આ. થાણુદાર તથા કામદાર મોતીચંદ વીગેરે ૩૦૧ મીઠાઈ—કોટડાપીઠા. જમીદાર પેલા-ભાઈ જનવજી ૩૦૧૧ સાકર—સાઠી. ખુદાવાદ કાકોરસાહેબે ૩૪) મીઠાઈ મુખ્ય કારભારી માણેકલાલ લાધાભાઈ કુંવ્યાપોને ૩૧) ચોપડીયો—લીમડા. સ્કુલ કમિટી તરફથી ૩૧૧૧ ચોપડીયો ૩૦૧૧ મીઠાઈ કુલ ૩૨.)

(સહી) કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ
સ. ડ. એ. ઇ. પ્રાં. ગોહીવવાડ.

પ્રાંત હાલાર.

જા. નં. ૩૫૮ ૧૦-૭-૮૧

જોડીયા. મે. ડાક્ટરસાહેબને ત્યાં કુંવરનો જન્મ થવાથી ૩૧૧૧ મેયો વહે-ઓ—વણથળી. મે. મામલતદારસાહેબ અને બીજા કચેરીમંડળે ૩૦-૧૦-૦ મીઠાઈ ૩૦૧૧ ગરીબના છોકરાએને કાગળ—વડળા શેઠના. વાર્ષિક પરી-ક્ષા વખતે પ્રેસીડેન્ટ મહાલકરીસાહેબે તથા કમિટિના મેમ્બરોએ ૩૦૧૧૧ પ-તાસાં—ભાડળા. આજમ ન્યાયાધીસસાહેબે પહેલા આ. કેથવજી ૩૦૧૧ બી. આ. પ્રભાકરે ૩૦૧ મોળીયું દફતર બાંધવા શરૂ ૩૨૧૧૧ સાકર—કાળાવડ. નવાનગરના દીવાનસાહેબ મે. મગનલાલ બાપુભાઈ તથા મોર-બીના કારભારી રાવબહાદુર પોપટભાઈ તથા ધ્રોળના કારભારી આ. પ્રમાનેદાસ ૩૧)—કાળાવડ કુંવ્યાશાળા. ૩૦-૬-૦ પનાસાં ઉપરના ગ્રંથોએ—વવાણીયા. દેશાઈ મનજી કેથવજી ૩૦૧૧ આરેક કોપરાં—પુનડા. કમિ

હરખજી કઢવાણજી તથા પોલીસ પટેલ મોરારજી કુવરજી રૂ. ૧૧૧ બરફી-
સદાદ. સ્કૂલ કમિટી તરફથી રૂ. ૨૦૦ મહેતાજીને— રૂ. ૦૦૦ મેવો—ચોક્કડી.
ચુડાના કારભારી સાહેબ તરફથી રૂ. ૧૦૦ મીઠાઈ રૂ. ૦-૧૫-૦ ગરીબનાં છો-
કરાઓને ચોપડીયો—વઢવાણ. મુદ્રાના શેઠ ખીમજી જીરમ તરફથી. રૂ. ૩૦૦)
ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—વઢવાણ સ્થાંચ. નં. ૧ મુદ્રાના શેઠ ખીમજી
જીરમ તરફથી રૂ. ૧૨૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—વઢવાણ. નં. ૨ મુદ્રાના
શેઠ ખીમજી જીરમ તરફથી રૂ. ૨૨૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—રામપુરા.
સ્કૂલ કમિટી તરફથી રૂ. ૧૦૦ મીઠાઈ—કોરડા. સરવૈયર જગજીવન કાનજી
તરફથી ૦-૬-૦ મીઠાઈ શેઠ કાળીદાસ ઠાકરજી તરફથી રૂ. ૦-૬-૦ મીઠાઈ
સંઘજી ફુલજી તથા જીરમ વધા તરફથી રૂ. ૦-૬-૦ વઢવાણ કુંભારાણા.
મુદ્રાના શેઠ ખીમજી જીરમ તરફથી રૂ. ૨૫૦ લુગડાં તથા મીઠાઈ—માલ-
ણીયાદ. રાણાશ્રી કરણશંકરજી તરફથી રૂ. ૦૦૦ પતાસાં—કોઠ. બાગદારો ત-
રફથી રૂ. ૧૦૦ સાકર—કુડા. બાયાતો તરફથી રૂ. ૦૦૦ મીઠાઈ—ચરણીટીયા.
અવનુજ પોપટને કેશવજી બાઈચંદ રૂ. ૦૦૦ સાકર—વઢવાણ ઇંગ્લેન્ડ સ્કૂલ.
મુદ્રાના શેઠ ખીમજી જીરમ તરફથી રૂ. ૨૦૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ—
સિંધવદર. તાલુકદાર સાહેબ તરફથી રૂ. ૨૦૦ ચોપડીયા.

(સહી.) કૃષ્ણલાલ ગોવિંદલાલ.

સ. ડે. એ. ઇ. પ્રાં. આલાવાડ.

ગોહીલવાડ પ્રાંત.

જા. નં. ૩૫૫ ૨૯-૬-૮૧

ત્રાપજ. અપાડાના જોસી મુળજી ત્રીકમ તથા વાલા ડાહ્યાએ રૂ. ૦૦૦
મીઠાઈ—મહુવા કુંભારાણા. આ. સી. મુખ્ય કારભારી રા. વજેશંકર
ગૌરીશંકરબાઈએ ૫-૧૦-૦ ચોપડીયો ૪-૬-૦ લૂગડાં—દક્ષા. મુખી રેવા-
શંકર મહાદેવ તથા બીજા ગ્રહસ્થોએ મળી રૂ. ૦૦૦ સાકર વઢેચી—લાખેણી.
મહેતા અનંતરાય બીમજી રૂ. ૦૦૦ મહેતા પરશોતમ ગીંગા રૂ. ૦૦૦ પટેલ આંબા
પરમા રૂ. ૦૦૦ પટેલ નથુ હીરા રૂ. ૦૦૦ પટેલ બીમ વસરામ રૂ. ૦૦૦ શા. ઠાકર-
સી મુંદરજી રૂ. ૦૦૦ શા. ઝવેર મહાવજી રૂ. ૦૦૦ ફુલ રૂ. ૦૦૦ ઉધરાણું કરી ઉના-
જામાં જોકરાઓને પાણી પાવું—કારીયાણી. પટેલ દલા જસમત પટેલ
અન્ન રણજોડ શા. તારાચંદ રતનચીએ મળી ફુલ રૂ. ૦૦૦ મીઠાઈ—સમ-
ઢીયાળા. મહેતાજી હરદેવ પરબુરામ રૂ. ૦૦૦ મીઠાઈ—સણોસરા. ચાણદાર
ગીરજાશંકર અંબાશંકર રૂ. ૧૦૦ મીઠાઈ બામી અદીયા રૂ. ૧૦૦ મીઠાઈ—ખો-

પાળા. ગામલોકોએ ૩૦ મીઠાઈ—આંસોદર. ટ્રેડ પીતાંબરે ૩૦ મીઠાઈ—ભીંગરાડ. આસા. વસુલાતી અધિકારી નંદલાલભાઈ ઈંદરજી લીલી-પાના વહીવટદાર મગનલાલ ગોવિંદરામ યાણદાર રામપ્રસાદ લક્ષ્મીપ્રસાદ મળી ૩૧ સાકર પટેલ આણંદજી ડાહ્યા ૩૦ મીઠાઈ—મોટીધરાઈ. વ-પાના આ. કારભારીસહિય બજાબાઈ ૧-૪-૬ ચોપડીયો—દેરડ. વ્યાસ હરિશંકર ૩૦ મીઠાઈ બાત્રી બાઈરાજબા. ૩૧૫) ચોપડીયો બાત્રી સ-જીબા ૩૧૦) પાધડી મેહેતાજીને બાવનગર ઐંગ્લો વર્નક્યુલર સ્કુલ મા-રુર મોતીલાલ ૩૧) મીઠાઈ હડમતીયાના વહીવટી કારકુન કુલશંકરભાઈ ૩૧) સાકર—હળીયાદ. રાજેશ્રી સારાભાઈ અવજરામ ૩૧) રા. બગવત-રાય માધવરાય ૩૦૧૧ દેશાઈ સવજી જગવ પટેલ લાલા ૩૩૫ પટેલ ગીલા કાળા ૩૪ ગામલોકોએ મળી ૩૦૧ મીઠાઈ કુલ ૩૭૧ તેમાંથી ૩૩) ચોપડીયો બાત્રીના વધ્યા તે ગરીબના છોકરાઓને ફીને વાસ્તે અનામત રાખ્યા—પેછેગામ. આ. ચમારડીના યાણદાર તથા ગામના તાલુકદારોએ મળી ૩૬૫) ની ચોપડીયો—આખરા. તાલુકે ચમારડી આ. યાણદાર તથા કામદાર મોતીચંદ વીગેરે ૩૦૧ મીઠાઈ—કોટડાપીઠા. જમીદાર પેલા-ભાઈ બવજી ૩૦૧ સાકર—સાહી. ખુદાવાદ હાકોરસહિયે ૩૪) મીઠાઈ મુખ્ય કારભારી માણેકલાલ લાધાભાઈ કુંન્યાયોને ૩૧) ચોપડીયો—જીમદા. સ્કુલ કમિટી તરફથી ૩૧૧ ચોપડીયો ૩૦૧ મીઠાઈ કુલ ૩૨)

(મહી) કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ
સ. ડ. એ. ઈ. પ્રાં. ગોહીલવાડ.

પ્રાંત હાકાર.

જા. નં. ૩૫૮ ૧૦-૭-૮૧

જોડીયા. મે. ડાકટરસહિયને ત્યાં કુંવરનો જન્મ થવાથી ૩૧૧ મેવો વહે-ર્યો—વણુથળી. મે. મામલતદારસહિય અને બીજા કચેરીમંડળે ૩૦-૧૦-૦ મીઠાઈ ૩૦૧ ગરીબના છોકરાઓને કાગળ—વડાળા રોડના. વાર્ષિક પરી-ક્ષા વખતે પ્રેસીડેન્ટ મહાલકરીસહિયે તથા કમિટીના મેમ્બરોએ ૩૦૧૧ પ-તાસાં—ભાડળા. આજમ ન્યાયાધીસસહિયે પહેલા આ. કેશવજી ૩૦૧ ખી. આ. પ્રભાશંકર ૩૦ મોળીયું દક્તર બાંધવા માફ ૩૨૧૧ સાકર—કાળાવડ. નવાનગરના દીવાનસહિય મે. મગનલાલ બાપુભાઈ તથા મોર-બીના કારભારી રાવબહાદુર પોપટભાઈ તથા ધ્રોળના કારભારી આ. પ્રમાનદાસ ૩૧)—કાળાવડ કુંન્યાયાળા. ૩૦-૬-૦ પતાસાં ઉપરના ગ્રંથોએ—વવાણીયા. દેશાઈ મનજી દેશવજી ૩૦૧ ખારેક કોપરાં—ધુનડા. કમિ-

ગુજરાત રાજપત્ર.

પુસ્તક ૨૨ મું

એપ્રિલ સન ૧૯૮૨.

અંક ૪ થો.

કેળવણી खातानો રીપોર્ટ સને ૧૯૮૦-૮૧

ઉપલ ખરચ.

આ વરસે મુંબાઇ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાને કેટલા રૂપિયા મળ્યા ને તે ક્યે ક્યે ખાતે તથા પાછલા વરસ કરતાં તેમાં કેટલો વધારો ઘટારો થયો તે જણાવવા ડિરેક્ટર સાહેબ નીચલો કોઠો આપેછે.

		વધારો	ઘટારો
પ્રાવિન્શિયલ ફંડ	રૂ. ૧૦૮૬૧૧૮	"	રૂ. ૧૩૫૧૧
સેસ (જમીનો લોકલ ફંડ)	૭૪૨૨૬૮	"	૨૬૨૦૫
ડી. પ્રાવિન્શિયલ	૧૮૦૪૫૧	૧૬૨૪૭	"
લોકલ ફંડની	૧૨૬૧૦૭	૯૭૦૦	"
દેવી રાજ્યોના ફંડ	૧૯૩૬૬૫	૬૦૩૭	"
ઉધરાણું	૨૪૭૪૩	૧૦૧૨૨	"
મ્યુનિસિપાલ મલ્લ	૮૧૨૮૦	૭૩૧૦	"
યાપણોનું બાલ	૫૭૭૨૩	૯૭૯૭	"
પરચૂરણ	૧૮૧૦૩	"	૭૮૦૬
	<u>૨૫૨૦૭૮૮</u>	<u>૫૯૨૧૩</u>	<u>૪૦૫૨૫</u>

આ હિસાબમાં કેળવણી ખાતાના વહીવટ હેઠના નાણાંજ ગણેલાં છે તેથી દેખરેખ નીચેની તિગણોની ઉપલ પણ ઉમેરતાં સરકારી ઠરાવમાં ખતાવ્યા પ્રમાણે આ ઇલાકાની ઉપલ નીચે પ્રમાણે થાયછે.

પ્રાવિન્શિયલ	રૂ. ૧૦૮૬૦૦૦
સેસ (લોકલ ફંડ)	રૂ. ૭૦૦૦૦૦
ડી, ઉધરાણું, યાંપણ, વગેરે ખાતગીરીત	રૂ. ૧૩૬૦૦૦૦

કુલ રૂ. ૩૧૪૬૦૦૦

આ આંકડા જોઈ સરકાર એમ અભિપ્રાય આપેછે કે જાહેર કેળવણીનું કામ પોતાના હાથમાં ન લેતાં સરકારે ખાતગી મહેનતને

મદદ કરવી જોઈએ એ વિચારને અનુસરતુંજ અત્રે કામ ચાલે છે. ૪૩૯૮ સરકારી નિશાળો કહેવાય છે પણ સરકારી (પ્રાવિન્શિયલ) પૈસાથીજ બધી રીતે ચાલતાં ખાતાં તો ફક્ત એમાં ૯૯ તથા ૯૧૯૮ વિદ્યાર્થીઓ છે. બાકીની ૪૨૯૯ નિશાળો જેમાં ૨૫૫૭૧૪ છોકરા બહુ છે તે તો થોડીક ગ્રાંટની મદદથી, લોકલ ફંડથી, ફીથી, કે દેશી રાજ્યોના પૈસાથીજ ચાલે છે. એ નિશાળોને લગતા માણસોના પેન્શન વગેરેનું જોખમ સરકારને માથે નથી.

નિશાળ તથા નિશાળીઆની સંખ્યા.

દેખરેખ નીચેની પણ ગણતાં કુલ નિશાળો ૫૩૪૩ તથા નિશાળીઆં ૩ લાખને ૧૬૯૭૪ હતા. મુંબઈ ઇલાકાનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૧૯૦૪ ચોરસ મૈલ અને વસ્તી ૨ કરોડને ૩૦ લાખ માણસની છે. ગામો ગણતાં ૯૪ ગામે એક નિશાળ પડે છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં સૈકડે ૧.૫૪ બ્રિટિશને ૧.૦૨ દેશી રાજ્યોમાં બહુનારની સંખ્યા જણાય છે એ સરાસરી ગૂજરાતમાં ઘણામાં ઘણી અને સિંધમાં થોડી છે. કાઠીયાવાડના સરાસરી ૧.૪૦ નોઈ સરકાર એ પ્રાંતના દરબારોને શાખાસી આપે છે.

ગયા વર્ષ કરતાં ૪૧૮ નિશાળો અને ૪૧૮૪૧ નિશાળીઆનો આ વરસે વધારો છે. તેની વિગત નીચે પ્રમાણે.

પ્રાંતનું નામ	નિશાળો વધી	નિશાળીયા વધ્યાં
મધ્યપ્રાંત	૧૯૧	૮૮૫૭
ધશાનપ્રાંત	૭૯	૫૫૧૦
ઉત્તરપ્રાંત	૪૭	૧૨૦૦૨
દક્ષિણપ્રાંત	૧૨૧	૧૩૫૮૩
સિંધ	૨૧	૧૪૧૨
એડન	૪	૪૨૭

આ જોતાં માલમ પડે છે કે સઘળા પ્રાંતોમાં આ વરસે સારો વધારો છે. નિશાળીયાના વધારામાં તો ઉત્તર ને દક્ષિણ પ્રાંત એટલે આપણું ગૂજરાત ને દક્ષિણમહારાષ્ટ્ર હમેશની માફક સૌની ઉપર આવે છે.

ઈંગ્રેજ બહુનારની સંખ્યા ૨૨૨૩૭ હતી. એટલે, ગયાં વરસ કરતાં એકંદરે વધારો ૨૩૦૭ છોકરાનો જણાય છે.

સંસ્કૃત બહુનારા જુમસે ૩૨૬૫ હતા, એમાં ૩૭૭ નો વધારો છે. ફારસી બહુનારની સંખ્યા ૧૧૮૦ ને આ વરસે ૫૧૩ નો વધારો હતો.

એ બધી ઉત્તરતે દરજ્જા લાઈનનો અભ્યાસ થતો જણાય છે. આ વરસે ૭૩૯ જણ એ બાધા બણતા હતા, પણ પાછલા વરસ કરતાં ૧૧૫ ઓછા હતા. ૧૦૪ માણસ ફ્રેમ બણતા હતા. એ. પણ એક નોંધવા લાયક હકીકત છે.

દેગી બાધા બણનારા ૧૭૩૭૦૧ હતા. જેમાં ૧૦૭૧૮૫ એસ બરનારનાં ઊંકરાં હતાં. ગયા સાલ કરતાં એકુતા ઊંકરાની સંખ્યામાં ૭૬૧૮ નો વધારો છે.

યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ વેગરે.

બધો પાઠશાળાઓમાંથી કેટલા વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટીના જૂદી જૂદી પરીક્ષાઓ આપવા આવ્યા, કેટલા પાસ થયા, અને તેમાં દરેક જાતના કેટલા હતા તે નીચેના કોડ ઉપરથી જણાયે:

પરીક્ષાનું નામ	કેટલા ઉમેદવાર	કેટલા પાસ	જાત			
			પ્રીસ્ટી	હિંદુ	મુસલમાન	પારસી
કર્ટ. એગ્રા ઇન આર્ટસ	૧૫૦	૭૧	૧	૫૧	૧	૧૦
પ્રીવીઅસ એગ્રા મિનેરાલ	૨૫૫	૧૦૮	૧	૮૭	૧	૧૯
બી.એ.એલ બાયેલર આવ આર્ટસ	૧૦૦	૩૪	"	૨૫	"	૯
કર્ટ. બી. એસ. સી.	૨	૨	"	૧	"	૧
માસ્ટર આવ આર્ટસ.	૭	૪	"	૨	"	૨
બાયેલર આવ લૉઝ	૨૫	૧૭	"	૧૨	"	૪
કર્ટ એલ. એમ. એસ	૨૮	૨૧	૪	૫	૧	૯
એલ. એમ. એસ.	૨૮	૨૪	૧	૭	"	૧૧
કર્ટ એલ. સી. હિં.	૩૮	૨૮	૧	૧૧	૧	૮
એલ. સી. હિં.	૨૩	૧૭	"	૧૩	"	૪

અમદાવાદ ખાતેનો આપણા પ્રાંતમાંની ગુજરાત કાલેજમાં ગયે વર્સે ૧૭ બણનારે હતા તે વધીને આ વર્ષના ધણા બામ સુધી ૩૨ ની સરામરી હાજરી હતી, પણ યુનિવર્સિટીની પ્રીવિઅસ પરીક્ષામાં એ કાલેજની સારી ફતેહ ન થવાથી તે ધરીને પાછી ૨૪ ની યઈ મઈ હતી. એ પરીક્ષામાં ૩૭ એકલા તેમાંથી માત્ર ૧ જણ પાસ થયા હતા. ફીની ઉપર આખા વરસમાં રૂ. ૧૯૪૨ હતી.

દક્ષિણમાં આ વરસે કોહ્લાપુરની રાજરામ હાઇસ્કૂલને વધારી કાલેજ કરવામાં આવી હતી તેનું પરિણામ સારું જણાય છે. ત્યાંથી પ્રી-વિઝસ પરીક્ષામાં ૫ ઉમેદવાર ગએલા તેમાંથી ૨ પાસ થયા છે.

ઇંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકણ ૨ જી. જેમ્સનો પ્રજાવિરોધ.

સત્તરમા સેકડાનો પૂર્વાદ, એટલે, ઇ. સ. ૧૧૦૩ થી ૧૧૪૯ સુધીનો પખત ઇગ્લાંડના ઇતિહાસમાં બહુ અગત્યનો છે. દુનિયામાં પહેલાં કોઈ એ ન કરેલું, કે ન સાંભળેલું, એવું એક મહા દારણુ પરાક્રમ ઇંગ્લેન્ડે આ સમયે કર્યું. રાજાના અતિશય જીલમનું આ એસડ તો પરમેશ્વરેજ કરી રાખ્યું છે કે આખરે કોઈ મરણીઓ થઈ તેની સામે ઉઠે, અને ઝેર ખંચર, કે જીવંતી દુનિયાનું કુઃખ હરે. પણ ઇંગ્રેજ લોકે તો પ્રથમ રાજાને પોતાના હકને સારું બહુ બહુ વીનવ્યો; ઘણી ઘણી જીકિતઓ કરી; અને જ્યારે તે નજ સમજ્યો, ત્યારે બધા એક તંતે હતીઆર લઈ ઉભા થયા, મોટો જંગ મચાવ્યો, અને આખરે તેને હરાવી, પકડી, તથા સાધારણ ગુનેહગારની માફક તેની ઉપર કાયદેસર કામ ચલાવી, જાહેરમાં તેને ગદન માર્યો! આવું જગતમાં પૂર્વે કોઈ પણ દેશમાં થયું જણાયું નથી. એને મળતું કાંઈક ઉદાહરણ બરતખંડના વેનરાજાનું મળી આવે છે.

આ મોટા પ્રજાપ્રકોપના મૂળ જેમ્સ રાજાએજ રોખ્યાં હતાં માટે આ રાજાનો સ્વભાવ, રાજનીતિ, તથા પાર્લમેંટ સાથેના ટંકા બરાબર જાણવા જોઈએ કે તે ઉપરથી આવતા રાજમાં જે મોટો એ બનાવ બન્યો તે બરાબર સમજાય.

જેમ્સનો સ્વભાવ. આ રાજા બેશક ઘણો વિદ્વાન અને જીવિવાળો પણ હતો. તોપણ ઇતિહાસમાં એ બેવકુફનો સરદાર જ લખાયો છે, અને તે વાજબી છે. એનામાં જે મોટી ખામીઓ હતી. એકતો એને દેશ કાળનું જ્ઞાન નહિ, અને બીજું મમત બહુ બારે. પારકાનું મન વર્તવાની એનામાં શક્તિ થોડીજ હતી, અને કાંઈ હતી તેપણ એના મમત્વ આગળ નકામી થઈ પડતી. એને ખખર નહોતી કે હેત પ્રીતથી જેટલું કામ થાય છે, તેટલું મમતામમતીથી થતું નથી. આ સંસારમાં લોકનું મન રાખી વર્ત-

વાતી જરૂર રાખ અને રંક સર્વેને છે. આપું જનમંડળ એકના વિચાર-થી દોરાય એમ ધારવું એ જોઈતું અન્યાયી તેટલુંજ મૂર્ખાઈ બેઠું છે. જન વિચારનો પ્રવાહ કાળાનુમાર જે દિશામાં ચાલતો હોય છે તે દિશામાંથી તે જ કોઈને પણ કહે પાછો હટતો નથી. સમયનાયકો થાય છે તે આ દિશાને ઓળખી અગ્રણીપદ ધારણ કરવાથીજ.

મમો ઓળખ્યા વિના કોઈની સિદ્ધિ નથી. સમાની વિરુદ્ધ મથનારા હગેશાં હારજ આપ છે. દેશકાળનું અસ્તિત્વ એ મુઠ્ઠાઈ વંશનો મોટો ગુનો હ હતો, અને તેથીજ તેમના પૂરેપૂરા ભાગ મળ્યા. આપણે જોઈશું કે તેઓ કાંઈ પાછલા રાજ્યો કરતાં છેક વધારે જીલ્લા હતા એમ તો નહોતું, પણ તેમની રીત સમાવિરુદ્ધ—લોક વિરુદ્ધ—હતી, એજ તેમની સઘળી કમખ-જીઓનું મૂળ કારણ હતું.

જેમ્સની રાજનીતિ. પાછળ આપણે કહી ગયા તે પ્રમાણે આ સમ ઇંગ્લેન્ડમાં ધર્મ મુદ્દારાની ઇચ્છા ઘણી વધી ગઈ હતી. બધા ખ્રિસ્તીન કે પ્રેસ્બિટરિઅન નહોતા, તોપણ ઘણાખરાની રૂબ રોમિશ માર્ગની તો વિરુદ્ધજ હતી. પહેલાં એ માર્ગને તેઓ જોડલા આધીન હતા, તેટલાજ આજ વેરી થઈ રહ્યા. તેઓની ઝનુંત આ બાબત એટલી વધી ગઈ હતી કે યુરોપના ધર્મ જીલ્લામાં ઇંગ્લાંડ ખૂબ ધૂમવું એમ તેઓની ઇચ્છા હતી. જેમ્સ રાજાનો વિચાર એથી કેવળ ઉલટો હતો. એને પરદેશ સાથે લડાઈ કરવાનું કોઈ કહેતું, તો બારે ચીડ ચડતી.

બીજું, આખી પ્રજાના મનમાં એમ હતું, કે યુવરાજને કોઈ પ્રાટે-રન્ટ કન્યા સાથે પરણાવવો જોઈએ; પણ જેમ્સે તો રપેન (જે પ્રાટેરન્ટ-ટોને પીડનારા રાજ્યોમાં અગ્રસર હતું) તેનીજ કુંવરી લાવવા જીઓ ત્યાં મુઠ્ઠી ઘણું કર્નિ બાંજધડ ચલાવ્યા કીધી, પોતાના જમાઈનું રાજપાટ ગયું તોપણ એ તેની મદદ લડાઈમાં ન ઉતરતાં આ સગપણ બાંધવા-ની લાલચમાંજ લપટાઈ રહ્યો.

પોતાના દીકરાને રપેનમાં પરણાવવાની આટલી બધી એને લલુતા હતી તેનાં એ કારણ હતાં. એક તો એ લગનથી મોટી પહેરામણીની એ આશા રાખતો હતો, અને પૈસાની શી વિશિષ્ટ જરૂર હતી તે આગળની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાઈ.

ખીજું એ એમ ધારનો હતો કે રૂપેન સાથે સગપણ થાય, તો તેના વસીલાથી હું મારા જમાઇને આશ્રિયા પાસેથી તેનું રાજ પાછું અપાવી શકીશ. એ હમેશાં અભિમાનથી ખોલતો કે રાજકાજની વાતમાં પાર્લામેન્ટવાળા શું સમજે છે. એ લોક લડાઇ લડાઇ કરી રહ્યા છે, પણ મારી ગત એવી છે કે વગર લડાઇએ જ નોંધએ છીએ તે સધળું મળી આવશે. શી ગાંડાઇ ! રાજ મામલાનો ફડકો તે કોઇ દહાડે પણ બાઇ બાપાથી આવ્યો છે ? રાજપોતા સંબંધમાં તો બધા વિના પ્રીત નહિ એજ કહેવત ખરી છે, અને પરિણામે જન્મસને તેમ માલમ પડ્યું.

પરદેશ સાથે લડાઇઓ ન હોવાવામાં રાજની ખીજ પણ મોટી મતલબ હતી. લડાઇઓ ઉઠાવે તો લખલૂટ નાણાનો ખપ પડે; તે આપવાં પાર્લામેન્ટને હાય; અને તે આખરે આપે તો ખરી, પણ આપતી વેળા પ્રજાના હક તે સાંભળ્યા તથા વધાર્યા વિના રહે નહિજ. હવે રૈયતના હક તોડવાને, પોતાની સત્તા ધ્વિરીએ એમ મનાવું, એતો આ રાજ પોતાનું કર્તવ્યજ સમજી બેઠો હતો. તેથી જ થાય તે ખરું, પણ લડાઇના ખર્ચમાં ન પડવું એ એની રાજનીતિનો મૂળ પાયો હતો. આ સમજ પણ એની ગાંડીજ હતી. ધર્મ રક્ષણને કાળે ઇંગ્લેન્ડે એવા આ સમિ આતુર થઇ રહ્યા હતા, કે જો જન્મે તેમની મર્જ પ્રમાણે પરદેશમાં લડાઇઓ ચલાવી હોત, તો હૈસે હૈસે પૈસા આપત; અને એની ઉપર એવા રાજ રાજ થઇ જત કે દેશમાં એ આપ અખીઆરી ચલાવતો હતો તેના પણ વખતે દરગુજર કરત.

ઠ્યુડર વંશીઓની રાજકળા એજ હતી. તેઓ દેશાવરખાતે એવા જ્ય જ્યકાર ઉઠાવતા, કે આખી પ્રજા તેમની ઉપર મોહીત થઈ રહેતી. તેમજ સ્વદેશ કાર્યમાં કાંઇ સુધારાની તૃણુ લોકોને બહુ થયેલી દેખતા, તો તે તેઓ પોતાની મેળેજ કરતા. આમ કરવાથી પ્રજાને હક દાખલ માગવાની જરૂર થોડીજ પડતી, અને એ રીતે હક માગવાનો અભ્યાસ ઓછો થઇ જવાથી કોઇ પ્રસંગે જરૂર પડતી, તોપણ તેમનાથી ખોલી શકાતું નહિ. તે છતાં કોઈ સમિ લોકોની ઉઠાવણી બહુજ દેખતા, તો તેઓ સમજીને લટી જતા. ઠ્યુડર રાજાઓની ખીજ ગત એ હતી, કે લોકોના મત કચવાએલાં હોય તે સમિ રાજનો ખર્ચ એવી કરકસરથી કરતા, કે

પાર્લામેન્ટ બોલાવવાની જરૂર પડે નહિ, અને એ દરમ્યાન કાંઈ લોક પ્રિય કામ આદરી પાછા બધાને વશ કરી લેવા. જેમ્સની રીત આથી ઉ-
ત્તરી હતી. ઇલિઝાબેથને લડાઈ સમે જેટલો અર્થ થતો તેથી દોઢો બમણો
૪ તો આ રાજ્યને આડે દહાડેજ થઈ જતો, અને તેથી એને ભાત ભાત-
ના જીલમ કરવા છતાં આખરે પાર્લામેન્ટ બોલાવવાની પણ જરૂર પડતી.

જેમ્સની રાજનીતિમાં આથી પણ મોટી ભૂલ એ હતી કે એ ધર્મ
સુધારાની આડે આળ્યો. એ ધર્મ સુધારો હાલ હદપાર જવા માગતો હ-
તો અને રોમન કાયોલિગેનો દ્રોહ તો મેથક ગેરવાજબી અને ખોટોજ
હતો. એ વાત સઘળી ખરી, તોપણ લોક વિચારનો પ્રવાહ એ દિશામાં
દોડતો હતો એમાં કાંઈ શક નથી, અને એમ હતું તો જેમ્સ રાજ્યએ ઇ-
લિઝાબેથની પેઠે તેને અનુસરિનેજ ચાલવું હતું. એ વેાહને અટકાવતાં
તેનું બળ ઉલટું વધ્યું, અને તેણે ઉચલી રાજવંશનેજ મૂળથી ઉખેડી ના-
ખ્યો. પ્રજા સાથે ધર્મવિરોધ બાંધી કોઈ રાજ્યએ સાર કાઢ્યો નથી.

રાજદરબારની બેહ્યા બદબેલી. ધર્મવિરોધ ઉભો કરી રાજ્ય લો-
કને અજબામણો તો થઈજ રહ્યો હતો, તે સમે દરબારના એવા ઢંગને
ફળેતા હતા, કે તે બેધ લોકોમાં પરંપરાની રાજ્ય ભક્તિ કાંઈક રહી હતી
તે પોતાની મેળેજ નાશવા લાગી. આ સમે ઇંગ્લાંડના દરબારની અની-
તિઓ નીચ, ઝંદી, ને હેવાનીઅત ભરેલી હતી. રાજ્ય પંડે એક નીચ
જીવાનીઆ ઉપર ફિદા હતો. તેને મોટે માન મર્તએ ચડાવી દઈએ એ તેનું-
જ કલ્પ કરતો. આ માનીતો એક જીવ કુળની ડકરાણી સાથે લાગેલો હતો
અને આ નાપાક મોહોજતને તોરો ખોસાવવા જેમ્સ રાજ્યએ તેના ધ-
ણીથી છૂટા કરાવી આપી તેને એની સાથે જાહેરમાં પરણાવી!
આ કુપાત્ર જોઈું આખરે ધતર મતર તથા ઝેર દેવાના કામમાં પકડા-
યું, અને તોપણ રાજ્યએ તેને દહાંત ડંડથી ઉગારી લીધું. પછીથી રા-
જ્યએ બીજાને માનીતો કર્યો, અને તેને પણ જોતજોતાં ચડાવી ચડાવી
બકિંગહામનો ઢાકોર બનાવી દીધો. આમાનીતો પેહેલા કરતાં પણ વધારે કુષ્ટ
ને દુરાચરણી નીકળ્યો, અને તેથી રાજ્યને સઘળા ફિટ ફિટ કરવા લાગ્યા.
ખુશિયાન લોકોને જે રાજ્ય સામું હતું, વૈર આળ્યું તેનું મૂળ કારણ આ
સમેની બેહાઈ બરી અનીતિઓજ હતી. એ લોક કેવા મોખા, ચેરામ્ય ખુ-

દિવાળી; અને દરબાર કેવું વિપવી, પાપી ! તેમનાથી આવી બેહાદ કેમ જોઈ શકાય ? જોઈ શકાતી નહોતીજ. તેઓ દાંત કકડાવીને રહ્યા હતા, અને ફક્ત અટકાવ રાજનો ઉર ઐજ હતો. એ ઉર ધોમે ધોમે ધસાઈ ગયો, અને તેનું કારણ પણ જોમ્સની તથા એના દીકરાની નાદાની બ-
રેલી નમણી રાજનીતિજ.

મંત્રી મંડળનો ભાર જોમ્સ રાજ્યએ પોતાની મેજેસ્ટી ભાગી નાખ્યો. ઇલિઝાબેથનો જૂનો, અનુભવી, તથા અખરદાર કારભારી સેસિલ હાઉસ, ત્યાં સુધી તો આ રાજ્ય તેના કલ્યાણમાં કાંઈ રહ્યો; પણ તે મરી ગયો ત્યાર પછી એ પોતાની અથવા પોતાના નીચ માનીતાઓની મજા પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યો. મંત્રી મંડળ તો નામનુંજ થઈ રહ્યું. તેનું કાંઈ ચાલે નહિ, અને તેથી તે તર્ફનો લોકમાં જે દામ પડતો હતો તે જતો રહ્યો.

આઝમો હેવી કે ઇલિઝાબેથ ગમે એવા સ્વચ્છંદી સ્વભાવનાં હતાં, તોપણ રાજકાલમાં પોતાના મંત્રી મંડળનીગંભીરાઈથી સલાહ લીધા વિના એકે ડગલું ભરતા નહિ, અને તેથી દેશ પરદેશમાં તેઓ જેને કામ આ રૂબતા તેમાં તેમની ફતેહજ થતી, રાજનું વહાણ, અનુભવી ને ચાણુ સુકાનીઓની સંમતિ લીધા વિના કદી પણ સજામતીથી ચાલી ચકતું નથી.

જોમ્સ પોતાની અકલથી ચાલી પરદેશમાં ગી આગર કમાવો તે લોકોએ જોઈ લીધી, અને રાજ્ય નામનો જે ટપુ ડરવંશીઓએ લોકોમાં પ્રતાપ બેસાડ્યો હતો તે હવેથી બંધ પડ્યો. પરદેશમાં આ સમિ ઇંગ્લાંડના જાનની જે હાંસિ થતી તે સાંભળી લોકો બળી જતા, ને પોતાના રાજ્યને બાંધલો કહી બાંડતા. પ્રજા બ્યારે પરદેશ સાથે જંગ મચાવવાને તૈયારી રહી હોય, તે સમિ રાજ્યજ તે વાતની ના પાડે, તો પછી તે લોકની નજરમાં હલકો પડે એમાં ગી નવાઈ ?

આ રીતે પ્રજાપ્રોષને ઉભા કરનારો જે ગણવાનાં રાજ્યની સામા વરબાવ, ફિટકાર, અને ગુરૂચકાર, તે સમજાં જોમ્સના જુલમ, દરબારની બદોલી, અને પરદેશમાં અપજગથી પેદા થયાં. એનો બાર બાગી ગયો, બગેમો ઉઠી ગયો, ને લોકો પોતાના હકને મારે નિડરપણે બહાર પડતા ગીપ્યા. આ મમે રાજ્યપ્રજાનો સંબંધ કેવી રીતિમાં આવી રહ્યો હતો, તે પાર્લામેન્ટ સાથેના ટંક નામે કાંઈક ગણવીએ ઇચ્છે તે ઉપરથી બરા-

ફર માલમ પડ્યો.

૧લી પાર્લામેંટ એણે ઈ. સ. ૧૬૦૪ માં બોલાવી. તેના નિમંત્રણ પત્રમાં એણે સાફ લખ્યું કે પ્રજાના હક રાજાની મહેરબાની ઉપર આધાર રાખે છે, અને તમારે આવા આવા મુખ્તીઆરો પસંદ કરવા. પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથીજ જણાયાં. રાજા ઇશ્વરી હકનો દાવો કરે છે એ વાત કાંઈ કાંઈ તો લોકોની જાણમાં આવી હતી, અને તેને આ બનાવથી ટેકો મળ્યો. એને ગાદીએ બેઠાને હજી વરસજ થયું હતું, તો પણ એટલામાં એની વર્તણુક જે જણાઈ તે ઉપરથી સર્વેને ભય ઉત્પન્ન થયો કે એ પ્રજાના હક લૂટી લેવા ધારે છે. રકાટલાંડથી ગાદી લેવા આવતો હતો, તે સનેજ વાટમાં એના લશ્કરમાં કોઈ ગળવા કાતર પકડાયો, તેને એણે લાગલો ફાંસી દેવડાવ્યો હતો. એ ગુનેહગાર હતો ખરો, પણ તેની ધારા મુજબ તપાસ કે ઇનસાફ થયો નહિ, એ ઇંગ્રેજ લોકોને સારું લાગ્યું નહિ. વળી જેમ્સનું બેડોજ શરીર તથા ચાલવાની ઠપછપ, ગામડીયા રીતભાત, ને અનાડી સાદી પતરાણ, એ સમગ્રું ટ્યુડરવંશના ભવ્ય ભૂપતિઓ જેણે નિરખેલા તેને તિરસ્કારે પુક્ત હાંસિપાત્ર હતું. તેમજ ધર્મસભા મેળવી હતી તેમાં એણે આખરે જેપ્યુરિટાન લોકને ધમકી આપી હતી તે ઘણાને ખૂબ સાચ્યા કરતી હતી.

આ કારણથી જેમ્સે પહેલીજ પાર્લામેંટ બોલાવી તે ધૂધવાતી અને પોતાના હક માટે બોલવા તૈયાર થઈને આવી. આવી કે તુર્ત તેણે કેટલાક ધર્મમુધારાની માગણી કરી, જેમાંનો એકે રાજાના જૂના મતને અનુસરતો નહોતો; અને તેની સાથે સાફ એમ પણ લખી જણાવ્યું કે પાર્લામેંટની સંમતિ વિના કંઈ પણ ફેરફાર રાજાકે ધર્મની બાબતમાં કરવાનો આપખમ્તીવાર ઇંગ્લાંડના રાજાઓને નથી, અને છે એમ કોઈ આપને સમજાવતું હોય, તો તે ફક્ત ભ્રમાવે છે એમ જણાવે. પણ તેમની અહીં ઉપર કાંઈ પણ લક્ષ ન આપતાં ઉલટો જેમ્સ તો પ્યુરિટાન લોકોપર જીલમ કરવા લાગ્યો. એણે એ મતના ૩૦૦ પ્રાદીઓની જીવાઈ લઈ લીધી, પોતે એપિસ્કોપલ માર્ગનો ખુલ્લો હિમાયતી થઈ પડ્યો, અને તે ઉપકારના બદલામાં એ પંથના પેટભરા ધર્માસન ઉપરથી લોકને બોધ કરવા લાગ્યા કે રાજાનો હક ઇશ્વરી છે તેથી તે જે કહે તે તમારે

માન્ય કરવું જોઈએ, અને તેની આત્મા ગમે એની હોય તો પણ તે તમારે સદા માથેજ ચડાવવી.

આ રીતે પાર્લામેંટને કુબાઆ દેડે તેની પાસે નાણાં માગતાં રાજની હિંમત ચાલી નહિ, અને નાણાં તો જોઈએ તેથી એણે આપ ખૂદીથી જકાત ઉઘરાવવા માંડી. પાછલા રાજ્યો કોઈ વખત એમ જકાત ઉઘરાવતા હતા ખરા, પણ જેમ્સને તો આપત્કાળ વિના એ રીત મમત-માંજ પકડવા માંડી તે રૈયતને બહુ ખોટું લાગ્યું. આ રીતની સામા પાર્લામેંટ વાંધો ઉઠાવવાનો પ્રસંગ શોધતી હતી તેવામાં તેને પાછીબેળી કરવાની રાજને આપોઆપ જરૂર પડી, કેમકે એનો ઉડાઉ અર્થ જકાતની ઉપજમાંથી કાંઈ પૂરો થયો નહિ. પાર્લામેંટે આવતાંજ રાજની ઘણીએ મના છતાં આ જકાતની વાત પહેલ પહેલી હાથમાં લીધી, અને આગ્રહ લઈ બેડી કે હવેથી એવો કાયદો ચલે જોઈએ કે પાર્લામેંટની રાજવિના જેને જકાતો મૂકી હોય તે રદ. તેજ પ્રમાણે ધર્મની બાબતમાં પણ પાર્લામેંટની સત્તાજ સર્વોપરી છે એ વાતનો મમત પકડ્યો. આ જોઈ રાજ ચોડવાયો, ને પાર્લામેંટને વિસર્જન કરી. ઇ.સ. ૧૬૧૭

આ પ્રમાણે પાર્લામેંટને કાઢી મૂકી જેમ્સ એકલોજ રાજ ચલાવવા લાગ્યો. પણ નાણાં આપનાર જે પાર્લામેંટ તેના વિના આ ઉડાઉ રાજને શીરીતે ચાલે? ચાર વર્ષ પછી હારીને બીજી પાર્લામેંટ ખોલાવવી પડી.

બીજી પાર્લામેંટ માં મોકલવાના મુખ્તીવારો પસંદ કરતી વેળા લોકોએ રાજપક્ષના પ્રશ્નોને જેમ અને તેમ મોડેજ મૂક્યા. આ પાર્લામેંટમાં ત્રણસે માણસ તો એવા વર્ગના આવ્યા કે જેમણે પહેલાં પાર્લામેંટનું કોઈ દહાડો મોંજ નહોતું જોયું; અને તે ખુરિદાન પંથના નિડર હિમાયતી હતા. આ તમા લોહીથી ઇંગ્લાંડના પ્રજાસમાજનો દેખાવજ બદલાઈ ગયો. હર્ષ કે તિરસ્કારના ઉદ્ગાર વડે સભા ગળતી મૂકવાનો ધારો પહેલ-વહેલો આ વખતથીજ નીકળ્યો છે. આ જોઈ રાજતો ચાંચ્યો. પાર્લામેંટને ખોલાવી તેવીજ વિસર્જન કરી, અને તેમના ચાર મુખ્તીનિ કિલામાં પૂર્યા.

પાર્લામેંટ વિનાનું રાજ. હવેથી રાજ્યે મમતમાં બરાઈ પાર્લામેંટ વિનાજ રાજ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને જે જે વાતના પાર્લામેંટે વાંધા ઉઠાવ્યા હતા તે તે વાતો એ જાણી જોઈને કરવાં લાગ્યો. જકાતથી

પૂરું નહિ થયું ત્યારે ઉછીતા આપો એ નામ લોકો પાસેથી બજાતકારે નાણાં કઢાવવા માંડ્યા. આથી દેશમાં ભારે પોકાર ઉઠ્યો, ને એ ત્રણ પરગણાંવાળાઓએ તો રાજ્યએ ગમે તે કંઈ પણ એકે દોકડો પરખાવ્યો નહિ. બીજા પણ કેદમાં જવાનો વખત આવતો, ત્યારેજ કાંઈ પરાણે આપતા. તેથી આખા ત્રણ વરસમાં આ રીતે ૩૦ હજાર પૌંડજ રાજ્યને મળી શક્યા. ત્યારે હવે એણે નાણાં કઢાવવા નવી નવી જાતના અધર્મો આરંભ્યા. ઝાગીરદારોના સગીર બાળકોનું વાલીપણું અસલથી રાજ્યને સ્વાધીન હતું તે ધારાનો ગેરઉપયોગ કરી રાજ્યએ ખાનદાનની કન્યાઓનો વિક્રય કરવા માંડ્યો. અમીરોના ખિતાબની તો એ દરરાજીજ લઈ બેઠો એટલે, ગમે એવો નીચ પંજુ ને એને પેટપૂરે નાણાં આપે તો તેને અમીર બનાવી દેતા એ જરા પણ વિચાર કરે નહિ. આ રીતે એના એક રાજમાં અલકાઉ ૬૦ જણ અમીરો યઈ ગયા. આથી ખરા અમીરોનું માન ભંગ થવાથી તેમનાં મન બહુ ખાટાં થઈ ગયા.

આ રીતે ચોતર્ફ રૈયત ચીડવાઈ રહેલી હતી તે સમયે રાજ્યએ ન્યાયાધીશ ઉપર બજાતકાર કરી બજતામાં પૂરું ધી હોમ્યું. આ સમયના ન્યાયાધીશ હાલના જેવા કોઈ સ્વતંત્ર સુદ્ધિના તો હતાજ નહિ, તે બિચારા બને ત્યાંસુધી રાજ્યની તર્ફતાજ સૂકાદા આપતા, પણ રાજ્યને આ ટલુંએ પરવડ્યું નહિ, અને કોઈ કામમાં તેમણે રાજવિરુદ્ધ ફેંસલો આપ્યા તે ઉપરથી તેમને ૩૫૩ બોલાવી ગાજોનો વરસાદ વરસાવ્યો, ને તાકીદ આપી કે ફરીથી એવી વાતમાં મને પૂછ્યા વિના કાંઈ કરવું નહિ. બધાતો દબી ગયા, પણ મુખ્ય ન્યાયાધીશે દુઢતાથી જવાબ આપ્યો કે ધનસાફના કામમાં તમને પૂછવાનો કાંઈ આ દેશનો કાયદો નથી અને મારાથી તે નહિ બને. આ સાંભળી રાજ્યએ તેને તત્કાળ પદ્મજ કર્યો. એ જુલમથી આખી પ્રજાના દિલમાં કારી ધા વાગ્યો, કેમકે આ સમયે ઇંગ્રેજ લોક સર્પને માથે શાસ્ત્ર છે એમ સમજતા થયા હતા.

આજ ટાંકણાપર યૂરોપમાં ઇલેક્ટર પાલિટાઈન પોતાનું રાજ પણ ખોઈ બેઠો, અને તે સાંભળી ઇંગ્લાંડના લોક તેની વાહારે જવા આતુર થઈ મથા. સડાઈનો જુગસો દેશમાં એટલો બધો વધી ગયો કે રાજ્યએ

પણ તે રંગે ચડી પાર્લામેન્ટને બોલાવી.

ત્રીજી પાર્લામેન્ટ. આ પાર્લામેન્ટ તો પ્રેમભાવે આવી, ને રાજાની વીરવાણી સાંભળી ટોપીઓ ઉઘાળી ઉઘાળી હરખાવા લાગી. પણ રાજાનો ઊત્સાહ બતાવવાનોજ હતો. એની દાનત આ નિમિત્તે પૈસા કઢાવવાનીજ જણાઈ. લડાઈની વાત ધીમે ધીમે ટાળી પડવા માંડી એટલુંજ નહિ પણ સ્પેનમાં હયાતમાર મોકલવાની એણે વેપારીઓને છૂટ આપી. આથી પાર્લામેન્ટને ઘણી ચોડ ચડી, ને જીરુસામાં રાજા-કાજની અગર લેવા માંડી. વેપારના ઇતરરા બંધ કરવાનું ઇલિઝાબેથે વચન આપ્યું હતું તે છતાં એ બાબતનું દુઃખ પાડ્યું આ રાજમાં બહુ વધી પડ્યું હતું. તેથી પાર્લામેન્ટે ઇતરદારોને પકડી તેમની ઉપર પોતે કામ ચલાવવા માંડ્યાં. તેમાંના કેટલાક તો દેશ મૂકી નાઠા, ને બધાને એવો ડર પેસા ગયો કે હવેથી ઇતરરા રાજા આપે તો પણ કોઈ લે નહિ એમ યદ્ય રહ્યું. પછી આથી પણ પાર્લામેન્ટે મોટું પગલું ભર્યું. રાજાના લાંચીયા કામદારોને ટપોટપ શિક્ષા કરવા માંડી, અને પહેલેજ અપાટે પેલો સરફ્રાન્સિસ બેકન, જે મોટો અમલદાર, ને રાજાનો માનીતો હતો, તેને લાંબી તપાસ કરી રૂસ્વતખોર ડેરવ્યો. રાજાએ જોયું કે આ મારા હકમાં ખોટું ચાલે, પણ તેનાથી કાંઈ બોલી શકાયુ નહીં, અને આ વિદ્વાના વર્ગને નિત્યનું લાંચન લગાડનાર “જડ વિદ્વાના પિતા” પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી કારાગૃહમાં પધાર્યા.

બુંડા કારભારીઓને સજા કરવાનો અજીઆર દોઢસો બસે વર્ષથી બંધ પડ્યો હતો તે આ પાર્લામેન્ટે અપાટાબંધ પાછો આ રીતે મેળવ્યો, અને પછી મદમાં આવી એથી પણ આગળ ચાલી. ઇલેક્ટર પાલેટાઇનની ખરાબી સાંભળી કોઈ રોમન કાયોલિક હરખાઈ ખ્યાનગીમાં તેને માટે તોછડા બોલ બોલ્યો હશે. તે ઉપરથી પાર્લામેન્ટે તેને પકડી જર-બંધનો માર મરડવ્યો, કાનમાં ખીલીઓ ખોસાવી દીધી, ને જીભમાં સાર પડાવ્યો ! કબૂલ કરવું જોઈએ કે આ કામ કેવળ દુષ્ટતાનું અન્યાયીજ હતું. રાજાએ ચોડવાઈ પાર્લામેન્ટને મોકુફ કરી, પણ જતાં જતાં સર્વાનું-મતે એવો હરાવ તે લખતા ગયા કે ધમના તથા ઇલેક્ટર પાલેટાઇનના રક્ષણને અર્થે અને અમારા પ્રાણ તથા ધનદોલત અર્પણ કર્યાં છે.

કેટલેક વખતે પાછી એ પાર્લામેંટ મળી ત્યારે તેમણે આવતાંવાંતજ રા-
 ના ઉપર ખુશી એવી બે માગણી લખી મોકલી કે યુરોપમાં લડાઈ કર-
 વાનો તમે દેરો કાઢો, અને દેશના યુવરાજને કોઈ રોમન કાથોલિક કન્યાવેરે
 પરણાવશો મા. આ બંને વાત રાજ્યને આંખના પાટા જેવી હતી. એણે
 યુરસાથી અહીં ફાડી નાખી, ને લખી જણાવ્યું કે આવી વાતમાં તમે
 ફરીથી બે કાંઈ પણ બોલ્યા, તો હું તમને તુરંગમાંજ મોકલાવી દઈશ.
 આવો જવાબ સાંજળી તેમણે શું કયું તે, તે સમના ઈંગ્લેન્ડનો ભક્તિ-
 મય ગંભીર સ્વભાવ બરાબર બતાવેછે. પાર્લામેંટનો પ્રમુખ આ જવાબ
 વાંચ્યા કેડે એટલુંજ બોલ્યો કે “બાઈઓ, ચાલો આપણે પ્રથમ ઇશ્વર-
 પ્રાર્થના કરીએ, અને પછી આ મહત્કાર્યનું શું કરવું તે વિચારીએ” આ
 પ્રમાણે તેમણે કયું, અને નાના પ્રકારની લાગણીઓથી બધાના મન એવાં
 ગદગદિત થઈ ગયાં કે થોડાક વખત સુધી કોઈ એક શબ્દ પણ બોલ્યું
 નહિ. ઘણાની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી, અને બધાનો પ્રાણા-
 ત્મા ઉત્થલ પાથલ થઈ ગયો. આ વિબુદ્ધતા જરાપણ બયભીતપણાની
 હોય એમ સમજશો નહિ. મુઝવણ એજ હતી કે અત્યારસુધી રાજની
 ભક્તિ કરતા આવ્યા હતા તેમને માથે હવે રાજદ્રોહ કરવાનો
 વખત આવી પડ્યો. સલાહ સંપથી પોતાનું ધાર્મિક યત્ન હોત, તો તેમનો
 આત્મા વધારે પ્રસન્ન થાત. પણ ઇશ્વરેચ્છા. હવે તો રાજનું થાય
 તે અરૂં, પણ આપણે આપણી દેશ તરફની ફરજ તો બજાવવીજ એવો
 તેમણે પોતાના મન સાથે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. તે છતાં તેઓ ઉછાંછળા
 થયા નહિ. આવી ગંભીર વૃત્તિના લોક ઉછાંછળા થતાજ નથી અને જે
 ધાર્મિક હોય તે કરવાને સૂકતા પણ નથી. હાઉકાઈથી બધાએ એકમતે
 આ પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો “પાર્લામેંટના હક પરંપરાથી નિર્વિવાદ ચાલ્યા
 આવેછે, અને રાજકાજ, દેશનું તથા ધર્મ સમાજનું રક્ષણ, કાયદા
 બનાવવા તથા ચલાવવા, અને પ્રજાના દુઃખો નિવારણ કરવાં, એ સઘ-
 ણી બાબતની ચર્ચા, વિચાર, તથા નિર્ણય કરવો એ પાર્લામેંટનું કામ
 છેજ, અને એ કામ કરવાને પાર્લામેંટના સઘણા મહામંદોની મહુમાં
 આવે તેમ બોલવાની, ચર્ચા કરવાની, વાંધો લેવાની, ને છેવટનો ઠરાવ
 કરાવાનો સંપૂર્ણ છૂટ છે અને તે હોવીજ જોઈએ.”

રાજાએ ક્રીધાંધ યદ્દ પાર્લામેન્ટનું દફતર મંગાવ્યું, તેમાંથી પોતાને હાથેજ એ પાતાં ફાડી નાખ્યાં, પાર્લામેન્ટને એકદમ વિસર્જન કરી અને તેમાંના કેટલાકને બંદીખાનાં સેવાડ્યા. ઇ. સ. ૧૬૨૨. આ સમયથી રાજા પ્રજા વચ્ચે પૂરેપૂરો વિરોધ બંધાઈ ચૂક્યો, અને જો એક દૈવયોગી બનાવ વચમાં બન્યો હોત નહિ, તો જે પ્રજાપ્રકોપ આગળ જતાં ઉઠ્યો ને પર્વતે રાજાનેધથી પણ બરાબર શાંત થયો નહિ, તે પ્રજાપ્રકોપનો બડકો આ સમયે ઉઠત, અને જેમ્સનાજ બૂરા હાલ થાત.

સ્પેન સાથે લડાઈ અણુચીતવી હતી, ને લોકનો રોષ યોડા વખતને સાર તો બિલકુલ સમી ગયો. બન્યું એમકે એક દહાડો લહેરી બકિંગહામ યુવરાજાને સૂચવ્યું કે આપ જાતે સ્પેનમાં પધારો તો વખતે યવંપર લગતજ યદ્દ જાય. આ જુદો જીવાન રાજકુંવરને ખૂબ પસંદ પડ્યો, અને તે બંને જણા છડી મ્વારી ત્યાં જવા નીકળ્યા. વાટે ક્રાસની રાજકુવાને જોઈ ચાલ્સ તેની ઉપર મોહિત થઈ પડ્યો. પછી સ્પેનમાં ગયો ખરો, ને માથું પણ કર્યા કર્યું; પરંતુ એને તે કામમાં કેટલો ઉત્સાહ રહ્યો હશે તે આપણેજ ધારી ચકીયું. બકિંગહામિતો પોતાની જુનીઆત ત્યાં બરાબર ખતાવી દીધી. આવા ટુંગ જોઈ સ્પેનનું મન જેમ પાછું હઠવું ગયું, તેમ ઇંગ્લાંડમાં પડ્યો પડ્યો જેમ્સ તો એ વિવાહને સાફ બહુજ પેલાઈ કાઢવા લાગ્યો. એ વિવાહની વિદિમાં સ્પેન જે જે માગણી કરી તેની એ હા હાજ કર્યા ગયો. રોમન કાયોલિક ઉપર રહેમ તો એ ક્યારનો આશા બંધી રાખ્યાજ કરતો હતો, અને હવે કહ્યું કે તેમની સામેના સઘળા કાયદા રદ કરવા તો કે હા, સંતતિ યાય તેને રોમન કાયોલિક પંથની કેળવણી આપવી તો કે હા, કન્યાને સઘળા માણસો એજ માર્ગના આપવા તો કે હા, અને એ પ્રમાણે એણે સઘળી વાતની એવી હા હા કરવા માંડી કે સામાને ઉલટો વહેમ ગયો.

જેમ્સ રાજા આટલું કરતો હતો તે છતાં સ્પેનનો વગ ધસિકટર પા લેઠાઈનના લાભમાં તો કાંઈ જણાયો નહિ, પણ ઉલટું પોતાનું રાજપાટ ખોઈ તેને દેશવટો લેવો પડ્યો. ચાલ્સ પાકી તો રહ્યોજ હતો તેણે આ પ્રસંગે સ્પેન દરબારને તાણુ કરી રોકડો જવાબ માગ્યો ત્યારે રોકડો જવાબ મળ્યો કે આશ્ચિયા સામે લડાઈ કરવી એતો અંગારા દેશની રાજ

નીતિથીજ વિરુદ્ધ છે. હવે સાફ જણાવ્યું કે ભાજો જમ્યા સમજતો નહોતો પણ રૂપેનનો વિચાર મૂળથીજ વાતમાં વાઢ્યા કરવાનો હતો. ચાર્લ્સને જે કિંગહામ ટપ માંથી ચાલી નીકળ્યા, અને વિલાયતમાં આવી રાજ્ય પાસે આડ લઈ મેકા કે રૂપેન સાથે લડાઈ કરવી ને કરવીજ. આ રીતે વિવાહ દ્રુધાની ખબર સાંભળી લંડનમાં તેઓ આવ્યા તે રાત્રે આખા શહેરમાં ઘેરઘેર લોકે દીવાળી કરી, અને યુવરાજને જોજોકારના પોકારથી વધાવી લીધો.

હવે રાજનું શું ચાલે? તે એકલો પડ્યો. મમત મૂકી રૂપેનસાથે લડાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તે માટે ચોથી પાર્લામેન્ટ બોલાવી આ પાર્લામેન્ટે આવી માગ્યાં તેટલાં નોંણાં આખ્યાં, પાછલો સઘળો વિરોધ વિસારે પડ્યો અને હોંસથી લડાઈની તૈયારીઓ થવા લાગી. પણ એટલામાં રાજાનો કાળ થયો અને એ લડાઈનું કામ ચાર્લ્સ જોણે ઉઠાવ્યું હતું તેનેજ માથે પડ્યું. તે કેવી રીતે બન્યું, ને તેનાં શાં ફળ થયાં તે આવતા રાજમાં જોવામાં આવશે, પણ એ ઉપરથી એટલું તો સાફ સમજાય છે કે રોમન કાથોલિકની સાનેનું વેર એજ અત્યાર સુધીના પ્રજા વિરોધનું ખરું કારણ હતું.

વ્યાપારાદિ ઉદ્યોગકરી રિદ્ધિ વધારવા વિધે.

દોહરા.

- વ્યાપારે રિદ્ધિ વધે, વધે વળી સન્માન;
નીતિ ધર્મ સંભાળતાં, અલભ્ય લાભ નિવાન. ૧
- સદ્બુદ્ધિ શોધક થઈ, વર્તે નહાતા પાર;
સર્વે સુખ અનુકૂળ છે, સંશય નહિ લગાર. ૨
- સદ્ઉદ્દાગે સર્વદા, જોળવિને ધન ધાન્ય;
પરમારથ પ્રેમે કરો, ધરી દેશ અભિમાન. ૩
- (આ.) શુક્ષ્મ સમય અનુસરી, ધરીને હિંમત ધાર;
ઉત્કટ અને આદર થકી, કરો કાર્ય ગંભીર. ૪
- સત્કરણી સુખદા મણી, પ્રભુ નિષ્ઠા વિશ્વાસ;
સત્ય સમ્યક્તા રાખીને, પામે વિજય પ્રકાશ. ૫
- દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી દેખશે, દોષત કેરાં દાર;

સંપ શૈર્ષ ઉદ્યોગથી, સફળ થશે નિર્ધાર. ૧
 ગ્રાહકનું મન સાચવી, સ્વલ્પક વિચારી હમેશ;
 અદલપણું નહિ બદલવું, લેવા લાભ વિશેષ. ૭
 શાણપણે સંભાળતાં, શાહુકારનો કાર;
 પામો માન મહાનમાં, મંથન નહિ લગાર. ૮
 શાહુકાર સરકાર એ, મુખ્યકાર આકાર;
 ઉદારતાથી તો નકી, કરવા પર ઉપકાર. ૯
 યોગ્ય પાત્રને પરમિતે, પવિત્ર પંથે નિત્ય;
 પરકુળ ભંજન મુજબ થઈ, ખરેખે વીત ખચીત. ૧૦
 કરવા ઉદ્ય સ્વદેશનો, સદગુણી અહરથ જોહ;
 તનમન ધન આર્પણ કરે, સત્ય ખતાવી ર્નેહ. ૧૧
 ધન તેતાં પિતૃ માતને, ધન તેની વિદ્યાય;
 કુળ ઉભવળ મુદર તનય, વિશ્વ વિશે પંકાય. ૧૨

કુંડળીઓ.

જુઓ આજ અંગ્રેજનો, એજ સાર ઉછરંગ;
 હિમતને પુકિત થકી, રૂડો રાખ્યો રંગ;
 રૂડો રાખ્યો રંગ, વિશ્વ વિરહાક વગાડી;
 કંઈ કામ અદભૂત, તારને અગન ગાડી.
 ઉઠો આમંજન આજ, નૂરને શૂર ન ખૂઓ;
 કરો વિત્તની વૃદ્ધિ, આંખ ઉઘાડી જુઓ. ૧

રાવબહાદુર ગોપાલજી સુરભાઈ.

આપણા ખાતાના આ એક જૂના, ઉદ્યોગી, ને મહાખંતી અ-
 મલદારને મરકારની તર્ફથી રાવબહાદુરનો ખિતાબ મળ્યાના શુભ સમાચાર
 અમે ગયા અંકમાં પ્રગટ કરી ચૂક્યા છઈએ. ઉત્તરપ્રાંતના કેળવણી ખાતામાં
 આ માન પદ્મવલ્લભ આપવામાં આવ્યું છે અને તેથી અને એ
 ખાળા રાવબહાદુર ગોપાળજીભાઈને મુખ્યારક્ષાની આપતાં આ પ્રાંતને
 પણ તથા તેમાં વિશેષ કરીને કાઠીયાવાડને અને મુખ્યારક્ષાની આ-
 પીએ છઈએ.

આ ખિતાબની મહદ આગવાનું કાઠીયાવાડના પોલિટિકલ એજન્ટ

સાહેબ ઉપર લખાણ આવવાથી તેમણે ભાવનગર મુકામે દબદબા ભરેલો દરબાર ભરી તે પ્રમાણે કર્યું હતું. એ દરબારનો સત્તાવાર હુવાલ તા. ૨૩ મી. માર્ચ સને ૧૮૮૨ ના કાઠીયાવાડ ગેઝીટમાં છપાયો છે તે અમે ધ્યાન કરીને તેનાજ શબ્દમાં અમે અમારા વાંચનારને સાચી નીચે ઉતારીએ છઈએ.

તારીખ ૮ મી માર્ચ સને ૧૮૮૨ ને બુધવારે રોજ સાંજનાં સાડા-પાંચ વાગતાં ભાવનગર મુકામે કાઠીયાવાડ પ્રાંતના ડેપુટી એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર રાવસાહેબ ગોપાળજી સુરભાઈને રાવબહાદુરની સતદ આપવા માટે હાઈસ્કૂલના મકાનમાં પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબે દરબાર ભરેલો હતો.

તે વખતે સંસ્થાન ભાવનગરના મહારાજા ઠાકોર સાહેબ સરતજી-સિંહજી કે. સી. એસ. આઈ, આજમ ગૌરીશંકર ઉદયંકર, સી. એસ. આઈ. તથા શેઠરમાં જે સાહેબલોકો તથા મડમો હાજર હતાં તે, તેમજ એજન્સીના અમલદારો અને સંસ્થાન ભાવનગરના દીવાન તથા ખીજા અમલદારો તથા કાઠીયાવાડના સંસ્થાનોના પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબની સ્વામી સાથેના વકીલો હાજર હતા.

દરબારી બેઠ તથા સલામતી આપવાની ગાર્ડ પણ હાજર હતી.

દરબારમાં બધા આવી ગયા પછી મહારાજા ઠાકોરસાહેબ તથા પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ દરબારમાં પધાર્યા હતા, અને તેમને તેમના દરજ્જા પ્રમાણે તોપોનું માન આપવામાં આવ્યું હતું. પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબે એ દરબારમાં નીચે પ્રમાણે ઇંગ્લેજમાં બાપણ કીધું હતું:—

મહારાજા ઠાકોરસાહેબ, લેડીઝએન્ડ જેન્ટલમેન,

“આ પ્રાંતના લાયક ડેપુટી એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈને માન આપવા માટે આજ આપણુ બિજા થયા છઈએ. સારી નોકરીના બદલામાં હિંદુસ્થાનના નામદાર વાઘસરાય અને ગવર્નરજનરલ સાહેબ બહાદુરે રાવબહાદુર મોસુફને જે સતદ બક્ષેલી છે, તે સતદ આપવાનું કામ અમારા હાથથી થાય છે તેથી અમને અત્યંત આનંદ થયો છે, કેમકે અમે તેમને ઓછામાંઓછા પચાશ વર્ષ થયાં ઓળખીએ છઈએ, અને તેમની માન ભરેલી કારકીર્દી હમિશાં વધારે અમે વધારે હોંશથી અને જોતા આવ્યા છઈએ.

“સને ૧૮૫૩ ની સાલમાં સરકાર તથા તાલુકદારોના અર્ચથી

ચાલતી આ પ્રાંતમાં ફક્ત એક જ નિશાળ રાજકોટની એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ હતી, તે વખતે આ રાવબહાદુરની કારકીર્દીની શરૂઆત હતી, અને સને ૧૮૫૮ માં રાજકોટની એ સ્કૂલમાં તેઓ એક માસ્તર હતા, તે સારના એમાસામાં અને એ નિશાળની પરીક્ષા લેવામાં હતા, તે વખતે એન્જનીના હાલના દરેક દરેક આજમ બીમજી મોરારજી ત્યાં એક નિશાળીયા હતા, જેની બાબતમાં તે વખતે બાંધેલી આશા તેમણે પૂરી પાડેલી છે.

તે વખતે કાઠીયાવાડના બાકીના ભાગમાં અરે કહીએ તો કેળવણીનો કાંઈ પ્રસારો નોહોતો. કેળવણીના કામમાં તાલુકદારો હોંસ લે તેમ કરવા માટે પોતાથી અને તેટલી મહેનત માયાજી અને ધૈર્યવાન કર્નલ લાંગ સાહેબે કેટલાક વર્ષ સુધી લીધી હતી. તેઓ સાહેબની દરખાસ્તથી ધનફનદીસાઈડ ફેડમાંથી એક લાખ રૂપિયા અલગ રાખી તેનું બાજ કેળવણીના કામમાં વાપરવાની વાત સરકારે મંજૂર રાખી હતી, અને મોટા મોટા રાજ્યો જેમાં અમારા દોસ્ત બાવનગરના ઠાકોર સાહેબના પિતાનું નામ માન બરેલી રીતે દર્શાવતું જોઈએ, તેમણે રાજકોટમાં એક નિશાળનું મકાન બાંધવા તથા બીજાં કેટલાંક શહેરોમાં નિશાળો ખોલવાના અર્થ માટે એક ઉધરણું કર્યું હતું. એ રીતે આશરે રૂપિયા ૧૭૦૦૦ બેળા થયા હતા, પણ તેણે કરીને કેળવણીનો ફક્ત થોડો વધારો થયો હતો, અને મહેરબાન કર્નલ કીર્ટીજી સાહેબના પધારવા પહેલાં એજ પ્રમાણે તેની સ્થિતિ રહી હતી, પરંતુ એ ગૃહસ્થનું ૬૬ ચિત્તારપણું આપ બધાના જાણવામાં છે. કાઠીયાવાડનું કેળવણી ખાતું ફતેહમંદ કરવાનો તેઓ સાહેબે ડરાવ કીધો. દરમિયાન રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરબાહની બદલી આ પ્રાંતમાં થઈ હતી, અને સને ૧૮૬૪ માં અમારા તળે રેવાકાંઠામાં તેઓ ઉપુટી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા. તેમની સારા બાગે બીજા વર્ષ ત્યાંથી બદલી થઈ, પાછા એજ હોદ્દા ઉપર કાઠીયાવાડમાં તેઓ નીમાણા, અને તારપછીથી આજસુધીમાં યએણું ફળ ઘણું કરીને તેમનીજ કળ, સ્વભાવ, અને વિવેક શ્રદ્ધિને લોધેજ છે. સને ૧૮૬૫ માં એક મોટી તકરાર સ્કૂલફી બાબત ઉઠી. મહેરબાન કીર્ટીજી સાહેબે જાહેર કર્યું કે, તમામ છોકરાઓ પાસેથી ફી લેવાની અવગણના છે, પરંતુ સંસ્થાનોના કારભારીઓ જેમાં માન આપવા જોગ

મારા દોસ્ત મીસ્તર ગૌરીશંકર, જેઓને આ કેકાણે આજ અમે જોઇને ખૂશ થઇએ છઇએ, તેઓ પણ હતા. તે કારભારીઓએ ઘણીજ મજબૂત રીતે એવી હઠ લીધી કે, કાંઈ પણ ફી લેવીજ નહિ. તે વખતે ફી એ શબ્દ આ આખા પ્રાંતમાં ઘણોજ અણગમતો હતો, તે એવી ધારણાથી કે, તેમાં કાંઈ બીજો બંધકર હેતુ રહેલો છે, અને જો ફી દાખલ કરવામાં આવે તો ત્યારપછી પીનલકોડ, કીમીનલ પ્રેસીડેન્ટ કોડ તથા સરકારના બીજા બધા કાયદા કાનુનો દાખલ થશે. તો પણ કર્નલ કીટીંગ સાહેબે આગ્રહથી મંડ્યા રહ્યા અને એટલે સુધી જાહેર કીધું કે, ફીની રીત દાખલ કરવામાં નહિ આવે તો સેન્ટ્રલ કમિટિના પ્રેસીડેન્ટની જગો તેઓ જોડી દેશે. અને આખર તેઓ સાહેબે પેતાની મતલબમાં ફતેહ મેળવી. જેનું પરિણામ આજ એ છે કે, દરસાલ આશરે ૨૨,૦૦૦ રૂપિયા ફીના આવે છે, અને તે રીતની વિરૂદ્ધ હાલ કોઈ માણસ એક શબ્દ પણ બોલતું નથી.

જ્યોતાની નોકરીનો આર્જ રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈએ સને ૧૮૯૫ માં લીધો, તે વખતે કેળવણીખાતું બાલ્યાવસ્થામાં હતું, એટલુંજ નહિ, પણ તેનું શું થશે તે કહી શકાય નહી તેવી નબળા હાલતમાં હતું, અને ફીના સવાલથી તે તદ્દન ટૂટી જવાની બીક હતી. તે વખતે મહેતાજીઓના પગારે ઘણા થોડા હતા, તેઓ જોઇએ તેવા હોંશીયાર નહિ હતા, તેમના પેનસનની બાબત કાંઈ જવડ થએલી નહિ હતી, કોઈ ટેનિંગસ્કૂલ નહિ હતી, કોઈ હાઇસ્કૂલ કે સ્કોલરશીપ નહિ હતી, કંટોન્ટ કે ઇનામને માટે કાંઈ વધારો નોહતો, નિયાજની ઇમારતો, પુસ્તકશાળાઓ કે સામાન પણ નહિ હતો. આ તમામ ખોટ મટાડવા માટે રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈ બહાદુરીથી કામે લાગ્યા. કાઠિયાવાડમાં તમામ જગોએ તેઓ રૂયા. દરેક શહેરના રાજાઓ તથા ગામડાના લોકોને તેઓ મળ્યા, અને એ મહેનતનો બદલો એ મળ્યો કે, તેમણે જેને માગણી કીધી તે ઉદારતાથી રાજાઓએ પૂરી પાડી. તેઓ આદા ઉપર આબ્યા ત્યારે ૫૪ નિશાજો અને આશરે ૩૫૦૦ નિશાજીયા હતા, અને હાલ કુલ ૬૨૫ નિશાજો અને આશરે ૩૫૦૦ નિશાજીયા છે. હાલ આપણે ત્યાં ૪ હાઇસ્કૂલો છે; અને હાલ જે મકાનમાં આપણે બેઠા થયા છઇએ તે ઉમડું મકાન મગરૂરીની સાથે આપણે બતાવી શકીએ છઇએ તે માહા-

રાજા ઠાકોર સાહેબને ખર્ચે બંધાએલું છે.

તે શિવાય જૂનાગઢ અને રાજકોટના સુંદર મકાનો વાલાશાન નવાબ સાહેબની ઉદારતાથી બંધાએલાં છે, અને દરેક ઠેકાણે, સારાં અને મજબૂત નિશાળનાં મકાનો બંધાએલાં છે. મહેતાજીએ પણ હોશીઆર છે, અને આપણું ફંડ આબાદ સ્થિતિમાં છે. કેળવણી ખાતાના ફંડમાં આશરે સાડાત્રણ લાખ રૂપિયા ભિન્ન થયેલા છે, અને તે શિવાય આ પ્રાંતના રાજાઓની અમીરી બક્ષીશ રૂપો ન ખુટે એવી દોલત આપણને ટેકો દેવાને તૈયાર છે. આજ કાંઈ અડધા આનાની ફી કે બીજાં કાંઈ કેળવણીના દર બાબત સવાલ નથી, આજતો આપણને એકલાખ રૂપિયાની જરૂર હોય તો આપણા રાજાઓની સ્વભાવિક ઉદારતા ઉપર આપણે બરોસો રાખી શકીએ.

“કાઠીઆવાડના કેળવણીખાતા સંબંધી આપણી સરકાર લખે છે કે “કેળવણીખાતા સંબંધીની હકીકતોમાં દેશી રાજસ્થાનોના કેળવણીખાતાના ફંડોની હાલત કાંઈ થોડી ખૂશી પેદા કરે તેવી નથી અને ડરિકટર સાહેબ લખે છે કે કાઠીઆવાડ એજન્સી તથા બીજા આગળ વધેલાં દેશી સંસ્થાનોની નિશાળો આપણા નખળા પ્રાંતોની નિશાળો કરતાં ઘણા વરસ થયાં સરખ થયેલી છે, અને થોડા વખતમાં બેશક આપણા સર્વથી બેટ પ્રાંતોની સાથે બરોબરી કરશે. મુખાઇ ઇલાકાના દેશી રાજસ્થાનો (વડોદરા શિવાય) માં કેળવણી સંબંધી કુલ ખર્ચ રૂપિયા ૫,૧૩,૭૩૨ છે. જેમાં રૂપિયા ૨,૭૬,૧૭૫ કાઠીઆવાડના છે, અને તેનો વહિવટ ઘણાજ સરસ રીતે થતો જણાય છે.

“હવે આ પરિણામો ધણું ફરી રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઇએ જે વખાણવા લાયક રીતે પોતાની તોફરી બજાવી છે તથા જે રીતે તથા નિયમો દાખલ કરીને અમલમાં આણેલા છે તેને લાંબે ધણું કરીને છે.”

તાર પછી રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઇ પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ આગળ હાજર થયા, અને પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબે સનંદ મોટેથી વાંચીને તેમને આપી, અંતઃકરણથી મુખારકબાદી અને હવે પછી તેમનું સાચું થવાની ઇચ્છા જણાવી.

તાર પછી રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઇએ નીચે પ્રમાણે ઇંગ્રેજીમાં જવાબ આપ્યો:—

મેહેરબાન કરનલ ખાઈન સાહેબ બહાદુર, બાવનગરના મહારાજ સાહેબ તથા લેડીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો !

“હિંદુસ્તાનના નામદાર વાઘસરાય અને ગવર્નર જનરલ સાહેબ બહાદુર તરફથી “રાવબહાદુર” નો માન ભરેલો ઇલકાબ મળ્યો તેને માટે અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનતા હું નમ્રતાથી બોલવાને રજા લઉં છું કે, મારી જીંદગીમાં આ શુભ અવસરને અતિ આનંદકારક બતાવ તરીકે હમેશાં યાદ રાખીશ. આ પ્રાંતમાં કેળવણીખાતામાં ફરજ તરીકે બલન-વેલી મારી જુજ નોકરીની કદર તરીકે પરમકૃપાળુ વડી સરકાર તરફથી આ મોટી ઇજાતને માટે મને કાયક ગણ્યો, તેથી હું ધણીજ રાજી થયો છું. મારા જેવી મિથિના માણસે પોતાના ઉપર આપેલી ફરજ અદા કરવામાં જેટલું કરવું જોઈએ તે કરતાં મેં કાંઈજ વધારે કર્યું નથી.

તે છતાં હું પોતાને ધણી બાગ્યશાળી સમજીશું કે, મારા કદરદાન ઉપરથી સાહેબો જેવા કે મેહેરબાન દાકતર બુલર સાહેબ. માજી એન્જી-કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. બા. મેહેરબાન બદલસા સાહેબ હાલના એન્જીકે-શનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મેહેરબાન ચાટકીડ સાહેબ ડાયરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન, અને મેહેરબાન કર્નલ ખારટન સાહેબ આપે પોતે-કાઠીઆ-વાડની કેળવણીખાતાની મુખ્ય કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે મારી જુજ નો-કરીની ધણી જુજ કરીછે. ડાકતર બુલર સાહેબ સરકારી નોકરી છોડીને સ્વદેશ જતી વખતે એ ઇલકાબ આપવાને માટે દૂરતરમાં બલામણ મુકતા ગયા હતા જેને પાછળ વર્ણવેલા બધા સાહેબો ધણી મેહેરબા-નીથી અને હીલોજનથી ટેકો આપ્યો તેથી એ બધા સાહેબોનો મારર ઉ-પર ધણીજ આભાર થયોછે. તેમજ મુંબઈના નામદાર ગવર્નર સાહેબ બહાદુર એ બલામણ યોગ્ય લખાણ સાથે નામદાર વડી સરકાર તરફ મોકલ-વા કૃપા કરી તેથી તે સાહેબ બહાદુરનો પણ ધણીજ આભાર માનું છું.

“અરૂં જોતાં કાઠીઆવાડના કેળવણીખાતામાં જે સંતોષકારક પ-રિણામ આબરુંછે તેનાં મુખ્ય કારણ એછે કે—કાઠીયાવાડના નામદાર રાજા સાહેબોની મોટી ઉદારતા, અને તેમના આલાક કારબારી સાહેબો વકીલો, અને સલાહકારોએ રૂડી ઇચ્છા બતાવી વખતે વખત મારી વિ-નતિને ટેકો આપ્યોછે. તેમજ નામદાર પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ અને તેમના આસિસ્ટન્ટ સાહેબો જે જેઓ મુખ્ય અને પ્રાંતની કેળવણીખાતા-

ની કમિટિના પ્રેસિડેન્ટોછે, તેઓની હીલોબ્બનથી મદદ મળીછે, તેછે. એ બધા સાહેબો તેમજ એજન્સી ખાતાના બીજા અધિકારીઓ વગેરે જે ઓ કેળવણીનો વિસ્તાર કરવામાં મદદે આવ્યાછે, તે બધાનો આ રૂડે અવસરે ઘણોજ ઉપકાર માનુંધું; અને એમના કેટલાક મેહેરબાનો આ પ્રસંગે આ દરબારમાં ખિરાજેલા જોઈ મને ઘણોજ આનંદ થાયછે.

“મને ઘણોજ સંતોષ ઉપજેછે કે, મારી જીજ્ઞાસા નોકરી છતાં નામદાર વડીસરકાર તરફથી તથા કાઠીયાવાડની મુખ્ય કેળવણીખાતાની કમિટિ તરફથી યોગ્ય કરતાં વધારે બદલો મળ્યોછે અને હું સર્વશક્તિમાન ધન્યરત્ને આપુરતાથી પ્રાર્થના કરુંધું કે, વડીસરકારની મેહેરબાનીની જે નિશાની મળીછે તેને જુ વધારે લાયક થાઉં.

“મેહેરબાન કરનલ બાર્ટન સાહેબ બહાદુર, હું આપને અરજ કરુંધું કે, મારા તખ્તના બરેલા મનોબાવ નામદાર મુખ્યધના ગવર્નર સાહેબ બહાદુરને મેહેરબાની કરી એવી વિનંતિ સાથે જણાવશો કે, તેઓ સાહેબ કૃપાની રહે નામદાર હિંદુસ્તાનના વાઇસરાય અને ગવર્નર જનરલ સાહેબ બહાદુર તર્ફ ઘટતા લખાણ સાથે નિવેદન કરે, એમ થવાથી હું આપ સાહેબનો ઘણોજ આભાર માનીશ.

“વળી રાવબહાદુરના ઇલકાબની સન્દ મને આપ મુખ્યારક હાથે આપીને વધારે માનઆપવા માટે આપ સાહેબે કાઠીયાવાડમાં મુખ્યારાને માટે સૌથી આગેવાન સંસ્થાનના મુખ્ય મેહેર બાવનગરમાં ધણી ઉલટથી આ ખાસદરબાર ભરી તેને માટે પણ આપ સાહેબનો અંતઃકરણ પૂર્વક ફરીને ઉપકાર માનુંધું.”

મહારાજ સર તખ્તસોહજી અને બીજાઓએ રાવબહાદુરને મુખ્યારકબાદી આપી, અને અચર, પાન, સોપારી, તથા ડુલ વેહવા પછી દરબાર બરખાસ્ત થયો.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

ગોહીલવાડ પ્રાંત. ૫૧૪૨ તા.૯-૭-૮૧

બાવનગર નં. ૨. શા. કેશવજી કચરા ૩ ૧) મીઠાઇ—ભુમલી. ગઢડાના ડાકતર સા. મોતીલાલ કૃષ્ણજી ૩ ૧) પતાસા—ભંડારીઆ. હુમડીના તાલુકદાર વેરાભાઇ અણ્ણભાઇ આના ૮ મીઠાઇ—કોળીઆક. મોદી દારકાં પુલ ૩ ૦ સાકર —ખુંટવડા. ત્રવાડી. ગિરધર કેશવજી ૦-૧૦-૦

મીઠાઈ—તલ ગાજરડા. મહાજન તર્ફથી રૂ. ૦ મીઠાઈ—શુનાસાવર. પ-
ટેલ પ્રેમજી માધુ રૂ. ૦ ની સાકર—જીર. પટેલ કાનજી રામ રૂ. ૦ સાકર
મોટા જીંજોડા. શેઠ જગદાસ બાણજી. રૂ. ૦ સાકર—વાવેરા. મકૂલ કમિ
ટિના પ્રેસિડેન્ટ તથા મેમ્બરોએ રૂ. ૦ સાકર—વરત. મકૂલ કમિટિના પ્રેસિ-
ડેન્ટ તથા મેમ્બરોએ રૂ. ૧) મીઠાઈ—દીમાણા. બંડારીઆતા મુખી ગાંડા
ગતા. રૂ. ૦ સાકર—રોહીશાળા. બાવસારે ગોપાળજી રામજી ૦-૫ ૦ મી-
ઠાઈ. પરિખ જુરો મુંદરજી રૂ. ૦ મીઠાઈ. પટેલ વાધા હરિ રૂ. ૦ મીઠાઈ
પાટણા. યાણદાર રા. પરસોતમરાવ સખારામ તથા બોટાદ ફોજદાર
રા. નાનાલાલ આર્જુનલાલ રૂ. ૨) મીઠાઈ—ઉમરાળા. બાવનગરના દરબાર
શ્રી તર્ફથી રૂ. ૬)—જીંજોડા. બાવનગરના મે. ન્યાયાધીશ સાહેબે રૂ. ૦ મી-
ઠાઈ—મોંઘવાર. સંસ્થાન નવાનગરના માહાલ ખરવાળાના વહીવટદાર
સાહેબ તથા તેમના કારકુન રામકૃષ્ણ વીઠલરાવ રૂ. ૧) સાકર—જીંજોડા.
સલડી ટપાના કારકુન રા. ચગુરભાઈ વહાલાભાઈ રૂ. ૦-૬-૦ પતામાં—
પંજગામ. આજમ ચમારડીના યાણદાર તથા નાલુકદારો તર્ફથી રૂ. ૬૬)
ચોપડીયો તથા લૂગડાં—વડોદ. શેઠ નારણ દેવશી રૂ. ૦ સાકર—લાઠી.
બાઈ શ્રી રામબા તર્ફથી રૂ. ૪) મીઠાઈ—લાઠી કન્યાશાળા. મે. કામદાર
માણિકલાલ લાધાભાઈ રૂ. ૧) મીઠાઈ—સોનગઢ. મકૂલ કમિટી તર્ફથી
રૂ. ૦—કોટડાપીઠા. કામદાર હરખજી ચાંમજી રૂ. ૦ સાકર.

(સહી.) કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ.

સ. ડેપુટી, એ. ઈ. પ્રાં. ગોહીલવાડ.

જેડા વિ. ભાગ. ૮૦૦તા. ૧૨-૮-૮૧

વીણા. ત્રવાડી કીરપાશંકર હરિભાઈ હાયજમાં છોકરાને નિશાળે
મેસાડી રૂ. ૦-૭-૦ મીઠાઈ. શેઠ બાઈજી રણજી રૂ. ૦-૭-૦ મીઠાઈ—
ત્રાજ. સોજંત્રના પટેલ છોટાભાઈ લાખાભાઈએ પોતાને ધેર ચાદી
હોવાથી રૂ. ૭-૧-૦ ચોપડીયો—નાપાડ કન્યાશાળા. સોજંત્રના પટેલ ગો-
કળભાઈ મુળજીભાઈ તથા પટેલ મધુરભાઈ દલાભાઈ તથા ગીરધર
વલભભાઈ તા. પટેલ લાલભાઈ જીવાએ મળી રૂ. ૦-૧૩-૩ ઇનામ—
નાપાડ તા. મકૂ. સોજંત્રના રાદગૃહસ્થોએ રૂ. ૦-૮-૬ ઇનામ વહેંચ્યું તથા
ચા. મગનલાલ કુમેરદાસે રૂ. ૧)ની ચોપડીયો વહેંચી—કપાલેજ ઉર્ફે તિ-

શાળ. મહેરબાન ડીસ્ટ્રીક્ટ કલેક્ટર સાહેબે ૩૧) ઓપડીયો—કૃષ્ણાંચ. મહેરબાન ડીસ્ટ્રીક્ટ કલેક્ટર સાહેબે ૩૦-૧-૬ ઇનામ—કૃષ્ણ. વંજ તાલુકા સ્કૂલ. મહેરબાન ડીસ્ટ્રીક્ટ કલેક્ટર સાહેબે ૩૩ ૪-૬ ઇનામ વહેંચ્યું—શમ. મહેરબાન કલેક્ટર સાહેબે ૩૧) મીઠાઈ—ડાકોર કન્યા-શાળા. શ્રી રણછોડજી મહારાજના મંદીરના ભંડારી બાવાએ ૩૦-૧૦-૦ મીઠાઈ—ખડોલ. પોલીસપટેલ નાગરદાસ વજાભાઈ ૩૨)—વિરસદ કન્યા-શાળા. સ્વમ્યાન છોટા ઉદેપુરના મુખ્ય કારભારી ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ ૩૦—૨૬. ડકર ગીરધર મધજીએ પોતાના દીકરાને નિયાળે ખેસાડી ૩૦૧ ઇનામ વહેંચ્યું—વીરસદ. સ્વમ્યાન છોટા ઉદેપુરના મુખ્ય કારભારી ઝવેરભાઈ નાથાભાઈએ ૩૧) પતાસાં વહેંચ્યાં—સીંગલાવ. મલિક રાજ નતુએ પોતાના છોકરાને નિયાળે ખેસાડી ૩૧૧૧ પતાસાં વહેંચ્યાં—માતર. મહેરબાન કલેક્ટર સાહેબે ૩૫-૧૨-૬ છોકરા તથા છોકરીઓને રૂમાલ, ઓરણાં ઓપડીયો વીગેરે ઇનામ વહેંચ્યું—આંકલાવ. દવે મનસુખભાઈ નરોત્તમદાસે ૩૦૧ ઇનામ. ગોસાંઈ ધમિરગર હંથગરે ૩૦૧ ઇનામ વહેંચ્યું. ગોરજી પ્રેમરતનજી બમરતનજી ૩૦૧ કંદોઈ અંબાલાલ ત્રીકમે પોતાના છોકરાને નિયાળે ખેસાડી ૩૦૧૧ પતાસાં વહેંચ્યાં શા. ભાઈચંદ હીરાચંદ પોતાના બાણેજને નિયાળે ખેસાડી ૩૦૧૧ પતાસાં—થામણા. વારધીક પરીક્ષા વખતે મુખ્તી નાથાભાઈ દાદાભાઈ ૩૧) મીઠાઈ—કુંભરી. ઇનામદાર સાહેબ ગણેશ તામેકરે ૩૪) ઓપડીયો તથા પતાસાં—દાવાળ. શા. દમોદર ઇંચરે ૩૧-૧-૦ ઇનામનાં છોકરાને પા ૧ પાવાનો અર્ચ પુરો કર્યો.

(સહી.) મણિધરપ્રભાદ તાપીપ્રસાદ.

ઉપમુદ્રી. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. જીલ્લે એડા.

મહેરબાન. નંબર ૬૮૦૧

સને ૧૯૮૧ના સપ્ટેમ્બરમાં અમદાવાદ મુકામે સરકારી નોકરીના સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા થઈ ત્યાંની કમિટી આગળ અમદાવાદ જીલ્લે ગામ ધોળકાનો રહેવાસી રણછોડલાલ બાપાલાલ નેશી ઉમરનું ઓફિસ સર્ટિફિકેટ લઈને હાજર થયો હતો માટે તેને મહેરબાન ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના હુકમથી હવે પછી સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાની કોઈ પણ પરીક્ષા આપવા આવવાની મના કરવામાં આવી છે.

મુ. દેવગઢવારીઆ (ઇંગ્રેજી સહી.) ઈ. મ્હમ્મદસ (સાહેબ)
૨૬-૩-૮૨ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રાં.

(તૈયારથાપછે.)

આલતો કિમિનલ પ્રોસીઅર કોડ સને ૧૮૭૨ નો આક્ટ ૧૦ મો ૨૬ થઈ સને ૧૮૮૨ મો આક્ટ ૧૦ મો બહાર પડ્યો છે તે આક્ટ આખો અને તેના ક્રમમાં ઉપર હાઇકોર્ટનો ૧૦૦૦ થી વધારે ફેસલા વગેરે સાથે હીકા તૈયાર થાયછે કીમત રૂ. ૪ આર ટપાલખર્ચ જીરું. નકલ રાખવી હોય તો નામને સરનામ સખવું.

તા. ૨૫ મી માર્ચ સને ૧૮૮૨	}	ત્રીકમરાય ઉદેશંકર
વળા		
કાઠીયાવાડ		રે. ન્યા. સ્વ. વળા.

નાણાંની પહોંચ.

ગૂજરાત શાળાપત્રના લવાજમ વિગેરે નાણાંની પહોંચ.

શ્રી ૧ લી ડીસેમ્બર સને ૧૮૮૧ થી તારીખ ૨૮ જાન્યુઆરી ૧૮૮૨ સુધી.
કોના તફ્ફી. પાછલી સાલના. આલતી સાલના.

રા. નથુરામ મહદિવ.	૨-૬-૦
રા. સા. રે. પં. ઉપુટી, એ. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ.	૧૧૮-૦-૦
મ. અમદાવાદ ફીમલ ટ્રેનિંગ કોલેજના હે. મા.	૧-૦-૦
આ. સાદરા તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર.	૧-૦-૦
રા. જીવરામ વજ્રચંકર.	૧-૩-૦
મ. લાઠીના ન્યાયાધીસ સાહેબ.	૨-૧-૦
આ. અમદાવાદ પ્રાક્ટીસીંગ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.	૧-૦-૦
આ. બીલીમોરા, મર જમસેદજીની નિ.હે. માસ્તર.	૧-૩-૦
આ. જુનાગઢ નાગર સ્કૂલના હેડ માસ્તર.	૧-૩-૦
આ. વઢવાણ કાંપ. એ. વ. રફૂ. હે. મા.	૧-૧-૦
આ. વલસાડ અંગ્રેજી સ્કૂલના હે. મા.	૧-૧-૦
રા. બા. મગનભાઈની કંપાણીના મેતાજી.	૧-૦-૦
રા. મનસુખભાઈ રાયચંદ (ખંભાત.)	૧-૩-૦
પાટણ કંપાણીના મેતાજી.	૧-૩-૦

મ. દિલ્હીના સરહુજદાર મીરજીમહમદ કમરદીન
શીરશાહ બાહાદુર

રા. જીભાઈ ગોકળદાસ. (પેટલાદ)	૧-૩-૦
રા. હરિવત્સ યોયરામ. (સોજીત્રા)	૧-૩-૦

૫-૧૨-૦   ૧૩૫-૧૩-૦

કુલ. ૧૪૧-૬-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

MAY, 1882.

અનંતક, ૨૧ મું. મે. ૧૮૮૨. અંક ૫ મો.

મોતાલ પાકુ મોકું તુલ, નામ તેમ છે કામ:-
કર અંત મન લેવના, અરી એતી પરી હામ.

અનુક્રમેણિકા પદ CONTENTS PAGES.

ઇંગ્રેજ લોકનો મેલિમ ઉતિહાસ	૯૭	History of the English People	97
મુખાબસરકર કરેલા રાવનોસાર	૧૦૬	Resolution by the Bombay Government	106
શ્રી કેળવણી	૧૦૯	Female Education	109
કવિતા	૧૧૨	Poetical pieces	112
સારસંગ્રહ	૧૧૪	The Miscellaneous	114
નવા પુસ્તક આપાતિયા	૧૧૬	List of Prizes distributed in Schools	116
નિગાળીનાં નિનામ પત્રક	૧૧૮	Notifications	120
અનુક્રમેણિકા	૧૨૦		

(કેળવણી આતાના હુકમથી.)

અમદાવાદમાં

મામાની દેવેલીમધે મુનામટેક પ્રિન્સીંગ અને જાનરલ એલેક્સાંડરની કંપની
"સિમિટી"ના પ્રેસમાં રજાબોડલામ અગારામે છપી પ્રગટ કરું.

મુખ (૨૧) વરસનો અગાઉથી. } દપામ અર્થ
(૧૦) } પદક અંક અંકના } ગાદું.

ગુજરાત શાહપત્ર.

પુસ્તાક ૨૧ મું

સંવત ૧૮૮૨.

અંક ૫ મો.

ઇંગ્લેન્ડ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૩ જી. ૧. લો ચાર્લ્સ સને ૧૬૨૫ થી ૧૬૪૯ સુધી.

ચાર્લ્સનો સ્વભાવ, રાજ્ય લોકોના જયજયકારની સાથે, ગાદીએ બેઠો. આ સમયે એ બેશક ઘણાજ લોકપ્રિય હતો, અને એના કેટલાક શુભ પણ તે સમયના ઇંગ્લેન્ડના પ્રીતિ જન્ય એવા હતા. એના આપતું વિષવાસકતપણું એનામાં જરાએ નહોતું, અને દરબારનો બેઠા દેખાવ એ ગાદીએ બેઠો કે તુર્ન બદલાઈ ગયો. એના શરીરનો ઘાટ ભાવ્ય ને સ્વભાવ ગંભીર તથા ભક્તિમાન હતો. રાજકાજમાં એ અદ્વિ-નિશ્ચયના આપતો, તેથી લોકોએ ધાર્યું કે જમ્સ મરી ગયો, તો સાફ થયું, અને હવે બધો પ્રજા વિરોધ મટી જશે.

પણ ઉપલો દેખાવ ઘણીવાર ભૂલ ખવડાવે છે. સાફ દેખી રામો-એછીએ તેજ પાછળથી ફાગળ મોટું કારણ થઈ પડે છે. આપણે જેના મંગળ ગાતા હોયએછીએ તેજ પાછળથી મહા અમંગળ થઈ પડે છે. તેમજ આ બિચારા ચાર્લ્સને થયું, રૈયતે જેને રાજ્યાભિષેક સમયે અર્ધ જયજયકારથી વધારી લીધો, તેજ રાજ્ય પોતાની રૈયતને હાથે એક ખૂની દાખલ રહેતાં ડંડ પામવાને સર્જિત હતો !

આ પ્રમાણે અણુધારી આવી ભયાનક ખરાબીનાં કારણ વિચારવા જઈએ છઈએ, તો ત્રણ માલમ પડે છે. એક એનું જુઠાણું, બીજું, રાજ્ય પ્રજાનો ધર્મવિરોધ, ને ત્રીજું રાજ્યના ધંધરી હેઠે સંબંધી એનો મમત. ચાર્લ્સનો એ મમત જમ્સ કરતાં પણ બહુ વધારે હતો, અને એમ હોય એમાં કાંઈ તવાઈ નથી. જમ્સો ત્યારથી એ વાત દરબારમાં એ સાવજાને મોઢે એ સાંભળતો આવ્યો હતો, અને તેથી તે એના મનમાં

એવી હમી બહી હતી કે તેને એ એક ધર્મના મિદાંતની દાખલ માનતો હતો. રાજાનો ઇશ્વરી હક, તે એજિપ્શિયન પંથ એ બેવાનાં તો એને પ્રાણસમાં હતાં. જો આ વેળા કોઈ સારો મંત્રી એની પાસે હોત, તો એને સમજાવ પાડત કે આ તમારો વિચાર જૂલ ભરેલો છે, અને તે ન સમજાવતો. તોપણ એટલું તો તેના મનમાં ઉતારતજ કે હાલ દેશકાળ એ વિચારને અનુકૂળ નથી. પણ એના દુર્ભાગ્યે એણે પોતાનું મંત્રીપદ છોડી બકીંગહામનેજ પૂર્ણ બરોમ્મથી સોંપ્યું હતું, તેનો એને વારવારે બદલે પ્રજાના હક તોડવાની નિરંતર હથેરીણીજ કર્યો કરે એવો હતો.

તેમજ એની રાણી ક્રાન્સની કુવરી, જેની સાથે એણે બાપ મૂઆને જણ મહીના નહોતા પણ એટલામાં લગ્ન કર્યો, તે પણ પ્રજા વિરોધીજ સલાહ આપનારી હતી. લોકો રોમના કાયેલિક કન્યા ન લાવવાનું કહેતા હતા તે કેવી ડાહી રજાનીતિ હતી તે હવે બરાબર સાખીત થયું. રાણીની એય પોતાના ધર્મ તર્ફ દોષ એતો સ્વભાવિકજ છે, પણ તેની સાથે એ બહુ દુરાગ્રહી હતી. વળી તેની ફ્રેંચ રીતબાત પણ આ જમાનાના ઇંગ્લેન્ડને આંખના પાટાજેવી હતી. એ ફ્રેંચ રાણી હજેશાં આ-નંદકારી રમત ગમતમાં મગ્ન રહેતી હતી, અને પ્યુરિટાનને મતે તો નાટક જોવા જવું એ પણ મહા પાપનું કામ હતું.

તે છતાં જો એનામાં જુદાણું અથવા બેવચની પાર્શ્વ હોત નહિ, તો એની આગલી ખરાબી નજ થાત. આનો યયું શું કે એણે વારંવાર પોતાનો બોલ ન પાળવાથી જ્યારે એણે પાછળથી તે પાળવાનું પાર્શ્વ તારે પણ કોઈને એનો બરોસો પડ્યો નહિ, અને પછી તો એના સામાજીકાઆએને આરંભ્યું તે છેવટેજ પહોંચાડવાની જરૂર પડી. જુદાના માઠા પરિણામનો આ ઇતિહાસમાં મોટો અસરકારક દાખલો છે.

ધર્મવિરોધ આ રાજાએ દેવો આદર્યો તે આગળ કહેવામાં આવશે. હવે પાર્લામેન્ટવાર આ રાજાની હકીકત લખીએ.

૧ સી પાર્લામેન્ટ. ઇ. સં. ૧૬૨૫ માં મળી. તેણે આવી પ્રથમ કામ એ કર્યું કે ચાર્લ્સના ધરના પાત્રો દાક્તર માન્ટેથુ જેણે એક ધર્મબોધના પુસ્તકમાં રાજાનો ઇશ્વરી હક પ્રતિપાલન કરનાર કાંઈ છાપ્યું હતું, તેને પકડી મગાવો કેદમાં નાંખ્યો. પછી રાજાને નાણાં આપ્યાં, પણ ધર્મના

આમ જોવાનું અને તેના સાથે પાછલી પાર્લામેંટે આપેલાં નાણાંનો હિસાબ માગ્યો. તેમજ જે ઘેરા ઉધરાવવાનો હક રાજ્યને હતો મુખીનો આપવામાં આવતો હતો તે પણ એને તો એક વરસનોજ આવ્યો. આમ જોઈ યવાનું પાર્લામેંટને કારણ એ હતું કે હજી રાજ્યએ રૂપેન માથે લગાડ જાહેર કરી નહોતી, અને તે નિમિત્તે મેજિસ્ટ્રેટ યએલાં નાણાં ક્યાંહીના ક્યાંહી વાવરી નાખ્યાં હતાં. બીજું તેમના સાંભળવામાં એમ આવ્યું હતું કે ક્રાસના પ્રાટેસ્ટાંટોની સાથે ત્યાંના રાજ્યની મદદ આપસે ઈંગ્લેન્ડ વાહાણ મોકલ્યાં હતાં. આથી તો તેઓ ક્રોધાવમાન થઈ ગયા અને રાજ્યને સાફ લખી મોકલ્યું કે અમારી ક્યાંદોનો ખુલાસો કર્યો ત્યાર કેટલો અમલ મને ઘેરા ઉધરાવવાની મેજિસ્ટ્રેટ આપીશું. રાજ્યએ બહુએ કળવકળ ચલાવી, પણ તેઓ એકના એક થયા નહિ. રાજ્યએ મોડવાઈ તકરારી, જોકોનો પોતાની મજેજ ઉધરાવવા માંડી, પાર્લામેંટે જે પેલા પ્રાટ્રીને કેદ કર્યો હતો તેને જોડી મોટો ધર્મોપકારી બનાવી દીધો, અને લડનમાં મરકી ચાલતી હતી તે બહાને એ પાર્લામેંટને ટુર્નની ટુર્ન પિસસ્ટન કરી.

૨. જી પાર્લામેંટ તે છતાં રાજ્યને બીજી વરસેજ આજ્ઞાપવી પડી. (ઇ. સ. ૧૬૨૧.) એણે ઉછીના નાણાં લઈ પાર્લામેંટ વિના ચલાવી, લેવાનો તજવીજ તો કરી. તેમજ કાંઈ કરતાં કતેહ થાય તો લોકોની પ્રીતિ પાછી સંપાદન કરે એમ ધારી, એણે રૂપેનના કેડિઝં બંદર ઉપર એક વાહાણનો જમરો કાઢ્યો મોકલ્યો, પણ તેમાં કાંઈ વળ્યું નહિ.

આ પાર્લામેંટ આજ્ઞાપવામાં પણ તજવીજ તો બહુ કરી હતી, પરંતુ પરિણામે તે મૂર્ખાઈ નીવડી. ગઈ પાર્લામેંટના કેટલાક અગ્રેસરોને, એણે ચેરિફ બનાવી દીધા કે તેમનાથી એ સરકારે નોકરીના સમયે આ પાર્લામેંટમાં અવાજ નહિ. પણ યશું એમકે આ કારણથી તેમના કરતાં પણ કેટલાક વધારે ગુરા દેશબિમાનોએ પાર્લામેંટમાં આ વખતે પેહા. એમાં સરજન ઇન્સિપ્ટનું મામ પૂર્ણ માંતથી મોઢી રાખવા જોગ છે. એ હવેથી કેટલાક વર્ષ સુધી સ્વતંત્રતાનો ઝુંડો લઈ ડાહાપણને નિડરપણથી પાર્લામેંટમાં-ધૂમ્યો.

૧. કોઈ એ અમીરોને બકિંગહામના શત્રુ જાણી તેમનું આ પાર્લામેંટમાં જોતકેજ કાઢ્યું. પરંતુ અમીરોના સખા મળી તેણે પહેલીજ એ

ત્રીજી પાર્લામેન્ટમાં તો જે આખા તે ઘણાખરા ગુરૂવીર દેશ હિન્દુઓના હતા. લોકોએ આ વેળા પોતાના મુક્તિમાર પસંદ કરવામાં એક સોરણ રાખ્યું હતું કે રાજની સામા કમર બાંધી જોણે કુઝવે. હાં હોય તે પહેલાં અને પછી બીજા, અને રાજપૂતનો જે એમ જેના પર વહિમ લગ્ય તેને તો મોકલવેલા નહિ. આ સમે પાર્લામેન્ટમાં જે સભાસદો આખા તેના જેવા બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન, શ્રીમાન કે મૌર્યવાન કોઈ વેળાજ આખા હશે. મૂર્ખ રાજ્યએ આવી સભાને ધમકી આપી, કે તમે નાણાં નહિ આપો, તો તમે જાણો છો કે મારા હાથમાં ઘણા ઉપાય છે. આ સાંભળી તે મુદ્દ મળા ડરી નહિ. ને આકળી યઈ નહિ, પરંતુ ધીરજથી તેમણે એક મહાં અગત્યનો કાયદોનો ખરડો ઘડી કાઢ્યો. અને રાજ્યએ તરફડીયાં તો બહુએ માર્યા પણ તેની પાસે આખરે ખાંતને હિ. આથી સહી કરાવી લીધી ત્યારેજ નાણાં મેળુરે કર્યાં. આ કાયદાને "પી સિયન આવ રાજદસ" એટલે "હકની અર્જી" કહેછે. એને ઇંગ્લાંડમાં બોલે "માગના ચાર્ટ" કહેએ તો ચાલે.

એ કાયદાની મુખ્ય કલમો આ મતલબનોછે:—૧. ઉછીતા કે બળા-હારે નાણાં માગવા નહિ. અને એ પ્રમાણે જે કરવામાં આવ્યું હતું તે ગેરકાયદેસર હતું. ૨. પાર્લામેન્ટની મેમ્બરી વિના જે જે કરે નાખ્યા હતા તે સર્વ ગેરવાજબી હતા અને હવે પછી તેમ કરવામાં નહિ આવે. ૩. કાયદાની કલમ લાગુ પાડ્યા વિના કંકત રાજના હુકમથી કોઈને કેદ કરવામાં નહિ આવે. (હાંપડન વગેરેને એમ કંકત રાજના હુકમથીજ કેદ કર્યા હતા.) ૪. નિપાછાને ઘરમાં રાખી અચુક મુદત મુધો અવગાવવા પીવ-ગાવવાની જરૂર પાડી હતી તે કાયદા વિરુદ્ધ હતું, અને હવે પછી તેમ નહિ કરીએ. ૫. લરકરી કાયદો દેશ ચાંતિને વખતે કદી પણ ચલાવીશું નહિ. એટલે જોઈને પકડી પરાણે સિપાઈગીરી કરાવવી નહિ, વગેરે.

આ કાયદાનો ઘણોખરો સમાવેશ "મગના ચાર્ટ" માં થઇ જાય છે ખરો, પણ અમલ એટલાં બધાં વરસથી એ વિરુદ્ધ થતો આવ્યો હતા કે તે ઉપર જ્યારે રાજની સહી થઈ ત્યારે લોકમાં ધેરે ધેર દીવાળી ને ઉજાણી મિજબાનીઓ કરવામાં આવી. ચાર્ટને તો એ લખત ઉપર મહી કરવી એ પોતાનું અત્યાર મુખીનું મધ્યમ બાળ્યું આજ્યું પોતે

પામું ચાટવા જેવુંજ હતું. એથી એણે સહી કરતાં બહુ વાર લગાડી, ને ઘણાંજ ગણાં તથાં માર્યાં.

“રાજાંહકને નડતું હોય નહિ તો” એટલા શબ્દ ઉચ્ચરાવવાને એ બહુ મધ્યો, ને અમીરોની સલાને તો મોળવીએ નાખી, પણ આમના લોકો તિલમત્રિ ડગ્યા નહિ. તેમણે હવે જોયું કે સરજનન ઇલિયટની સલાહ ન માની તેનું આ ફળ થાયછે. તેથી આ પ્રસંગે સરજનન ઇલિયટે રાજા ના ગેરબંદોબસ્તની સામાજી જે શક્તિ વાંધો રજુ કર્યા, તે બધાએ એક મતથી સાંભળ્યો. એ બાપણમાં આ શૂરવીર વક્તા બકિંગહામને બરતક કરવાનો આવશ્યકતા વિશે બોલવા જતો હતો એટલે સ્પીકરે (પ્રમુખ) તેને અટકાવી કહ્યું કે “રાજાનો મારો ઉપર હુકમ આબોધે” કે અમારા મંત્રીઓ સંબંધીકોઈને કાંઈ પણ બોલવા દેવું નહિ” ઇલિયટ પોતાનું વાક્ય અધૂરુંજ મૂકી રૂપ બેસી ગયો, અને બધાની સામું જોયું કે બોલો હવે તમારે શું કરવું છે. “આ સને સભાનો દેખાવ,” એક જાતે જોનાર લખેછે કે, “વર્ણાય નહિ એવા યઈ ગયો. કેટલાક સ્વતંત્રતાને ખાતર રોવા, કેટલાક ચીડવા, કેટલાક પોતાનીજ અત્યાર સુધીની નાહિંમતને નિંદવા, અને દેશની ભવિષ્ય રિયતિને મટિ હૈયાશોક કરવા લાગ્યા. કેટલાક ઉઠીને બોલવાનું કરે પણ છાતી ભરાઈ આવવાથી બોલી શકે નહિ. સો કરતાં વધારે સભાસભોની આંખમાંથી આ સને દેશ દાઝતાં ડરડર આસું પડ્યાં હશે.” આવા દેશભક્તો શું કરે તે કહેવાની જરૂર નથી. બંધો બંધોને ઢેકાણે રહીને બધાએ મનમાનતી અર્ચા કરી એકમતે ડરાવ કર્યા કે એ વાંધામાં બકિંગહામનું નામ લખવુંજ.

રાજાંએ જોયું કે હું મારો મમત વધારે વાર રાખી રહીશ, તો મારો વાહાણો બકિંગહામ માર્યા જવાનો. તોપણ એ હજી શુદ્ધભાવે વર્ત્યો નહિ. આનગીમાં મોટા મોટા ન્યાયાધીશોને બોલાવી પૂછ્યું કે હું આ “અર્જ” ઉપર સહી કરું, તો મારો હાજી અખીઆર છે તેવા રહેશે કે નહિ. તેઓ તો હાજી હાજ કરનારા હતા એટલે બોલ્યા કે, મહારાજ, ગભરાવું નહિ, આપનો અધિકાર છે તેવાને તેવાજ રહેશે, કેમકે એ લોક ગમે એવા કાયદો બાંધે પણ તેનો અર્થ કરી અમલમાં આણવો એ અમારાજ હાથમાં છે. રાજાનું આ દેવું અપ્રમાણિક પાણું; વચન આપ્યા પહેલાંજ

તેને તોડવાના રસ્તા ઝાંધેછે ! આપા રાજાનો વિશ્વાસ ઉઠી જઈ જૂરા હાલ થાય એમાં શી નવાઈ?

આ રીતે આ કાયદા ઉપર સને ૧૬૨૮ ના જુન માસની ૭ મી તારીખે રાજાની સહી થઈ. પણ તે માટે રાજાનો, મનોમન સાક્ષી એ ન્યાયે, કાંઈ ઉપકાર પાર્લામેંટે પોતાના મનમાં ગણ્યો નહિ, અને આર્થસના રાજકારવારની સામા જે રીતે વાંધો લખી મોકલવા ધાર્યો હતો તેજ રીતે લખી મોકલ્યો. આ ઉપરથી રાજાનો મિલજ ગયો, પાર્લામેંટ મોકુફ કરી, અને હૈયે હતું તે હોઠે આપ્યું. તેમને વિદાય કરતાં રૂબરૂ બોલાવી મોટા દોરની સાથે બહાર કઢ્યું કે મેં તમારી “હકની અર્જ” ઉપર સહી કરીછે ખરી, પણ હું વર્તવાનો તો બીજા રાજાએ વર્તતા. આવા છ તેમજ એ તમે નિશ્ચય કરાને બાણને, શી મૂર્ખાઈ!

એ પાર્લામેંટ કરી મળી તે દરમ્યાન એક અણુધાર્યો બનાવ બન્યો. બકિંગહામના હાથનીએ પહેલા મોકરી કરી કાંઈ નારાજ થયેલો સિપાઈ હશે, તેણે આ ઠાંકણે એના મહેલમાં પેસી ખંજર વડે એનો પ્રાણ લીધો, અને કોરટમાં રજુ કર્યો ત્યારે ખાનગી અદાલતનો બિલકુલ ઇનકાર કરી એણે કહ્યું કે મેં તો બકિંગહામને દેશનો શત્રુ બાણી મારી નાંખ્યોછે. આથી રાજાને વહેમ ગયો કે એને કાંઈ ઉશ્કેરનાર બીજા હશે, અને તેથી એની પાસે મારીને મનાવવા માડ્યું. પણ પાર્લામેંટે વચમાં પડી તેમ કરવા દીધું નહિ અને આ વખતથી આરંભે મનાવવાનો ધારો ઇંગ્લાંડમાં બંધ પડ્યો. આ ખૂનીને અલબત્ત ફાંસીની શિક્ષા થઈ, પણ સાધારણ લોકમાં તો તે મોટો ગાઝી મર્દ ગણાયો, અને ફાંસીને લાકડે ચડ્યો ત્યાંસુધી તેના જજ બોલાયા. આપે સમજ મૂર્ખ રાજાએ ધર્મવિરોધ પણ ઘણો વધારી દીધો.

આખા યૂરોપમાં પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથીઓ હાલ ઘણામાં ઘણી દુર્દશાએ પહોંચ્યા હતા; ને તેથી ઇંગ્રેજે ફિકરમંદ તો રાત દહાડો રહેતાજ હતા, તેમાં ચાર્લ્સ હાલ બિપપ્લાંડ નામના એક ધર્મીય પાદ્રીને તે બાબતનો ઇંગ્લાંડમાં સમજાવો અધિકાર સ્વાધીન કરી દીધો. તેણે ચોતર્ફ પોતાનો ગુફ બજાવવા માંડ્યો. આથી દેશમાં એટલો બધો ગભરાટ થઈ રહ્યો કે મરતન હલિયટ જે ધર્મ વિષયમાં જરાએ ઝુનૂની નહોતો તે પણ આપ-

હો. માર્ગ નોખમમાં આવી પડ્યો છે એમ કહી ભર પાર્લામેન્ટમાં બોલી ઉઠ્યો કે 'આલો આપણે પ્રતિજ્ઞા લઇએ કે સ્વધર્મનું રક્ષણ આપણે વાણીથીજ નહિ પણ કૃતિથી એ કરીશું. . પૂર્વ તરફના ધર્માલયોમાં એવા ધારો છે કે સ્તવન સમે લોકો નાગી તરવાર કાઢીને ઉભા રહે છે એવું ખતાવવાને કે અમે તેવડે પણ ધર્મનું રક્ષણ કરવા તૈયાર છઇએ, હું કહેવાની રજા લઇશું કે એ ધારો ઘણો વખાણવા લાયક છે' આ સાંભળી બધાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જે યાવ તે ખરું પણ ધર્મનું સંરક્ષણ કરવું. પછી એવો ઠરાવ કર્યો કે જે કોઈ ધર્મમાં ફેરફાર, પોપરી (પોપનો પંથ) વગેરે દાખલ કરશે અથવા રાજ્યને પાર્લામેન્ટની રજાવિના કાંઈપણ વેરો લેવાની બહામણ કરશે અથવા તે વેરો રૈયતમાંથી જે કોઈ આપશે, તે સમજાને હવે પછી દેશના યત્ન ગણવામાં આવશે. આ ઠરાવ પાસ થતી વેળા પાર્લામેન્ટમાં જેવા જેવા તમાસો થઈ રહ્યો હતો. એ વાતની પ્રથમ દરખાસ્ત થઈ તારે પ્રમુખે કહ્યું કે રાજ્યનો મને હુકમ છે કે એ પ્રમાણે થવા દેવું નહિ, અને એમ કહી ખૂરશી ઉપરથી ઉઠી સભા બંધાસ્ત કરવા જતો હતો. પણ બીજાએ એને પકડીને બેસાડ્યો, બેજાણે એને જોર જુલમથી ઝાંલી રહ્યા, અને પછી સભાએ ખારણા બંધ કરી પોતાનું કામ તાળીઓના તડાકા સાથે ચલાવવા માંડ્યું. આ ખખર સાંભળી રાજ્યએ જાસુસ મોકલ્યો પણ જ્યાં સુધી આ ઠરાવ બધો વિધિ પૂર્વક પસાર થઈ રહ્યો ત્યાં સુધી કોઈએ ખારણાં ઉઘાડ્યાં નહિ. પછી તેણે આવી સભાને ખરખાસ્ત કરી.

રાજા તો હવે છેક કોધાંધ થઈ ગયો. એણે થોડા દિવસમાં પાર્લામેન્ટને ગાળો દેઈ વિસર્જન કરી, અને પછી એક જાહેરનામું કર્યું કે હવે પછીહું પાર્લામેન્ટ વિના રાજ ચલાવનાર છું. ઈ. સ. ૧૬૨૯, સર જન ઇલિયટ અને બીજા જે ઉપલા ધાંધલમાં આગેવાન હતા તેને પકડી મંગાવી કામ ચલાવ્યું. તેમણે જવાબ આપ્યો કે પાર્લામેન્ટના સભાસદ દાખલ અમે જે જે કામ કર્યું છે તેને માટે પાર્લામેન્ટ વિના બીજા કોઈને કાંઈ પણ અમને પૂછવાનો અખચાર નથી, અને તેથી અમે જવાબ દેવાના નહિ. કેમાં મોકલ્યા તો ગયા, પણ તેમણે બચમાત્ર પણ નમાણું આપ્યું નહિ; સારી ચાવનાં જામીન આપો તો છોડીએ એમ કહ્યું તોપણ તે

એટલુંજ બાધ્યા કે તમારો એ માગવાનો કાંઈ અખતાર નથી. સર જન ઇન્સિપટ તો એ ટેકમાં ને ટેક બેઝણ વર્ષે કેદમાં જ મરી ગયો.

આ રીતે રાજ્ય પ્રજા વચ્ચેનો વિરોધ છેક જોશમાં આવી ગયો. ઇંગ્લાંડનો રાજમામલો જડમૂળથી કચળી ગયો. શાણા રાજાને પણ તે પાછો સમારી લેતાં બહુ પરસેવો ઉતરે એમ હતું, તો આદર્શનું શું ગણું કે કુખતા વહાણને તે તરાવે? એણે શું કર્યું તે આપણે જોઈએ.

સ્થાનિક સત્તાના વધારા સંબંધી મુંબાઈ સરકારે .

કરેલા ઠરાવનો સાર.

મુંબાઈ ઇલાકાની અંદર સ્થાનિક સ્વરાજ્યના વધારાનો સવાલ ઘણી થોડેલી ભરેલો છે. આ ઇલાકાની મ્યુનિસિપાલીટીઓ અને ડિસ્ટ્રિક્ટ અને તાલુકા લોકલફંડ કમિટીઓને હાય મોટાં ફંડ છેજ, કે જેના અરસ ઉપર આપ અખતારી અધિકાર તેઓ ભાગવેછે. અને હાલ જેવી છે તેવી એ મંડળીઓને અરસના બીજાં ખાતાં લાભકારી રીતે સ્વાધીન કરી શકાય કે નહિ તે શક ભરેલું છે.

જે ફંડોની બ્યવસ્થાપર સરકાર અને તેના અધિકારીઓ દખરેખ રાખેછે તેના મોટા ભાગ, સ્થાનિક મંડળીઓને સોંપવાથી એ કામ કેટલું અધર્મ થશે તે પ્રોવિન્શિઅલ અરસ અને ઉપજનાં જૂદાં જૂદાં ખાતાના અનુક્રમે તપાસ ઉપરથી જણાય છે. “નાનાં ખાતાં” ના સામાન્ય મયાજા નીચે સમાઈલી જૂદી જૂદી રકમો વિષે આકાશિતજ જનરેલ એટલુંજ સૂચવેછે કે તેમાંની બે મયાજા નીચેની રકમોનો સ્થાનિક મંડળીઓએ કારબાર ચલાવેલા. એમાંનું એક તો ઇલાકાનું સેન્ટ્રલરયાન છે, કે જેને માટે ફક્ત રૂ. ૩૦૦૦ નીજ રકમ છે. હાલમાં આ રકમ કેળવણી ખાતાના ડીરેક્ટરના તાબામાં છે. અને આ જૂજ રકમ ઉપર દખરેખ રાખવાને એક ખાસ મંડળી ઉભી કરવી તે ઘટારત છે કે નહિ એ શક ભરેલું છે. બીજી રકમ વાલી ઘોડા અને બળ ઉછારવાના અરસ સંબંધી છે. પરંતુ સરકારનો એવો અભિપ્રાય છેકે આ કામને માટે પ્રોવિનશીઅલ ઉપજમાંથી મળતી રકમ, ઘોડાને ઉછેરવાનું કામ, લોકલફંડ કમિ-

ટિઓ અને એ કામ ઉપર દખરેખ રાખ્યા જાતાની વચે વહેંચાઈ જવાના બદલામાં, તે ખાસરીતે સ્થાપેલા એક નવાજ ખાતાની હરતક રાખવું એ હાલતો વધારે સારું છે.

એકજ અધિકારીને આપેલી સત્તા અને સમાન પદ્ધતિની આ કામની કૃતેહમંદીને માટે આવશ્યકતા છે, અને આવાં કર્મોને અર્થે ખં રચની યોગ્યતા સંબંધી જૂદાં જૂદાં મત ધરાવનારી લોકલફંડ કમિટિઓના હસ્તકમાં એ રકમની બવરથા સોંપવાથી એ પ્રાપ્ત કરવું મુશ્કેલ છે.

કેળવણીની ખાખતમાં પ્રોવિન્શિયલ ફંડમાંથી જે ખર્ચ થાય છે તે ઘણો મોટો છે, અને તેના સંબંધમાં કેટલાક સ્થળોમાં લોકલફંડ કમિટિના હાલના બંધારણમાં થોડો સુધારો કરી સ્થાનિક સ્વસત્તા વધારવી એ ડા- હાપણુ ભરેલું છે અને ફાયદાકારક છે. કેળવણીખાતે સ્થાનિક મેળાની ઉપજનો જે ભાગ ઠરાવેલો છે તેની બવરથા કરવામાં લોકલફંડ કમિટિ- ઓ અતિ વિશેષ સત્તા ભાગવેછેજ, પરંતુ જે નિશાળો હાલમાં લોકલફંડ કમિટિની સત્તા હેઠળ નથી તે નિશાળોની નાણાં સંબંધી અને ખીજી ખાખતની બવરથા કરવાને સાર ખાસ સ્કૂલ બોરડો અને કમિટિઓ ઉભી કરવાથી કેળવણીની ખાખતમાં સ્થાનિક તંગાસો ખસેડવામાં અને સ્થાનિક પ્રવૃત્તોને ઉત્તેજન આપવામાં લાલ ધણે કે નહિ તે વિશે કેળવણી ખાતાની સરકારે વિચાર કરવાનો છે. ઉચ્ચ પ્રાંતના કમિશનર તથા ખી- જી અધિકારીઓના મત પૂછેલા તેઓનો એવો અભિપ્રાય છે કે કેળ- વણીખાતે સરકાર જે રકમ ખર્ચે છે તેનો અતિ વધારે ભાગ જામી કેળવણી ખાતે ખર્ચાયછે; કે જામી કેળવણી સનારાઓએ એ ખર્ચમાં વધારે ભાગ આપવો જોઈએ, અને કેળવણીખાતે પ્રોવિન્શિયલ ઉપજન માંથી જે રકમ અપાયછે તેનો વધારે ભાગ ગામડાંમાં નિશાળો સ્થાપ- વાને તથા તેમને ચલાવવાને આપવો જોઈએ, એવી અને હુનરોના વર્ગોને વધારે રકમ આપવાની પણ મી. શેપર્ડ તર્ફેણુ કરેછે અને તે એવું ધારેછે કે જામી વર્ગની શાળાઓને સુકાબસ ગામડી નિશાળો ઉઘાડી હોય અને જે ખાસ વર્ગોની તે બલામણુ કરેછે તે વર્ગોને વિશેષ ઉત્તેજન આપું હોય તો તેની બવરથા કરવાને કદાચ યોગ્ય લોકલ કમિ- ટિઓ મળી શકે. આ સુચનાઓ અને બાખતો વિશે કેળવણીખાતાને

લગતી સરકાર યોગ્ય રીતે વિચાર કરી શકે. હિંદ સરકારની ઉમ્મિદો ખર લાવવા માટે તથા રચાનિક કેળવણીની બાબતમાં લોકોની હૈયસને ઉત્તેજન આપવાને કરેલી હરકોઈ દરખાસ્તો મહેસુલ ખાતાની સરકાર ખુશીથી મંજૂર કરશે, અને કેળવણીખાતે હાલમાં જે રકમ ઠરાવેલી છે તે રકમ કરતાં વધારે રકમ મંજૂર કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં હજી સરકાર નથી એ યાદ રાખવાની માત્ર તે સરકાર અરજ કરે છે.

‘એડીકલ’ના પેટામાં સરકાર જે રકમ હાલમાં આપે છે. અને બચ-સ્થા કરે છે તેનો જે ભાગ ગવર્નર સાહેબના અભિપ્રાયમાં રચાનિક મંડળીઓના હસ્તકમાં સોંપી શકાય તે ભાગ ડીપ્ટેન્સરીઓ ચલાવવા માટે રાખેલી રકમ માત્ર છે. આ સંબંધી જાણ ઠરાવ હવે પછી બહાર પાડામાં આપશે. સરકારનો એવો અભિપ્રાય છે કે સિવિલ હાસ્પિટલોને માટે રાખેલી રકમો હાલમાં છે તેમ વૈદક ખાતાની બચસ્થામાં રહેવી જો-ગ્ય છે. શિતળા અને સાનિટેશનની બાબતમાં હાલમાં ચાલતી પદ્ધતિમાં ઘંઘ પણ ફેરફાર કરવાની અગત્ય પણ વિચારવા જેવી જણાય છે. શિતળા અને સાનિટેશનને માટે જે પ્રોવિન્શિયલ ગ્રાંટ ઠરાવેલી છે. તે મુખ્યત્વે દેખરેખ પાછળ ખરચાય છે. એ રકમ એકંદરે આ ચાલતી સાલમાં રૂ. ૪૮,૦૦૦ એકલાખ અડતાળીશ હજાર છે, અને એ રકમ-માંના રૂ. ૧૬,૮૦૦ એકલાખ ઓગણ સાળીશ હજાર અને આઠશો કમિયનરનો, તેના ડીપુટીઓના, શિતળાખાતાના મુનિસ્ટ્રી-ડેન્ટોના, ઇન્સ્પેક્ટરો અને આસિસ્ટન્ટોના પગાર અને તેમની આફિસના નોકરો વગે-રેના પગારખાતે ખરચાય છે, અને બાકીની રકમ મુસાફરીના ખરચ તથા બીજા કંટીનન્ટ ખરચખાતે ખરચાય છે. આરોગ્યતા જાળવવાને લીધેલા ઉપાયો અમલમાં લાવવાની અને તેમનાપર દેખરેખ રાખવાની ફરજ છોડવાનું સરકારને દુરસ્ત લાગતું નથી; અને નામદાર ગવર્નર સાહેબ એવું ધારે છે કે, આવા ફેરફારને લીધે દિલ્હીની જતાવવામાં સે-નિટરી કમિયનરે રીપોર્ટ મોકલ્યો છે તેની જોડે એ ખાતાના નોકરોની સંખ્યા અને પગારમાં વધારો કરવા માટે વિશેષ લખાણથી દરખાસ્તો છે. એ દરખાસ્તો પાછળ પ્રોવિન્શિયલ ડેવિયુખાતે રૂ. ૪૧,૦૦૦ નો દરવરસો વિશેષ ખર્ચ યાવ એમ છે. જે હેતુએ મી. લમ્સડેનને પ્રાપ્ત કરવાને

હરેછે તે મિશક આહવા લાયક છે પરંતુ નામદાર ગવર્નર સાહેબ દિલ-
ગીર છેકે ખરચનો આટલો બધો વધારો કરવાની જરૂર પાડે એવીયો-
જના હાલમાં મંજૂર થઈ શકે તેમ નથી. વળી આવો વધારો પાછું પગલું
ભરેલું થશે, તે એટલે સુધી કે દેખરેખનું કામ સરકારે પોતાના હસ્તકમાં
રાખવું પણ ખરેખર કરવાનું કામ ધણેદરજે સ્થાનિક મંડળીઓએ ચલાવવું.

પબ્લિક વર્કસ ખાતાની સને ૧૮૮૨ની તા. ૫ મી જાન્યુઆરીની યાદી
નં. ૭—૧૩ માં દર્શાવેલાં કારણોને લીધે જાહેર ખાંધકામો પાછળ પ્રો-
વિન્શિયલ ફંડનો ખરચ કરવાની તેમને જોડણી સત્તા છે તે કરતાં સ્થાનિક
મંડળીઓને વધારે સત્તા આપવાનું ફરજત નથી તથા તેમ કરવું એ
કરકસરની રીતિ નથી, એવા પબ્લિક વર્કસ ખાતાના સેક્રેટરીનો અભિપ્રાય
છે તેને મહેસુલ ખાતાની સરકાર અનુમત આપે છે.

(હિતેચ્છુ.)

શ્રીકોલ્લવણી.

(સાંધણ પાને ૧૨ થી).

આપણે ભરતખંડ પ્રાચીનકાળમાં સુધરેલા અને સુખી હતો તે વેળા ધણી
શ્રીઓ બણતી હતી. આજે પણ સુધરેલા દેશોમાં શ્રી કેળવણી અવશ્યમની
મણાય છે. જે દેશમાં શ્રી કેળવણી નથી તે દેશ કદી પણ સારી રીતે સુધરેલો
ન કહેવાય. કારણ, જ્યાં સુધી શ્રીઓએ સંપૂર્ણ રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરેલો નથી,
ત્યાં સુધી ત્યાંની વસ્તીનો અર્ધો ભાગ તો એક અબજ અને અસાનજ
રહે એમાં નવાઈ નથી. શ્રી અને પ્રજાની સંખ્યા ઘણુંકરીને સરખી અટક-
જવામાં આવે છે. હવે જે પ્રજોજ બણે અને શ્રીઓ નજ બણે તો ઉપર
કહ્યું તેમજ થાય. જ્યાં સુધી અર્ધો કે તથી વધારે ભાગ અસાન અવસ્થામાં
રહે ત્યાં સુધી દેશભતિની લગાર પણ આથા રાખવી તે બર્થ છે.

હિંદુ શાસ્ત્રવાળાઓએ શ્રીને અર્ધાગના એવું નામ આપેલું છે.
એ અર્ધાગના શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે “અર્ધા અંગવાળી” એટલે
આ સંસારમાં પ્રજાને જે જે દુઃખ અને સુખ મળે તેમાં અર્ધો ભાગ લે-
નારી. શ્રી પ્રજાને મોઢે વખતે મહાભારત દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે સુખાવ

સ્ત્રી પોતાના પતિના દુઃખમાંથી અર્ધો ભાગ લેઈ, અને પુરુષને ખૂબ વિચાર કરીને સારી સલાહ આપે છે. પોતાનો પતિ વિચાર કરવામાં બૂઝતો હોય તો તેને ખીજા એવી જાતનાં બનેલાં દૃષ્ટાંતો આપી તેના વિચારને સુધારે છે. અર્ધાંગના શબ્દના ગુણ હાલની સ્ત્રીઓમાં કવચિતજ નોવામાં આવે છે. કારણ વિદ્યાર્થી સૂર્યનો પ્રકાશ તેના અંતઃકરણમાં યથા વિના તેને આ વાતની ખબર પડતીજ નથી કે હું પરણતી વેળા મારા પતિ સાથે આટલી આટલી વાતો વિષે શાસ્ત્રની રીતે બંધાએલીધું. સુપાત્ર નારીઓ દુઃખની વેળા પણ જાનતો અમ કરી પોતાના ધરની જતી આમર રાખે છે, અને કુપાત્ર નારીઓ દુઃખની વખતે પોતાનું છિદ્ર ખીજા જગાએ દિશાડું કરી પોતાના ધરની આમર ગુમાવે છે. આવા દાખલા ઘણા મળી આવે તેમ છે.

આપણા શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને મિત્ર જરોર ગણેલી જણાય છે, અને આજના સુધરેલા સૌકો પણ તેમજ ગણે છે. મિત્ર શબ્દનો અર્થ પણ સુખ દુઃખમાં ભાગ લેનારો એવાજ યાય છે. તો હવે સ્ત્રી બણ્યા વિના મિત્રની ગરજ પણ રાંતી નથી. આજના જમાનામાં ઘણે ઠેકાણે પુરુષો બણેલા અને તેમની સ્ત્રીઓ અસ્તાન માત્રમ પડે છે, તો તે ઠેકાણે તેવા સુધરેલા પુરુષોને તે અસ્તાન સ્ત્રીઓ સુધારાના કે દેશહિતના કામમાં જરા પણ મદદ કરી શકતી નથી, પણ ઉત્તરી આડી આવે છે. કહેવત છે કે “એકલે હાથે તાળી ન પડે” તે પ્રમાણે અર્ધાંગનાની સાનુકુળતા વિના અલખત સુધરેલા પુરુષોને પણ બહુજ અડચણ પડે છે, અને હજી પણ જે સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રસાર મન-માનતો ન થયો તો ઉજ્જતો પ્રભાત પણ એજ હાલ સમજવા.

ઉપર લખ્યા પ્રમાણે અર્ધો ભાગ જંગલી રહે, અને તે પણ પુરુષને નહીં ચિવાય પણ ખીજી ગેરફાયદો એ છે કે સ્ત્રી બણ્યા વિના પુરુષની કેળવણી પણ અપૂર્ણજ રહે છે. સ્ત્રીઓની અસ્તાનતાને લીધે પુરુષો પણ એકાગ્રચિત્તથી સારી રીતે અને સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી શકતા નથી. આ પ્રમાણે બનતું ઘણે ઠેકાણે અને ઘણા જણના નોવામાં આવ્યું હશે. બાપ (સુધરેલો અને સુખી હશે તો) કહેશે કે હમણાં અદાર, વીસ વરસનો યાવ ત્યાંસુધી ઊંઝરાને બણાવયો છે, અને તેની મા કહેશે કે મારે તો ઝટપટ પરણાવીને લગ્નનો લાવો લેવો છે ! તમે પુરુષ તે ધરના કામમાં શું જાણો ! ફક્ત ઇલાણા પાડોથીનો ફક્ત દીકરો તો કાંઈએ બણ્યો નથી ને ઝટ પરણાવ્યો ; અને

આતો થોડું પણ બણ્યોછે, તોયે તમે ના કહેાજો તે સાચું ક્રોજો ? શીજી પાડોશણા પડખેથી ટેકો આપેછે કે હા બાઈ, ખરી વાત. જ્યારે કંગાલ, બૂજે મરતા અને નીચકુળના માણસની પેઠે આપણાં છોડરાં પણ મોઢાં હીજડાં હોવાં જોવાં થઈને પરણે ત્યારે તેનામાં અને આપણામાં તફાવત શા ? આપણે કુળજ્ઞાન શાના ? મારા વાહાજા દયો બાઈજો, આપણું કુલિનપણું અતિ નુકસાનકારી અને દેશના મોઢા શયુ જ્યા બાળકગ્નમાંજ આવી રહ્યુંછે એ અતિ ખેદકારક નથી વાર ?

જે આર્યના પૂર્વજો નાનપણમાં અન્નચર્ચવૃત્ત પાળી મોટી ઉમરે લગ્ન કરતા, તેનાજ તનુજો આજે આવા નાનાન વિચારના થઈ ગયાછે, એ આર્ય નામનેજ ઝાંખું પાડી દેછે, એમાં શક નથી. આવો રીતે હાલના જમાનાની સ્ત્રીઓ કેવળ અજ્ઞાનછે, તેથી પુરૂષની કેળવણીને પણ લોકો પહોંચેછે, તો સ્ત્રીઓની કેળવણીને તો પહોંચે એમાં શી નવાઈ ? હાલની ઉછરતી તરણ બાળાઓ પણ જો તેમની માતાઓની પેઠે અજ્ઞાન રહી, તો આવતા જમાનાને પણ મિટું નુકશાન થશે એ નિઃસંશયછે.

અગાઉના વખતમાં જ્યારે આપણા લોકો સુધરેલા હતા, જ્યારે આપણો ભરતખંડ પોતાની કીર્તિવંદે પ્રકાશિત હતો, જ્યારે આદેશની વિદ્યા ખીજ દેશ કરતાં કેટલીક રીતે શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી, જ્યારે વિદ્યા બંણવા માટે આપણા લોકો ભરતખંડ છોડી વખતે ખીજ દેશમાં જતા અને ખીજ દેશથી લોકો વિદ્યા કે લક્ષ્મી મેળવવા માટે અહીં આવતા, ત્યારે આપણા દેશમાં પણ સ્ત્રી કેળવણી ધણી હતી. જેમ હાલ યુરોપખંડમાં સ્ત્રી જાતિમાંનો ધણો બાગબણેછે, તેમ આપણામાં પણ આગળ ધણી સ્ત્રીઓ બાજુતી. તેના ધણા દાખલા મળી આવેછે. આગળનો કેટલીક સ્ત્રીઓતો વિદ્વાન ગણાતો હતો, અને કેટલીએકતો વિદ્વાન પુરૂષોને પણ વિદ્યા વિવાદમાં હરાવતો હતો. વળી કેટલીએકતો એ બામતની યાદમીરીને માટે પોતાને હાથે મોઢા વિદ્વાનોની પેઠે ગ્રંથો પણ લખી ગઈછે, કે તે ઉપરથી પણ વિચાર કરતાં આપણને કંઈક અસર થાય અને ચાનક ચડે સરેતા, દમયંતી, દ્રૌપદી, રુદ્રમણી અને કુંતી વગેરે ધણી સ્ત્રીઓ બણેલી હતી. મોઢા લોકની નહિ પણ ખીજ ગરીબ લોકોની સ્ત્રીઓ પણ બણતી હતી. મંડનમિથ નામ પંડિતને શરણવતી નામ સ્ત્રી હતી તે ધણું બણેલી હતી. બારકરાચાર્ય

નામે વિદ્યાવતી પુત્રી લીલાવતી પણ વિદ્યાવતી હતી. એ વખતમાંજ આ પછા બરત ખંડમાં અક્ષર ગણિત લેવી મહા વિદ્યાનું ખીલ સોપાયું. એમ કહેવાય છે, અને એ ઉપરથીજ આજે ગણના મુખરેલા દેશમાં એ વિદ્યાનો પ્રસાર થયો જણાય છે. દમણમાં થોડા વખત ઉપરજ મીરાંનાઈ નામે યજ્ઞ ગણિત કે તેની કવિતા આજે પણ મર્ષે ઘોંઘો દોગવી ગાય છે, આગળની કેટલીક સ્ત્રીઓ અગોળ વિદ્યાલેખી કઠિણ વિદ્યામાં પણ કુશળ હતી, અને એવી રીતે જ્યારે આજના જમાનાની સ્ત્રીઓ પણ જાણ્યે ત્યારેજ આપણે જેમ આગળની રિયતિમાં કાંઈ પણ આવો મકથે. ઉત્સાહ લેવા મુખરેલા દેશમાં જ્યાં સ્ત્રીઓને મારી મજાના હક છે, અને તે કારણથી આજે આપણે માથે પણ સ્ત્રી, રાજ ચલાવે છે, તે મર્ષે કાંઈ જાણવું દરે. તો જાણવા વિના આવ્યા જેવા મુખરેલા રાજની લગામ પોતાના હાથમાં ચોરીને રહી ગયે ! ત્યાંની કેટલીક સ્ત્રીઓ નેરલો વિદ્યાભ્યાસ કરે છે, તેટલે, તો શું પણ તેનો અર્થો જાણ પણ અહીંના પછા પુરવો પણ કરતા નથી, એ પ્રાચીન કાળમાં જન્મ્યું મજામેલા બરતખંડને અને તેના વર્તમાન વસ્તુતિને કેરવું નર્મ ચર-માવા લેવું છે ?

(અર્થ)

મૈત્રી.

(૭૧૫૫)

આજ જમાનામાં એક, મિત્ર માધન મૂલ્ય રહે,
 વન પત્રથી જેથી માફ, જુગ્મ દારોજ અર્થે,
 માન માન યુગ પાસ, વાન જે કહિ ન વામિ,
 યુગ અને સ્ત્રી માથ, ચક્રની માથ ન દર્શિ;
 તે મિત્ર પાસ પિત્તરહી, વાન થી માન મરે,
 જુગ્મ દારોજ જે અંતર લર્ષ, મિત્ર પત્રપે તે રહિ—

(વર્તમાનમા.)

મૈત્રી વિના જમાનામાં મૂલ્ય ને નાશ;
 મૈત્રી મર્ષે જમાનામાં જમાનામાં નાશ.

મૈત્રી વડે મુગમ માર્ગ સદા મળેછે.

મૈત્રી પિના કઠક મૂર્ખ કુપંચ લેછે—૧

(શાર્દૂલપિક્ષીકૃતની આશ.)

મૈત્રી મેધુજ રત્ન એક સદ્ગુણ, સદ્ગુણથી સાંપડે;

પાળે જો સંભાળિ મુદ્ધ મનથી, તો સારે સિદ્ધો જડે;

રાખ્યાથી ચિતમાં બિવેક મુણને, રે નેક નિશા ખરે.

જનમે પર્મ પવિત્ર માત્ર પ્રત્યે, તો પ્યાર નિશ્ચે કરો—૧

(દોહરો.)

પાગક ગરમૂ જનને, જોમી મન ફરેલ;

તે શું પ્રીતી બાધતાં; પછી પડે મૃદ્ધેલ—૧

કેંધી કૂર જુગારીને, જુદ વદે જે વાત; ... ન હરત બરેલી

તેને અંતર આપતાં; અંતરમાણે કમિશન એમ જાહેર કરશે

પૂણે પ્રમાણિકં મંત્ર યુરોપીઅનોમાં મરણોનાં સૈંકડાનું પ્રમાણ

કાન સૂર્યમુંછે, કાલેરાને ગઠરોસાય આજો સંબંધ નથી; પણ

જનના મોજા અંતે તે વખતે હવામાં જે વીજળી હોય

આ વચે સંબંધ છે ખરો; અને ટુંકમાં આપણી તરફ થતાં વૃ-

ક્ષા સાથ કાલેરાના ફેલાવવાની સરખામણી કરી શકાય એમ છે. આ

સંબંધ અમંયા બરેલું છે, પણ ઉપલો લખનાર વિશેષ એમ જણાવે છે

કે જે વાત ચાલી રહી છે તે પ્રમાણે અત્યાર-લગણ આપણ કાલેરાના

રોગને તેની પ્રથમ સ્થિતિમાં નથી પીછાની થકતા, એ માત્ર જૂલ છે, કેમકે

આગલાં વરસોના હિસાબે ઉપરથી આ બાબત લગભગ મુકરર થઈ શકે

એમ છે કે જુદે જુદે ટકાણે કાલેરા કયારે દેખાય દેશ કેહે છે કે કાલેરા

પાંડે નિમણેડી કમિટિ બતામણ કરશે કે જ્યારે કાલેરાની મોસમ આવે

પાંડે તાવના દરેક દરેદની ગહુજ ધ્યાનથી તપાસ લેવી, કે પછી કાલેરાનો

પાવ બીજા તાવોથી કેમ જુદો પડે છે તે મુકરર કરવામાં આવે.

મદ્રાસમાં ધર્મ ખાતાંઓની નેમણુકો—૧૮૭૩ માં ધનામ કમિ-

તરે કરેલાં લખાણની એક તકલ મદ્રાસની સરકારે વર્તમાન પત્રોમાં

છપાવીછે, તેમાં જણાયે છે કે ૧૮૭૧ નાં માર્ચ મુખી હોદ્દાએને ધર્મ-
ખાતે સરકારે તર્ફથી રૂ. ૨૨૫૫ લાખને સુમારે ઉપજાવી ૧૩૭૦૦૦ એકર
જમીન અને ખીશ્તીઓને (૩૫૦૦૦) ની ઉપજાવી ૨૧.૦૦ એકર જમીન
સુકરર કીધી હતી હવે આરકમ તે વરસમાં સરકારે બાહ્ય રાખેલી છે.
અને-૬૨સાલ ૩૩૨) લાખ જુદા જુદા ધર્મસ્થાનોને આપાય છે, જે
ઉપરાંત ખાત્રણો અને ખીજાઓને જે ધર્મદાન મળ્યાંછે તેનો જુદાં
સપ્તમાં ખીશ્તી ધર્મસ્થાનોને રૂ. ૧૫૫ લાખ મળેછે.

નવાં પુસ્તક ચોપાનિયાં.

(મહાસક્તી સ્મરણાર્થ) નારીધર્મ. મૂળ બંગાળીમાંથી બાપાંતરે
કરનાર શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર, અને તે પોતાની સ્ત્રી મહાસક્તીના નિ-
વણ ચરિત્ર સાથે તેના સ્મરણાર્થે છપાવી પ્રગટ કરનાર બાઈ ગણાબાઈ
જમનાદાસ, એ મૂળ ગ્રંથની શૈલી એવી છેકે એકાદા શ્લોકનું પ્રથમ પ્ર-
માણ આપી તેને અનુસરી સ્ત્રીઓના ધર્મ સમજાવવા. એ પ્રમાણ ઘણા
ખરા મનુસ્મૃતિને મહાભારતમાંના છે. શ્લોક ઉતારતા છાંપવામાં કેટ-
લીક ભૂલ યદ્યપેલી જણાયછે, પણ તે સારા બાવવાળા, ને સુબોધકારી
છે. કોઈ કોઈ સ્થળે એ વચનો સ્ત્રીનું દાસત્વ પ્રતિપાદન કરનારા છે
ખરાં, અને તે બાબત બાપાંતરે કર્તા પ્રસ્તાવનામાં લખેછે કે “બાઈડી-
ઓએ પોતાનું કર્તવ્ય એ બાવથી ગ્રહણ કર્યાથી તેઓનું મંગલ થાયછે.”
અને “જો પુરુષધર્મ લખવાનું થયે તો તેને નારીઓના આધીનમાં રહે-
વાનું તે સ્થળે બોધવામાં આવશે.” અમને તો આથી અતિશયોક્તિની
રીત પસંદ નથી, અને “બાઈ (ખૂબ સમાજથી) સંવત ગણનારે આવી
પુરાણી ૬૫ પસંદ કરે એ અમને કાંઈક વિપરીત લાગેછે. તે છતાં બધું
જોતાં આ પુસ્તક સાંજે અને આપણા દેશની સ્ત્રીઓ બાવથી પામે
ને સમજી શકે તો તેમને બેશક ધણે ફાયદો થાય એમ છે.

જે મહાસક્તીબાઈનું નામ અમર રાખવાને અર્થે આ ગ્રંથ પ્રગટ
કર્યોછે તે શ્રદ્ધા. બહેચરદાસ અંબાદાસની પુત્રી હતી અને તેની વાદગી-
શીન માટે એના એ ઉદાર બાપે. અમદાવાદમાં એક સ્ત્રીશાળા ઘણા

વર્ધથી બંધાયેલી છે. અને તેનું જે જિવન સરિય તેના ધણી ડાહ્યાભાઈ જમનાદાસે આપ્યું છે તેની ટપછપ ને વિગત પણ રાવ સાહેબ મહીપતરામે લખેલા પાર્વતીકુંડર આખ્યાનને બહુજ મળતી આવે છે.

આ સોપડીના પૃષ્ઠ ૮૦ ને કિંમત ચાર આના છે. જાહેર લાઠિયે શીઓ તથા શીડિંગરમ વાળાને જો, બલિદા એક નકલ જોઈતી હશે તો અમદાવાદમાં એ ડાહ્યાભાઈ જમનાદાસ ઉપર ટપાલ ખર્ચનો ૧ આનો મોકલ્યાથી મળશે.

ઐદિય પ્રકાશ, એટલે, ઐદિય આજ્ઞાણને પ્રથમ મૂળરાત્રિએ બોલાવ્યા તથા કોને કોને ક્યાં વસાવ્યા એનું વર્ણન પહેલાં કોઈ વેણ દત્ત નામના કવિએ સરકૃતમાં કરેલું તેનું મૂળ શ્લોક સાથે મૂળરાત્રીમાં બાળાંતર કરી દિવેદિ મૂળશંકર દ્વારામે વળાના મુખ્ય કારભારી રાજ્યથી બાહ્યભાઈ મણિશંકરના આમંત્રણથી છપાવીને પ્રગટ કર્યું છે. તેની એક નકલ અમને પહોંચી છે. ઐદિય આજ્ઞાણને એ ગ્રંથ વાંચવા જોગ છે. એ ઉપરથી તેમને પોતાના ગોવ પ્રવંર વિગેરે ધણીક બાબતનું જ્ઞાન થશે. છાપાના અક્ષર મોટાં ને સુંદર, તથા બાંધા સમજાય એવી છે. પૃષ્ઠ ૨૩૪ ને કિંમત રૂ. ૧૧).

ખાંડ બનાવવા વિષે નિબંધ, બનાવનાર કુંડળાના નિવાસી વૈદ્ય મયારામ સુંદરજી. એમાં શરડી શીરીતે યાવ છે તથા તે યઈ રક્ષાપછી તેની ખાંડ કેવી કેવી રીતે બેને તેનું વિગતવાર વર્ણન કર્યું છે. અને આ નાની પણ અમતની સોપડી જોઈ ઘણા ખૂશી થયા છઈએ, અને કારીગરીના કામોનો શોખ રાખનારાને ધ્યાન દઈ વાંચવાની ભક્તિમંત્ર કરીએ છઈએ. કારીગરીને ઉત્તેજન આપવા બાબત સામાન્ય આંધ કરવા તેનાં કરતા હુન્ની કામનો આવી રીતે ખુલાસો કરનારાં વધારે અગત્યનાં છે. એથી મોટું એક એજ છેકે મૂડીવાળાએ તેના ખાનગી પ્રયોગ કરી જોઈ તથા ઉપજ ખર્ચનો વિચાર કરી લાભ પડતી રીતે તેવા કામનાં કારખાનાં કાંડવા. આ સોપડીપરથી જણાય છે કે કુંડળાના નગરેશંકર પારેખ જુહા છવાભાઈએ ખાંડ બનાવવાનું કામ ચલાવવા માંડ્યું છે. અને હિંમતીએ છઈએ કે એ કામથી એ શેકને તથા આપણા પ્રાંતને ઘણો લાભ થાશે. આ સોપડીના પૃષ્ઠ ૫૬ તથા કિંમત આના ચાર છે.

હુમર પ્રકાશ. એ નામનું માસિક સોપાનીઉ એડમાંથી માધવરાવ

કુળાણમે પ્રગટ કરવા માંડ્યું છે તેના ચાર અંક અમને આજ સુધી-
માં પહોંચી ચૂક્યા છે. એમાં બાત બતની ચીજો બનાવવાની શુક્તિઓ
લખવામાં આવે છે; જેમકે દીવાસળી બનાવવાની રીત, ફાટુરસ બના-
વવાની રીત, સાત્રમપાકનો મસાલો, મુંદરપાક બનાવવાની રીત, ઊંદરો
દૂર કરવાની યુક્તિ, રેશમી કાપડ ઉપરથી ડાઘ કાઢાડી નાંખવાની યુક્તિ,
કરપદ્મવી, મેન્ડનો બનાવવાની રીત, સમસ્થા, કોલેડા, વગેરે અનેક પર-
ચૂરણ બાપતોના ટુંકા ટુંકા ફરરા આવે છે. ઉપયોગી જ્ઞાનની ખરેખરી
ખાણ છે, અને દરેક માણસે પોતાની પાસે રાખવું જોઈએ. એની કિંમત
અઘાઉથી આપે તો વર્ષની ટપાલખર્ચ સુધાં રૂ. ૨ ૪-૦ રાખી છે. એના
અધિપતિને અમારી બલામણ છે કે બાપા તથા જોડણી ઉપર કાંઈકે
વધારે ધ્યાન આપવું, અને બનેલાં સુધી દેશી સાહિત્યો વડેજ બનાવવા-
ની રીત બતાવવી. એમ થવાથી એ માસિક વધારે મુંદર તથા ઉપયોગી
થઈ પડશે એમાં કાંઈ શક નથી.

હજી બાપતો. વડોદરા સ્વદેશ હિતવર્ધક સભા તરફથી પ્રગટ થતી
પુસ્તકમાળાનો આ અગીયારમો અંક છે, અને તે રા. હરગોવિન્દાસની
કલમથી લખાએલો છે જો એક પાછળ તમારી પાસે ખર્ચવા જોગી
હોય, તો હોજો ને આ ચો-પાનીકું લો. એથી તમને મોહોર મોહોરની
શીખામણ મળશે.

The Children's Friend એ નામનું ઇંગ્રેજ નિયાળમાં બ-
હુનારા છોકરાના લાભને સારું મુંબાઈમાં પ્રગટ થતું છ પાનીકું પહેાંચ્યું છે.
એનું વાર્ષિક લવાજમ બા રૂપિયો છે. એમાં રમુજ તથા છોકરાને ઉપયોગી
બાપતો આવે છે. હાઈસ્કૂલના છોકરા એ લઈને વાંચે તો બેથક તેની
કિંમત કરતાં સોગણો ફાવેલાં થશે.

બાળમિત્ર ઉપલીજ દપનું પણ ગુજરાતી ભાષાનું છ-પાનીકું છે.
અમને જે અંક મળ્યો છે તેમાં તો કાંઈ ઝાઝો માત્ર જણાતો નથી.

માત્રતી માધવ નામના પ્રખ્યાત સંસ્કૃત નાટકનું ભાષાંતર દિવેદિ મ-
ણિલાલ નખુભાઈ. ખી. એ. ની તરફથી લાંબા વખતપર પ્રગટ થએલું તેની
તથા રચકના કાંતા નામના હાલ બનાવેલા નાટકની એક નકલ અમને
પહોંચી છે. એ બંને વિષે વિચાર હવે પછી આપીશું.

નિઝાલોનાં ઇનામ પત્રક.

સોરઠ પ્રાંત, ૧૫-૮-૮૧. ૫૧૭

બગસરા. આ. રેવાચંકર અંબાચંકર ૩૧૧) મીઠાઈ ૩૧ મહેતાજી-
ને—હજીજા. આ. રેવાચંકર અંબાચંકરે ૩૧-૨-૦ એપ્રિલ ૩૧) મીઠાઈ.

મુકા. રા. મણીશંકર તારણજી રૂ૧) મીઠાઈ રૂ૧-૨-૦ મહેતાજીને—વા-
ધણીયા. કુમારશ્રી. જસવંતસીંહ એતાભાઈ રૂ૧) ચોપડીયો ધાંધલ ખોડા-
રામ રૂ૧) મહેતાજીને—અરવળા. રૂઢૂલ. કમિટિ તર્ફથી રૂ૦૫ મીઠાઈ—
ગામલેજો તર્ફથી રૂ૦૫ મહેતાજીને—ઢસા. દયાઈ અંબાવીદાસ જીવાભાઈ
રૂ૧૫ રા. વાલા ભગા રૂ૨) વાલા મામેયા ગાંગા રૂ૨) વાલા કૂકીરા મેકા
રૂ૨) ઠકરે. મીઠા પુલ્લ રૂ૧) ગાંધી. વસરામસંઘજી રૂ૧) શેઠ રૂ૫થી કાખા
રૂ૧૫ ગાંધી મોતીચંદ સંઘજી રૂ૧) શેઠ શામજી કરશન રૂ૧) શેઠ રામચંદ
બોધા રૂ૧) શેઠ વેલજી બોધા રૂ૦૫ શેઠ હેમચંદ હરજી રૂ૦૫ ઠા. લવજી
બોધવજી રૂ૦૫ પટેલ ગોના દેવદાસ રૂ૧) પટેલ મળા ઉકરડા. રૂ૧) સોની
હમીર વાલેરા રૂ૦૫ શેઠ ત્રીભાવનસંઘજી રૂ૦૫ વાલ. ભોળા રૂ૧૫ કુલ
રૂ૨૧-૧-૦ નિશાળમાં વાંગુ કરી છોકરાઓને જમાડ્યા—માણુકવાડા.
આ. નર્મદેધર દરેધર ખીજડીયા વહીવટદાર રૂ૧) મે. પેલાભાઈ લક્ષ્મી-
દાસ ડે. આ. પો. એ. પ્રાં. સોરઠ રૂ૨૫ આ. ભગવાનજી ભાગનાથ
જસદણુ કારભારી રૂ૧૫) આ. રૂદરજી કૃપારામ. જીનાગઢ વકીલ રૂ૧૦)
આ. લક્ષ્મીશંકર સેવકરાય બાવનગર વકીલ રૂ૧૦) આ. ઉમર નુરમામદ
પાત્રીતાણા વકીલ રૂ૫) આ. લક્ષ્મીશંકર પ્રબુદાસ પોરબંદર વકીલ રૂ૫)
આ. બાબરના કામદાર તર્ફથી રૂ૫) આ. કેશવલાલ પ્રીતમલાલ વડીયા
વહીવટદાર રૂ૩) જમાદાર બસારતખાં શેરખાં રૂ૨) આ. રૂદરજી કૃપારામ
જીનાગઢ વકીલ રૂ૧૫) આ. છોટાલાલ સીવજી માંગરોળના કારભારી રૂ૫)
વાલા. રામસામત જેતપોર ભાગદાર રૂ૫) વાલા ખોડાઆલા ખીલખા
કારભારી રૂ૪) વાલા કાળા દેવા ખીલખા કારભારી રૂ૨) વાલા. હરમુર
લક્ષ્મણ બગસરા ભાગદાર રૂ૧) વાલા. જગી લક્ષ્મણ બગસરા ભાગદાર
રૂ૧) વાલા. મુશુ બાયા બગસર ભાગદાર રૂ૧) વાલા. ગોરખા જેતપોર
ભાગદાર રૂ૧) આ. મે. સો. પ્રાં. ડે. આ. પો. એ. સા. રૂ૧૭) ઉના.
ખુદાવંત નવાબ સાહેબ તર્ફથી રૂ૪-૧૩-૧ ઉના. કન્યાશાળા. ખુ. નવાબ
સાહેબ તર્ફથી રૂ૧) દેલવાડા. ખુ. નવાબ સાહેબ તર્ફથી રૂ૧) તથા કન્યા-
શાળામાં રૂ૦૫ ભેરાઈ. હરખંડેકર પોલીસ ફાજદાર રૂ૦૫ જમાદાર મનસર
સાહે રૂ૦૫ રા. લીલાધર મુળવંકર રૂ૦૫ કોટડી. વર વાલેરા. રૂ૦૫ ધાં-
ખણ ભોળા. રૂ૦૫ વર ધેક રૂ૦૫ ખારપટોળી. રા. ભેરાઈના વહીવટદાર
તર્ફથી રૂ૦-૧-૧.

(અધૂરું.)

બહર ખખરો.

નંબર ૬૯૨૬

હવેથી ઉત્તર પ્રાંતમાં ફર્સ્ટ ને સેકન્ડગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષાના ઉમેદવારોને જે ટેકાણે પરીક્ષા આપવી સુગમ હશે ત્યાં આપવાની છુટ્તે, અને જે જગ્યા કે એજન્સીમાં પરીક્ષા આપવી હશે ત્યાં પાછલા ઇમાસ સુધી રહ્યો હતો એવું સર્ટિફિકેટ લાવવાની જરૂર નથી.

પણ જે જગ્યા અથવા એજન્સીમાં હમેશ રહેતો હોય ત્યાંની કમિટિ આગળ ન જાય તો જે કમિટી આગળ હાજર થાય તેની ખાત્રી કરી આપવી પડશે કે તે ટેકાણે પરીક્ષા આપવા આવવાના સારાં કારણો છે, એ પ્રમાણે નહિ કરે તો તેની પરીક્ષા લેવાની ના પાડવાનો અને તે જે જગ્યા કે એજન્સીમાં હમેશ રહે તો હોય તે કમિટી આગળ જવાનું કહેવાનો એ કમિટીને અપ્પત્તાર છે.

કોંપ કાંબોલ

૩૧મી માર્ચ. ૧૮૮૨

(ઇંગ્રેજ સહી.) ઈ. જાઈલસ.

એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રાં.

નંબર ૬૯૩૦

પ્રાંત પ્રોવિડમાં ખીખળીના મહેતાજી વિદ્યારામ મચ્છારાને કાઠીયાવાડના જુડિશિયલ આસિસ્ટન્ટ મહેરમાન એચ આસ્ટન સાહેબની આગળ જાણીને જુડી અને ફરેબ બરેલી સાક્ષી ખૂનતા મુકદ્દમામાં આપી તે માટે મહેરમાન ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના હુકમથી કેળવણી ખાતામાંથી તેને બરતર્ફ કર્યો છે.

મુ. કાંબોલ.

તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૮૮૨

ઈ. જાઈલસ.

એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રાં.

નંબર ૩૦

જીલ્લેએડા ગામ એડાસાણના મહેતાજી મુનશી શેખમીયા બા. મીયા પોતાના રજીસ્ટર ફેરમાનો મુનેદમાર તથા રજાવિના નિગાજમાં ગેરહાજર થએલો સામીત થવાથી મહેરમાન ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના હુકમથી કેળવણી ખાતામાંથી તેને બરતર્ફ કરવામાં આવ્યો છે.

કોંપ આલવાડા,

૩૦ એપ્રિલ ૧૮૮૨

(ઇંગ્રેજ સહી.) ઈ. જાઈલસ.

એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રાં.

ધનામી નિબંધની જાહેરખબર

સેઠ સોરાણજી જમશેદજી જીજીભાઈનું ધનામ ૩૨૦૦)નું.

સર્વોત્તમ દેશીરાજ્ય કેવું જોઈએ ? (A model Native State) એ વિષય ઉપર નીચેની સરતો પ્રમાણે ગૂંજરાતી ભાષામાં લેક્ચર નિબંધ લખનારને સેઠ સોરાણજી જમશેદજી જીજીભાઈનું, સને ૧૮૮૨ તથા ૩ી એ મે વરસાનું મળી. ૩૨૦૦) નું ધનામ આપવામાં આવ્યું. નિબંધ લખનારને નીચે પ્રમાણે સૂચના કરવામાં આવે છે તે આનેમાં રાખવી.

૧ રાજા પ્રજાના ધર્મ તથા તેમના હકવિષે ખુલાસાવાર સમજાવત અને દૃષ્ટાંતો સાથે લખવું જોઈએ, તથા પ્રત્યેક બાબતમાં વહીવટ કેવો હોય તો રાજ્યની ઉન્નતિ અને પ્રજાનું કલ્યાણ થાય, એ બાબત સ્પષ્ટ દર્શાવવી જોઈએ.

૨ સુકાવલા મોટે પુરાતન રાજ્યપરીતિ તથા રાજ્ય ધર્મની જરૂર જોગ બીના લખવું કરી હશે તો હરકત નહિ, પણ સુખ્ય બાબત હાલના સમયમાં કેવા વહીવટથી રાજા અને પ્રજા બંનેને યશ અને લાભ થાય એ સવિસ્તારથી દર્શાવવી જોઈએ. હાલનો દેશીરાજ્ય કેવી રીતિમાં છે તેના વિષયનું જરૂર નથી.

૩ પ્રમાણને મોટે લીધેલો તમને ૧૬૬૩, સ્લોક વગેરે શ્રીમાંથી લીધો છે તે દર્શાવવું જોઈએ. બાબા શુદ્ધ અને સરળ વાપરવી.

૪ નિબંધનું કદ શુદ્ધિપ્રકાંશ જેવડાં છાપેલાં જોઈમાં જોઈતા ઉપર પૂરતું થાય એટલું જોઈએ, અને તે તા. ૧લી અપ્રેલ સને ૧૮૮૩ સુધીમાં નીચે સહી કરનારના નામથી મોકલવા. મુદત વિત્યા પછી કોઈનો નિબંધ રાખવામાં નહિ આવે.

૫ કોઈ રાજ્યની નિંદાનું લખાણ લખવું કરવું નહિ.

તા. ૨૦-૩-૮૨

(સહી) મંદીપતરામ રૂપરામ.

જોનારરી સેક્રેટરી, ગુ. વ. સોસાયટી

ગુજરાતશાસ્ત્રપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

JUNE 1882.

પુસ્તક ૨૧ મું.

જ્યુન.

અંક ૬ દો.

મતાજી બહુ મોટું વુજ, નામ તેમ છે કામ;-

કર અંતે મન લેવની, ખરી એતી ધરી હામ.

આવૃક્તમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS PAGES.

ઇંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ ૧૨૧

History of the English People 121

કેળવણીખાતાનો રીપોર્ટ રાને

Report of the D. P. I. for

૧૮૮૦-૮૧ ..... ૧૨૬

1880-81 126

સ્ત્રી કેળવણી. ૧૩૧

Female Education 131

નિયામોનાં પત્રામં પત્રક. ૧૩૮

Lists of Prizes distributed in

Schools 138

ઘોષણાઓ..... ૧૪૪

Notifications... .. 144

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદમાં

મામાની દુવેલીમધ્યે પુનાઈટેડ પ્રિન્ટીંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની

“સિમિટેડ”ના પ્રેસમાં રણજીતલાલ ગેંગારાએ છાપી પ્રેસ કંપની

મુલ { ૨૧) વરસનો અગાઉથીજ. } દપાલ ખર
{ ૨૦) ના હુકમ અંક એકના } વાડું.

AHMEDABAD
JUN: 17

પક્ષમાં ગયો તે સમયેના સાથી* ધીરવીર પીએ ને બાક કલા તે ઇતિહાસમાં સ્મરણીય થઈ પડ્યાછે. તું ખરાબ થયા તે તર્ક બંધાવે, પણ વેન્ટવર્થ, યાદ રાખજે તું અમને છોડીને બંધાવે, તથાપિ તારા ઘડ પર ડોકુંછે ત્યાં સુધી હું તને છોડવાનો નથી.

પણ સત્તાના ભૂખ્યા વેન્ટવર્થને એટલુંજ જોઈતું હતું. મંત્રી મંડળમાં બળ્યો કે વૃત્તજ એણે પોતાનું ૩૫ પરિપૂર્ણપણે પ્રકાશ્યું. પ્રજા તર્કના સઘળા પ્રતિબંધમાંથી હું આપના રાજને મુક્ત કરીશ એવીજ એણે પોતાના સ્વભાવને અનુસારતી પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને તેમ કરવાને તે શુદ્ધ ભાવથી ખાઈ પીને મંજ્યો. એની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ જોયું કે ઇંગ્લાંડમાં આપ અખતારી રાજ જે કારણથી થઈ શકતું નથી:—એક તો ખર્ચને માટે લોકો પાસે પૈસા માગવા પડેછે તે, અને બીજું મોટી હરકત તો કે રાજખાતે કાંઈ બહાલી લશ્કર રહેતું નથી. માટે એણે એવો મનઃસુખો કર્યો કે ગમે તેમ કરી બાહાલી લશ્કર રાખવું, અને તેમ થઈ રહે ત્યાં સુધી બુક્તિ પ્રશુક્તિએ^x પાર્લામેંટ પાસે નાણાં કઢાવી ખૂબ કરકસરથી ખર્ચ ચલાવી લેવો. એ બધું વૃત્તી વૃત્ત ઇંગ્લાંડમાં થઈ શકે એવુંન હોતું. તેથી પંડે આપ્લાંડમાં સુખો થઈને ગયો, અને ત્યાં થોડા વખતમાં એણે લશ્કર તથા નાણું સાઈ બેગું કર્યું. એનો વિચાર એવો હતો કે એ ઇંગ્લાંડમાં પણ એ પ્રમાણે થઈ રહે, તો પછી ભેંકા જખ્ય મારેછે. પાર્લામેંટ નામની રહેતો બલે, પણ તેનાથી રાજની સામા મુંઢે આં થઈ શકવાનું નથી. આ ધારણા બેશક બહુજ પાપી ને દુષ્ટતા ભરેલી હતી, અને જે માણસ પોતાની જાન ભૂમિને દાસત્વમાં આણવા આવાં કાવત્રાં રચે તેને હજારો હજાર લખાંતવછે, તોપણ એ શુક્તિવો પાકી હતી ખરી. ફ્રાન્સ વ-

*આ સમયે ઇંગ્લાંડમાં બુદ્ધિમાનવીર પુરૂષો અનેક ઉત્પન્ન થયા હતા—તે કાળનું કાર્ય કરવાને. વેન્ટવર્થ આયો અપૂર્વ બુદ્ધિ શક્તિનો હતો, પણ એના જેવા, ને એથી ચડીયાતા પણ આ સમયે ઇંગ્લાંડમાં ઘણા પડ્યા હતા. આ પીમજ એના જેવો પ્રતાપી ને વળી દેવી પ્રકૃતિનો એક મહા પુરૂષ હતો.

x પાર્લામેંટને કાગીજ નાખવી એવો વેન્ટવર્થ કે બિયપ લાડનો પણ અભિપ્રાય નહોતો. એ મમત તો પંડે રાજનોજ હતો. એ બાખત તેમનું ચાલતું નહોતું.

ગેરે વૃરોપના બીજા દેશોમાં એ રીતેજ રાજ્યો આપ અન્નિયારી જુલ-મગાર થઇ ગયા હતા, અને જો આર્થિક એ એકલાનીજ સલાહ પ્રમાણે આજ્યો હોત, તો ઇંગ્લાંડની સ્વતંત્રતાનું પણ શું થાત તે કહી શકાતું નથી.

બિષપજાડ. એ અંચળ પણ ટુંકી જુદિનો, એકદેશી વિદ્વાન હતો. એનો સ્વભાવ લોબ કે સ્વાર્થ રહિત, પણ મહા મમતી ને કઠોરતા બરેલો હતો. એ એપિસ્કોપલ પંથના મતને હદપાર લઇ ગયો હતો, અને તે પ્રમાણે બધાને મનાવવા એ બહુજ ઉત્સાહી હતો. એ વિધેતા બેચાર વાર ખડા કરી એ જમ્સ રાજ પાસે લઇ ગયેલો, પણ તેણે તો એને મોજ ન આપેલું, કેમકે તે સમજતો કે એની ઉત્પત્તીઆ પ્રકૃતિ રાજને કોઇ દહાડો ખરાબ કરે એવીછે. પણ આર્થિકમાં એટલી પહોંચ નહોતી. એણે તો આ ધર્મોધ પુરૂષ ઉપર પૂરો બરોસો રાખ્યો. જેમ રાજકાલમાં વેન્ટ વર્થ, તેમ ધર્મ પ્રદરણમાં એજ એનો વિશ્વાસુ કરી હવી યઇ પડ્યો. એણે તો ખુરિદાન ઇંગ્લાંડને મારી મચડી પોતાના જીવુંજ એપિસ્કોપલ કરવા આંખ મીચીને દારણુ પ્રયોગો આરંભ્યા. આ ધર્મ વિરોધ કેવા મોટો હતો તે જોયેની હકીકત ઉપરથી ખરાબર લક્ષમાં આવશે.

એપિસ્કોપલ ને પ્રેબિશ્ટેરિયનોનો મતભેદ. એ બંને પંથ પ્રોટેસ્ટન્ટ, એટલે રોમના ધર્મોધિકારની વિરુદ્ધ હતા. રોમનું કહેવું એમ હતું ને છેકે ધર્મ બાધ કરવાનો અધિકાર પરંપરાની દિક્ષાને યોગે અમારોજ છે. વળી, બેબલમાં કાંઇ બધો વાત નથી, અને હોય તોપણ તે તો ઇસુને તેના મુરીદો મૃત્યા પછી કેટલેક કાળે કડકે કડકે બન્યુંછે. ધર્મની મૂળ ક્રિયાઓ, પદ્ધતિ, વિચાર, સમજ, વગેરે પરંપરાથી અને જાણીએછીએ, અને તે જાણ્યાવિના જો કાંઈ ધર્મબાધ કરે તો તે મિથ્યા કપોલ કલિપત સમજાયે.

પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથે આ પરંપરાની વાત નમાની, ને બેબલમાં જ હોય તેજ અહીં એમ કહી લડીને તે જાહેર પડ્યો. હવે, બેબલમાં ધું કહ્યુંછે તેનો નિર્ણય કરનાર કોણ! રોમતો કહેતુંજ આવેછે કે પીટરની ગાદી, પ્રોટેસ્ટન્ટોનો જવાબ તો આજ હોઇ મોકે કે પ્રયગ્ જુદિ (Private Judgment) એટલે પોતાપોતાની સમજ, અને હાલ એજ પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનું આગ લક્ષણ ગણાય છે. આ રીતે પ્રયગ્ જુદિનો અધિકાર ગિર થયો,

તો પછી એક માણસનો બીનતને ધર્મની બાબતમાં રખાણ કરવાનો ગ્રાહક છે ? મથળાને ધર્મની બાબતમાં સંદૃષ્ટિ મૂક નોંધાવે. આ વાત આપણે તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નેથી જાણીએ છીએ, પણ મુશ્કેલીમાં હજી તે કોઈના મુશ્કેલીમાં પણ નોંધી નહીં. મથળા પોતાનો ધર્મ બીજાના મનાવવા બળાકાર વાપરતા, પછી તે કાયેલિક હો, એપિસ્કોપલ હો, કે પ્રેસ્બિટેરિયન હો.

ઈંગ્લાંડમાં તો આપણે નોંધ ગયા છીએ કે પોપની પામેથી ધર્મો વિષય હીનવી લઈ રાખે પોતાની પામે રાખ્યું. ધર્માધ્યક્ષને રાજ નીમ અને તે જેને દિક્ષા એટલે કાંઈ વિધિ પૂર્વક પરવાનગી આપે તેનાથી જ ધર્મ નોપક થઈ શકાય. આ પંથને એપિસ્કોપલ કહે છે, કેમકે બિયપ એટલે ધર્માધ્યક્ષની પામેથી દિક્ષા લીધાવિના ગુરુ થવાનું નથી. ધર્મ પ્રધારા આ પંથમાં પણ રાખલ થયા, પણ તે રાજની આજ્ઞાથી જ. પ્રેસ્બિટેરિયન ખરૂં લક્ષણ ને પ્રથમ જુદિનો અધિકાર તે તો કાયેલિક માર્ગની પો અદિવા પણ મૂળનો મૂળજ રહ્યો.

આ નોંધ ધળાને વિચાર મુજબો કે આપણે ધર્મ પ્રકરણમાં જગદ ગુરુ સરખાનો અધિકાર કાઢી નાખ્યો, ને આ એક રાજનો માનવો પડે છે એ કેવું વિપરીત ! ઈંગ્લાંડમાં રાજના ધર્મોવિષયને માટે ને આટલી બધી લડત ચાલી હતી તેનું મૂળકારણ આજ નેઓ બક્ષિમાં મૂકા હતા તેવો મહા મહાદુઃખ બનીને પણ પચેને જુદા પડ્યા, અને પોતપોતાને પસંદ પડતા ગુરુ કરી પેઠા. આ પ્રમાણે ને મોટો પંથ નીકળ્યો તે પ્રેસ્બિટેરિયન કહેવાય છે, અને તે નામ આ ઉપરથી પડ્યું છે કે તેમાં ધર્મ ગુરુની નીમણુંક રાજ કે ધર્માધ્યક્ષથી નહિ, પણ પ્રેસ્બિટેર એટલે ધર્મ સમાજની તરફથી થાય છે. જુરિશન વગેરે આ પંથની અનેક શાખાઓ થોડા વખતમાં પડી ગઈ, તોપણ ધર્માધ્યક્ષ દિક્ષિત ગુરુનો તિરસ્કાર એ તેનું સામાન્ય લક્ષણ હતું.

લોકે ને રાજનું ધર્મોવિષય કબુલ રાખ્યું હતું તે એમ સમજીને પણ ખરૂં કે ધર્મ જેવા અગાધ વિષયમાં માણસની જુદિ ઉપર કાંઈ અંકુશ તો નોંધાવે. સૌ સૌની મહું પ્રમાણે ધર્મ પ્રચલકના અર્થ કરવા

૧ આ વિચાર બેચક પ્રેસ્બિટેર પંથના મૂળ પાયાથી વિરુદ્ધ અને

એસે, તો તેઓ ઓડનું ઓડ કરી, નાંખે; અને જતે દહાડે જણ જણના ધર્મ જૂદા થઈ જાય. માટે ધર્મ બાધ તો નીમેલા માણસોએ જ કરવો જોઈએ. એ ધર્મ ગુરૂઓને નીમે કોણ તો કે રાજા, શામાટે રાજા? સંસાર પ્રવૃત્ત જે રાજા તેને ધર્મ પ્રકરણમાં કાંઈ પણ અધિકાર શામાટે હોવો જોઈએ? આ સવાલનો જવાબ ઇંગ્લાંડના પાદ્રીઓએ કેટલેક કાળે ઓળી કાઢ્યો કે રાજા એ ઇશ્વરને ત્યાંથી મુકરર થઈ આવેલો પ્રજાનો સર્વ બામતમાં અધિપતિ છે. એની આત્મા ઉલ્લંઘવી તે ઇશ્વરની આત્મા ઉલ્લંઘવા બરાબર છે. રાજા જે કહે, જે કરે, તે પ્રજાએ વણબોલે માથે જ ચડાવવું જોઈએ. આરીતે ધર્મમાં રાજાનું અધિપત્ય કબુલ રાખવાથી, સ્વાભાવિક રીતે જ રાજાનો ઇશ્વરી હક વગેરે અનેક વાતો પાછળથી નીકળી. એ જ રીતે બીજી તર્ફથી દિક્ષાનું માહાત્મ્ય પણ ધીમે ધીમે આ પંથમાં બહુ વધતું ગયું. મૂળતો રાજાનું ધર્માધિપત્ય જાળવવાને અર્થે તે હતી, પણ પાછળથી દિક્ષા એ ગુરૂપણને પમાડનારો અવશ્યનો ઇશ્વર નિર્મિત સંસ્કાર ગણાવા લાગ્યો. દિક્ષાવિના ધર્મબાધ કરવો એ નિષિદ્ધ ને બહુ જ મોટું પ્રેરિબેરિઅન વગેરે સંઘર્ષો પંથો જેમાં અદિક્ષિત ગુરૂઓ ધર્મબાધ કરેછે તે પાખંડીને નિકંદન કરવા જોગ સમજવા. ટુંકામાં ગુરૂ પરંપરાની વાત પાછી ઇંગ્લાંડમાં આવી, બિષપલોકે તેમાં કેટલોક વધારો કરી એપિસ્કોપલ મતને કાયોલીકના જેવું જ રૂપ આપી દેવા માંડ્યું. એણે વિચાર્યું કે દિક્ષા માહાત્મ્યનું મૂળ રાજાને જ ગણતાં, તો ખ્રીસ્તી ધર્મના સ્થાપકો જેને કોઈ પણ રાજાએ નીમ્યા નહોતા તે અધિકાર રહિત હોય, અને તેથી એણે એવું મત ચલાવ્યું કે ગુરૂદિક્ષાની પરંપરા છેક ઇસુખ્રીસ્તથી ચાલી આવેછે. આ મતથી કાયોલીક માર્ગનો ગર્ભિતપણે તો અંગીકાર થઈ જ ચૂક્યો, અને એનો વિચાર પણ એમ હતો કે એમાં કેટલોક બગાડો પેસી ગયોછે તે નીકળી જાય તો તેમાં ઇંગ્લાંડના ધર્મ સમાજે બળી જવું એ ઉત્તમ પદ્ધતિ છે. વળી તે સંપ્રદાયની ઘણી વિધિ પ-
રોમન કાયોલીકને વધારે મળતો છે. તોપણ એમાં એ કાંઈક તો સત્ય રહેલું છે ખરું.

૨ જનમંડળના પ્રતિનિધિ દાખલ રાજાનો એ અધિકાર ખરો પણ પ્રજામતથી જ્યાં રાજ ચાલતું હોય ત્યાં.

હતિઓ પણ એને પસંદ હતી, અને તે ઇંગ્લાંડમાં પાછી દાખલ કરવાને એ ઘણા ખંતી હતો. મૂળથીજ ધર્મના એક્યને માટે કેટલીક ક્રિયાઓ તો એપિસ્કોપલ પંથમાં રહેવા દીધી હતી, અને તે આવા ધર્માધ્યક્ષની સત્તાથી આ સમ્રેષ્ટલી બધો વધો પડી કે તે જોઇ ઇંગ્લાંડમાં મોટો પોકાર ઉઠ્યો. પણ તે પોકારને ન ગણકારતાં આ ધર્મોદ્ધ આચાર્ય બીજા ઉપર પણ બળાટકાર વાપરવા માંડ્યો.

ધર્મ સંબંધી જુલમ આ વખતે થયો તેની વિગત બહુ ભારે છે પણ તે લખવાની જરૂર નથી, લોકો ત્રહિ ત્રહિ કરવા લાગ્યા કે આ દેશને રોમન કાથોલિક કરી નાખ્યો, અને આ સમ્રેષ્ટ "રોમિશ" કે "પોપરી" એ નામનોજ ઇંગ્રેજોને એટલો બધો તિરસ્કાર હતો કે તેટલો મુસલમાને કાફર શબ્દ ઉપર પણ નહિ હેાય. તેઓ રોમિશ માર્ગને મહા અધર્મી સર્વ પાપનું મૂળ સમજતા. પોપનેતો તેઓ સેતાનનો અવતારજ ગણતા. રોમિશ ક્રિયા, રીતબાત, કે પોશાક જોતાં પણ તેમનો પિતો જોવા ઉઠતો જતો કે તેઓ દીન દીન કરીને ઉઠતા. પણ ન ગાલે રોમિશ જોવી જરા પણ કાંઈ ક્રિયામાં સાનેલ થવું પડતું, તો હિંદુને મુસલમાન ક્રિયાથી જોવું વસમું લાગે, તેવુજ આપુરિયાન લોકોને લાગતું. રોમિશ માર્ગનો એક ઇંગ્લે પણ લેવા કરતાં પોતાની માલ મિલકત, બેરોંગેરોંગે, વતન, ને પ્રાણુ જોવા તેઓ વધારે તત્પર હતા.

વિદેશ વાસ. આ સમ્રેષ્ટ ઘણા લોક, કુટુંબ સહિત ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળી છેક અમેરિકામાં જઈ વસ્યા. તે પહેલાં પણ ઘણું કરીને એવાજ કારણથી કેટલાક લોક ત્યાં જઈને વસવા લાગ્યા હતા, પરંતુ આ સમ્રેષ્ટો એ ભરતી બહુજ વધી. એકજ વરસમાં ૨૦૦૦ માણસ ત્યાં જઈને વસ્યું એમ અટકળવામાં આંચું છે. આ દેશવટો સેતારમાં કેટલાકનો મોટા ખાતદાન, ધનવાન વિદ્વાન, ને મહા સદ્ગુણી પ્રસિદ્ધ હતા. પોતાનો ધર્મ સામવવાનીજ મતલબે સઘળું જોડી સમુદ્રપારે આ મહા અરણ્યમાં

*કહે છે કે હામ્બન, કામ્બેલ, વગેરે કેટલાક પ્રસિદ્ધો જોણે આગળ રાવનની સામા કમરે બાંધી, ને છેવટે તેને પાયમાલ કર્યો, તે ધર્મ દુષ્ટથી ક્રોધાળી વિદેશ વાસ કરવાને તૈયાર થયા હતા, પણ અભાગ્યા આર્ક્સ મમતે ભરાઈ તેમને વહાણપદ્ધતી ઉતારી દેશપાર જવા દીધા નહિ. આવા મુર્ખાઈ ભર્યા બળાટકારનું કળ શું થયું તે ઇતિહાસ જાણે છે.

આવીને તેઓ વચ્ચા. આવા લોક જ્યાં જઈને વસે તે મુશ્કેલ આગાહ થયા વિના કેમ રહે, અને તે સ્વતંત્રતાનું ઇનિયામાં પ્રથમ સ્થળ થઈ પડે તેમાં એ શું આશ્ચર્ય? સ્વતંત્ર સંસ્થાનવાળા હાલના ઉત્સાહનિધાન અમેરિકનોના પૂર્વજો આ ધર્મવીરોજ હતા.

રાજક્રિય જીલ્લમ પણ ખરોખર વર્ણવતાં પાર આવે તેમ નથી. પાર્લામેન્ટ ન બાધાવવી એમ નિશ્ચય કર્યા પછી પૈસા ક્યાંથી લાવવા એ રાજાને મોટો સવાલ થઈ પડ્યો. પરદેશ સાથે લડાઈઓ ચાલતી હતી તેતો અલખત બંધજ કરી, પણ તોએ બાહારી ખર્ચ કરવા ક્યાંથી? ઇંગ્લાંડમાં રાજાની બહારી ઉપજ થોડી છે, અને તેથી ગમે એટલી કરકસર કરે તોપણ તે વડે કાંઈ રાજાનો ખર્ચ ચાલે નહિ. માટે પૈસા કઢાવવા રાજાએ તરેહવાર રસ્તા પકડ્યા. લશ્કરી જાગીરનો મૂળ કાયદો તાલ્લે કરી જાગીરદારોને તાકીદ આપી કે લશ્કરી નોકરી કરવા આવો, કે નહિનો તે બદલ અમને દંડ ભરો. તેમનાં ખત પત્રો મંગાવી તેમાં હજારો વાંધા કાઢ્યા, ને તે બાને તેમની પાસે કેટલુંક નાણું ઓઢાવ્યું. જંગલ-ખાતું ઉંચું કરી સરકારી જમીન તમે પચાવી પડ્યા છો એમ કહી તેની કિંમત ભરી લીધી. લંડનમાં કેટલાંક પરાં બંધાઈ ગયાં હતાં. તેનું બાંધ બાંધું આવો કે તમે તમારો અમલો ઉઠાવી જાઓ એવા હુકમ કર્યા. કાયોલિકો ઉપર વેર નેહાંતું, તોપણ નાણા કઢાવવાની મતલબે તેમની સામે જે પહેલા શખ કાયદા ચએસા હતા તે રાજાએ અમલમાં આણવા માંડ્યા.

એણે ઇનસાફની કોર્ટોને તો નાણાની ટુંકશાળજ બનાવી દીધી. જેને તેને કોઈ બાને પકડી આરોપો, એજ તે કોર્ટોનું કામ થઈ પડ્યું. સ્તાર એજરનો અધિકાર હદપાર વધારી દીધો, ને તે હરેક બાને સમજાને દેડવા લાગી.

આટલું કરતાં પણ ઉપજનો થોડીજ થઈ, ત્યારે કાયદાનો ખુલ્લો બંધ કરવા માંડ્યો. ઇજિરનો ધારો ઇલિઝાબેથે કાઢી નાખેલો, જેમ્સે કાયદો કરી રદ કરેલો, ચાર્લ્સે પંડે તે કાયદો ફરીથી મંજૂર કરેલો, તોપણ હાલ પાછા દરેક વસ્તુના ઇજિરો એ આવવા લાખો. પણ ચાર્લ્સને ક્યાં બોલ્યાનો બંધ હતો. “હકની અછું”માં એણે જે જે હકો કબ્જ

રાંખ્યા હતા તે પણ એ ઉધાડે છોગ તોડ્યા લાગ્યો. બળાતકારે ઉછીનાં નાણાં લીધાં, પાર્લામેંટે નામંજુર કરેલા વેરા ઉધરાવ્યા, અને બિન કા-
યદે લોકોને કેદ કર્યા. પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે કેન આંચીયાઓનો બહુ જો
હતો, ત્યારે તેની સામા બચાવ કરવાને માટે વાહાણુ વેરો લેવાતો હતો.
જ્યારથી ઇંગ્લાંડને બાહ્યલી નૌકાસેન થયું, ત્યારથી એ વેરો બંધ પડ્યો
હતો; તે હાલ ચાર્જેસ પાછો તાળે કર્યા, અને તે અગર જો અસલે બંદરોનાજ
લોકો પાસેથી લેવાતો હતો, પણ એણેનો સઘળાં ગામમાંથી બળાતકારે ઉધ-
રાવવા માંડ્યો. દેશભક્ત હામ્પડને આ પ્રસંગે પણ જુલમની સામા
જબરી બાથ બીડી. પોતાને માથે ૧૦ રૂપિયાનો વેરો આપ્યો તે આપવાની
જા પાડી, અને હવેરો રૂપિયા અર્ધી પ્રજાના હકને માટે છેક લંડનની
કૌરુ મુધી લડ્યો. એ મુકદ્દમો છ મહીના મુધી ચાલ્યો. છેવટે ચૂકાદોત્તો
બારમાના સાત ન્યાયાધીશોએ એક મત થઈ એની વિરુદ્ધ આપ્યો,
પણ બારિષ્ટરોનાં બાપણુ અને કોક તથા હરન નામના જે બહાદુર ન્યા-
યાધીશોએ એના લાભમાં જે વિચાર આપ્યા તે છપાઈને પ્રગટ થવાથી
બધાની આત્રી થઈ કે આ કેવળ અન્યાયનો વેરો છે. આ મુકદ્દમામાં
રાજ તર્ફના બારિષ્ટરો તથા જડ્ડને એમ બોલ્યા હતા કે ગમે એવા કા-
યદો હોય પણ રાજની સર્વોપરી સત્તા તેથી કાંઈ રદ થતી નથી. આ
વાત છેવટે બહુજ ચાર્જેસના ગેરલાભમાં ઉતરી કેમકે બધાની આત્રી
થઈ કે આપણે ગમે એવા કાયદા કરાવીશું પણ તે તો આ રાજ છુવે
છે ત્યાં મુધી રદજ ગણાવાના.

પરચુરણ જુલમના હવે એક જે દાખલા આપીએ છઈએ. દાક્ટર
લીટન નામના એક રકાય પાંદ્રીએ બિયપોના અધિકાર વિરુદ્ધ એક કો-
ધાંધ પુસ્તક લખ્યું અને તેમાં રાણીને મૂર્ચિજક વગેરે ગાળો દીધી તે
ઉપરથી તેને કેદ પકડ્યો. અપિલરીમાં ચાલ્યો, ફટકા માર્યા, ડામદીધા,
ને પછી બંદીખાનામાં નાંખ્યો જ્યાંથી અગીયારવર્ષે લાંબી પાર્લામેંટે જોડ્યો
ત્યારેજ છૂટ્યો. એક બારીશ્ટરે નાટકો, રાગતાન નાચરંગ વગેરેની સામા
૧૦૦૦ પૃષ્ઠનું એક ગાંડુ પુસ્તક છપાવ્યું તેપરથી તેને બંડખોર રેરવી

નહોડના જોવા પણ જોમાં ડોકુંને જે હાથ પૂરવામાં આવે એવા એક
શિક્ષા કરવાનો સંચો.

તેની સનંદ છીનવી લીધી, પિલરીમાં ઉભા રાખ્યો, અને કાન. કાપી ને-
ખાંખા, ૫૦૦૦૦ રૂપિયાનો ડંડ કર્યો, અને તે સાથે વળી જનમ કેદની
શિક્ષા! પણ એ બારિશ્ટર ક્યાં ડરે એવો હતો? કેદખાનામાં પડ્યા પડ્યા
પણ એણે ગાળોનો વર્ષાદ વરસાવતું એક મોપાનીયું બહાર પાડ્યું તેમાં
એવુંજ ઠેરઠું કે બિયપો (દિક્ષિત ધર્માધ્યક્ષો) જાતના વરને સેતાનના
સેનાપતીઓ છે. આવાં મૂર્ખાઈ ભરેલાં પણ મદોન્મત લખાણ ઉપરથી
માલમ પડે છે કે પ્રજાપ્રકોપ ઇંગ્લાંડમાં જાગવા માડ્યો હતો, કેમકે તેનું
પ્રથમ લક્ષણ જાપખાનાનો ઉભરોજ છે. બીજું એમ પણ જણાય છે કે
આ પ્રજા પ્રકોપનું મુખ્ય કારણ રાજનો ધર્મ સંબંધી જીલમ એજ હતું. જે
હજી પણ રાજ એતી દેશધર્મને અનુસરતો યથો હોત, તો વખતે પાછી
બાજી કાંઈક ઠેકાણે આવત. પણ સ્ટુઅર્ટવંશી આકર્ષ. જેનું નામ તેતે
પોતાનો “ધર્મરી હક” બૂલી લોકને મતે કેમ ચાલે? અહો દુરાગ્રહી
અભિમાન, તુંજ જગતમાં સર્વેને ખરાબ કરવા વાળો છાં!

કેલ્વણીઆતાનો રીપોર્ટ. સને ૧૮૮૦-૮૧.

કોલેજ આવ સાએન્સ. આ વરસે એમાં કુલ ૧૮૮ વિદ્યાર્થી હતા
તેની વિગત:—સિવિલ એજનીયરીંગમાં ૮૬, કૃષિ વિદ્યામાં ૧૭, જંગલ
આતાના ૧૨, અને મીકાનિકલ એજનીયરીંગમાં ૭૩. બીજી બધી શા
આઓના બહુનારમાંના ઘણાને આ વરસે રોજી ફીક મળેલી પણ કૃષિ
વિદ્યા વાળાને કાંઈ ઉત્તેજનની જરૂર છે એમ ત્યાંના પ્રિન્સિપાલના રીપોર્ટ
ઉપરથી માલમ પડે છે.

મેડિકલ સ્કૂલોમાં પૂનાવાળીમાં ૫૩ છોકરાં બહુતા હતાં. તેની પ
રીક્ષાનું પરિણામ સાફ હતું તથા પાસ થનારનો અપ હોવાથી રૂપો રૂપે
નોકરી મળી ગઈ હતી. અમદાવાદનીમાં ૫૬ છોકરાં બહુતા હતા, અને
નવી હોવાથી વાર્ષિક પરીક્ષા યઈ નહોતી.

એતીવાડીની ક્લાસો. આખા ઇલાકાખાતે ગયે વર્ષે ૮ કાઠવામાં
આંધી હતી તેમાં કુલ ૭૦ બહુનારમાંથી ૫૬ પાસ થયા હતા. એમાં
પહેલે નંબરે અહમદનગરની આવે છે. પછી નાશિક, બેતગામ, હાધદ્રા-
બાદ, નડીયાદ, ધૂળાયા, સુરત ને બરચ એ અનુક્રમે વચા ઓછા દોકડા
મેળ્યા હતા.

હાઈસ્કૂલો.

મેટ્રિક્યુલેશન, પરીક્ષા ગયા વર્ષની પેઠે મુંબાઈ, પૂના, બેલગામ, અમદાવાદ, અને કરાંચી એ પાંચ ઠેકાણે લેવામાં આવી હતી. કુલ ઉમેદવાર ૧૨૬૦ માંથી ૪૨૬ પાસ થયા હતા. ગુજરાત ખાતે જનર ૧૮૫ તથા તેમાંથી પાસ થનાર ૮૨ હતા. તેની નિયાજવાર વિગત નીચે પ્રમાણે:—

સ્કૂલનું નામ.	કેટલા મોકલ્યા.	કેટલા પાસ.
અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ	૪૭	૧૫
સુરત	૨૩	૧૫
કાઠીયાવાડ	૨૨	૭
નડીયાદ	૭	૭
સુરત મિથન	૧૦	૭
અમદાવાદ	૧૩	૭
વડોદરા	૨૧	૬
બાવનગર	૮	૫
જુનાગઢ	૭	૪
ભરૂચ	૧૬	૩
નવાનગર	૪	૨
કચ્છ	૪	૧

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની પરીક્ષામાં, ગુજરાત ખાતે નવાનગરની હાઈસ્કૂલમાંથી સેક્ટે ૭૩, જુનાગઢમાં ૫૮, રાજકોટ ૪૮, બાવનગર ૪૬, નડીયાદ ૪૪, ભરૂચ ૪૦, અમદાવાદ ૨૮, ને સુરતની હાઈસ્કૂલમાંથી સેક્ટે ૨૭, બધા ધોરણની બધી બાબતોમાં પાસ થયા હતા.

મિડલ ક્લાસ સ્કૂલો.

આપણા પ્રાંત ખાતે એ વર્ષની નિયાજોની સંખ્યા તો એની એરહી હતી, પણ બણનારમાં ૫૩૨ નો વધારો હતો.

એ સ્કૂલોના પરિણામ કેવા હતાં તે નીચેના પત્રક ઉપરથી માલમ પડશે.

નામ.	કયુ ધોરણ.	કુલ પાસ	સેક્ટે પાસ.
વલસાડ	૧-લા થી ૫ મું.	૪૨	૬૦
એડા	" "	૧૯	૧૩
ધીરમગામ	" ૪ થું	૩૦	૭૩
કાંપડીસા	" "	૧૧	૪૭
નવસારી	" "	૩૦	૫૮
પારસી પંચાપત સુરત,	" "	૫૦	૧૨

સુરત પ્રાંત સ્કૂલ	"	૩ જુનું	૧૩૧	૧૩
અંકલેશ્વર	"	૫ મું	૨૧	૭૦
અમદાવાદ પ્રાંત નં. ૧	"	૩ જુનું	૭૫	૭૫
" નં. ૨	"	૨ જુનું	૪૫	૪૭
ભાવનગર	"	૨ જુનું	૭૬	૧૨
પાલણપુર	"	૫ મું	૧૫	૧૫
ભરૂચ	"	૩ જુનું	૭૮	૭૨
નડીયાદ	"	"	૫૪	૭૦
રાજકોટ	"	"	૮૩	૧૬
વનનાગઢ	"	"	૪૪	૭૪
નવીનગર	"	"	૩૬	૧૩

શુભસતી નિશાળો (હોકરાની)

આ પ્રાંત ખાતે ૩૮ નિશાળ અને ૧૧૩૫૮ હોકરાનો વધારો આ વર્ષે દીકામાં આવેલો. હક્કવાર આંકડા નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે.

હક્કાનું નામ	નિશાળો	વધારો	નિશાળો	વધારો
સુરત ઉ. વિભાગ	૧૪૨	૧	૮૭૫૫	૯૩૨
સુરત દ. વિભાગ	૧૦૫	૩	૧૮૬૬	૭૨૮
ભરૂચ	૧૬૭	-૬	૧૧૫૬૦	૧૦૨૬
ખેડા	૧૭૧	"	૧૪૫૬૧	૧૭૦૨
અમદાવાદ	૧૫૩	૧	૧૧૪૪૬	૧૩૩૦
પંચમહાલ	૩૮	"	૨૬૭૬	૧૫૦

પરીક્ષાના પરિણામ નીચેના કોડ ઉપરથી જણાશે.

નિશાળનું નામ	કેટલા હોકરા હાજર	કેટલા હોકરા પાસ						કુલ પાસ	કુલ માસ
		૧ જા હોકરામાં	૨ જા હોકરામાં	૩ જા હોકરામાં	૪ જા હોકરામાં	૫ જા હોકરામાં	૬ જા હોકરામાં		
સુ. ઉ. ભા.	૪૮૬૨	૧૦૧૧	૮૨૯	૫૨૮	૩૫૪	૧૦૩	૨૯	૨૮૫૮	૫૮
" દ. ભા.	૩૩૨૪	૮૫૪	૫૩૧	૪૦૦	૨૭૪	૯૦	૫૪	૨૨૦૩	૧૬
ભરૂચ	૫૫૭૭	૧૩૪૮	૮૧૦	૫૧૧	૩૬૦	૧૫૬	૧૪	૩૩૩૨	૫૯
અમદાવાદ	૧૮૨૩	૧૩૨૩	૬૪૧	૫૭૫	૩૫૫	૧૧૧	૮૭	૩૪૪૭	૫૦
ખેડા	૭૭૫૦	૧૫૨૬	૯૭૭	૫૭૪	૪૬૮	૧૬૬	૭૬	૩૮૨૦	૪૯
પંચમહાલ	૧૩૪૫	૨૬૨	૬૪	૪૪	૨૬	૧૩	૧૦	૪૫૨	૩૪
કોંપ વડોદરા	૭૫	૧૨	૩૩	૨	૨	"	"	૧૮	૨૫
કુલ		૨૬૭૮૧	૧૩૪૧	૪૨૪૦	૨૬૩૪	૧૮૭૨	૭૨૫	૩૨૦	૧૬૧૩૭

દાનિ રૂ ૧૫૦૦) ખેતીવાડી વિષય મરાઠી પુસ્તકને રૂ ૫૬૦) મિ. ગુલામ મહમદની હિંદુસ્તાની ભૂગોળ વિદ્યાને રૂ ૫૦૦) મિ. ઓદિકૃત મરાઠીમાં મહાભાષિયાળાને રૂ ૪૦૦) ને દાકતર ફાલતની હિંદુસ્તાની ડીકચનેરીને રૂ ૫૨૭૦. એમાં એકે ગૂજરાતી પુસ્તક દેખાતું નથી.

આખા ઇલાકામાં નીચે મુજબ નોંધાએલી પુસ્તકયાળાઓછે.

પ્રાંતનું નામ	સને ૧૮૭૯-૮૦	સને ૧૮૮૦-૮૧
મધ્યપ્રાંત	૩૦	૩૧
મધ્યાનપ્રાંત	૮	૮
ઉત્તરપ્રાંત	૭૦	૩૧
દક્ષિણપ્રાંત	૧૨	૧૩
સિંધ	૭	૭
કુલ	૮૭	૯૦

પ્રાચીન ગ્રંથ શોધના.

પ્રોફેસર પિથળ ને દાકતર બૂલર સાહેબે દર્શીતામ માળાનો ૧ લો ભાગ પ્રગટ કર્યોછે.

સ્ત્રીકેલવણી.

(સાંધણ પાને ૧૧૨ થી).

જે લોકો સ્ત્રી કેલવણીને નકામી ગણેછે તે વિશે આગળ થોડું લખ્યુંછે, અને બાકીનું હવે લખ્યુંછું—ઉપરનું લખાણ વાંચીને કેટલાક અણસમજી બોલો ઉદશે. આ બધું ડહાપણ તો અમે બાણ્યું, પણ સ્ત્રીને બણાવીને શું કરવું છે? તેને શું કમાવા જવુંછે? તેને શું વેપાર કરવા છે? કે તેને શું નોકરી કરવીછે? એ વગેરે જે બોલેછે, તેઓને હું નમ્રતા સાથે કહ્યું કે બાઈઓ, તમે કેળવણીનો ખરો અર્થજ બણતા નથી. કેળવણીનો વિસ્તીર્ણ અર્થ આરંભમાં લખેલો છે, તે એકાગ્રચિત્તે વાંચો, તેનું મનન કરો, તે ઉપર વિચાર કરો, આગળની સ્ત્રીઓ બણતી કે નહિ, તે ચાલો ઉઘાડીને જુઓ, હાલના સઘળા મુધરેલા દયોમાં સ્ત્રીઓ બણેછે કે નહિ, બણવાથીજ આપણા કરતાં તેમના સ્થિતિ સારી છે કે નહિ, આપણી સ્ત્રીઓ પણ બણે તો તેવો ફાયદો થાય કે નહિ, અને ધુરોપિઅન્નેની પેઠે આપણા દિવસ પણ મુખ્યચેનમાં જાય કે નહિ, તે વગેરે બાબતો ઉપર ખૂબ વિચાર કરો, તો બાઈઓ, તમારી ધારણા તમને કેવળ ખોટી લાગ્યાવિના રહેશે નહિ. જતાં તમે કદાપિ એમ કહેશો

કે ખસ એ બધું જોડું છે, તો તે જાતે હું લાચાર છું, પણ મને દારૂ એ માટે કશા વિના ચાખતું નથી કે હવે જો તમે આંબું બાલશો તો એ અવિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ” જેવું છે એમાં કાંઈ શક નથી. હું તો કહું છું કે પુરુષને કેળવણીની જરૂર છે, તેટલી જ સ્ત્રીને પણ છે. હું નથી કહેતો કે એને કમાવા જવું છે, વેપાર કરવા જવું છે, કે ટુંકામાં નોકરી વગેરે પણ કરવા જવું છે. હું તો કહું છું કે પુરુષોને પણ બહુવું તે ક્ષત નોકરીને માટે નથી, અને આવી જાંધી સમજને લીધે જ નોકરો વધી પડ્યા છે, અને બહુવા ઠેરઠેર આપડે છે ! સ્ત્રીને કે પુરુષને વિદ્યા બહુવાનું સાર્યક એ છે કે એકનો તેનો ઉપયોગ પોતાની આજ અલગત સુધારવામાં તથા પોતાના સંસારોપયોગી કામ કરવામાં અને બીજા પોતાના દેશનું અને માણસ જાતનું બહુ કરવામાં છે. વળી પૈસા પેદા કરવામાં જ કેળવણીને અપ પડે છે એમ નથી, પણ ઘરની ગોઠવણ કરવામાં, ઘરમાં પૈસાનો જોડતો ઉપયોગ કરવામાં, તે પૈસાનો હિસાબ રાખવામાં, પોતાનાં જોડકાં અને કેળવવામાં, અને ટુંકામાં તે જોડકાઓને નીતિ વગેરે ઉપદેશ કરવામાં તથા સંસારમાં સદા પોતાને નીતિથી ચાલવા વગેરેમાં છે. અંણ કેળવાએલી આજના જમાનાની સ્ત્રી એ બધાં કામો સંપૂર્ણ રીતે થવાં એ અશક્ય છે. આ વિશે ઉપર વિસ્તારથી થયામતિ લખ્યું છે, તે ઉપર સારીપેઠે ધ્યાન આપીને વિચાર કરવાથી ખુલાસો થશે.

વળી કોઈ કહેશે કે તમે નીતિ નીતિ કરો છો, પણ બહુવાથી તે ઉલટી અનીતિ વધે છે, છોડીઓ ફાટેલી યઈ જાય છે, થોડું બહુલી તેથી અભિમાની યઈ ઘરનાં બીજા સાસુ વગેરે માણસો સાથે મર્દાદા સાથે વર્તતી નથી, અને તેથી કામદો થવા કરતાં પણ નુકસાન થવાની દેશવત વધારે રહે છે. આ પ્રમાણે જોઈ કહે છે, તેમને પણ કહેવું જોઈએ જોઈએ કે કેળવણીનો અર્થ તને બરાબર સમજતા નથી તે સમજે, ક્ષત બહુવું કે વાંચતાં લખતાં શીખવવું તેનું નામ કેળવણી જ નથી. બહુવાની સાથે શરીરની, નીતિની, બુદ્ધિની અને ધર્મની કેળવણી મળવાની સઘળાને જરૂર છે. એ બધી કેળવણી સારી રીતે મળે તો જ માણસ કેળવાએલું કહેવાય. બાકી બેચાર મોપડી બહુવાથી, કે થોડું વાંચતાં લખતાં, કે નામાં તેનાં આવડવાથી માણસ કદી પણ કેળવાએલું તો ન જ કહેવાય. સ્ત્રી

૧૫૫૧ ખાતે બહુવાની સાથે તેના કરતાં પણ નીતિની કેળવણીની વ-
ચન રજૂ છે. તે વિના કેળવણીજ ન કહેવાય. માણસ જાતને નીતિ
અને ધર્મની કેળવણી અવશ્યે મળવી જોઈએ, અને તેને માટેજ આ-
પણે ઉપર કહી ગયા કે કેળવાએલી માયી તેના જોડે સારાંજ થશે. જે
નીતિની કે ધર્મની કેળવણીમાં ન્યુનતા હોય અથવા તે શૂન્યવત્ હોય, તો
વખતે ઉપર કહેલું હાનિકારક પરિણામ યવાની દેશ્યત છે; એમાં મા-
રાયી ના નહિ કહેવાય, પણ તેથી કાંઈ કેળવણી શબ્દનું માન કે પ્રકાશ
ઓછો થતો નથી. જેમ આંધળો માણસ સઘળે અંધકાર દેખે, પણ તે
જોઈએ, કેમકે તેથી કાંઈ પ્રતાપી મુર્ખનો પ્રકાશ ઓછો થતો નથી; ઝવેરી
સિવાય બીજા લોકો હીરાની પરીક્ષા કરી નહિ જાણે, અથવા તેની કીમત
ઓછી ગણે, પણ તેથી કાંઈ હીરાનું મૂલ ઘટવાનું નથી; તેમ અજ્ઞાન
લોકો સ્ત્રી કેળવણીને નકારી ગણે, પણ તેથી કાંઈ તેનો પ્રકાશ અથવા કી-
મત ઓછો થવાની નથી. તેનો ઉપયોગ કરવામાં ચતુરાઈ જોઈએ, અને
સમાગમ સારો જોઈએ, તો એ વાતની કાંઈ પણ દેશ્યત રહેશે નહિ. આ
ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રી કેળવણી અતિ અગત્યની છે. આ કરતાં
પણ આપણે બીજીરોતે વિચાર કરીશું કે તપાસ કરીશું, તો માનમ પ-
ડશે કે અબણ સ્ત્રીઓથી તો દુરાચરણ વધારે થાય છે, અને એ આ-
જના વખતમાં તો ખુલ્લુંજ છે. માટે બહુવાવાથી કે કેળવણી અપાવવાથી
અનીતિ વધે છે એ કેવળ જોઈએ. બાકી વહાણમાં બેસવાથી વખતે મા-
ણસો કુખી જાય છે, આગગાડીમાં બેસવાથી વખતે કચરાઈ જાય છે,
ઘોડે ચડવાથી વખતે પગ બાગે છે, અને વિદ્યા બહુવાથી કેટલાક જોડાં
ખત કરતાં શીખે છે, માટે શું તેમાંનું કાંઈજ ન કરવું? ના એ જોઈએ,
તેમ બહુવાથી પણ બાગળેગે કોઈ સ્ત્રી નકારી નીકળે, તો તેટલા માટે
શું કેળવણીનું મહેાડુંજ કાઢું કરવું? ના, એ સ્વભાવિક નિયમથી ઉલટું છે,
અને સમજી તથા સારા માણસોએ તો એ ધર્મજ નથી.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

(સાંધણ પાને ૧૧૬ થી). . .

વેરાવળ. શા. મુંદરજી વાલજીને ત્યાં પ્રત્યક્ષ થવાથી મીઠાઈ યેર ૧૦)

વહેચી. મે. પૌલોટીકાલ એન્ટ સા. દફતરદાર આ. બીમજીભાઈ રાસવા
 ખેમણ કેરી વહેચી. શા. જીડા મોતીચંદે છોકરાને નિશાળે ખેસાડી દ્રાક્ષ
 શર પા. વહેચી—ચોરવાડ. રા. માનશંકર પ્રમુદાસ ૩૧) મીઠાઈ ૩૧) આ.
 શિમટ્ટને દુપટો. ધામચેજ વહીવટદાર છબીજલાલ મોતીરામ ૩૦-૪-૬
 મીઠાઈ. સુત્રાપાડાના મેજીજેટ સાહેબ ૦-૪ ૬ મીઠાઈ—આદરી. ખુદા-
 વંદ નવાખ સાહેબ તર્ફથી પેરાવર મેજીજેટ પ્રતાપરાયભાઈ વસંતરાયે
 શાકરે શરે ૧ તથા રસેટ ૧ કબ્બેડા વીજીની ઓપડીયો છોકરાઓને તથા
 ૧ લાખિરીમાં—પોરબંદર. મુંબાઈના શેઠ વસનજી મનજી ૩૩૦) છોકરા
 ઓને ફેટા, રમાલ, ટોપીયો, ઓપડીયો, તથા મીઠાઈ—પોરબંદર કન્યા-
 શાળા. મુંબાઈના શેઠ વસનજી મનજીએ ૩૧૦) આટલાં, ટોપી, ઓપડીયો
 તથા મીઠાઈ. તથા પોરબંદર શેહેર મેજીજેટ રા. રણછોડરાય રેવાશંકર
 ૦-૧-૦ છોકરાઓને—પોરબંદર. જુલિવર્ધક મુંબાઈના શેઠ વસનજી મન-
 જી ૩૨૫) રમાલ, ટોપી, ફેટા, ઓપડીઓ, મીઠાઈ. તથા લાખિરીમાં
 ૩૫૦) બેટ કરી. તથા શેઠ પરશોતમ વલભદાસ ૩૨) પતાસાં—કુંડોરણા.
 સડકના ઓવરસાયર હેમચંદ ધારસી ૩૫) સાકરે ગામના મહાજન તર્ફ-
 થી ૩૦૧ સાકરે ગામના ખેડુત તર્ફથી. ૩૦૧ સાકર—જેતપોર. દરબાર
 સાહેબ તર્ફથી ૩૧૩-૦-૯ ઓપડીયો ૩૫-૧૪-૬ મીઠાઈ અને પાઠશાળામાં
 ૩૧) બ્રાહ્મણને દક્ષિણા અને કન્યાશાળામાં ૩૩) આટલીયોને છીંટના
 રેગ્ત. તથા મીઠાઈ—વડીયા. મે. વહીવટદાર સાહેબ ૩૩-૨-૦ ઇનામ
 વહેચ્યું—ખોલખા. મે. ફોજદાર તર્ફથી. ૩૧) જમડુખ. મે. ન્યાયાધીશ
 સાહેબ ૩૧) મીઠાઈ—જીથળ. ઠકર. હીરા વીરા ૩૦૧ મીઠાઈ—અકાળા.
 દફતરી પાનાચંદ નેણશી તથા આલેક રાઠોડે ૩૩૧ ઓપડીયો તથા મીઠા-
 ઈ—વસવડ. દરબારો, મેખરો, માજન વગેરે તર્ફથી ૩૫૧૧ ઓપડીયોને
 મીઠાઈ—દેવગામ. ગામના લોકો તર્ફથી ૩૦-૩-૬ શેડુમાર. ફોજદાર રા-
 ધવજી પેલાભાઈ ૩૦૧૧ મીઠાઈ. લુણી ફોજદાર અંબારામ બગવાનજી
 ૩૦૧૧ અત્રી લવજી વસનજી ૦-૫-૦ મીઠાઈ. મેખર દેવશી ખીમા.
 ૦-૬-૦ મીઠાઈ—ઉના. ખુદાવંદ નવાખ સાહેબ ૩૨-૮-૯ મીઠાઈ. શા.
 દેવજીચંદ દેવજી ૩૩૫) ઓપડીયો. ખુદાવંદ નવાખ સાહેબે ૩૮૧૧ છોડી-
 યોને ઘાટડીયો આપી—દેલવાણ. કડીયા ઝીણા પેલા ૩૫) છોકરાઓને.

૧) મહેતાજીને. ખુદાવંદ નવામ સાહેબ તર્ફથી ૩૩) છોકરાઓને કડીયા
 ળીણા પેલાએ ૩૨-૫-૦ કન્યાશાળામાં. ખુ. નવામ સાહેબે ૩૪-૧૪-૦
 કન્યાશાળામાં—શીમર. ખુ. નવામ સાહેબે ૩૧-૬-૭ ગદડા. ખુ. નવામ
 સાહેબે ૩૧-૫-૦ મીડાઈ—નાગેશરી. વકીલ રામજી મોઘવજી ૦-૬-૭ સા-
 કર—ડેડાણુ. મૂલ કમિટિ તર્ફથી ૩૧) બારપટોળી. પાનાચંદ ગુજરી ૩૧
 શાકર—બાકુશાખાદ. શેક બવાન ઠાકરસી ૩૧-૧-૦ પેંડા થા નરોત્તમ
 નેરાજે ૩૧) શાકર. રા. મા. મામલતદાર સાહેબે ૩૧૭) મોપડીયો. વારા
 કબા પુત. ૩૦-૪-૧ મે માધવજી પેલારામ ૦-૧૦-૦ શાકર; રા. સા.
 મામલતદાર સાહેબે કન્યાશાળામાં ૩૧૧) મોપડીયો વહેસી- બાંટવા. મે.
 દરબાર સાહેબ તર્ફથી ૩૧૭-૬-૩ મોપડીયો ૩૪ ૧૨-૬ મીડાઈ—ભાણુ-
 વદર. મંગ. બદવજી નાગજી. ૩૧) મીડાઈ—મૂલ કમિટિ તર્ફથી
 ૩૫-૩-૦ ગેટ મેનેજર તર્ફથી ૩૧૮-૦-૧ બગસરા. બાગદારો તર્ફથી
 ૩૧૯) મોપડીયો. ૩૨) મીડાઈ. ૩૧૦) મહેતાજીને પાઘડીના ૩૨) પે આ.
 ઘોતીયું. ૩૧) બી. આ. ૩૧) ત્રીજા આસીરઠને. કુળ ૩૩૬) મે. બ-
 વાનીદાસ નેતુમલ ૩૩) મીડાઈ—ચુડા. તલાટી લદમીચંદ દેવજી ૩૧
 પતાસાં. રા. ગોવિંદજી રેવાચંકરે ૩૧) કુંકાવાવ. ગામલેકો તર્ફથી ૩૧)
 શાકર બીજાબા બાગદાર એ. વાળા. આજા ૩૧૧) તેમાં ૩૧૦) છોકરા-
 ઓને રમાલ ૩૧) મહેતાજીને—વાવણીયા. વડીયાના વહીવટદાર કેસવ-
 લાલ તથા આ. થાણુદાર હમનલાલ તર્ફથી ૩૧) મીડાઈ—બરવાળા.
 નેતપેર બાગદાર વાળા દેશ. રૂઆ રમાલ તથા મીડાઈ. બાબરાના વ-
 ઠીલ રા. નરસીહી-પોપટ ૩૧-૧-૦ મોપડીયો—બગસર. નેટીવ ડાક્ટર
 ગોવિંદજી રેવાચંકર ૩૧) ઉનાળાનાં છોકરાને પીવા પાણી બરાબરું.

દોલતરામ મણિરામ.

સ. ડ. એ. ઈ. પ્રાં. સોરઠ.

કચ્છપ્રાંત. નં. ૪૭૬.—૨૬-૮-૮૧

છોકરા કન્યાશાળા. નૈન ધર્માગાર્ય અમળ ગરજના શ્રી. પુત્ર્ય
 બટારક વિવેક માગર મુરીએ ૩૧૩—૧૨—૦ મોપડીયો, ૩૧) મી-
 ઠાઈ, ૩૨-૨-૦ મહેતાજીને પાઘડીના તા. ૧૬-૧૨-૮૦ને રોજ નાગેશના
 મહેશી નારણજી જવનાણીએ ૩૧૧ ૧૦-૪ રોકડા આપ્યા કન્યાઓને.

૩૨-૧૦-૦ પતાસાં ૩૦-૧૦-૦ મહેતાજીને ૩૦-૪-૦ નેરને. તા.
 ૨૧-૧૨-૮૦ ને રોજ હકર લાલજી મેગજી તરફથી છોટની ઓળીઓ ત-
 મામ કન્યાઓને તથા ૩૧) મહેતાજીને હકર શીવજી પ્રાગજીએ તથા
 ૧) વેલજી આણંદજીએ ૩૧ પેડા. તથા મહેતાજી ચુગ્ગુજી લાલજીએ ૩૦
 પતાસાં તથા વોહારા આદમજી નુરબાદ તરફથી સર્વે કન્યાઓને પેનસીલો
 તથા સાંધા આપ્યા. તા. ૫-૨ ૮૧ ને રોજ વઢવાણ તામે ગામ ઝમરના
 ઝાલા દોલતસિંગજીએ ૩૧૧ પતાસાં તથા ૩૧) મહેતાજીને તા. ૬-૧-૮૨
 ને રોજ જામૈની દ. ગૂ. નિ. મે. કૃષ્ણજી પુરવોતને ૩૦૧ પતાસાં તથા
 ૩૦૧ મહેતાજીને તા. ૨૬-૨-૮૧ ને રોજ સોની ગોપાળજી ખીમજી તથા
 નેખત્રાણાના સોની ઉકરડા આણંદજી તથા તેરાના સોની ઇશ્વર ધર્મશી
 મળી ૩૧૧ પતાસાં તથા ૩૫) મહેતાજીને તા. ૧૫-૪-૮૧ રોજ હકર
 દામંજી દેવકરજી ૩૦૧ પતાસાં તા. ૧૬-૪ ૮૧ ને રોજ કોડારાના બડેલ
 વેરસજી ૩૧) પતાસાં તા. ૨૭-૫-૮૧ ને રોજ મિરા અદાલતના કા-
 રકુન રા. ફુલબરામે ૩૦૧ પતાસાં બડેલ મેરજીએ પોતાની કુચ્છરીને
 નિશાળે ભસાડી ૩૨૧ મીઠાઈ ૩૨૧ મહેતાજીને એજ કારણથી બડેલ
 વલ્લેરાજજીએ ૩૨૧ મીઠાઈ તથા ૩૨૧ મહેતાજીને આપી—શિકારપુર.
 તા. ૧૧ ૧૨-૮૦ ને રોજ રા. રા. શેઠ ઇન્નિઅર સાહેબ જગન્નાથ
 સદાશિવ તથા હાથીરામ ત્રીકમજી સુપરવાઈઝરે નિશાળને પાપો નાખતી
 વખતે ૩૧૧ સાકર વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૦૧ ઓપડીયો ભુજ ઓ. હા.
 મુકુન્દ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજ ધિરાજ મિરજ મહારાઓ શ્રી.
 એંગારજી બહાદુર તરફથી ૩૩૨૧ ઓપડીયો આ વખતે ભૂજનગરની ત-
 મામ નિશાળોના છોકરાઓને ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતું તથા ૩૫૧
 મીઠાઈ—ભૂજ ઓ. વ. મુકુન્દ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજ ધિરાજ
 મિરજ મહારાઓશ્રીજી એંગારજી બહાદુરે ૩૧૧ ઓપડીયો તથા ૩૬)
 મીઠાઈ છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજ ધિરાજ મિરજ મહારા-
 ઓશ્રીજી એંગારજી બહાદુર તરફથી—ભુજ નંબર ૧ લો. ૩૩૬૧૧ ઓપ-
 ડીઓ ૩૧-૧૦-૦ મીઠાઈ. ભુજ નંબર બીજામાં ૩૨૧-૧૪-૦ ઓપડી-
 ઓ ૩૧૬-૧૦-૦ મીઠાઈ—ભુજની કન્યાશાળામાં. પાસ થયેલી છોકરી
 ઓને ૩૪-૨-૧૦ ઓપડી, મુંડી વિગેરે ભુગડાં ૩૧૬-૧-૩ ઓપડીઓ

૩૩ ૧૧-૦ મીઠાઈ - જુલ નાદદ મુદતમાં. ૩૧૧ ની મોપડીઓ ૩૩)
 મીઠાઈ - જુલ મોદેનેન મુદતમાં. ૩૩૦ ૧૪-૦ મોપડીઓના તથા ૩
 ની ૬-૧-૦ મીઠાઈ - જુલ માયાની પોશાળ. આ વખતે બાઈ અને ચાર-
 હોના ઘોડરાઓ પોશાળમાં બહેલે તેમને ૩૧૨) ઉપરથી પુરતો. તથા
 ૩૬) મીઠાઈ તથા મ. પા. એ. સા. બહાદુરે એક ચારણના ઘોડરાને
 ૩૫) ડગલે - માનકુવા, વાંદીક પરીક્ષા વખતે જડેલ કરગતજી તથા
 બાતો મળીને ૩૧૧ ફરે મેરારજી ધના ૩૧૧ પટેલ દેવજી તથા ૩૬-
 એ ૩૧૧ મેદી ઓડીયાલ વેવજી ૩૧૧ મી. ગદાલચંદ મેવજી ૩૧૧ મી.
 નેરામ હીરાચંદ ૩૧૧ સા. મેવજી ધવજી ૩૧૧ મી. પારજી મેવજી ૩૧
 મી. હંમરાજ ગોવિંદજી ૩૧૧ ગાંધી પ્રેમાભાઈ મેરારજી ૩૧૧ મી. કાલાજીજી
 મેવજીજી ૩૧૧ મી. દેવકરજી પીતાંબર ૩૧૧ સોની ગુજીજી વાવજી ૩૧૧ ગાંધી
 માધુમી વાવજી ૩૧૧ ગા. દેવજીજી પૂન ૩૧૧ તા. ૨૩-૨-૮૧ ને સોલ મુદતના
 ઈક પુરકાતમ જાધાબાઈ તથા ગાંધી તત્કાલી આપાએ મળી ૩૨) મીઠાઈ
 નારાયણમર, મા. નેદાબાઈ દરજીએ પોતાના ઘોડરાને નિગાળમાં નેસાડી ૩૧)
 મીઠાઈ, ૩૧) મહેતાજીને ગા. અમજી દેવરાને પોતાના ઘોડરાને નિગાળે
 નેસાડી ૩૧૧ મીઠાઈ પટેલ ૩૧૧ મહેતાજીને જુલડીકીક કોલ્તાર અ-
 મુતલાલ નારજીજીએ ૩૧૧ મીઠાઈ જડેલ વતેરાજ તર્ફથી ૩૧૧ મીઠાઈ
 ફરે પુરકાતમ મંદરજીને તાં પુત જામયાથી ૩૧૧ મીઠાઈ ૩૧) મહેતાજીને
 પાપડીના એલ ચારણ મારે ફરે વતલજી પ્રાગજીએ ૩૨) મીઠાઈ ૩૨૧
 મહેતાજીને મમલ કરીમમદ જલમહમદ પોતાના ઘોડરાને નિગાળે
 નેસાડી ૩૧૧ મીઠાઈ ૩૧) મહેતાજીને જુલદારદીગ મોની દીરજી ગામજી
 એ ૩૧) મીઠાઈ ૩૧૧ મીઠાઈ મહેતાજીને ખનીયા તલ્લીયાલે રા. રામ-
 મંદરે પટેલ વર્ગના ઘોડરાઓને ૩૧૧ મીઠાઈ ખેલડીના જલ્લીદાર
 તથા જલ્લીદારજીના કારબારીએ ૩૧) મીઠાઈ ૩૨૧૧ મોપડીને તથા
 જલ્લીદાર તર્ફથી ૩૨) મીઠાઈ જલ્લીદારજી ૩૧) રામજીને નારજીમી
 માપતાં રાંના એલંદ જાવજી વાવજીને વગલી તર્ફથી માવ આપવામાં
 આજુ તે વખતે જલ્લીદાર માધુસાર રા. મેરારજી, કોલ્તાર રા. માધવજી
 તથા રા. જાવજી વાવજી એલંદ, અને માવન મમાદ, કાલે રજુ ને વ-
 ખતે મુદતના મે ૩૧૧ જામજી ઘોડરાને પોતાની મહેતાજીને નિગાળે પતા

લાભવિશે ભાવણ કર્યું. બાદ ૩૨૧૧ પુત્રકો ૩૬૧ મીઠાઈ ૩૨૧૧ મહેતા-
જીને પાઘડીના આપ્યા. સેલુ ધોતીયાં તથા તાંબોર આપ્યો. તા. ૨-૪-૮૧
ને રોજ કચ્છના મ. રેવીન્દ્રકમિશનર સાહેબ પહેલા તથા બીજા વર્ગના
જોકરાઓની પરીક્ષા લીધી તે વખતે નારણસરની જગીરના એજન્ટ રા.
લાલજી નાયજી તર્ફથી ૩૧૪) મીઠાઈ વહેંચી-શુંથરી. તા. ૨૬-૧૨ ૮૦ ને
રોજ રા. આલડાસા અદાલતના ન્યાયાધીશ પ્રભાશંકર માધવજીએ પરીક્ષા
લીધી તે વખતે જડેજા ભાયાતો સમગ્ર તર્ફથી ૩૧) શા. ભવાનજી દામજી
૩૦૧ શા. મુળજી મોનથી ૩૦૧ શા. ટોકરેશી કુતેચંદ ૩૧૧ શા. જુથલહાજી જા
કર ૩૧) હકર ખટાઉ મેઘજી ૩૦૧ હજી મુળજી ૩૦૧ હરજી આશુએ ૩૦
કુલ ૩૫૧ તેમાંથી ૩૧) મહેતાજીને બાકીના ૩૪૧ મીઠાઈ છેલી વાર્ષિક પરીક્ષા
વખતે ૩૫૧ મીઠાઈ તથા ૩૦૧૧ ચોપડીયો—અંગર. હકર વલભદાસને
ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૨૧ પતાસાં વહેંચ્યાં તથા હકર વીક્રમદાસ જી
વણદાસે તેજ દારણે ૩૩) મીઠાઈ વહેંચી. છેલી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
મહારાજાધિરાજ મિરજી મહારાણાઓશ્રી ઝોંગારજી બહાદુરે ૨૪૧૧ ની
ચોપડીયો પાસ થયેલા જોકરાઓને તથા ૩૨) મીઠાઈ વહેંચી. મહેતાજી
દયાશંકર શ્યામજીને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૦૧ મીઠાઈ ગોવર્ધન મ-
દાધિપતિ શ્રીમંત શંકરાચાર્ય તર્ફથી ૩૩) મીઠાઈ—રાપર. મહારાજાધિરાજ
મિરજી મહારાણાઓશ્રીજી ઝોંગારજી બહાદુરના શિક્ષક રા. રા. છોટાલાલ
સેવકરામ તર્ફથી ૩૧૧ મીઠાઈ તા. ૨૩-૨-૮૧ ને રોજ ન્યાયાધીશ રા.
લઘુભાઈ માધવજીએ ૩૧૧ ચોત્રોડના કારભારી રા. માધવજી વેલજી
૩૧૧ રા. ફેજદાર ૩૦૧૧ રૂઘનાથજી જગદીશ ૩૦૧ ૩૧) રા. કેશવલાલ
પીતામ્બરે પ્રાણશંકર પૂર્ણદાસ ૩૦૧ રતનજી કચ્છરા ૩૦૧ રા. કાળીદાસ
ભાવજી ૩૦૧ શા. જવલ દામજી ૩૦૧ છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
મહારાજાધિરાજ મિરજી મહારાણાઓશ્રીજી ઝોંગારજી બહાદુર તર્ફથી ૩૧૦)
દશ ની ચોપડીયો તથા મહાજન તર્ફથી ૩૬) મીઠાઈ તા. ૨૩-૫-૮૧ ને
રોજ ડાકટર જનતઅલી ખ્યારમહમદને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૧૧
મીઠાઈ—અંગર કુંવાશાળા. હકર. વચનજી નારણજીએ પોતાને ઘેર
પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૨૧ મીઠાઈ. ૩૦૧ મહેતાજીને મ. રાવબહાદુર
નેદશંકર તુળજીશંકરે કચ્છપ્રાંત દિવાન સાહેબ પધાર્યા તે વખતે મહાજન

ફિયો રૂ૨૧૧ પતાસાં ઠકર. હરોદાસ ધર્મશીની ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી
 ૨) પતાસાં તેજ કારણી નંદલાણા શામજી મકનજીએ રૂ૧૧ પતાસાં
 હૈ.યાં ત. ૩૨ મહેતાજીને પાઘડીના તા. ૧-૨-૮૧ ને રોજ ઠકર.
 વીકમજી જીવણદાસને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૩૧ પતાસાં ઠકર. પ્રે-
 મજી શીખજી. કન્યાઓની પરિક્ષા લઈ રૂ૨૧૧ ઓપડીયો તથા અચંગે.
 રૂ૨૨૨ ૩૦ પેનશીસો વહચો તથા નારણ કન્યા તરફથી રૂ૨૨૧ છોટ તમામ
 કન્યાઓને તથા રૂ૨) મહેતાજીને આપ્યા. અંતરેનિ ૬. ગુ. નિ. મે.
 દયાચંદર ગ્યામજીને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૦૧ પતાસાં વહેંચ્યાં.
 છેલ્લી વર્ષીક પરિક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજો મિરજાં મહારાજોશીજી
 ઝે. નરજી બહાદુર તરફથી રૂ. ૧૧૧ ઓપડીયો રૂ૨૧૧ મીઠાઈ, મહેતાજી સુંદ-
 રજી જીહાબાઈની માનુશી કાશીની યાત્રા કરી આલ્યાં તેની ખુશાલીમાં
 રૂ૧) મીઠાઈ—અંતીયા. તા. ૧૮-૧-૮૧ ને રોજ લેશિ ખટાઉ નધુને
 ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૧) મીઠાઈ તથા વીંટી ૧ સોનાની કિમત રૂ૩૦
 મહેતાજીને આપી. તા. ૫-૧-૮૧ ને રોજ નખવાણાના રા. મગનલાલ
 નરશંકરને રૂ૧) મીઠાઈ વહેંચી છેલ્લી વર્ષીક પરિક્ષા વખતે રૂ૬૦ ઓપડીયો
 વહેંચી તથા ધીણાધરના પીરના ભંડારી હરીનાથજી તરફથી રૂ૧૧ શા. એતશી
 જીવત રૂ૦ શા. પાનાચંદ કન્યાજીજી રૂ૦૧ શા. મૂળજી રણજી રૂ૦૧૧ શા.
 એતજી પ્રાગજી રૂ૦૧ ઠકર વેતજી મુળજી રૂ૦-૫-૦ લેશી સુંદરજી રૂ૦૧.
 (અષ્ટ૩.)

જાહેર ખબર.

પંચમહાલ ગોષ્ઠે સરકારી નોકરીના સર્વિફિકેટની કમિટી આગળ
 ૧૮૮૧ ના સપ્ટેમ્બરમાં ડાહ્યાભાઈ નંદલાલ આલ્યો હતો તેનું નામ મહે-
 જાન ડીરિક્ટરે આવૂ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સોલેજના હુકમથી પાસ થયે-
 લા ઉચ્ચશિક્ષાની ટીપમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવ્યું અને ફરીથી સર-
 કારી નોકરીના સર્વિફિકેટની પરીક્ષામાં આવવાની એને મનાઈ પડે છે.

ગુ. અમદાવાદ

(ઇંગ્રેજ સદી) ઈ. જાઈફસ,

૧૪ મી. મે. ૧૮૮૨

એન્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર. ઉ. પ્રાંત.

ગુજરાત શાઝપત્ર.

પુસ્તક ૨૧ મું.

જુલાઈ, સન ૧૮૮૨.

અંક ૭ મો.

જનરલ ગારિબાલ્ડીનું મરણ.

ઝોગણીસમી સરીનો ખરો વીરપુરુષ, નિર્ભય સ્વદેશાભિમાનની મૂર્ચા, આખી દુનિયામાં પોતાના મુકૂમોથી સર્વને સાનંતાશ્વર્થથી પ્રિય થઈ પડેલો, અને જેની ઉત્ખણ કીર્તિ માણસ જાતની રમૂતિમાં ઊપકાર થાયે “વાવ-અંદ્ર દિવારો” રહેવાની છે, એવા જ. હતાસી દેશનો રત્નપુત્ર જનરલ ગારિબાલ્ડી તે ગયા માસમાં પાકો ઉમરે પોતાનું ધારેલું સઘળું કૃણીભૂત ધર્મે-લું જોઈ સંતોષથી દેવલોક થયો છે. એ જાણ્યો તારે એનો સ્વદેશ—દુનિયા-માં એક સને ચર્ચાપરી પ્રકાશિતો હતાસી—પરદેશી આસ્થિયનોની હુંસરી નીચે ઘણાં વર્ષથી રાખાએલો ને ઘણાં ઘણાં દુઃખે રીખાતો કેવળ નિરાશાની અવસ્થામાં હતો. હતાસીમાં અનેક નાનાં નાનાં કુસંપી તે જિરોધી રાજ્યો હોવાથી તે નિર્નાશ ને પરદેશી સત્તા આગળ થર થર પૂજતો હતો. સૈંકડો વર્ષથી દેશાભિમાની પુરુષો હતાસીને પોતાનું પૂર્વ સ્મરણ કરાવવાને મથતા હતા; પણ તેનું એમ્થ યજ્ઞ શમ્યું નહોતું; ને દેશાહિતા સપના ઉદ્યોગો નિષ્ફળ ગયા હતા. “મૂઠાં તે ફરીથી જીવે નહિ.” એમ ધણાએ ઇતિહાસમાં સિદ્ધાંત ઠેરવી બસાડ્યો હતો. પણ ગારિબાલ્ડીએ એ સિદ્ધાંત ખોટો પાડ્યો, અને જગતને જણાવ્યું કે કોઈ દેશનું પુનર્નિવન તેના પુત્રોની શુદ્ધભાવના, દેશભક્તિ, ને ઉત્સાહી ઉદ્યોગની ઉપરજ આધાર રાખે છે. હાલ હતાસી રમ સ્વતંત્ર થયો છે, સોંકોની સ્થિતિ વાલુવેગે દિનપરદિન સુધરતી જાય છે, અને યુરોપના રાજ મામલામાં તે પહેલા વર્ગના રાજ્યોની પેઠે પોતે પણ હવે ભાગ લેઈ શકે છે. આ સઘળો ફેરફાર જોત જોતામાં થઈ ગયો છે. આ શુભ પરિણામ આણવામાં ધણાની મહેનત હતી, પણ દેશ ભક્તિના વિચારે ફેલાવવામાં પંડિત મેઝિની અને તેનો અમલ કરી બતાવનારામાં જનરલ ગારિબાલ્ડી એ મે નામ સૌથી આગળ પડતાં છે, અને તે હવેના ઇતિહાસમાં ‘સ્વદેશતાતા’ એવા અનુપમ ઉપનામથી ઓળખાશે.

આ વીર પુરુષ ઈ. સ. ૧૮૦૭ માં હતાકીના નૈસ નામ નગરમાં જન્મ્યો હતો. એનાં મામાપ બહુ ગરીબ હતાં. એ ખારવા અને માછીઓ બિજો ઉછર્યો, અને તે કામમાં બાળપણથીજ પોતાના ધીરવીરપણાને માટે પંકાવવા લાગ્યો, પણ એનું વળણ કુદવિદ્યા તરફ વધારે હતું, અને પરદેશી રાજમાં તે શીખવાની જોડએ તેટલી સગવડો હતી નહીં, તોપણ એનાથી બન્યું તેટલું તે બાગતનું જ્ઞાન મેળવ્યું. જન્મ્યો ત્યાંથીજ એના મનમાં સ્વતંત્ર કરવાના ખ્યાલ રાત દહાડો ઉઠ્યા કરતા હતા. મિત્રિનીની દયાબિમાંની મશ્ત કક્ષસે જે જે જીવાન હતાકીઓનોના મન વિવહળ કરી નાખ્યાં હતાં, તેમાં ગારિબાલ્ડો એ સુખ્ય હતો.

આ સમયે તે પંડિતને દશ ઓડી ફ્રાન્સમાં જઈ રહેલાની જરૂર પડી હતી, પણ ત્યાં રહ્યો રહ્યો એ રાત દિવસ પોતાની જન્મભૂમિ સ્વતંત્ર થાય તે બાબતનાજ લખાણો ઉપરાંત માપરી કર્યો કરતો હતો. જીવાન ગારિબાલ્ડો દેશોબિતાના વિષયમાં એવા તક્ષિત થઈ ગયો કે પોતે મિત્રિનીને મળવા પારિસ સુધી ગયો, તેના પાસે રહ્યો, અને તે વખતથી એણે પોતાની બાપી જીંદગી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ગંભીરતાથી દેશાર્પણ કરી. પરદેશી સત્તાને ઉચ્છાતી પાડવાને કાન્તે જે જે ખાનગી મંડળીયો હતાકીમાં ઉભી થઈ હતી તેમાં એ સામેલ થયો હતો, અને હવે પછી એ અર્થે જે જે કાવત્રાં કે બંડ-કિસાદો થયાં તે સઘળામાં એ આગેવાન હતો. સને ૧૮૩૪ માં હતાકીઓનું જે બંડ નિષ્ફળ ગયું તેમાં એ પકડાયો, અને કાંસીનો હુકમ થયો પણ એટલામાં કાંઈ લાગ મળવાથી નાસ્તીને ટ્યુનિસ જતો રહ્યો. ત્યાંના હાકેમ પાસે એને આપવા જોઈ કાંઈ બારે લશ્કરી કામ હતું નહિ. આ સમયે ફ્રાન્સિયુ અમેરિકામાં રિઓગ્રેનેડાના પ્રબલસત્તાક રાજની ઉપર બ્રાઝિલ દૂતી પકડ્યું હતું. મનુષ્ય માત્રની સ્વતંત્રતાનો ઉત્સાહ ધરાવનાર જે ગારિબાલ્ડો તે આ સાંબળી પુર્ત તે પ્રબલ સત્તાક રાજની વાહારે ધામ્યો. એણે ત્યાં પ્રથમદરે આહ ને પાછળથી જમીન ઉપર ઘણી લડાઈઓ ચલાવી. આ વેળા એનું લશ્કર એને એવું વશ રહેતું કે તે જોઈ બધા છક થઈ જતા, અને જ્યાં આવું એકતંત્રી લશ્કરે ત્યાં તે બારે પરાક્રમો કરી બધાને ચાકાવે એમાં શું આશ્ચર્ય? આ સમયે ગારિબાલ્ડોની પત્નિને એવાં પરાક્રમો કર્યા કે ત્યાંના રાજ્યે પોતાનું દશીલશ્કર હોય તો પણ રણને મોખરે માનદર્શક જમાણું રથાત તે આ પત્નિણનેજ આપવું

એવો હુકમ કર્યો હતો. આ લડાઈમાં એક વખત તે શત્રુને હાથ પકડાયો હતો, ને મહા મહા ડુપ્પ વેડવું પડ્યું હતું. કેટલીક સરતોએ ત્યાંથી એ છૂટ્યો કે વૃત્ત પાછો આવી એ લડાઈમાં જ તેણે ધૂમવા માંડ્યું. આ વેળા એની સ્ત્રી એનોટા એનો નોડ અમેરિકામાં હતી, અને તેની રીતબાત આ સને એક રજપૂતાણીને શાબા આપે એવી હતી. તે એના વીર પ્રયત્નોને ઉત્તેજન આપતી એટલું જ નહિ, પણ એના લશ્કરી કામમાં ઘણી ઘણી મદદ કરતી.

૧૮૪૮ માં પોતાના સ્વદેશમાં લડાઈ બંધવાથી તે ત્યાં પોતાના કેટલાક સિપાઈઓને લઈ દોડ્યો આબ્યો અને દક્ષિણ ટેરોરમાં આશ્રિયનોની સાથે લડવામાં એની ટુકડી સૌથી મોખરે દેખાઈ. રોમતો એને વડેજ ટકી રહ્યું. પેલેશ્ચિટાની લડાઈમાં નીચોપાલિટન લશ્કર એના કરતાં બહુજ મોટું હતું, તોપણ એણે તેને મારીને એવાન મેવાન કરી નાંખ્યું. થોડા દહાડા પછી વેલે-ટ્રીનું યુદ્ધ થયું તેમાં એ ચખ્ખત ધવાયો પણ બારે ફતેહ મેળવી. છેવટે ફ્રેન્ચ લશ્કરનો સામા પણ એક મહોના સુધી ટકાવો કરી શકાયો તે એની જ હિંમતને ચતુરાઈને લીધે. લડાઈની મસક્ત કરવા બેળાયલા ત્યારે એણે તો પહોંચ કરીને ધૂમવાની સલાહ આપી, અને ત્યારે તે મંજુર રહી નહિ ત્યારે એ પોતાના અંગી સિપાઈઓને લઈ શત્રુઓની ઠડમાંથી જીવામદીની સાથે સેનમેરિનો તરફ ચાલ્યો ગયો. ત્યાં જઈ એણે પોતાના સિપાઈઓને રજા આપી, અને તેજ વેળા એની સ્ત્રી જે આવી ગિર્દીના સમયમાં પણ તેની સાથે જ હતી તે મરણ પામી. પણ આ ધારવીરે પોતાની હિંમત છોડી નહિ, અને તજવીજથી જીનોઆ તરફ નાસી ગયો. ત્યાં પણ એને સલામતી જેવું લાગ્યું નહિ ત્યારે એ અમેરિકાના સ્વતંત્ર સંસ્થાનમાં જઈ વસ્યો, અને હવે નિમિત્તે મીણબત્તીને સાચુ બતાવવાનો ધંધો ચલાવવા લાગ્યો. મહાપુરુષો કોઈ પણ આપત્તિથી ન ડરતાં ધીર પણ સત્યને માર્ગે એ પડક આ પ્રમાણે જ ચાલ્યા જાય છે.

૧૮૫૪ માં તે પોતાના પ્યારા સ્વદેશમાં પાછો આવી શક્યો. અહિંયા આવી સાર્ડિનિયાના કિનારા પાસે કાપ્રેરા ગામમાં પોતાના પુત્રોને લઈ રહ્યો, અને એની કરીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવ્યો. એની ખરી મનોવૃત્તિ દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવાના મનસુઆમાં જ રોકાયેલી હતી. આ સને ઈતાલીમાં ગામે ગામે રાજપ્રકરણી છૂપી મંડળીઓ મળતી, મસક્ત કરતી, યુક્તિઓ શોધતી,

સાધનો મળવતી, અને ટુંકામાં ખુદા બંડનો તૈયારીઓ ખૂણામાંથી આ દે-
શની રૈયતે ઓતર્ફ કરવા માંડી હતી. એ સઘળી મંડળીઓનું કેન્દ્ર અને આ-
શા ગેરિબાલ્ડી હતો. ૧૮૫૯ માં ઇતાલીના ધણ ભાગમાં એત મુજબ આ-
શ્ચિયનોની સામા બંડો ઉઠ્યાં. તેમાં જે ફતેહ યદ્ય તેનો ઘણો જથ્થો ગારિબા-
લ્ડીને છે. એણે રાજની પરવાનગી લઈ ૧૭૦૦૦ માણસ બેઠું કર્યું હતું તે
આલ્પાઇન આર્મીએ એ નામથી આખી ટુનિયામાં નામીયું યદ્ય પડ્યું છે. થોડા
વખતમાં જે જે ઘણા પ્રાકૃતિક આ લશ્કરે કર્યો તે કહેવાયી શકે એમ નથી.
એ લશ્કરની સાથે ગારિબાલ્ડી બાણે સર્વવ્યાપક હોય તેમ આજે આ
પ્રગણામાં તો કાલે પેલા, ને પરમ દહાડે તો પાછો ધ્યાનો ધ્યાં, એ રીતે એ-
સે એમરે ધૂમવા લાગે કે આશ્ચિયન સરકારનાં સાંધા નરમ થઈ ગયાં,
તેના પગ ભાગી ગયા, ને ઉપરા ઉપરી તેના હાથમાંથી મુખ્ય જવા લાગ્યા.
પાંચ સાત લડાઈઓમાં એણે એવા હાથ બતાવ્યો કે એતો અજીતજ છે એમ
ભાનુ મોટી મોટી સેનાઓ એની આગળથી નાસવાજ લાગી. ઇતાલીના કેટ-
લાક મુલકો આ લડાઈઓથી સ્વતંત્રતાને પામ્યા, ને પરદેશીનું કાસળ નીકળી
ગયું. એવટે સંધિ યદ્ય ત્યારે જે જે પ્રાંતો આ મુજબ આશ્ચિયનોથી છૂટ્યા
તેને સાર્ડિનિયાના રાજા વિ ઈસ્ટમાન્યુઅલની રાજાં નીચે જવાની બલામણ
કરી ગારિબાલ્ડી હાથીઆરે જોડી પાછો એનીના કામમાં લાગ્યો.

આ સમયે સાર્ડિનીઆનો રાજા મહા પાત્રો, સુધરેલો, ન્યાયી, પ્રજાને
છૂટ આપનારો, અને જાતે એક દેશાભિમાની પુરુષ હતો. તેથી જે જે દે-
શમકતો ઇતાલીનું ઐશ્ય કરવાને મથતા હતા તેનો અભિપ્રાય એજ હતો કે
આ રાજાને વખત આવે આખા દેશનું આધિપત્ય આપવું, અને જેમ
બને તેમ નાનાં નાનાં રાજ્યોને તોડી પાડી તેમાં બેળી નાંખતાં જવું. એ
નાનાં નાનાં રાજ્યોનાં દારોડાં પણ મહા મૂર્ખને જીતમગારે હતા તેથી તે-
ની સાથું કાંઈ નિમિત્ત શોધવા જવું પડે એમ નહોતું. સિસિલોને નેપ્લસની
રૈયત ત્યાંના રાજાથી બહુ કંટાળી રહેલી છે એમ જોઈ ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં
ગારિબાલ્ડી ફક્ત એક ૧૦૦૦ માણસને બેળા કરી મર્સેલા આગળ ઉતરી
પડ્યો, અને તેનું નામ સાંભળતાજ લોકનાં ટોળે ટોળાં એને આવી મળ્યાં.
રાજાના લશ્કરને હરાવી એણે પાલ્મો મહેર લઈ લીધું. પછી ત્યાંથી તે
રાજધાની નેપ્લસ તરફ એકાએક ધોડાજ માણસોને લઈ ધસી ગયો, પણ

રાજ્યે તો એ આવેછે એમ સાંભળીનેજનાસવા માંડ્યું હતું. લોકોએ સર્વાનુમતે એને ડિક્ટેટર એટલે રાજનો પ્રમુખ ઠાવ્યો. પણ આ નિર્ણયી પ્રશ્ને સાડિનીયાના રાજનું આધિપત્ય સ્વીકારવાની તેમને સલાહ આપી અને તેમણે તે પ્રમાણે કંઈ. વાટે લશ્કર લખી આવ્યો તે મળ્યો ત્યારે ગારિમાહીએ “ધનાઝીના મહારાજ” એમ કહી એને પહેલ વહેલી સલામતી આપી, જે ખિતાબ પાછળથી એ દેશ સમસ્તની પાર્લામેન્ટ અને યુરોપના બીજાં રાજ્યોએ કબુલ રાખ્યો છે.

આ પ્રમાણે દેશહિતનું પરમ પરાક્રમ કરી ગારિમાહી પાછે પોતાના વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં ગયો. હજી રોમ મહારાજ્યમાં બધું નહોતું એ વાત એના નિદ્યમાં ખૂંટ્યા કરતો હતો. પણ તે રોમનકાયેલિક પંથના જગદ્યુર પોપના સત્તા હેઠે હોવાથી તેને તોડવાની હિંમત કોઈની આવતી નહોતી. રાજ વિકટર ઇમાન્યુઅલે પણ એ મહારાજ્યકંટકને સંતોષથી કબુલ રાખ્યો હતો. પણ ગારિમાહી કોઈ વિચારથી પણ દેશાન્નતિના કામમાંથી પાછો હટી એવો નહોતો. જે કામ કરવાનું સર્વેએ માંડી વાળ્યું હતું, તે એણે પોતાની એકલી જાતેજ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ૧૮૯૨ માં કેટલાક Xવાલંટોષરોને એકઠા કરી તે એકાએક રોમ જવા નિષ્ણતા મુલકમાં પેઠો. આ પગલું મહારાજ્યના લાભમાં, પણ તેની મહત્ત્વિષ્ઠ, હોવાથી વિકટર ઇમાન્યુઅલે તેની સામું જળરક્ષા ઇનાઝીઅન લશ્કર મોકલ્યું, અને એરપ્રોમેન્ટે આગળ લડાઈ થઈ તેમાં ગારિમાહીનની ટુકડી પેરણુ એરણુ થઈ ગઈ, પોતે ઘવાયો, પકડાયો, ને એને કેરી કરીને લઈ ગયા. આ ખબર સાંભળી આખા યુરોપમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, કેમકે એ આ જમાનાનો ખરેખરો નિઃસ્વાર્થી વીરપુરુષ છે એમ બધાની ખાતરી થઈ ચૂકી હતી. ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, રશિયા, અને અલગલગ ઇતાલીમાંના મોટા મોટા દાકતરો પોતાની ઝંજે એની સંગાળ લેવાને દોડી આવ્યા, અને એક પાઠશાળાને લાખો રૂપિયા ખર્ચતાં ન

X પોતાની ખૂંટીયા વગર પગારે જે લડવા નીકળે તે. એ શબ્દ હંગેરો છે પણ આપણા દેશમાં રાજ કે દેશનીભક્તિ એાછી હોવાથી એમ કરનારા કોઈ નથી, તો તેને માટે શબ્દ પણ ક્યાંથી હોવ. એ કારણથી નાચારીએ આ ઇંગેરો શબ્દ અને વાપરવો પડ્યો છે.

યામ તેટલું આ એક નિર્ધન એકુતની છાંટગી બચાવવાને માટે હંસભર કરવામાં આવ્યું. એને સાંઝે થયા પછી ઇતાલીની સરકારે એને માફી બક્ષી.

આઠિયાથી છૂટ્યો કે પુર્વજ જનસ્વતંત્રતાની લેહેમાં મદોન્મત્ત થઇ ગયો. એના ગારિબાદીએ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં પેતાના નામનાં જાહેરનામાં કાઢી હંગારીના લોકને આશ્વિનનોની સામા બેંડ ઉઠાવવાની ઉશ્કેરણી કરી. પણ તેમાં તો કાંઈ વળ્યું નહિ ત્યારે નિરાશ થઇ મન ગમાવો કરવાને સાર જગતમાં સ્વતંત્રતાનું મુખ્યરથજ ને ઇંગ્લાંડ તેની મુસાફરીએ તે ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં નીકળ્યો. ત્યાં આવ્યો ત્યારે એનું સન્માન કરવાને સાર એ આવ્યો દેશ ખળભરી ઉઠ્યો. ઠેકાણે ઠેકાણે એને મિલખાનાઓ અને માનપત્રો આપાયાં, અને કહેણે કે એના સત્કારને અર્થે રાજ્ય પ્રજાની તર્ફથી ને ઉત્સાહ બતાવવામાં આવ્યો હતો તેવો કોઇને માટે બતાવવામાં આવ્યો નથી. હાલના પ્રધાન ગ્લાડસ્ટોને તો પ્રદુક્ષિત ચિત્તે એને જાણે ફક્ત વધાવી લીધો હતો. આ પહેલાં પણ તે એકવાર (૧૮૫૪ માં) ઇંગ્લાંડ આવ્યો હતો ત્યારે સામાન્ય લોકો તર્ફથી સાર માન મળ્યું હતું અને ન્યુકાસ્ટલની પ્રજાએ એને એક તકવારની પાત્રાનુકુલ બેઠ આપી હતી, પણ આ સમયે તો સઘળા અમીરો પણ એને આદરમાન આપવા એટલાજ ખેંચી હતા. જોને એની ગ્રાંખી થતી તે પોતાને કૃતદૃશ્ય થએલો સમજતો.

ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં આશ્વિયાને ઇતાલી વચ્ચે લડાઈ ઉઠી તેમાં એ અંપલાવી પડ્યો એમ કહેવાનીજ જરૂર નથી. પણ તે ધોડા વખતમાં પતી ગઇ. બીજા વર્ષે રોમમાં એવો બળવો ઉઠ્યો કે પોપને ત્યાંથી નાસી જવું પડ્યું. ગારિબાદી જોને એટલુંજ જોઇતું હતું તે પોતાના સાથીઓને બળા કરી એકદમ ત્યાં હોડી ગયો. એટલામાં બળવાખોરોનો પક્ષદૂટી ગયો, ને એનું કાંઈ ન ચાલતાં કેદી પકડાયો. પોપે તેને બંદીખાને નાંખી બપોતે રાખવામાં કાંઈ કસર રાખી નહિ. તોપણ એ તજવીજથી તેમાંથી છટક્યો અને ફ્લારન્સમાં જઈ ત્યાંના લોકોને ઉશ્કેરી તેમની મદદ લઇ પાછો રોમપર ચડી આવ્યો, અને એક વાર તો તેને પોપની સત્તામાંથી સ્વતંત્ર કર્યું. પણ ફ્રેંચ સરકારે પોપનો પક્ષ સ્વીકાર્યો, અને તેની તર્ફથી બારે લશ્કર આવ્યું. લડાઈ થઈ તેમાં એ હાર્યો ને પાછો કેદી પકડાયો. આ સમયે એનો જિવ ઉગરવે બહુ મુશ્કેલ થઇ પડ્યો, પણ એનાં ઉજવણ પરાક્રમો જોઇ ફ્રાંચિસની એન

ઉપર એવી મમતા બંધાઈ ગઈ હતી; કે યુરોપના સઘળા રાજ્યો તરફથી એને બચાવવા ધણી બક્ષામણી આવી, અને અંગ્રિકાએ પોતાના એક વતની જામ્પત અને ઇતાલીએ પોતાના ઉપ્પટી રાખત એનો છૂટકારો માગ્યો. આ-
ખી દુનિયા જોને એક જીભ વખાણે અને પૂજે તેને તે કોઈથી કેદ કેમ રા-
ખી શકાય! પર્વતે એને છોડ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં જ્યારે જર્મન લોકે ફ્રાન્સ સરપૂર્ણ તારે આ ઘટ્ટા પહેલવાને પાછી પોતાની તરવાર આનમાંથી કાઢી એમાં કાંઈ એને ખાત્રો જથ મળ્યો નહિ, પણ એ ઉપરથી એની પ્રકૃતિ કેવી ઉદાર હતી તે જણાઈ આવે છે. પોતાના જ દેશની નહિ, પણ દુનિયા માંહેલા પ્રત્યેક દેશની સ્વતં-
ત્રતાને માટે તેને બહુ લાગવું, અને તે અર્થે એ પોતાની હિંદગી અર્પણ કરવાને હમેશાં તૈયાર હતો.

ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં એ ધણો ગરીબ ઘઈ ગયોછે એવું જણાવાયી એના મિત્રોએ એને પૈસા ટકાની વગર માગે ખૂંથીની સાથે મદદ કરી.
ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં ઇટાલીની પાર્લામેન્ટમાં તે નીમાયો, અને રોમમાં આવી જ્યારે એણે પોતાની બેઠક લીધી ત્યારે લોકોએ બેહદખુશાલી ખતાવી. અત્યાર સુધી એણે પાર્લામેન્ટ તરફની બેઠ કબ્જા રાખી નહોતી, પણ આ પ્રસંગે રાજ્ય પ્રજાએ એની અમૂલ્ય દેશસેવા બદલ ૪૦ હજાર રૂપિયા ત્રીજીરીમાંથી આ-
પાડ્યા તે એણે ઉપકાર સાથે સ્વીકાર્યા.

આ વીરપુરુષ મૃત્યુ પત્રકમાં પોતાના સખને અગ્નિસંસ્કાર કરવાનું લખી ગયો હતો પણ ખ્રીસ્તી દેશની રીતિ પ્રમાણે ભૂમિદાહને નિમિત્તે મરનારને જે બારે માન આપવામાં આવેછે તે એમ કરવાથી આખી શકાય નહિ એમ ધારી એ કલમ ૨૬ ઠેરવી રાજ્યને પ્રજાએ બં-
નેની તરફથી પાદશાહી માન એને આ પ્રસંગે આપવામાં આવ્યું હતું. પણ એ દબદબા બરેલા હાથ માઠું અંગે વર્ણન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. એની કીર્તિ એના કૃત્યોથી એની હિંદગીમાં જ દુનિયાના આ છેડાથી પેલા છેડા સુધી મજકી રહી હતી, અને એની મોટાઈ ઇતિહાસના પાનાપર સોનેરી અક્ષરથી લખાઈ ચૂકી છે. જગતમાં ઘણા વીરપુરુષો યદ્ય ગયાછે પણ આ કોઈ વીરજોજ મહાપુરુષ હતો. એનામાં સ્વાર્થ, લોભ, કે માન સન્માનની જ-
રા પણ તૂટ્યા નોહોતી. એ શુદ્ધ બાવધી સ્વતંત્રતાને જ સેવજો, અને તે પો-

તાના દેશને સારૂ સ્વતંત્રતા મેળવવા એણે પોતાની છુંદગી નાનપણથી જ અર્પણ કરી મૂકી હતી. અરે સ્વતંત્રતાની વાતમાં એ પોતીકા મારકા દેશનો પણ બેદ ગણતો નહિ. જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય જાતનો સ્વતંત્રતા જીખમમાં આવી પડે ત્યાં એની તરવાર હાજરજ હતી— પછી તેનો ખપ ઇલાકીમાં હો, અમેરિકામાં હો, કે ફ્રાન્સમાં હો. કેટલીકવાર એ કેદી પકડાયો, કેટલીક વાર ફાંસીની સજાના જીખમમાં આવી પડ્યો, કેટલોક વાર ઘરાબો, પણ સ્વતંત્રતાની સેવામાં તેવોને તેવોજ અડમ રહ્યો. એ રાજકુળનો નોહોનો, પૈસાવાળો નહોતો, કોઈ પાશ્વર્યની તફનો સેનાપતિ નહોતો, તથાપિ એના નામનો એવો પ્રભાવ હતો કે જ્યાં જઈને ઉભો રહેતો ત્યાં પેતાની ગળે વગર પમારતું એને લશ્કર મળી આવતું, અને એ ધારતો ત્યાં ચડાઈઓ લઈ જતો. એના સિપાઈઓ સ્વતંત્રતા, દેશભક્તિ, સાહમ, ને અપૂર્વ શૂરાતનને માટે એટલા બધા પ્રમિદ્દ હતા, કે એના હાથ નીચે નોકરી કરીએ એજ વાત તે જ્યાં જાય ત્યાં મોટું માન મેળવવાને બરાબ હતી. અરૂં કહીએ તો પોતાના હાથમાં આવેલું તાજ એણે વિકટર ઇમાન્યુઅલને પહેરાવી દીધું. પણ એ ખરેખરો નિષ્ઠાળી મહાત્માજ હતો અને તેથી એ પોતાના પરમાર્થ કર્તવ્યોમાંથી પરવારતો કે પુર્વજ સત્પુત્રના વચ્ચેએને પેટે પોતાની મદુસીમાં આવી વાનપ્રસ્થાશ્રમ સેવતો. ધન્ય છે આરા પુરુષના જન્મને, અને તેની માત પિતાને!

કાન્તા.

દ્વિવેદિ મણિલાલ નખુબાઇને ગ્રંથકાર મંડળમાં આપકાર આપતાં અમને ખરેખરો હર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. એ તરણ—ગૃહસ્થે બી. એ. ની પદવી સંપાદન કરી એલિજમ્લન પાઠશાળામાં મેટ્રિક વખત એનારરી કેસોનું કામ કર્યું હતું, અને હાલ મુંબાઈ કોલેજની ગૂજરાતી નિયાજોના ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર છે. ઈંગ્રેજ બાપાની સાથે એ સંસ્કૃતના સારા અભ્યાસી છે. આપણા ગ્રામ્ય એટો કેટલાંક વર્ષથી સ્વભાષા લખવા વાંચવાના કામમાં એવો અનિષ્ટ અનાદર જતાવતા આવ્યા છે કે મી. મણિલાલની આત્મચિત્રે અમે ઘણી રજુ ત્ય, આશ્ચર્યજનક, તથા ઉત્તેજન પોમ્મ ગણીએ છીએ. ગંભીર વર્ષે "ગૂજરાતી" ના અધિષ્ઠાનને એવી એકાદક વાત તહેરમાં મૂકી હતી કે તેમાં બ

આતા કવિ નર્મદાશંકરના વિષયો અમે સમજતા નથી એમ તેના આશુચેટ મિત્રોની તર્ફથી તેને જવાબ મળ્યો હતો. આમ હોય, તો એ વર્ગની તર્ફથી ગૂજરાતીમાં પુસ્તકો લખાવાની તો આશાજ શી, અને આતો અનુભવ સિદ્ધ છે કે પાછતાં કેટલાંક વર્ષોથી કોઇપણ આશુચેટ ગૂજરાતીભાષામાં એકે પુસ્તક પ્રગટ કર્યું નથી. પણ હાલ એ લખ્ખતરપદ સ્થિતિ બદલાઈ જવાના સુચિત્ત X કેટલેક ઠે જોયી દેખાવા લાગ્યાં છે, અને એ શુભ રૂપાંતરના અગ્રણીભાષ મણિલાલ થયા તેને માટે તેમને અમે માનપૂર્વક સુ-ખારકબાદી આપીએ છઈએ. અમારા એ સાહસિક તરણ મિત્રને અમે બક્ષામણ કરીએ છઈએ કે અમણા જે શુભવૃત્તિ પોતાના આત્મામાં પ્રાદુર્ભાવ થઈ છે તેને ફરજ સમજી વગગી રહેવું, અને પ્રથમ પ્રયત્નોમાં કદાપિ જોઈએ તેટલી સિદ્ધિ કે જથ ન મળે, તોપણ તે વાતથી નાઉતેદ ન થતાં સ્વભાષાની ભક્તિ યુક્ત બાવથી કાયમજ રાખવી, અને શાળાપ્રાપ્ત સાંનને હવે પછીના અનુભવ, વિચાર, તથા અભ્યાસથી પરિપક્વ કરી તેનો લાભ દેખીએને આપના નમ્રપણે નિરંતર ખંતી રહેવું. એમ કરવાથી શેવટે સિદ્ધિ, યથા, ને કૃતાર્થતા છેજ.

મહાકવિ ભવભૂતિકૃત માલતી માધવ નામના એક સંસ્કૃતભાષા માહેત્રા અત્યુત્તમ નાટકનું સટીક બાષાંતર ઘણી સંભાળથી કરીને એ બાઈએ એ ત્રણ વર્ષ જીપર પોતાનું વિદ્યાગજ દાખવ્યું હતું. તે સમે બાષાંતર કરી તર્ફથી એ પુસ્તક અમારી જીપર ન આવવાથી તેના યુણદોષ વિષે બાક્ષવું એ અમને હચિત્ત લાગ્યું નહોતું, અને હાલ તે આવ્યું છે. તથાપિ અમે ધારીએ છઈએ કે તેનું વિવેચન અવકાશ જીપર રાખવાથી હવે કાંઈ ખાટું મોજું થતાર નથી. હાલ તો મિ. મણિલાલે કાન્તા નામનું જે સ્વકલ્પિત નાટક બનાવ્યું છે તેનીજ તપાસ અત્રે ચલાવીએ.

રસ, પાત્ર-મેદ, અને વસ્તુસંકેતનાં એ જે ત્રણવાનાં નાટકાદિનાં ગ્રંથીમાં અવશ્યનાં છે તે પ્રત્યેકની રચનામાં મુશ્કેલીઓ પણ એજ અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર વધતી છે. રસનુંમૂળ સ્વભાવમાં હોવાથી, તે પ્રાપ્ત કરવો સદજ છે-

X એ ગૂજરાતીનીજ દેશ હિતેચ્છુ એડિટર એક સુરતી બી. એ. છે. નામર ઉદય જગેરે ઓપાનીઆના સંબંધમાં અમદાવાદનો એક નાગર બી. એ. ગૂજરાતી લખાણ કાઢીને કરે છે.

‘કુદરતે આબો હેાય તેનેજ એ વાતતો ખરી. રસજીવિનું માણસ હશે, તો તેની વાણીમાં સ્વભાવિક રીતેજ રસ આબ્યાવિના રહેશે નહિ. ક્રકત તેણે દોઢગાંધું કે ડોળ કરવું નહિ એટલુંજ જરૂરનું છે, કેમકે ડોળ એ જોટલું ધર્મ પક્ષે તેટલુંજ રસપક્ષે પણ વિનાશકારી છે. આજ કારણને લીધે કેટલાક કેવળ અભણ પુરૂષો સારા કવિ નીવડેલા છે. તેઓ કેવળસ્વભાવનેજ વશ રહે છે, અને તેથી તેમનું કવન તેના સહજ રસથી હૃદયને વિંધી નાખે એવું થાય છે. પણ કાંઈ બાણ્યા પછી માણસ પોતાનું ગદાપણ ચત્તાવે છે, અને ત્યારે ચતુર ચાર ડેકાણે ખડાવા જેવું થઈ રહે છે. અધભણ્યાની સમજ, જેમ બીજી જાગૃતમાં તેમ, રસમાં પણ પૂરી આલતી નથી, અને એજ કારણથી હાજ આપણા પ્રાંતમાં દોઢગાંધી કે કંટાળા બેરેલી ડોળવાળી કવિતા વાર્તાઓથી ઉકરડો બરાબ જવા લાગ્યો છે, તે સત્તે ખરો સ્વરૂપ રસ કોઈ કોઈ ડેકાણેજ શોધ્યો જોડે છે. કાવ્યમાં વિવેક વાપરવો, તો તે ધૂરો વાપરવો જોઈએ, અને તેને માટે જ્યાં કેવળણી તથા રસચાક્ષુષનો જોડો અભ્યાસ અવશ્યજોડે છે. ત્યારેજ શુદ્ધ રસસત્તા (Taste) પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે નીચ, સારી કેવળણી પામિલો ન લેખાંત્રુ એ પોતાની રસસત્તાથી ટપ યોગખાઈ આવે છે. તાત્તમેત્રથી ટાહેલાં કરી શકાય, પણ ખરી રસસત્તા આવતી નથી. તે-તો સ્વભાવ કે પૂર્ણ સંસ્કારનેજ સાધ્ય છે.

આ તરણ નાટકકારની રસસત્તા શુદ્ધ સંસ્કારી જોઈ અમે પ્રસન્ન થયા છઈએ. એ રસસત્તામાં ઇંગ્રેજીને સંસ્કૃત સાક્ષરત્વ એ બંનેનાં રંગ છે, પણ સંમિશ્રણ એવી રીતે થઈ છે કે તે સ્વભાવિકને સુંદર દીસે છે. કાદંબ-રી જેવા કૃત્રિમ રસકાવ્યની છાંટ કોઈ કોઈ ડેકાણે તેમાં જણાય છે ખરી, પણ તે એટલી થોડીને આછી છે કે કાળે કરીને તે આપોઆપ ધસાઈ જશે એમ અમારો ધારણા પહોંચે છે.

રસ એજ અંકકાવ્યોમાં એટલે છટક કવિતામાં ખસે છે, પરંતુ ગરની વગેરે લખનારોમાં એટલું હેાય તો તે કૃતાર્થ થયો, કેમકે તેવી કવિતામાં તો પોતાના આત્મામાં જે જે જર્મીઓ હોય તે દર્શાવી એટલે થયું, અને તે તો પોતામાં રસ હેાય તો તે સ્વભાવિક રીતેજ થઈ જાય. આવી કવિતાને સ્વાનુભવી અથવા અંતઃસ્થિત. (subjective) કવિતા કહે છે. -સંગીત કવિતા આ વર્ગની છે. પણ નાટક કાવ્યોમાં એવી જુદાજ-બહુ જાતે જા-

તના— કવિત્વનો અપ પડે છે. એમાં ફક્ત પોતાના અંતરમાં અનુભવેલા રસનું વર્ણન કરવું એ બસ નથી અથવા વખતે કાંઈજ કામનું નથી. એમાં તો બિન બિન પ્રકૃતિવાળા બીજને બિન બિન પ્રસંગે કેવું લાગે છે તેનું વર્ણન કરવાનું છે. એક તર્ફ પરદુઃખબાંજન સાધુ પુરૂષ તો બીજી તર્ફ ઓરને ખૂની, એક તર્ફ પતિવૃતા તો બીજી તર્ફ કુતરા, એક તર્ફ કૃપણ તો બીજી તર્ફ ઉદાર, એક તર્ફ પ્રેમી તો બીજી તર્ફ શત્રુ, વગેરે બાતબાતના અનુભવોના મનમાં કેવી કેવી વિવિધ ઉર્મીઓ ઉઠે છે, તે એવી રીતે વર્ણન કરવી કે જાણે તેના હૃદયમાંજ પેસીને જોઈ આવ્યો હોય, એ નાટ્ય કે વાર્તિક કવિનું કામ છે. એને અંતઃસ્થિત નહિ પણ બાહ્યસ્થિત, સ્વાનુભવી નહિ પણ સર્વાનું બધું—કવિત્વ (objective) કહે છે.

જૂદા જૂદા માણસોના મનોભાવ જોઈ હોય તે પ્રમાણે જૂદા જૂદા વર્ણવા એને પાત્ર ભેદ કહે છે, અને એ કરવાનો સમજો આધાર માણસમાં સર્વાનુભવી કવિત્વ કેટલું છે તેના ઉપર છે. સંસાર વ્યવહારના લક્ષ્ય પૂર્વક અવલોકનથી આ બળ કેટલુંક પ્રાપ્ત થાય છે, પણ ઘણે દરજ્જા તે સ્વાભાવિક છે. કેટલાક અંતઃસ્થિત કવિના ઉત્તમ પ્રકારની કરી શકે છે, પણ બીજાના અનુભવના એ જોડ પણ ખરાબર કથી શકતા નથી. તે પોતાનો લાગણીઓ—પોતાનું દુઃખ—રોષ જાણે છે. પણ બીજાના અંતઃકરણની તેને કાંઈ ખબર નથી. સૂત્રાતી બાધામાં આજ પર્વત આટલા બધા કવિઓ થઈ ગયા છે પણ સર્વાનુભવી રસને જાણનાર તો ગણ્યા ગાંડ્યાજ છે અને તેમાં પણ તેને શ્રેષ્ઠસંપિદના પોરે પરિપૂર્ણ દર્શાવનાર તો વડોદરાવાળો પ્રેમાનંદ બહુ એકલોજ.

આ નાટકમાં પાત્રભેદ શક્તિ કેટલી છે તેનો વિચાર વસ્તુ સંકળનાનાં જોવા કરીશું. વસ્તુને સંકળવી એ કામ સૌથી અમરૂં છે. એમાં ઘણાં વિવેકનો અપ પડે છે, અને તેથી તે ઘણાં અનુભવ થયા વિના કરી પણ ખરાબર થઈ શકતું નથી. સ્વાભાવિક જુદી સારી હોય તો પ્રથમ પ્રયત્નેજ રસને પાત્ર ભેદના કામમાં કોઈ ફતેહ પામે ખરો, પણ શીખાઈને હાથે વસ્તુ સંકળના નિર્દોષ ઉતરવી એ અશક્ય નહિ તો અસંત દુર્લભ છે. મહા કવિઓના પણ ઉત્તમ સંકલિત કાવ્યો તેમની મધ્ય કે ઉત્તરાવસ્થામાંજ બનેલાં છે. રસસંધીનો સ્વાભાવિક ક્રમ આ પ્રમાણે જણાય છે:—પ્રથમ પ્રસંગ

ગોપાત છટક પદો, પછીથી નાની વાર્તાઓ, અને એ પ્રમાણે કેટલાંક વર્ષ સુધી કાવ્યકળા એકાદ રહે ત્યારેજ મહાકાવ્ય કે નાટક. આપણા આશંકાકારે પ્રથમથીજ જાહેરમાં તો હેલે પગથીએ પગ મૂકે, અને તેથી તેમાં જોઈએ તેટલો વચ નહિ મળેલો સાબીત થયે, તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. તે છતાં અમારો સામાન્ય અભિપ્રાય એવોછે કે આ પગલામાં જેટલું સાદસ રહેલું છે, તે પ્રમાણે અસિદ્ધિ થઈ નથી, અને એટલું તો એ ગ્રંથકારે સાબીતજ કરી આપ્યું છે એનામાં આગા પુસ્તક રચનાની સ્વાભાવિક શક્તિ છે અને તે અભ્યાસે કરી મન માનવી ખીલશે.

હવે આ નાટકની વિગતવાર તપાસ ચલાવીએ. એની મૂળ વાત ગૂજરાતની એક ઐતિહાસિક દંતકથા ઉપરથી મૂજેલી છે. આપણા ઇતિહાસના આરંભમાંજ અમારે કલ્યાણીના ભૂવડ એકાએક આ દેશ સર કર્યો, આપણા ગુરો જ્યોતિષ્વરી રણમાં પડ્યો, અને પ્રતાપી સુરપાળ પોતાની ગર્ભવતી બહેનના રક્ષણાર્થે રાજની આત્તાએ મનમાં મૂઝાતો વનમાં યસેલો છે, તે રામે આ ભૂમિ ઉપર જે પરદેશી અમલથી દારણ દુઃખોનો વરસાદ વરસ્યો તેમાં આ બનાવ એક એવો બંધકર બન્યો કે તે લોકોની યાદ દાસ્તમાં અખંડ કોતરાઈ રહ્યો. ભુવડ સમજું રાજ પોતાના કુંવર કરણને સોંપી ગયો હતો. તે મહાશુભી, કૂર, ને દુરાચરણી હતો. એણે બલીબત્તી રૂપવાન સ્ત્રીઓની બજારકારે લાજ લેવા માંડી. સુરપાળની સ્ત્રી જને યોગાનું યોગે વન વાસમાં સાથે લીધી નહોતી, તે આ પાપી કુંવરને હાથ પકડાઈ અને તેણે છળ બજારી તેને વચ કરવાને ઘણું માયું ફાડયું. પણ તેતો રૂપે તેવીજ ગુણે ખરી પડિનિ હતી. તેણે પોતાનું રજપુતાણીપણું પ્રથમથીજ એવું બતાવ્યું કે બળ વાપરવાની તો એ કુટીની હિમતજ આવી નહિ. છેવટે એ પાપીને એવો બ્રહ્મ ઉડ્યો કે જો એ સ્ત્રી એમ જાણે કે મારો રવામી ગન થયો, તો પછી તે કદાપિ મારે વચ થાય ખરો. એ વિચારથી તેણે કોઈ બીજાનું માયું મંગાવી તે સ્ત્રીને એમ મનાવ્યું કે આ તેના ધણીનુંજ માયું છે. પણ આ કુટી છળનું પરિણામ તેણે પાર્વું હતું તેથી ઉતરુંજ થયું. તે જોતાંજ એ પતિવ્રતા સ્ત્રી તો વિરહાગ્નિથી પ્રજ્વળી ઉઠી, અને કાંઈની પણ રોડી નરોડાતાં આપ્તા નગરના હાહાકારનો સાથે તે પેલું માયું પોતાના યોગમાં લઈને બળી ગયું. અમને તો આ કથા કેરૂંપરિણામક નાટકને જોઈએ તેવી લાગે છે.

પણ મિ. મણિલાલને એમાં અસંભવ એ લાગ્યો કે તે સ્ત્રી પોતાના પ્રણીતું માથું ઝાળખ્યા વિના કેમ રહે. ઉપલેક્ષે જોતાં આમ લાગે એવું છે ખરું, પણ તે પ્રસંગને અનુસરતા તર્કની દૃષ્ટિએ જોયું હોત, તો એ અસંભવ સંઘર્ષો દૂર થઈ એ બતાવ સર્વાંગે સ્વાભાવિકજ દેખાત. છળ કરવાજ ની કળેજી જે કારણ તેણે પારકાનું માથું અવિચ્છિન્ન મંગાડીને એ સતીની આગળ ધર્પું હોય એમ આપણે ધારવુંજ જોઈએ નહિ. કપટે ન પકડાય તેને માટે તેણે તજવીજો પૂરી કરીજ રાખી હશે. આ મહા દારણ કુદનો બીજો દિવસ હતો. ગઈ રાત્રેજ હજારો જોદા કપાઈ મૂઆ હતા, ગામની સમીપે હજી હજારો મૂડદાં પડેલાં હતાં, હજી કાક ગૃધ્રાદિક પોતાની મીજ્યાનીમાંથી પરવાર્યા નહોતા, રૈયતની નાસાનાસ ને બાગાબાગ હજી પૂરી સમી નહોતી. એવે સમે જ્યથીખરી મૂઝોઃ જોટલે માછ રાજ સાથે મુખ્ય સંબંધ ધરાવનારો જે સુરપાળ તેને કોઈ જીવતો કે મૂઝો દરબારમાં પકડો લાવશે તો તેને માં માથું ઇનામ આપશું, એવા નવા રાજની તર્ફથી દેરો કરેઃ એ તર્ફ શોધા શોધ ચાલી રહે; અને તેવામાં એકા એક થોડાક સવારો ઘોડા ફેકતાં ત્યાં આવી પહોંચે, તેનો જમાદાર ટપ ઉતરીને ધબધબ દરબારમાં ધાપો આવે. રૂમાલમાંથી કાઢી લોહીચૂતું એક માથું રાજને નજરે કરે, અને સુરપાળ મરતાં મરતાં કેવી બહાદુરીઓ કરી પરિણામે છિન્નખિન્ન થઈ પડ્યો, તેની બનાવટો હકીકત કહી સંભળાવી હરખથી વધામણી માગે; તેને મોટા મોટા ગામ ગ્રામો જાહેરમાં અપાય;—અને યત્ન પક્ષમાં ટુંકુભીના નાદની સાથે જ્ય જ્યકાર તથા વતનીઓમાં ત્રહિં ત્રહિંના પોકાર ઉઠી રહ્યા છે, તે સમયે યરથર ધુજતી દુઃખમાં દિગમૂઢ થઈ ગયેલી પ્રથમથીજ દરેક ક્ષેત્રે માઠાની શંકા ધારણ કરી રહેલી પેલી સ્ત્રી આગળ આજ કરણ રૂપી વિકરાળ દૈત્ય જઈને ઉભી રહે; સમ બાવનું ઝોળ બતાવે; અને છેવટે પેલું માથું દેખાડી તેને દિલાસાને બાહાને જુઠી જુઠી તેના સ્વામીના પરાક્રમની હકીકતો કહે; તો તે વેળા આવા દુઃખમાં—આવી જડતાની સ્થિતિમાં અને તેમાં વળી જ્યારે પોતાનીજ વિધાસુ દાસી કુટીને એ છગમાં સાનેલ થયેલી છે ત્યારે—પેલી બાપડી ઠગાય, ખરું માને, ને એકાએક જુરસાથી “જગદંબ” કરી સતી થતા નિકળે, તો તેને કોણ રોકનાર છે, અને તેમાં શું અસંભવિત છે ? અમે તો કહીએ છીએ કે ઉત્કટ આવે

પ્રસંગે એ ના હુકામ એજ અમને મહા અસંબધિત લાગે છે.

તે છતાં અમે આદલાજ ઉપરથી નાટકકારનો કાંઈ દોષ કાઢતા નથી, કારણકે વાતમાં ફેરફાર કરવાનો તેને હક છે. રોકસપિયરના વિવેચક વાંચનારા જાણે છે કે તેણે ઘણું કરીને પ્રત્યેક નાટકમાં મૂળ વાતને ઘણે દરજ્જે ફેરવી નાંખી છે. ગ્રીક નાટકકારો પણ એમજ કરતા, અને આપણા દેશમાં તો નાટ્ય શાસ્ત્રનો અર્વાચીન પ્રમાણુ અંચ ને દૃશ્ય રૂપક તેમાં આ રીતનો નિયમજ આપ્યો છે.

यत्तत्रानुचितं किंचिन्नायकस्य रसस्यवा,

विरुद्धं तत्परित्याज्य मन्यथावा प्रकल्पयेत्

અર્થ:—તેમાં જે વસ્તુ નાયકને અનુચિત દેખાય અથવા રસને વિરુદ્ધ હોય, તે ત્યાગ કરવી અથવા તેને બીજી રીતે કલ્પવી.

આ નિયમ જાહેર ઐતિહાસિક વાતને કેટલેક દરજ્જે લાગુ પાડી શકાય એ એક તકસારી સવાલ છે પણ અહિંયાં આ નાટકમાં તો મિ. મણિલાલે પાત્રો તથા સ્થળનાં પણ નામ ફેરવી નાંખી એ નાટક ઐતિહાસિક છે એમ ન ગણતાં તેને માત્ર પ્રકરણ એટલે સ્વકલ્પિત નાટકજ ગણવાની પ્રસ્તાવનામાં વિનંતિ કરી છે, ત્યાં એ ફેરફારને માટે કોઈ ટીકા-કારને કાંઈ પણ બાંધબાંધવાનો હક નથી. હવે જોવાનું એટલુંજ રહ્યું કે એ સ્વકલ્પિત સંકળના કેવા પ્રકારની છે. (અપૂર્ણ.)

हिंदुस्तानना गरीब वर्गना लोकोने माटे सरकारे कहा-
डवा धारेली नानी रकमनी व्याजुकी नोटो.

મરીજ વર્ગના લોકોનાં નાણાં સારી જામીન ગીરીઓમાં રોકાય એવી મક્કસદથી હિંદુસ્તાનની સરકારે, હિંદુસ્તાન ખાતે, નાની રકમની બ્યાજુકી નોટો કહાડવાની એક હુકિત રચીછે, અને એ હુકિત, મજબૂર નોટો બનીને તૈયાર થતાંજ અમલમાં આણવાની ગોડવણ રાખવામાં આવીછે. એ નોટના સંબંધનું જે જાહેરનામું સરકારે બહાર પાડ્યું છે, તેમાં એ નોટથી એકતો તથા હલકા વર્ગના ધંધાદારીઓ વગેરેને કેવા ફાયદાઓ થશે તે દર્શાવ્યું છે. એ નોટોને " સ્ટાક નોટ્સ. " એવાં નામથી ઓળખાવામાં આવશે.

એ સ્ટાક નોટના બ્યાજ વગેરેના સંબંધમાં જે ગોઠવણો રાખવામાં આવી છે તે ઉપરથી, કેટલીક અગત્યની બાબતોમાં તેને ખીણ સાધારણ જાતની ગી. રીએથી જાહેર પ્રકારની રાખેલી માલમ પડે છે. આ સ્ટાક નોટો હાલમાં બેંક આફ ઇંગ્લાંડની જેમ જેમ હેઠળ બનાવવામાં આવે છે.

નાની રકમો બ્યાજ મૂકવા સાથે વધારે સગવડ કરી આપવાની મતજ બધી ઇંડીઅન સરકારે “ સ્ટાક નોટ ” એ નામની નવી જાતની મોડ્યુરીટી કહાડવાનો ઠરાવ કર્યો છે. — સ્ટાક નોટોના ચાર વર્ગ થશે, એટલે રૂ ૧૨૬, રૂ ૨૫, રૂ ૫૦ અને રૂ ૧૦૦ — સ્ટાક નોટો સરખો કિંમતે કહાડવામાં આવશે, અને તે ઉપર દર વર્સે દર સેકંડે ૪ રકાની તેરીએ બ્યાજ આપવામાં આવશે. — સ્ટાક નોટ ઉપર સંહી શાખ કર્યા વગર અથવા ખીજું કોઈ પણ લખાણ કર્યા વગર તે ટ્રાન્સફર થઈ શકશે, અને તે ટ્રાન્સફર કર્યાની તારીખ મુધો ચડેલું બ્યાજ ખરીદવારે પેચનારને અપાવ્યું છે એવું અનુમાન કરવામાં આવશે. દરેક નોટ ઉપર દર મહાને જે બ્યાજ ચડશે તેનો આંકડો લોકોની સગવડ તથા સલામતી સાથે તે નોટ ઉપર લખવામાં આવશે. — સ્ટાક નોટો ઉપર આપવાનું બ્યાજ દરેક પ્રકારના કરથી બાતલ રહેશે;

જમીનનું મેહેસુલ વસુલ કરીને આપતાં જમીનદારોને અડચણ થતી દૂર કરવા સાથે જે સરકારી તંત્રોમાં તે મેહેસુલ આપવાનું હોય તેમાં સ્ટાક નોટો અનામત મૂકવાનો અધિકાર છે, અને તે ઉપર બ્યાજ જેમ જેમ હવું થવું જશે તેમ તેમ તે નોટો અનામત મૂકનારને હિસાબે જમ કરવામાં આવશે. જ્યારે જ્યારે તે નોટો અનામત મૂકનારો માગશે, ત્યારે ત્યારે તે નોટો પાછી આપવામાં આવશે. અને સરહદ ગોઠવણ બંધ કરવામાં આવશે. કાઢેલો જે સ્ટાક નોટોને લગતા હોય તે સ્ટાક નોટથી છૂટા પડ્યા વગર દેખાડવામાં આવે તો તે ઉપર બ્યાજ જ્યારે હવું થાય ત્યારે જમીનની — મેહેસુલને પેટે તથા સઘજા પ્રકારનાં સરકારનાં માગણને પેટે પણ જમ કરવામાં આવશે.

સ્ટાક નોટો ચોક્કસ જાણાઓને માટે કહાડવામાં આવશે, અને અલ-ણી નોટોની બાબતમાં જેમ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે તે સ્ટાક નોટની કીમત તથા દરમહિનાનાં ચડેલાં બ્યાજની રકમ તે જાણની દેશી બાબાઓમાં તે નોટ ઉપર જણાવવામાં આવશે.

સ્ટાક નોટો ડિસ્ટ્રીક્ટની સખ ડીવીઝનની તથા તે સીલદારોની અથવા તાંબા માંહેની તેવીજ તીજીરીઓમાં માગ્યા ઉપરથી મળી શકશે. સ્ટાંપ વેચનારોની તથા બીજા પરવાના યાજ્ઞ વેચનારાઓની માર્ફતે તથા ટપાલ આફીસોમાં નોટો વેચવા બાબે હવે પછી જેમ સમગ્ર થશે તેમ પાકો બંદોબસ્ત કરવામાં આવશે.

જે માણસોને નીચલા ત્રણ વર્ગની નોટો વચ્ચવાનું સોંપ્યું હોય તેવા સમ્રાજા માણસોને ખરેખરાં વેચાણ ઉપર દર શેકડે ૧ ટકાનું કમિશન આપવામાં આવશે. પછી તે માણસો સરકારની નોકરીમાં હોય કે ન હોય તો પણ ઉપલા વર્ગની નોટોનાં વેચાણ ઉપર કાંઈ પણ કમિશન, ખાસ સંગ વગર, આપવામાં આવશે નહિ.

૩ ૧૨ ૧/૨; ૩ ૨૫) તથા ૩. ૫૦) ની નોટો તે જે જીલ્લાની નોટો હોય તે જીલ્લામાં ૮ મી રકમમાં વર્ણવેલી તીજીરીઓમાંની જે તીજીરી ખાલી હોય તે તીજીરીમાં દર વર્ષે તે નોટ દેખાડેલી તેમાં લખેલી તારીખોએ અથવા તે પછી બાજ આપવામાં આવશે. બાજ આપવાનું કામ એક જીલ્લામાંથી બીજા જીલ્લામાં ધણું કરીને મોકલી દેવામાં આવશે નહિ. પહેલી વખતે નોટ દેખાડવામાં આવે ત્યારે નાણાં આપનારો અમલદાર પહેલીવાર બાજ આપ્યા સંબંધી તે નોટનું કાઉપન અથવા કકડો કાપી લઈને પોતાના હિસાબમાં ઊધાર્યા બાબત દસ્તાવેજ તરીકે રાખશે; અને પછી જોતલીવાર નોટ દેખાડવામાં આવે તેટલીવાર તે પછીના કાઉપનો તેવીજ રીતે કાપી લઈને રાખશે, અને તે નોટનો જોડો અથવા મુખ્ય કકડો દેખાડવામાં આવે એટલે તે સરહદ અમલદાર રાખશે, અને તેના ધારણ કરનારને નવી નોટ આપશે, તે તેવીજ રીતે આવતાં વરસો મુધી આવશે; અને નોટનાં જાણાં કરીથી આપવાની જાહેરખબર આપવામાં નહિ આવી હોય તો એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરશે. જે તારીખે કોઈ નોટ કાઢાડી હોય તે તારીખથી વીસ વરસ માંહે તેનાં નાણાં આપવામાં આવશે નહિ, અથવા તે આપવાના ઇરાદા વિશે જાણીતા અગાઉ નોટીસ આપ્યા વગર તેમ કરવામાં આવશે નહિ.

ઉપલા વર્ગની એટલે ૩ ૧૦૦) ની નોટો ઉપર પણ ઉપર મુજબજ બાજ આપવાં
(સોફ્ટમિટ.)

મનને ઉપદેશ.

સવૈયા એકત્રીશા.

- શુદ્ધ શિખામણુ આપું તે સમજીને મનતું ચિત્ત વિચાર,
આ સંસાર આસાર વિષેનર કોનધિ અમર અહો રે'નાર;
મિથ્યા મનુષ્યો કરે પ્રયત્નો ગાય નહો પ્રભુના ગુણ ગાન,
ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બજતું બાવ ધરી ભગવાન. ૧
- બાળાપણુ તો ખોયું રમતાં કરી ન તેની કશિ દરકાર,
જ્યેષ્ઠનમાં જરનો મદ આણી ક્યો ફિર તજિને તું ગમાર,
ચટકી ચાર દિવસ જ્યેષ્ઠનની જાતાં વાર નથી હેવાન,
ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બજતું બાવધરી ભગવાન. ૨
- બુદ્ધાપણમાં બાન ગયું, ન રહી જરિ દેહ તણી દરકાર,
ભૂલ્યો મન આ ભવમાં તું તો બળ્યા નહો કદિ વિદ્યાધાર,
મરણ પછી ગતિ થી છે તારી તે વિચાર મન તજિ અભિમાન,
ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બજતું બાવ ધરી ભગવાન. ૩
- પૃથ્વીપર જન્મી તે પાપી કીધા છે અધના અપાર,
તારા મનમાં ગણતિ નથી પણ કેમ વિસારે જગદાધાર;
આખર આવની તજિજાતાં તું હાથે કરિને થૈય હેરાન,
ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બજતું બાવ ધરી ભગવાન. ૪
- કર્ક ક તણું હૂંટી હૂંટીને લીધું ધન ન લગાડી વાર,
કદી ન તજિયા ગરીબ ગણિને લાખ રીતે કરતાં પોકાર;
દયા ન આવી તુજ દિલમાં કરતાં એવા જનને હેરાન,
ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બજતું બાવ ધરી ભગવાન. ૫
- જર જગમાં જનતું તે છે તરિ બાવ યકી બરિયો બંડાર,
પર ઉપકાર વિષે ખરચું નહો પ્રીત કરીને દ્રવ્ય સગાર;
નથી ભણતો જનું એકલું મેલી ધન બંડાર નિરાન,
ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બજતું બાવધરી ભગવાન. ૬

માંડે માંડે કરી ભેગું કરું તેમાં તાંડે નથી લગાર,
 તાંડે તારે કરવું હોયનો પ્રીતે કર તું પર ઉપકાર;
 જાણું જરૂર જરૂર તારી સાથે કદી નહીં આવે નાદાન,
 ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બળતું બાવધરી ભગવાન.
 મરણ પછી કરશે પ્રભુ તારાં પાપ પુણ્યનો ખરો તપાસ,
 જોર કરી જમડા ઝાલીને પ્રીતે લલ્લ જશે પ્રભુ પાસ;
 કોણ ધણી તારો તે વેગા તે હમણાથી ધર તેનું દયાન,
 ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બળતું બાવ ધરી ભગવાન.
 પાથી કોઠે પાપ પુણ્યની જોશે તેમાં તાંડે નામ,
 પાપ અપાર કર્મો તે ઉધર્યા જન્મે નહિ પુણ્યજી કો ઠામ;
 શીક્ષા કરશે રતોહ ધરી પ્રભુ તારે તુજને થાશે જાન,
 ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બળતું બાવ ધરી ભગવાન.
 પર ઉપકાર પ્રીતે કર, તો મળશે સુખ તુજને અપરંપાર,
 પ્રીત ધરીને પાસ રાખશે પ્રભુ અજગો કરશે ન લગાર;
 બજ માટે તું બવતારણને લલ્લુની ચિત્તિ ધરી કાન;
 ક્ષણ બંધુર સંસાર ગણી મન બળતું બાવ ધરી ભગવાન. ૧૦

ઓઝા લલ્લુ કાળીદાસ.

મહેતાજી વાઘનગર તાલિ મહુવા.

સાર સંગ્રહ.

પાણીની માફક બાકને ઘેરેઘર પહોંચાડવાની

અમેરિકામાં થયેલી પુસ્તિ.

અમેરિકામાં એક નવી કળાએ જન્મ લીધો છે, જે વખત જતાં સધળે ફેલાઈ જવાનો અને લોકોને પોતાના ધંધામાં તથા સંસારી કામકાજમાં તેથી મોટી સગવડ યઈ પડવાનો સંભવ રાખવામાં આવે છે. જેમ શહેરના એક બાગમાં મોટું સરોવર બાંધી તેમાંનું પાણી નજીની મારફતે લોકોને ઘરેઘર અને માળેમાળ પહોંચાડવામાં આવે છે, તેમ શહેરના એક બાગમાં પાણીનો બાક કરવાનું એક મોટું મથક બનાવી નજીબોની મારફતે

લોકોના ઘરોમાં તથા ઓરડાઓમાં બાકુ પુરો પાડવાની કળા અમેરિકનોએ
 થોડી કાલાડીને તેનું કામ પણ અજાવાજ માંડ્યું છે. અમેરિકામાં ન્યુયૉર્ક
 શહેરમાં એ કારણ માટે બાવનસો રાખવાનું એક મોટું મકાન બાંધવામાં આવ્યું
 છે અને રસ્તાઓ ખોદી નજો મૂકવાનું કામ હાલ ચાલે છે. તે સંપૂર્ણ થયા પછી
 ન્યુયૉર્કનાં ઘરોમાં નળની ચાવી ફેરવતાં જેમ વાપરવાનું ખાણી અને દીવા
 બાળવાની ગ્લાસ નીકળી આવે છે, તેમ હવે ગરમ બાકુ પણ લોકોને મળી
 આવશે. બાકુના ગુણ તથા ઉપયોગથી વાંચનારાઓ અનુભવા નથી માટે
 એ રીતના ફાફરા તેમને સમજાવવાને અમે ખોદી થતા નથી, પૃથ્વી ઉપરનાં
 અડધાં કામ હમણાં બાકુથી ચાલે છે, અને તેથી લોકોને બારે ચગવડ તથા
 ફાવડો થઈ ગયો છે. તોપણ એ રીતથી જોઈતી મોટાં કાંતોમાં તેટલી નાના કામ
 કાજના સંબંધમાં સગવડ મળતી નથી. બાકુથી ધંત ચલાવી કામકાજ કરવાને
 કેટલાક બાંધ કામ વગેરેનો કડાકુટમાં પડવાની જરૂર છે. તેને સારૂ બઢી
 બાંધવી પડે છે, તેમાંના ધુમાડાને નીકળી જવાને ધુમાડીયાં મૂક્યાં પડે છે.
 અને તેની અડચણ પાડે શનિ થયાથી તેની સાથે બાંજગડ ચાલે છે. એટલું
 કરતાં પણ નાનાં સરખાં અને થોડા થોડા વખતનાં કામને માટે તેની લાભ
 સેવાને બનતું નથી કેમકે એવી અટપટને લીધે તે બહુ મેંધું પડી જાય છે. એ
 સમજી અવધક ઉપની ગોડવણથી મઠી જશે, તે ગોડવણ ચાલુ થયા પછી
 ઘરમાં માત્રગોઠતા કદનું એક ધંત રાખવાનીજ અગત્ય રહેશે, અને જ્યારે
 જોઈએ ત્યારે નળીમાંના બાકુની મદદથી તેને ચાલુ કરી શકાશે. નાના નાનાં
 ધંધાદારીઓને એ રીતથી બહુ ફાવડો થશે, એ તદ્દન રેખીતું છે. એક
 માણસ પોતાના ઓરડામાં એક ટેબલપર એક નાનું વરાળ ધંત મૂકી પો-
 તાનો ઉદ્યોગ બહુ સગવડ અને ઝડપથી કરી શકશે. ઘરસંસારનાં કામમાં
 પણ એ રીત ફાવડ બરેલો થઈ પડશે. શીવતાના સંચા, હળવાની ઘંટી, અને
 એવાંજ બીજાં સંભારી ધંતો પણ ઘરો અને ઓરડાઓમાં એ સહેલા રીતે
 ચલાવી શકાશે, જે આજસુધી બની શકતું નથી. ઇંગ્લાંડ જેવા યંત્રીવાળા
 મૂલોકોમાં એથી એક બીજી સગવડ પણ થશે. સંખ્યા યંત્રોને લીધે ત્યાંના
 લોકોને પોતાના ઓરડાઓમાં આવસનો તાપ રાખવો પડે છે. જેને સારૂ
 તેમને ધુ ડાડીયાં સાધતાં બાંધકામ ઘરે ઘર કરતાં પડે છે. તેની અરજ પણ
 એ બાકુથી સારી રીતે મરશે. બાનું ગરમ કરવાનાં તથા ચાકુ કાઢી વગેરે

હમકું જ્યેવું પકવાળ તૈયાર કરી લેવાના કામમાં પણ એ કળા ઢીક ઉપયોગી થઈ પડશે. માણસ જીવને પોતાના ધંધામાં તથા મેંસારી કામકાળેમાં આવી સંગત કરી આપનાર કળા શોધી કહાડી તેને આલુ કરવાની હિંમત ધરવા વિષે અમેરિકન સાહસિકોને અમે મૂળારક પાઠી આપીએ છીએ. એ કળા દેશ દેશ ફેલાઈ જવાની અને આપણા દેશમાં પણ દાખલ થવાની ઝાઝી ઇંતેજારી રાખવાની અગત્ય નથી. એકવાર તે અમેરિકામાં ફોતેહ મંદીથી પાર પડી, કે તેને એમર ફેલાઈ જતાં, અને આપણા દેશમાં પણ આવી લાગતાં વાર લાગનાર નથી. અમેરિકનોની એ ખાખતમાં ફોતેહ ઇચ્છનાં અમે આશા રાખીએ છીએકે, એ ઉપયોગી કળા આપણા દેશમાં ઉભારી લાગે.

તેજથી તોફાની દરિયામાં પાણીને શાંત કરવાની યુક્તિ.

પાણી સાથે તેજનો અનુપમ તરેહનો સંબંધ હમણાં માલમ પડ્યોછે.

ત કહેવત તરીકે આજ સુધી જાણવામાં આવતું હતું કે, “ઉછળતાં પાણી પર તેજ નામ્યું” એટલે તે નરમ પડી જાય. બે માણસ વચ્ચેની અડપટ ખેસાડી દેવા વિષે એ કહેવતને માત્ર અલંકાર રૂપે જાણવામાં આતી હતી, પણ હમણાં તે પદાર્થ રૂપે ખરી પડીછે. એક વિદ્વાને કેટલાક વખત સુધી ચલાવેલા અખતરા અને છેવટે તેમાં તેણે મેળવેલી ફોતેહ ઉપરથી માલુમ પડ્યું છેકે, દરિયાનાં ઉછળતાં પાણી ઉપર તેજ નામવાથી તે અલંકાર રૂપે નહિ, પણ ખરેખર નરમ પડી જાય છે. કેટલાકો આગળથી એા વિચાર ધરાવતા આવેછે, અને વહાણ ભાગવા બગેરેના અકસ્માતથી દરિયાના પાણી પર ઢોળાયનાં તેજની એવીજ અસર કેટલીક વાર જોવામાં આવતી હતી, પણ આજસુધી તેના ઉપર કોઈ તરફથી ગંભીરિઈ સાથે ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નહોતું. હમણાં એક સાહસિક પુરૂષે કેટલાક વખત સુધી અખતરાઓ ચલાવીને, તે યુક્તિથી ખારકસોને દરિયાના તોફાનમાંથી બચાવી લેવાની કળાને જન્મ આપ્યો છે. ઇંગ્લાંડના એક ખંદરમાં દાખલ થતાં ખારકસોને, વર્ષના એકસ રૂપમાં ખારાઆગળના સાંકડી જગામાં તોફાની મોજની બહુ અગત્ય ખમતી પડે છે, અને તેમાંથી કેટલીકવાર નુકસાન પણ નોપજેછ. તે જગાએ તેજની મારફતે દરિયાને શાંત

કરવાની હુકિત તેણે કીધી છે તે એવો રીતની કે, તે જગ્યાએ સીસાની નળીઓ
જમી કિનારા પરથી એક મજબૂત બંધાની મારફતે તેમાં તેલ ચલાવવામાં
આવે છે. તેમાંથી તેલ બહાર પડી પાણી પર તરી આવી એમરે પથરાઈ
જાય છે. ત્યાંના સર્વે સોકના જોવામાં ખુદી રીતે આવું છે કે, તેટલી
જગ્યામાં તેલ પથરાયલું રહે છે તેટલી જગ્યાનાં પાણી તળાવનાં પાણીની
માફક સ્થંભ થઈ જઈ તે પરથી ખારકસો બહુ સહેલાઈએ પસાર થઈ જા-
ય છે. ઉપલા તોફાની બંદરમાં એ રીતે કેટલાંક ખારકસોને ઘખત કરવામાં
તે હુકિત કાઢનાર કુતેહ પામ્યો છે, અને તેની શોધ વિષે લોકોમાં બરેસો
ઉપજ થવા લાગ્યો છે. દરિયા એડવાના કામમાં આ શોધથી મોટો સુધારો
થવાની, અને તોફાનની વેળાએ જનમાલનો ધણો બચાવ થવાનો આશા
રાખવામાં આવે છે. એવું ધારવામાં આવે છે કે, દરેક ખારકસમાં તેલનો
જથો રાખી, તેને પાણીમાં ઉડાડવાની ચોકસ હુકિત કરીને તોફાનની વેળાએ
ચાલતાં ખારકસની આસપાસ તેને નામ્યા કીધું હોય તો તેના માર્ગમાંનું
પાણી સ્થંભ થઈ તોફાનની માઠી અસરમાંથી તે બચી જવું જોઈએ. એ
જનતનો અખતરો તપાસી જોવા પાછળ ધણાઓનું ધ્યાન લાગ્યું છે, જેથી
તેના પરિણામથી વાકેફ થવાને આપણે ધણા વખત સુધી થોભવું પડ્યું નહિ,
અને તેમાં એકવાર કુતેહ મળી તો પછી દરિયાની મુસાફરીમાં તોફાનની
બીક જે સર્વથી મોટી છે, તે ધણે દરજ્જે મટી જવાનો વખત આવી
લાગેલો ગણાયો.

નિશાળોનાં ઈનામ પત્રક.

ભુજપર. તા. ૧-૩-૮૧ ને રોજ રા. કહાનજી ચંકરેજી
ને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૨) પુત્રનો તથા ૩૨) બીજાઈ શ્રી. વજ્રપા-
ળ ઉકરડા તથા નરેશી તેજશી તથા ધનજી ઉકરડાએ મળી ૩૦૦૦
પત્રાસાં વાળીક ખરીદ્યા વખત મહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાજાશીજી
એંગારજી બહાદૂર તર્ફથી ૩૦૦૦ પાસ થએલા ઉકરડાએ ચોપડીયો
આપી. તથા તેજ વખતે નરેશી તેજશી તર્ફથી ૩૦૦૦ તથા ધા. દાનજી
ઉકરડાએ ૩૦૦૦ મહેતાજી કરગનજી પુરગોતમ ૩૦ ૧-૦ રોવક બીકમજી

હરિરામ રૂબા સોની નરસી રતનજી રૂબા નવા મકાનમાં ખેડા તે વખતે
 શા. વૃજભાજ ઉકરડાએ રૂબા મીઠાઈ—શુદ્ધિઆણી. છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા
 વખતે મહારાજાધિરાજ મિરજ મહારાજોશીજી ઐગારજી બહાદુરે રૂબા
 ની ઓપડીઓ પાસ થયેલા ઊકરાઓને આપી. શ્રી નારણજી કેશવજીએ રૂબા
 તથા ઠકર મનુષ્યે રૂબા મીઠાઈ તમામ ઊકરાઓને—ગદગીશો. તા. ૨-૨-૮૧
 ને રોજ તેરાના શ્રી પ્રેમજી નારણજી તથા ગદના મુખ્ય શ્રીઆઓએ
 રૂબા મીઠાઈ વહેંચી. રા. નર્મદાચંકરે રામવજીએ રૂબા મીઠાઈ વહેંચી
 બોધરા. મહેતા મવારામ જગજીવને રૂબા મીઠાઈ પોસ્ટ માસ્તર ઠકર.
 રણજીડદાસ દ્વારે રૂબા સોની ગાંગજીએ રૂબા મીઠાઈ. છેલ્લી વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મહારાજોશીજી ઐગારજી બહાદુરે રૂબા
 ની ઓપડીઓ વહેંચી—માંડવી એ. વ. સ્કૂલ. છેલ્લી વાર્ષિક પ.
 રીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મહારાજોશીજી ઐગારજી બહાદુરે રૂબા
 પતાસાં તથા ઓપડીઓ રા. રા. મેટ્ટેઈજીનીયર જગન્નાથ ગદગીવ પ્રા-
 થના માળા ગવરાતી તેની ખુશાલીમાં ખોલ હાજીબાઈ લાલજીએ રૂબા રો-
 કડા આપ્યા. શ્રી કરીમબાઈ ઇન્સાહીમે રૂબા પુસ્તકો તથા રૂબા આસિસ્ટન્ટને
 રૂબા સ્કૂલનાનોકરને રૂબા ગાવન શિક્ષકને રૂબા સતાર વગાડનારને અલ્ફાન
 સ્કૂલના માસ્તરને પેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂબા મીઠાઈ. મુબાઈના શ્રી કરીમ
 બાઈઈન્સાહીમે પ્રાર્થના ગવરાતી તેની ખુશાલીમાં રૂબા પુસ્તકો વહેંચ્યાં. રૂબા
 આસિસ્ટન્ટને રૂબા સ્કૂલના ટ્યુનરને રૂબા ગાવન શિક્ષકને રૂબા સતાર વગાડ-
 નારને—ભદ્રેસર. છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મિરજ મા-
 હારાજોશીજી ઐગારજી બહાદુરે તર્ફથી રૂબા ઓપડીઓ. મહાજન તર-
 ફથી રૂબા પતાસાં મુદ્રાના માજી સ્કૂલના માસ્તર કદાનજી ચંકરજીને
 પેર પુત્રનો જન્મ થવાથી હનમાર્ગ મહેતાજી ભોજક હરિદાસ ગોપાલ
 જીએ રૂબા મીઠાઈ—મજસ. છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂબા ની
 ઓપડીઓ વહેંચી તે પ્રસંગે શ્રી લાલજી ગોકળજીએ રૂબા શા. પ્રરિપોતમ
 દેવરાજે રૂબા ઠકર હરિદાસ પેરાજે રૂબા ઠકર પ્રભુ પુત્ર રૂબા મુંદીઆણી
 ના ઠકર. ખટાઉ વિરજીએ રૂબા મીઠાઈ—નખઆણા. છેલ્લી વાર્ષિક પ.
 રીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મિરજ મહારાજોશીજી ઐગારજી બહા-
 દુરે રૂબા-૧૪-૩ ઓપડીઓ. જોશી. માધવજી તથા ગોકળજી ત્રીકમજી

૩૩૧૧ મહાનન તરફથી ૩૨૧૧ જોશી શિવજી માધવજી વકીલ તરફથી ૩૨૧૧ રા. માધવલાલ ગિરધરલાલ વકીલ તરફથી ૩૨૧૧ રા. દયાચંકરજી. પંણરામ તરફથી ૩૦૧૧ દેવે હરિકૃષ્ણ ધર્મર વકીલ તરફથી ૩૦૧૧ પટેલ હંચરાજ જેઠાં તરફથી ૩૦૧૧ મુદ્રાના દોશી પુરુષોત્તમ લધાણી તથા ગાંધી તલકશી લીલાધર તરફથી ૩૧-૧૪-૦ કચ્છપ્રાંતના રા. રા. રેવીનુ કમી-ચનર સાહેબે પરીક્ષા લીધી તે વખતે જોશી માધવજી તથા ગોપાળજી ત્રીકમજી ૩૦૧૧ સાકર વહેંચી.

કચ્છ પ્રાંત.

તેરા ઇન્ત્યાસાળા—તા. ૨૬-૧૨-૮૦ અલડાસાના ન્યાયાધીશ. પ્રબા. ચંકર માધવજીએ પરીક્ષા લીધી તે વખતે જૈન ગુરજી તારાચંદ ૩૨) મીઠાઈ વહેંચી.—વાપડા જિલ્લા દેવરાજે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૪-૮-૦ મીઠાઈ વહેંચી. મહેતાજી લખમશી હરીરામ રાજ ઉપર જતી વખતે ૩૨-૮-૦ મીઠાઈ વહેંચી. પોસ્ટમાસતર બવાનજી હરોદાશ, ગૌરીચંકર મોરારજી, ગુળ-જરામ મણીરામે મળી ૩૦-૧૨-૦ મીઠાઈ વહેંચી. કોઠારાના શેઠ રામદાશ દામજીએ ૩૧-૪-૦ મીઠાઈ તેરાના શા. માણુક પુંજીએ ૩૧-૦-૦ ઓપ-ડીએ વહેંચી. ઉછી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે કુમાર મી. હરિજી તરફથી ૩૧-૮-૦ ની ઓપડીએ વહેંચી. તથા તેરાના શેઠ. જીવરાજ દેવજીને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૩) મીઠાઈ વહેંચી. તથા બરત શિક્ષકને ૩૦-૮-૦ ખીજમતગારને ૩૦-૮-૦ શેઠ. વાધજી કોરજીએ ૩૩) મીઠાઈ મહેતાજીને ૩૦-૮-૦ બરત શિક્ષકને ૩૦-૮-૦ ખીજમતગારને ૩૦-૮-૦ વાપડા જગત તરફથી ૩૧-૦-૦ પેડા. વકીલ શ્યામજી તરફથી ૩૧) પતાસાં કુમારમી દાફળા તરફથી ૩૧-૪-૦ પેડા. તથા તેમના ટ્યુટર રા. કેશવરામ તરફથી ૩૧) મીઠાઈ તથા મહેતાજી લખમશી હરીરામ તરફથી ૩૦-૮-૦ ઠકર. કેશવજી તરફથી ૦-૮-૦ પતાસાં વહેંચ્યાં ઓથાળા.—ઉછી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૬-૫-૦ ઓપડીએ વહેંચી. તે પ્રસંગે જાડેજા અમરજી તરફથી ૩૧) મહાનન તરફથી ૩૧) શાન્તી જેઠા અરજણ તરફથી ૩૦-૮-૦ ઠકર માધવજી લખમશી. ૦-૮-૦ ખોળખીર મહ-મદ તરફથી ૦-૮-૦ નળીયા. શેઠ ભાજરાજ દેશજી ૧૫-૪-૦ વારચીક પરીક્ષા વખતે ઇનામન્ડી ઓપડીએ વહેંચી. ડાહ્યાભાઈ, ભાજરાજ ૨૧-૦-૦ ની ઓપડીએ ૩-૧૨-૦ મીઠાઈ મહેતાજીને વાધડી આસિસ્ટન્ટ પિંજોડી ને

મોનીટરને એકેકી કોરી આપી. માતાજીના ગઠ. કારભારી ખીમજી નાનજી તથા ગામનું મહાજન ભેગું થઈ ખરડો કરી. ચાર રૂપિયાની ચોપડીઓ એક રૂપિયાની મિઠાઈ ૨-૮-૦ ની વડોદરા કેસની ચોપડી સ્કૂલ લાઈબ્રેરીમાં આપી રૂપિયો એક નકશો રાખવાની ઘોડીનો આપ્યો. ૨-૮-૦ મહેતાજીને પાઘડીના આપ્યા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૬-૪-૦ ની ચોપડીઓ મહાજન તરફથી અને ૧-૮-૦ ની મિઠાઈ. લખપત. મહારાજા ધિરાજ મીરજ મહારાજો શીજી ખેંગારજી બહાદૂર તરફથી ૭-૧૪-૦ ની ચોપડીઓ તથા યા. શુદ્ધાર રાજેશી મોરારજી રાધવજી તથા મહાજને મળીને ૩-૪-૦ ની મિઠાઈ. જામડ. મહારાજા ધિરાજ મીરજ મહારાજો શી ખેંગારજી બહાદૂર તરફથી ૩-૧૨-૦ ની ચોપડીઓ. વિઝણુ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૫-૪-૦ ની ચોપડીઓ. જાડેજા શી સાહેબજી તથા બાબાનો સમસ્ત તથા રાપરના કારભારી રાજેશી માવજી આત્મારામે ૧-૨-૦ ની મિઠાઈ વેઠેથી.

(અધિક.)

જાહેર ખબર.

લોઅર ગ્રેડની સરકારી નોકરીમાં લખખ થવાને સાર પહેલા અને ખીજા વર્ગનાં સર્ટિફિકેટ મેળવવા ધ્યેયનારા ઉમેદવારોની પરીક્ષા નીચે લખેલી જગ્યાઓએ ૧૮૮૨ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૮ મીને સોમવારને રોજ તથા પછીના દિવસોએ થશે:—

અમદાવાદ, નડીવાદ, બરુચ, સુરત, ગોધ્રા, અને રાજકોટ.

૨ ઉમેદવારોએ ૧૮મી આગસ્ટ ૧૮૮૨ સુધીમાં ઉમરનાં સર્ટિફિકેટ મુકરર કોલેજા આકારમાં કમિટીના પ્રમુખ ઉપર મોકલવાં. જે ઉમેદવાર જ્યાં જામ્યો હોય તે જિલ્લો, તાલુકો, તથા ગામ કે શહેર તેણે સ્પષ્ટ રીતે લખવું. ઉમરના સર્ટિફિકેટનાં ફાર્મ ડીસ્ટ્રિક્ટ કમિટીના પ્રમુખ તરફથી મક્ત પૂરાં પાડવામાં આવશે.

૩ મહાકાંડા અને પાલણપોર તાલેના ઉમેદવારોએ પરીક્ષા આપવા અમદાવાદ આવવું.

સુ. અમદાવાદ, }
તા. ૮-૬-૮૨ }

(ઈંગ્લેજ સહી.) ઈ. જાઈલસ.
એજ્યુકેશનલ, ઈન્સપેક્ટર, ઉ. પ્રાં.

જાહેર ખખર.

જૂનમાં શાળાપત્રના સર્વે ગ્રાહકોને ખખર આપવામાં આવેલું કે જોહરના ઉત્તર પ્રાંતના એન્ડ્ર્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની સંમતિથી આ ઓપનીઆના એડિટર તથા માનેજરનાં કામ હવેથી જ્યાં પાડવામાં આવ્યાં છે. મારે, હવે પછી અધિપતિનાં કામને લાગતાજ ને કાગળ પત્રો, વિષયો, અર્થપત્રો વગેરે હોય તે મારા નામથી મોકલવાં, અને માનેજરના કામને લગતું, એટલે, એ ઓપનીઆનાં મોકલવા તથા તેના લવાજમ વિગેરે સંબધી સંબંધ લખાણ “જૂનમાં શાળાપત્રના માનેજર આજમ હરિલાલ વલ્લભરામ, રાજકોટ” એ શિરનામથીજ કરવું. હવેથી હુંડી, મનીઆર્ડર, ટ્રાન્સફરિસીટ, વગેરે સંબંધ ઉપજા માનેજરના નામથી મોકલવું, અને તે ખાત તોના કંપની પોસ્ટે આપવામાં આવશે.

મુ. રાજકોટ.
તા. -૭-૮૨

નવલરામ લક્ષ્મીરામ.
એડિટર. જૂનમાં શાળાપત્ર.

પુસ્તકોની પેઠાંચ.

સુવેધ ચિંતામણિ. એટલે, જરૂરપડી આર્થિકમાં સાક્ષતા વહેમો અને કુધારાનું ખંડન કરી, ચિંતામણિ તુલ્ય અમૂલ્ય સુખેય પ્રદાયક ગદ્ય. ખનાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર શેઠ વલ્લભદાસ પાપટ. એમાં શા વિષય લખાણેલો છે તે તેના લાંબા નામ ઉપરથીજ સમજઈ આવશે. લખાણ જુસ્સાભરે છૂટી કલમે કરેલું છે. ખસૂસ સુધારા પક્ષના સર્વે જાણીએ વાંચવું જોઈએ. યથાસ્થિત વિવેચન બિન પ્રસંગે ઘણું કરીને અમ્મ કરવા ધારીએ થઈએ. એના બારપેશ ૧૫૧ પૃષ્ઠ અને કિંમત ચૌદ આના છે.

સરવ ઉપયોગી ગુણ સમુદય. એમાં ઢેઢલાક પદાર્થોના ગુણ પારસી જૂનમાં લખેલા છે. ખાતાં ચોખપેશ ૮૪, ને કિંમત આઠ આના. છાપો સારો નથી.

લોદાવલસનું પંચાંગ. સન ૧૮૮૨-૮૩. કિંમત ૧૧ આનો.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

AUGUST 1882.

પુસ્તક રૂ. ૨ મુ. આગસ્ટ. ૧૮૮૨. પાંચ (૫) નો.

અંગ્રેજી બહુ મોટું તુલ્ય નામ તેમ છે કેમકે

કર ખર્ચે તેમ જીવતાં ખરી ખરી પરી હામ.

અનુક્રમણિકા

૫૪

CONTENTS PAGES.

કાન્તા વિવેચન	૧૬૬	Retien of Kanta	169
ચિંતરીયા હપર તોપાનો મોટો		The Bombardment of Alex-	
પ્રિટીય બપતી ફતેહ	૧૭૬	andria	176
ગ્રીક વપતી	૧૮૦	The Female Education	180
સાર સંગ્રહ	૧૮૪	The Miscellaneous	184
નિયામનાં નામ પત્રક	૧૮૭	Lists of Prizes distributed in	
સરકારી જાહેર અખર	૧૮૮	Schools	187
		Departmental Notifications	189

(દેખાણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદનાં

ગામોની હવેલીમાંથી પુનાઈટ પ્રિન્ટીંગ અને લનરેજ પ્રેસમાંથી કેપની
"લિનિટીટ"ના પ્રેસમાં રાજકોશમાં ગંગારામ દાવી, પ્રેસટાઈપ

મુદ્રા { ૩૨ } વરસનો અગાઉથી ન. ૧૮ પ્રાણ મે. ૧૮
{ ૨૦ } ન. ૧૮૮૬. પાંચ એકનાં. } નાં.

ગુજરાત શાલ્વપત્ર.

પુસ્તાક ૨૧ સુ.

આગષ્ટ. સન ૧૮૮૨.

અંક ૮ મો.

કાન્ના—વિવેચન.

(ન્યુલાહતા અંકથી ચાલુ)

એના ચાર અંક પાડ્યા છે. એમાં નાન્દી આમુખાદિક કાન્ના સંસ્કૃત નાટકોની પેઠે રાખ્યું નથી, પણ ઇંગ્રેજી હોય એકદમજ વસ્તુનો આરંભ કર્યો છે. ઘણું કરીને આખા નાટકનું રચન પાટણજ છે. સુરસેન ભુવંનાદિયને દૂરથીજ પાજો હડાવી આવ્યો હતો, તેની ખૂશહાલીમાં જ્યેષ્ઠરાજ રાજાએ તેને ઘેર પધારવાનું કબુલ કર્યું હતું. સુરસેન, જે રાજાનો સેનાપતિને મંત્રી તેમજ સાજો ને પરમમિત્ર થાય, તેને ઘેર રાજાની આ પધરામણી નિમિત્ત બારે સમારંભ ચાલી રહ્યો હતો. સભા મંડપમાં ચિત્રાદિકની રમના સુરસેનની સુધડ સ્ત્રી કાન્તાએ સ્પહસ્તે કરી હતી, અને તે પરિપૂર્ણ યએલી જોવાને એ સ્ત્રી પુરૂષ તે મંડપમાં ફરેછે, ત્યાંથી એ નાટકનો પહેલો અંક શરૂ થાયછે. એ પ્રસંગે તેમના પરસ્પરના સંવાદદ્વારે તેમનો શૃંગારી સ્વભાવ સારો વર્ણવ્યોછે—ખરે સુરસેન જેવા નિત્યના લડવૈયાને, કે આગળ સતી યવાની છે એવી આ ગંભીર વૃત્તિની કાન્તાને શોભે તે કરતાં કાંઈક વધારે લાલિસમય આ ચિત્ર યઈ ગયુંછે. અગાથીમાં બંને જણ ભોજનની તૈયારી કરેછે. એવામાં રાજાનો અનુચર એકાએક સુરસેનને તેડવા આવેછે. એતો ઝટ ખૂશી સાથે જવા હઠિા યયો, પણ કાન્તા આ પ્રમાણે રંગમાં ભંગ યવાથી ઘણી ગળગળી યઈ ગઈ. તેણે ભોજનનું નામ દઈ જવાય નહિ એમ વાંમો હડાવ્યો, પણ સુરસેન જેવા રાજાજતિ અલબત્ત તે માન્ય રાખ્યો નહિજ, પરંતુ.

(શિખરિણી હંદ.)

તથા ત્યાં ના પીડે, મિત્રુ પિયૂષ વાણી તણું વિધે;
સુધા પીડેયાની, ચરૈર બરિયું બકિત વિધે.
ગમે સાર્યો અન્ધ રચન બહો જવું કેમજ કદી;
પ્રિયે! આં વેતીછે સતત પ્રીતિ હાર્યામૃત નદી.

આ પ્રમાણે રાજ સમાગમનો આનંદ પોતાની પ્રિયા આગળ વિયોગને સમેજ વખાણવો એ કાંઈ નહિ તો પ્રથમ દર્શાવેલા શૃંગારી સ્વભાવી તોર્ણવિરહ છેજ. આ વિયોગ, જે આગળ જતાં હમેશનોજ હોવાને જિજ્ઞાસ છે, તે વિયોગને સને બંનેના દિલમાં કાંઈ ગેબી ઉદાસી ઉઠી, તો તે દેખાવ વધારે સ્વાભાવિક કે રસમય થઈ પડત.

દરબારમાં જઈને જોયછે તો રાજ બહુ ગાભરો થઈ ગયેલો માલમ છે. એને ખબર મળી હતી કે યુવકો એકાએક પાછા ફરી બહુ ધસી માળ્યાછે, અને પોહાર એ પોહારે પાટણ ઉપરજ હાં યવાનાં. રાજનું વું અંધેર કે આટલેમુધા વાત આવી ત્યાંમુધા કોઈને ખબરજ ન પડી. રાજાતો ખીહીજ ગયો. એણે પોતાની રાણી યૌવનમી જે ગર્ભવંતી હતી તેને સુરસેન સાથે પાસેના ગામડામાં મોકલાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, અને તે આખો એટલે તુર્ત તેને તેમ કરવાની તાત્કાલીક જરૂર પાડી. સુરસેને પોતાની સ્ત્રીને ત્યાં બાલાવી મંગાવી તેને તથા તરલા નામની રાણીની દાસી હતી તેને જોડે લઈ તે સધળાંએ જંગલ તરફ ધોડા ફેંકી, મૂક્યા. ઠકરાણી કાંતાને તેની નણુંદની આશ્વાસના સાથે ભેળી રાખી, એમાં કાંઈ અમને ખોટું લાગતું નથી, પણ એની સેવા સાથે પણ એકાદ દાસી જોઈતી હતી ખરી.

પછી જંગલના ભાળા બીલેનો દેખાવ નજરે પડેછે. તેમની બાપા કાંઈ વિલક્ષણ જણાયછે. એમાં સુરતી, ચરોતરી વગેરે અનેક ગામડી-આ બાલીનો ખીચડો યએલોછે, અને સાધારણ વાંચનારને મહા મુશ્કેલી એ સમજાય એવીછે. એ નીમકહલાલ લોક રાણી વગેરેનું પ્રતિપાલન મહા ઉત્સાહથી પોતાને માથે રાખેછે. છૂટા પડતી વેળા બહુ રડારોળ થઈ રહેછે, અને સુરસેન પણ સ્ત્રીઓ જેટલોજ ગળગળે, થઈ જાયછે. સુરસેને, પોતાના કુશળ સખંધી કાંતા વગેરેનો ઉચાટ દુર કરવા, પોતાના કંઠની મુક્તામાળા કાંતાને પહેરાવી કહ્યું, કે મારા એક પત્નિવૃત્તના બળે સંધાએલા આ હારના મોતી બ્યાંમુધી વિખૂટાં ન પડે ત્યાંમુધી તું નિશ્ચય જાણજે કે હું સલામત છું.

આ મુક્તામાળા આગળ જતાં મોટા ઉત્પાતનું જૂથ થઈ પડવાની છે માટે તે વિષે કેટલીક ટીકા અવશ્યે કરવી જોઈએ. પ્રથમતો એક

પણિવૃત્તના બળે સંધાએલી માળા, તે પણિવૃત્ત દૂટે તારેજ દૂટવી ભોધએ અને તેનો સુરસેનની કુશળતા સાથે કાંઈ સંબંધ હોવો ભોધએ નહિ. તે છતાં એક અદ્ભુતમા બીજું અદ્ભુત આપણે કબુલ રાખીએ, તો પણ નાટકમાં એ અદ્ભુત રસ, અખંડ તો રહેવાજ ભોધવો, હતો, એટલે, માતીની માળામાં જે ગુણ કલ્પો તે છેવટ સુધી અરોજ છે એમાં વાતનું બંધારણ રાખવું હતું. પણ અહિંયા તો એથી ઉલટુંજ કંઈ છે. આગળ જતાં એ હારનો દોરો દંગાખોરને હાથે ૪૫ કાતરી થકાય છે. તારે સાફ માલમ પડી આવે છે કે, એ દોરો તે સાધારણ દોરોજ, સુરસેન એક ગાંડો બડાધખોર હારો, અને કાન્તા તે એક અપ્રકલ્પ્ય વગરની એવી વહેમી બાઈડી હતી, કે આવા ગાંડા માલ હપર બોસો રાખી આ સુતરનો દોરો દૂટ્યો એટલે પોતાનો ધણી મૂએ એમજ માતી લઈ સતી થવા નીકળી. અને મોટું આશ્ચર્ય એ છે કે તેને જિવતે ધણીએ સત પણ અડ્યું ! શી નવાઈ ! કેવું અશક્ય ! ધર્મ કે રસના કોઈ પણ તરંગથી. આ કેવું વિપરીત ! ખરે આખા કાવ્ય શાસ્ત્રમાં અદ્ભુત કાર્યના સંભવા-સંભવનો વિચાર મહા સૂક્ષ્મ છે તો પણ તેની ઘટનામાં બાઈ મણિલાલે આવી મોટી ભૂલ કરવી નહોતી. આ કારણથી તો એક કંઈ પરિણામક ગંભીર નાટક પ્રદર્શન ૩૫ (ફાર્સ જેવું) થઈ પડ્યું છે. આ કરતાં મૂળ વાતનું બંધારણ સો દરજ્જે સાફ હતું. તેમાં કાંઈ અસંભવ નથી એ અને પાછળ બતાવી ગયા હપ્રએ. જે હારનીજ કલ્પના કરવી હતી, તો તેની સાથે વિશ્વ એમ પણ કલ્પવું હતું કે તે મૂળહાર ભંધમાં દાસી એ ચોરી લીધો, બીજો ધાણો, અને તે બીજો હાર ત્રેલો ભોધ બિચારી કાન્તા હગાઈ. એમ કંઈ હોત તો વાતનું એકદૂં કાંઈ પણ બંધ બસત, અને શુદ્ધ રસતને કંટાળો આપનારું છેક હાલના જેવું ચિત્ર યથળત નહિ.

આ રસ પાટણનું શું થયું હતું, તે ભોધએ. શું થવાનું હતું ? મુલ-કની અગાઉથી ચેતવણી ન રાખેલી, શત્રુસેના છેક એક મજલ આવી પહોંચી ત્યાં સુધી કાંઈ અખર પડેલી નહિ, અને અખર પડી તારે પણ મુબટ મંડળને ભેંચું કરો નગર રક્ષણનાં આપતા ઉપાયો લેવાને બદલે હિંમત હારી પોતાની રાણીને વનમાં મોકલી રવાનાજ અટપટમાં યુધ્ધ એના જયચંદ્ર રાજનું, હાર સિવાય બીજું શું થવાનું હતું ? જયચંદ્રમાં

રાજગુણ એટલોજ દીઠામાં આવેછે કે નાસી નજતાં છેવટે જોડાં
માણસ ભેગાં યયાં તેટલાને લઈ તે સામો ગયો, અને બહાદૂરીથી લડી
પોતે મરી છૂંધ્યો. આટલામાં થોડાં માણસે નગરની બહાર નીકળી બુદ્ધ
આપ્યું એ પણ એક મોટી ભૂલ ગણાય. પણ અહિંયા જ્યમંદ્રને એક
મૂર્ખ રાજા જોવાજ નાટકકારે (ભણે કે અનભણે) સીતર્યા છે, અને
તે આપણા ઐતિહાસિક જ્યશિખરી તો કોઈ પણ રીતે સંભવતો નથી.
ઉપકાર માનો કે નામ ફેરવ્યું છે.

સુરસેન વાટે આવતાં બુદ્ધસમાધિનાં ચિત્તો જોવેછે અને એ પ્ર-
સંગે તેના મુખમાંથી કેટલીક કવિતા નીકળે છે તે પાત્રતાને કાંઈક
પ્રતિકૂળ પણ સરસ વર્ણનથી ભરેલી છે. રસખરો બિભરત છે. તેમાંના
બેચારે નમુના અન્ને આપીએ છીએ.

મંદ્રાકાંતા.

ભાસે ભાનું રૂધિર કણથી છાયલો રક્તઅંગે
કાલાં અભાં રૂધિરચકી શું સે'જ, રાતાચ મારે
એકે ઉડે સમંજી, કડળે કાગડા તથેન પૂડે
ઝાલી પંજે મુખ્યંથી કરડે ખોપરી ખોતરીને

ઉપલા બે ચરણમાં કવિની દ્વિઘોષિત સમજવાને માદ રાખવું
જોઈએ કે એ સમય પ્રભાતનો હતો, અને મૂર્યાદ્યની રાતાચ દેખી બુદ્ધ
બુદ્ધ અંખી રહેલા જોદાને તે રૂધિરવતૂજ દેખાય. એ ખોપરી એમીજતા
શિયાળવાને નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

મૃગધરા.

ગાલી મોઢા વિષેને ટપકતિ રૂધિરે ખોપરી મોટલીથી,
નાસે, મોઢેથી વેતી ટપ ટપ ગળતી લાળ શ્યાદિ યએલી;
કેડે બીજા પુલાવી પુછડી ધરધરે અંચને તાણુકર્તા,
એવાં દોડે શિયાળો સિમખરે સધળે જોળવા ખોળી લેતાં.
રણભૂમિખર પડેલાં મમ્તકી જોઈ કહે છે.

(સાદુલ વિક્ષિપિત.)

જેમાં તરૂં વિતરૂં રાજ્યરણના વાંકાચુંકા માલતા

સંસારી સુખ પ્રાપ્ત થાય જગમાં તેની હતી જ્યાં સીમા
રાતા શ્વેત કદાપિ શામ નિપત્તે ગોળા ઘડી જાય જ્યાં
તે આજે વર બાલ દંત કરડેછે ધૂળ ફૂંકેખમાં.

સોરઠો.

મટતા જે શિરતાજ, ઝગ ઝગ ઝગ જિતે યતા;

તેપર રે પ્રભુ આજ! ધૂળ ન' અપટી ઠાંકવા

એવામાં એને હરદાસ નામનો એક એન્ને જીનો મિત્ર સામે આવી
મળ્યો, અને તેણે જયચંદ્ર પદ્યાના સમાચાર કહ્યા. એ સાંભળી એને
બહુ એકંદ્ર્યો. આમતાં ગામતાં, પૃથ્વીના પેઠમાં સઘળા ગ્રાણીઓ શ્વેત
સમાધિ છે એવું જોઈ તે બાલ્યોડે

સાર્ફસ વિદ્વિદિત.

ખોધા અર્જુન કર્ણ લક્ષ્મણ સખા રામાદિ આજાજનો

ખોધા ન્યાય સભા સુબૂધણ વળી દાતા અદાતા ગણો.

ખોધા વંશ ઉજ્જવળાર સુતને તોએ રહી બૂખડી

એએ હાય પસારી રોજ જનને પામે જીવેાની નવી

એ સાંભળી હરદાસ કહેછે કે એમ મા બોલો. ગૂર્જર ભૂમિ તો
આસમે દુઃખથી છેક ધાપલ યધ ગઈછે.

વસંતતિલકા.

હાયે કુટે ગિય રડે મુંડી પોક પોતે

ને ત્રાહિ ત્રાહિ વદતી જયચંદ્રે જિતે

ક્યાં રોહં દુઃખ સુણ્યે મુંજ પાતકોણુ ?

તે ત્રાહિ મુંજ પકડે નહિકો સપૂત.

હરદાસના આ બોલ સાંભળી સુરસેન કવિતાની લહેર છોડી પો-
તાનાં મ્લેચ પ્રત્યે શાં કર્ણવ્ય છે. તેના વિચારમાં પડેછે. પણ હરદાસ
કોઈ અટપટી વાણીઓ જણાય છે. તે એને આડો દગા ફટકાનોજ માર્ગ
બતાવે છે, અને તે માર્ગે જાણે સુરસેન પોતાની સઘળી કુત્રીવટની
લાગણીઓ ભૂલી એકદમ દોરાયછે. આ નાટકમાં હરદાસ તથા રત્નદાસ
ને મહા અગત્યના પાત્ર છે તેથી એ અટપટી જોડીની આ પ્રસંગેજ
વાંચનારને કાંઈક ઓળખાણ કરાવવી જોઈએ. આ બે પાત્ર સ્વકલ્પિત છે.

૧૭૬ શિકંદરીયા ઉપર તોપોનો મારો બ્રિટીશ બળની ફતેહ.

બોલે છે. આ પ્રસંગે સમયવિરોધનો દોષ માથે વેદિારી લઈ પણ નાટકકારે હાલના દારૂડીયા મુધારાને ચોકળે ડેકાણે ચાખ્યા ઠીક લગાવ્યા છે. તેમ તેમનો આતંદાનુભવ પણ નીચલી કવિતા વડે ઠીક વર્ણવ્યો છે. મદનના ખાલામાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ ચમકતું જોઈ કરણ કહે છે કે—

(સાર્દૂસ વિદીહિત.)

જેની દૈવી મિઠાસ એટ ગણીને મધ્યે કુખ્યો 'મંદ્રમા,

નેખી વારણી ડોલતો ડગમગે ગાતો શકે એ મઝા;

આવી સાગરમાંથી જેન ગણતો ધિક્કારતો ના કેદી,

તેને માનવ મર્ત્ય ને વુછ ગણે. તે છે ભુંડો પાતકી.

આવી કુદ નિશાબાજી ચાલી રહી છે તેવામાં સ્ત્રી રૂપી મદોનમત નીચે પાવાને તૈયાર થએલા પેશા જે અધગોધમ પાપી કલાલ રત્નદાસને હરદાસ ત્યાં આવી પહોંચે છે. મનીબાઈ દૂધ પીણાં તો કે ટાંપીજ રહ્યાં છઠ્ઠાએ એમ અહિયા થયું. નીચ હરદાસે કાંતાના સ્વરૂપના વખાણ કરવા માંડ્યાં કે તેની સાચેજ કરણે તે વાત ઉપાડી લીધા, ને તેને પ્રાપ્ત કરવા તલપાપડ થઈ રહ્યો. પાછલી રાતનાજ ગૂપચૂપ તે અખબાઓને પકડવા નીકળી પડ્યું એવો ત્યાં ઠરાવ થયો. આ ડેકાણે કરણરાબાનો વિરહ દર્શાવવા કેટલીક કવિતા મૂકી છે તે જાતે તો ઠીક છે પણ કરણ જેવા પ્રયુક્ત વિષયને જોઈ તે શોભતી નથી. આ વર્ણનથી બીજો ને ત્રીજો જે પ્રવેશ બંધા છે.

(અપૂર્ણ)

શિકંદરીયા ઉપર તોપોનો મારો બ્રિટીશ વળની ફતેહ.

શિકંદરીયા શહેર ઉપર બ્રિટીશ તોપોના ગોળા ચાલુ થયા છે અને તેના કિલાઓ નાશ પામ્યા છે. અને તેના મહેલો ખંડન થઈ પડ્યા છે. શહેરમાં ગમરાટ પેઠે છે અને ત્યાં આગ સળગી છે. ખુનરેજ અને લૂટ-ફાટ આજકાલ તે મથક થઈ પડ્યું છે. ગંધા જે માસનાજ હુલડમાં ઘણાક યૂરોપીઓની ત્યાં કતલ માલી હતી અને આજે પાકું નિર્દોશ રહેવાસીઓનું લોહી રેલાતું થયું છે. ત્યાં શિકંદરીઆ ઉપરના આ મારાનું કારણ દેખીતું છે. તેના બારામાં આજ જે માસ થયા ને બ્રિટીશ મન-

વારો જઈ પડી છે તેના વડા એડમીરલ સર બી. સેએમોરે વખતે વખત તાકીદ કરવા છતાં શિકુંદરીયાના સત્તાવાળાઓએ પોતાની કિલ્લેબંધી કરવા માંડ્યાથી તથા નવાં બાંધકામો શરૂ કરવાથી છેવટનો પેગામ રવાના કરવામાં આવ્યો કે જો આ બાંધકામ બંધ પાડવામાં નહિ આવશે તો મીસરની સરકારની મતલબ લડાઈ ઉડાવવાની છે એમ સમજવામાં આવશે. હવે આ અને એવીજ બીજી તાકીદ વા ધમકીની મીસરની સરકારે અથવા ખરાબર બોલીએ તો મીસરના લડાઈખાતાના પ્રધાન અને લશ્કરી વડા અરાબી પાશાએ કશી દુરકાર કીધી નહિ. આ ઉપરથી અંતે ગયા જુલાઈ માસની તા. ૧૦ મીને સોમવારે એડમીરલ સેએમોરે શિકુંદરીયાના હાકમને ખબર આપી કે બીજી દીને બામદાદે હું તમારી કિલ્લેબંધી ઉપર તોપોનો મારો ચલાવવો શરૂ કરીશ. આ ધમકી આપવા આગમજ એડમીરલ સેએમોરે પરદેશના બીજા કાન્સલોને ખબર આપી હતી કે તોપોનો મારો શરૂ કરવા આગમજ હું શનુઓને ૨૪ કલાક આગમજથી ચેતવણી આપીશ. હવે સર બી. સેએમોરની મજબૂર ધમકી કુંઈ ખોટી ન હતી. તેણે પોતાનું વચન પાળ્યું અને શિકુંદરીયાનો સળ કરવા માટે તેણે મંગળવારે ૭ વાગેથી તેમના કિલ્લાઓ ઉપર તોપો છોડવા માંડી પણ એથી શનુઓ દબ્બેલા જણાયા નહિ. પોતે દબ્બી જનાર નથી એવું દેખાડવા માટે તેઓએ પોતાના કિલ્લાઓ ઉપરથી પાછી તોપો છોડીને જવાબ આપ્યો, અને એ રીતે સામસામા ગોળાઓ છોડવા લાગ્યા. આ તોપોની લડાઈમાં બ્રિટીશ કાફલામાંની આઠ મનવારોએ બાગ લીધો હતો, જ્યોએ ફુશ્મનોનો ઘણો ધાણ વાળી નાખ્યો છે. કિલ્લાઓમાંના સઘળાં મળીને કેટલાં માણસો માર્યા ગયાં છે તેનો નક્કી હિસાબ હજી મળ્યો નથી, તોપણ કિલ્લાઓનો જે નાશ વળ્યો છે અને બીજી ખરાબીઓ યદ્યપિ, તે ધ્યાનમાં લેતાં શનુઓનાં સંખ્યાબંધ માણસો માર્યા ગયેલાં હોવાં જોઈએ. ગોળાઓની લડાઈ શરૂ થયા પછી ૨૦ મિનિટ સુધી કિલ્લાઓએ બહાદુરીથી બચાવ કીધો, પણ એ પછી જ કિલ્લાઓ ચૂપ થઈ ગયા. ફુશ્મનોની ખરાબી ખૂટી જવાની અને તેમની નબળાઈ દેખાડનારી આ પહેલી નિશાની હતી. પોણાત્રણે શુભરે મારાબતના કિલ્લામાંનું દારૂખાનું સળગી ઉઠ્યું અને તેની પુઠે અલકનાત તથા બીજાં જ કિલ્લાઓ બપોર થયા

૧૭૮ ચિકિત્સકરિયા ઉપર તોપોનો મારો બ્રિટિશ બળની ક્રતેહ.

એટલામાં તો ઉડી ગયા. આથી હવે મીસરવાસીઓ આપણી તોપોના મારા હેઠલ પૂરા આવી ચૂક્યા. કેટલાક કિલ્લાઓ ઉપરથી તોપો ઉતારી પાડવામાં આવી, જેથી હવે તે કિલ્લાઓનો સમૂળો નાશ થયો, અને ફેરોસનો ૨૧ તોપોવાળો મોટો કિલ્લો જમીનદોસ્ત થયો. એમ છતાં પણ શત્રુઓ નબળા પડેલા જણાયા નહિ તેઓએ તામે ધવાની કશી નિશાન દેખાડી નહિ. પણ હવે જેડીવના તામીયા મહેલની ધારી આવી ઉપલા કિલ્લાની પડોશમાંજ રાસ—અલ—તીનનો મહેલ આવેલોછે, જેને તેના કિલ્લાઓ તોપોની આગમાંથી બચાવી શક્યા નહિ. એ મહેલની બેડે બીજા સઘળા કિલ્લાઓ અને દીવાદાંડીને વધતું ઓછું નુકસાન થયું. અને વળી ફોરેમાં બીજી સરકારી અને ખાનગી ઇમારતો આગના પુર બડકામાં બળવા લાગી, આ સઘળાં બ્રિટિશ બાજુના બળની ક્રતેહ સાથે એક બીજી બાહુરીનું કામ “ઇનવીનસીબલ” નામની મનવારવાળા લેફ્ટનન્ટ બ્રાડફી અને તેમાં ૧૨ માણસોએ બળવ્યું હતું. તેઓ દરીઓ તરી જઈને દુશ્મનોનાં મેક્સ નામે કિલ્લાના ઉપર ચઢી ગયા, જેમ કરતાં તેમને કોઈએ અટકાવ્યા પણ નહિ, અને ત્યાં જ તોપોને ઉરાડી મેલી તથા છને ખીલા ઠોકી પાછા ફર્યા હતા! મંગળવારની લડાઈનો આ સઘળો સંક્ષેપ હેવામ્હે. પણ એટલામાંજ લડાઈ અટકી નહતી. બ્રિટિશ એડમીરલ પોતાના કોઈ પણ પરદેશી સાથીની મદદ વિના અને તે મદદની દરકાર વિના બીજે દિને પણ પોતાનો મારો ચાલુ રાખ્યો હતો. એ દિને ૧૦૧ વાગ્યા સુધી માત્ર બેજ મનવારોએ તોપો છોડીને દુશ્મનોની કિલ્લેબંદીના નાશનું કામ પૂરું કરી આપ્યું હતું. મંગળવારની રાત્રે તેઓએ પોતાના કિલ્લાઓને પાછા દુરગ્ત કરવાની કંઈક તજવીજ કીધી હતી. પણ બુધવારના મારાથી તેઓ અંતે હિંમત હાર્યા અને બપોરે બાર વાગ્યામાં તો તેઓએ લડાઈ થોડો વખત ટીકમાં રાખવાની માગણી કીધી. આ સુલેહના પેગામ ફામલ તેઓ એ ફોરેમાં તોપખાના ઉપરથી એક વાવટો ઉરાડ્યો અને તે વાવટો લઈને એક આગબાટ હોડતી બ્રિટિશ મનવારો તરફ આવી, જે ઉપરથી એડમિરલ રોએમોરે લડાઈ તુરત વેળા બંધ રાખવાનો હુકમ આપ્યો. સુલેહનો આ વાવટો બુધવાર સાંજે પાંચ વાગ્યા સુધી દીવાદાંડી ઉપરથી ઉડતો જણાયો હતો, બ્રિટિશ

એડમીરલે પોતા તફ્તી તુરતજ એક ગંતભોટને મુલેહનો વાવટો આપીને કાંઠા તફ્ત મોકલાવી હતી.

મળેલી બળરો મુજબ આ મુલેહ માત્ર ઢોંગ હતી. આરબી પાંદશાહની મતલબ મુલેહનો વાવટો ખતાવીને પોતાની નિર્બળતા કબુલ કરવાની નહિ પણ ખિટિય સત્તાવાળાઓને ઠગીને પોતાની છુપી મતલબ પાર પાડવાની હતી. તે એમકે તેણે એડમીરલ સેએમોરને તોપોનો મારો ચલાવતો બંધ પાડીને પોતાના લશ્કરે સુધાં પોતે શિકંદરીઆ શહેર જોડી ગયોછે અને એ શહેરને આગ અને લૂટથી નાશ પામતું મલી ગયો છે. એવી બુમ છે કે તે શહેરની બાહર પોતાની ફાજ ભેગી કરે છે. તેની જોડે મુલેહના કોલકરારો કરવા આગમજ ખિટિય સરદારે બારામાના સઘળા કિલાઓ તાબે કરવા માંડ્યા, જેમ કરવા દેવાની અરાબીએ નાપાડી હવે મુલેહની ઢોંગી માગણીના પડદા હેઠલ જ. વખત મલ્યો તે દરમ્યાનમાં આરબીએ સઘળા કિલાઓ મધ્યથી પોતાની ફાજને એક લીધી અને એ રીતે શિકંદરીયા ખિટિયાને હાથ આગ્યું છે. પણ તેમ થયા આગમજ તો ત્યાં નાશ થયે થઈ ચૂક્યો હતો. બુધવારની રાત્રે ખિટિય કાફલામાંની એક ટોળી શહેરમાં દાખલ થઈ તે વખતે તેમને તે ઉજડ વંજેલું જણાયું ત્યાં જગેજગ આગ લાગેલી હતી. શહેરના આ હાલતને લીધે એડમીરલ સેએમોરે પાછો મારો ચાલુ કરવાનું ફરિસ્ત જોયું નહિ. અરાબીન અને તેના લશ્કરની નાહાસ બાગ પછી શહેરના બદમાસોએ મળીને આખાં શહેરને સળગાવી મેલ્યું અને લૂટ ચલાવી. એ કામને માટે તેઓએ કેદખાનામાંથી બંધવાઓને છૂટા કીધા હતા તેઓ એ શહેરના યુરોપીયન જીલ્લા ઉપર હુમલો લઈ જઈને ત્યાં વસનારાઓમાંના આશરે ૧૦૦ યુરોપીયનોની કતલ ચલાવી કહે છે કે તેઓએ આ બાપડાઓ ઉપર બહુ કમકમાટ ઉપજાવે એવું ધાતકીપણું ચલાવ્યું હતું. આ ટોચના બેકમાંના યુરોપીઅનો આફ્રીકોની સામે હીમતથી લડાઈ ચલાવી તેમના હાથમાંથી છટકી જવા પામ્યા હતા. આ ધાર્તી બરેલા હોગામમાં મીસરના ખેડીવની સલામતી વિષે બધ રાખવામાં આવતો હતો, પણ પાછલી બળરો મુજબ તે પ્રથમ રામલેના મહેલમાં હતો, જેને મીસરના કીપાઇઓએ ઘેરી લીધો છે, પણ તારખાદ તેણે

દરવેશપાશા જોડે એક સ્ટીમર ઉપર આશરો લીધેલો. તોપોનો મારો ચાલુ કરવા આગમજથીજ એડીવની સલામતી વિશે ખિટીશ કાનસલને બધ હતો, માટે, તેણે દરવીસ પાઠશાહને એતવણી આપી હતી. કે આ હાકમની સલામતીને માટે ખિટીશ સરકારે એ પાઠશાહને જવાબદાર ગણુશુ. એડમીલર સેએમોરે મનવારો ઉપરથી ૧૦૦ મરીન સી-પાઇએને બંદર ઉપર ઉતાર્યા છે, જેઓએ બીફુઇન આરબ લુટારાઓ અને બીજા બદમાસોને માર મારીને તથા તેઓમાના સાતજણને કાપી નાખીને વિખેરી નાખ્યાછે. તોપોની લડાઇમાં ખિટીશના પાંચ માણસો માર્યા ગયાંછે અને ૨૭ જખમી થયાંછે, આ જખમી થયેલાઓ વિશે માહારાષ્ટ્રીએ વીજળીના તારના સંવેશા માર્ફતે ખબર પૂછાવી છે. ફ-શ્મનોને કેટલી નુકશાની થઇછે તે જણાવું નથી, પણ એવું માનવામાં આવેછે કે તેમનાં ૨૦૦૦ માણસો માર્યા ગયાંછે. તેઓએ પોતાના માર્યા ગયેલાઓને બુધવારે સંહવારે ડફણાવ્યા હતા. તેઓના ૪ કિલાઓ ઉરાડી દીધાછે, બેના તોપોને બીજી મારીને ૨૬ કીધાછે, અને કાંઠા ઉપરના બાકીના સઘળા કિલાઓને ચુપ કરી નાખ્યાછે.

(રાસતગોક્તાર)

(સ્ત્રી કેળવણી.)

(સાંધણ પાને ૧૩૮ થી.)

આપણો રથ જોવા આગળ સુધરેલો, માનવંતો, અને પ્રજાળ હતો, તેવાજ આજે સુધારાહિન, વ્રચકારને લાયક, અને નિર્બળ થઈ ગયોછે; તેનાં ઘણાં કારણછે. તેમાંનું આ સ્ત્રી કેળવણીની અધિક ન્યૂનતા, એ પણ એક મોટું અને સમજ કારણછે. આપણા ગૂજરાત પ્રાંતમાં—સ્ત્રી કેળવણીનો જોઈતો પ્રસાર થયો નથી અને જે જૂજ પ્રસાર થયોછે, તે પણ આપણી ધારણા પાર પડે તેવા નથી. તેનું કારણ પણ કેટલીક તો આપણીજ બેપરવાહી છે. ગૂજરાત પ્રાંતમાં ઘણું કરીને દરેક મોટાં શહેરો કે કસબાઓમાં કન્યાશાળાઓ સ્થપાઈ ચૂકીછે, પરંતુ તેનો ઉપયોગ સઘળા લોકો મનમાનતી રીતે કરતા નથી, અને જોઈએ તેમની રીતમાં બહુ ફેરછે. જોકરાઓની પેઠે જોડીઓને પણ ચોપડીઓ ચીખવ-

વામાં આવે છે, પણ કેટલાએકનું ધારવું એવું છે કે ઊંકરાઓ કરતાં ઊંકરીઓને નીતિ સંબંધી કેળવણી વિશેષ આપવાની અગત્ય છે, અને તે મતલબ હાલની ઓપડીઓથી પૂરી પડતી નથી. આ કહેવું કેટલેક દરજ્જે અરૂં હશે, પણ એ વિષે પહેલી વાત તો એજ છે કે નીતિની કેળવણી ધરમાં માથાપે આપવી જોઈએ. માથાપ ધરમાં ઊંકરાને સુનીતિની ટેવ ન પાડે અને ઇશ્વર ભક્તિનો બાધ અસરકારક કરે એ બહુ મુશ્કેલ છે. તે છતાં પણ નિશાળમાં પૂરું ભણે તો નીતિમાં સુધારો થયા વિના રહે નહિ, પણ સાતમી ઓપડી સુધી કોણ પોતાની ઊંકરીને બણાવે છે.

વળી તેમ નહિ તો આ ઉપદેશ પાર પાડવામાં એક બીજી વાતની પણ જરૂર જો બધા લોકો પોતાની પુત્રીઓને સાતમી કે છઠ્ઠીજ ઓપડી સુધી સારી રીતે ગૂંજરાતી કેળવણી આપતા હોય, તો તેટલા વખતમાં સાધારણ નીતિ સંબંધી તેમનું જ્ઞાન સાફ થાય, નીતિની બાબતો ઉપર તેમનું લક્ષ્ય ઝેંચાય, નીતિની ઓપડીઓ વાંચવી ગમે, અને આગળ ઊંચા પછી તેવી શ્રી પોતાની મેળે પણ નીતિનાં પુસ્તકો વાંચી પોતાના જ્ઞાનમાં જોડતો વધારો કરે, પણ તેવા લોકો મારા જોવામાં ઘોડાજ આ-
બા છે. હજી આપણા વિસ્તીર્ણ પ્રાંતમાં જોઈતી કન્યાશાળાઓ નથી, જે કેકાણે કન્યાશાળાઓ છે, ત્યાંના સઘળા લોકો પૂરતી રીતે તો શું, પણ કેટલાએક તો તેનો બિલકુલ લાભ લેતા નથી. જેઓ લે છે તે પણ (ઘણું કરીને લેનારા બધા) ક્રમ ત્રણ કે ચાર ઓપડી સુધી બણાવે છે. તેટલા વખતમાં શાળામાંની નીતિની કેળવણી અપૂર્ણ હોય છે, અને એટલામાં તો તે બિચારીને ધર સંસારમાં નાંખે છે ત્યાં એના કેવા હાલ. સાસરે ગયા પછી ઘણીની અયોગ્ય અવસ્થા જોઈ તે ઓપડી એક પામતી હોય, સાસરીઆનાં દુઃખથી તે પોતાના મનમાં બળતી હોય, અને ટુંકામાં સોજતણા પણ સારી ન હોય, એવા વખતમાં એને નાનપણમાં બેચાર ઓપડીઓમાંથી મળેલી જૂજ ઉપયોગી નીતિની કેળવણી ભાગજોગે ક્યાંથી પાદ આવે ? અને નીતિની ઓપડીયો વાંચવા તરફ તેનું મન ક્યાંથી લલચાય ? કે જે કરવાથી તેના એકબુદ્ધિ અંતઃકરણને નિરાંત વળે. છેવટે સોજત પણ સારી ન હોય, તેથી શાળામાં પોતે જે બેચાર ઓપડીયો બ-
ણેલી હોય છે, તેનો તે હવે કેવા ઉપયોગ કરે છે. તે જુઓ. નીતિ સંબંધી

તો તેને વિચારજ આપતો નથી, પણ ઉપર કહ્યું તે કારણથી સ્વભાવિક રીતેજ તેનું મન અનીતિ તરફ દોડે, તેથી તે અનીતિની વૃદ્ધિ કરનારી ઓપડીઓ, જેવીકે "દીલચ્ચમન ગાયન" "સદેવંત શાવર્જીગાની વાર્તા" વગેરે વાંચે. તેનું પરિણામ એજ થાયછે કે ઉપર લખેલી દુઃખની વાતો આ વખતે તેના દુઃખમાં વધારો કરેછે, અને વખતે નુકારે રમ્તે પડી જાયછે ! આવી ઓપડીઓજ વાંચવાથી હું કહું છું કે કેવળ નીતિમાન મનુષ્ય પણ પોતાની નીતિમાંથી વખતે ચુકે, તો એવી દુઃખી સ્ત્રીની ધી-વાત કરવી ? સ્વભાવિક રીતેજ સ્ત્રી જાતિનું મન એવું જણાયછે કે તેને જેમ કંઈ દોરનાર મળે તેમ જાય. બણેલી તો ન હોય કે જેથી સાચા ખો-ટાની તેને જુજ જણાય. જો નીતિ સંજ્ઞા શાખામાંથી કે વિશ્વેષે તો પોતાના માખાપથી તેને જોઇતી કેળવણી મળી હોયતો આમ ન થાય. નીતિની કેળવણી જોઇતી મળતી નથી તેનું કારણ માખાપોનું આજસ, શાખાની શીખવવાની રીતમાં ઉપર ખતાવ્યો તે તફાવત, અને બીજું તે કેળવણીનો સંપૂર્ણ લાભ ન લેયો તે તથા તેને હરકત કર્તા મોટા સંમુદ્ર જેવું બાળલગ્નછે, જો એમ નહોત્ય એટલે ઘરમાં ને શાખામાં તેને ધર્મવૃક્ત નીતિની સંપૂર્ણ કેળવણી મળતી હોય, અને બાળલગ્નની હરકત ન હોય તો હું કહું છું કે આ કરતાં એ વધારે દુઃખ હોવા છતાં પણ ઘણું કરીને બિગાડ નજ થાય. કારણ કેળવાએલી સ્ત્રી તેવા આપત્તિના વખતમાં નીતિના કામમાં વૃદ્ધિ કરનારી તથા હિંમત આપનારી "લલિતા દુઃખ દર્શક નાટક" "નળાખ્યાન" અને જ્યકુમારી વિજય નાટક જેવી ઓપડીઓ વાંચી પોતાના મનને દિલાસો આપશે, અને કદી પણ નીતિનો ત્યાગ નહિ કરે. ઉપડી ઓપડીઓ જેમણે વાંચી હોય, તેમને હું વિનંતિ કરીને પૂછું છું જો, લલિતા, દમયંતી, અને જ્યકુમારી, એ ત્રણમાંની કઈ સ્ત્રીએ નીતિનો ત્યાગ કર્યો હતો ? એ વાંચીને કોણ કહી શકશે કે બણાવવાથી સ્ત્રીઓ અનીતિમાન થાયછે ? કેળવણી તો આનુંજ નામ. હાલની કેળવણી આવી નથી, અને એ માટે કેટલા-કનો એ વિચાર છે કે કન્યાશાખામાં થોડું વાંચતાં લખતાં આવડ્યા પછી વાંચનમાળાની ઓપડીઓની સાથે આવી નીતિની ઓપડીઓનો ઉપયોગ વધારે થતો હોય, તો તેમની નીતિનો પાયો મજબુત નંખાય. ઉપર લખે તેવી કેળવણી કોણ કહેશે કે નકામી છે ? કોણ કહેશે કે ઉપયોગની નથી ?

અને કોણ કહેશે કે નીતિમાં બિગાડ કરનારી છે ? તેમ કહેનારને વિનંતિ સાથે કહેવાનું એક આ દુકો પરંતુ ઉપયોગી નિબંધ કરીને વાંચો, તે ઉપરથી વિચાર કરો, અને એ સિવાય આપણા શાસ્ત્ર ઉઘાડીને જુઓ કે આગળના વંચતમાં શ્રીઓ કેવી બણેલી હતી ? દેવી બાઈઓ ! આપણે ચેતવું જોઈએ કે આવી કેળવણી આપણી તરફ પુત્રીઓ નહિયાત, ત્યાં સુધી હાલની તો શું, પણ આગળની ઉછરતી પ્રજા પણ સારી નહિ નાવડે. માટે મારી વારંવાર વિનંતિ છે કે હવે ચેતો, બહુ થઈ. પોતાની ખામીઓ પોતે જાણતી એ કામ બહુ વિકટ છે. પરદેશી લોકો આપણે શ્રી કેળવણી બામત સૂચનાઓ આપે છે તે ખરી છે, માટે આપણે ખૂબ યાદ રાખવું જોઈએ કે એ વિના આપણે આજના સુધરેલા લોકની ગણતરીમાં પણ નહિ આવીએ, એ વિના આપણે સુખી નહિ થઈએ, એ વિના આપણે આ સંસારમાં અવતરીને મનુષ્ય જાતિએ જે ધર્મ બનવવાનો છે, તે નહિ બનવી શકીએ, અને દુકામાં તે વિના આ સંસારમાં આપણે આવ્યા તે ન આવ્યા જેવા ગણાઈશું. આપણને આજ સૌથી સુધરેલા ઈંગ્રેજ લોકોનો સમાગમ થયો છે. તેમની શ્રીઓ કેવી બણેલી અને ખજરદાર હોય છે, અને તેઓ સંસારી રીતમાં પણ કેવા સુખી છે, તે ઘણાં જાણના જાણવામાં હશે, તો હવે આપણે શા માટે ખુવાર થવું જોઈએ ? આપણે શા માટે દિવો હાથમાં લઈને કૂવામાં પડવું જોઈએ, એટલે આપણે જાણીએ છઈએ કે શ્રીઓને બણાવવાની શાસ્ત્રમાં મના નથી, આપણે જાણીએ છઈએ એ સારું કામ છે અને એથી ઘણા ફાદા થાય છે. તે જાણતાં છતાં જાણી જોઈને નકારા જૂના રિવાજને વળગી રહીએ, એ કેવી મૂર્ખાઈ ! આજના સુધરેલા લોકોનો દાખલો લઈને આપણે સુધરવું જોઈએ, નહિતો આગળ વધારે દુઃખી થઈશું, ને પરતાઈ. માટે પ્રિયદેશીઓ, હવે વિલંબ ન કરવો જોઈએ, એમાં કાંઈ પાપ નથી. એમાં ઝાઝો ખર્ચ પણ નથી, એથી કાંઈ આપણી કીર્તિને લાંઝન લાગે તેમ નથી પણ ઉલ્ટો વધે તેમ છે. સારાંશ કે એથી કોઈ પણ વાતની અડચણ નથી, માટે હવે વાર ન લગાડો. તમારી પ્યારી પુત્રીઓને પરણાવવાં પાછળ જેમ હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરો છો, તેનો સોમો ભાગ પણ આ જાતે કરો, તે અબજાઓનાં દુઃખો ટાળો, કે જેથી

તેઓ સંસારમાં મુખી થશે તો તમને સારો આશિર્વાદ દેશે, તેથી તમારૂં પણ કલ્યાણ થશે. તેઓ જાણે તેથી તેમની પ્રજાનો મેથક સારીજ થશે, અને એમ કરતાં કરતાં બધાં સુધરવાથી પોતાના દેશની દાઝ જાણી આપણા દેશની ગએલી આબરૂ પાછી મેળવશે, તેથી આપણા ભરતખંડ સારી રિથતમાં આવશે, અને એટલી દેશની સેવા તમે બજાવી એમ કહેવાશે માટે હવે ખૂબ જાગૃત થાઓ, તને, મન, ને ધનથી આ જાતે ઉત્તેજન આપો, નવી નવી કન્યાશાળાઓ કહાડો, અને સર્વને સુખી કરી તમારો પરોપકારી સ્વભાવ પ્રકાશ કરો મારી અલ્પાશ્વ મતિથી લખાએલો ટુંકો પણ ઉપયોગી, નિર્બંધ વાંચી જૂલમૂક ક્ષમા કરો, અને ઉપરના વાત ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપો એ મારી દીન પ્રાર્થના છે.

હવે પરમ પૂજ્ય વિવિધ પવિત્ર ન્યાયાધીશ મહાનુપિતા પ્રજો, મારી ઉપયોગી વિનંતિ મારા દેશી બાઈઓના અંતઃકરણમાં ઉતરે અને તે જાતે તન, મન, ને ધનથી પ્રવ્રજ કરે એવી નિર્મળ બુદ્ધિ તું કૃપા કરીને સર્વના અંતઃકરણમાં પ્રેરે; તેમને એ જાતે આનંદ અદાવ, તેમનું સાચું યાવ તેવો રસ્તો સુઝાડ, અને ટુંકામાં આ પવિત્ર ભુમિની સર્વેકમનસીય સ્ત્રીઓના કમ્પમાથી કેવળ રીસાઈ ગએલી સરસ્વતિ માતાને આ દેશમાં સત્વર મોકલવા કૃપાકર, એજ પ્રાર્થના! તથાગતુ. (લા. હીરજી મોહનજી.)

સારસંગ્રહ.

ઈડરના રાજાનો વહીવટ મહારાજ કેસરીસિંઘજીને તા. ૭ મી જુલાઈને રોજ સારી ધામધૂમની સાથે સોંપવામાં આવ્યોછે. એ મહારાજાનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૯૧ માં થયો હતો અને તેમના પિતા ૧૮૯૮ માં દેવલોક થયા ત્યારે એમને રીતસર રાજ્યાભિષેક થયો હતો, પણ તેમની બાલ્યાવસ્થાને લીધે અત્યાર સુધી રીજન્સી ચાલતી હતી. એ જુવાન મહારાજા રાજકોટની રાજકુમાર કાલેજમાં સારો અભ્યાસ કર્યોછે, અને સ્વભાવ ધણી પ્રમાણિક તથા દયાળુ છે. ઈડરના રાજામાં ૨૧૭૩૮૨ માણસની વસ્તિ તથા પેદાશ ૬ લાખની ગણાયછે.

કેળવણી પાછળ ખરચ. પંજાબમાં ગયા ૧૮૮૦-૮૧ નાં સાલમાં

૩૩૬૦૦૦ થી વધારે ખરચ કેળવણી પાછળ થયો હતો, જેમાંથી અંધી રકમ સરકારી મદદ દાખલ ગુદાં ગુદાં ખાતાંએને આપી હતી. એવી રીતે ખાનગી ખાતાંએને આપેલી ૩૧૫૩૩૭૧ ની મદદમાંથી ૩૨૧૦૦૦ પંજાબ યુનીવર્સિટી કાલેજમાં આપ્યા હતા. એ કાલેજનો સંપર્ક ખરચ બાદ જતાં ઉપલાં સાલમાં તેના ફંડમાં ૩ ૧૦૦૦૦ ની રકમ ફાલતુ રહી હતી.

જ્યોતિષોએ એવી અગમચેતી આપી છે કે આવતા ડીસેમ્બર માસની તા. ૧ થી એ સૂરજ અને પૃથ્વી વચેથી શુક્રનો તારો ફરી જતાર છે. તેનું અવસોંકન કરવાને અત્યારથી વિદ્વાનો તૈયારી કરવા લાગ્યા છે.

કોઈ પણ મ્લેચ્છાભિમાની ગ્રહમય જાણીને ખુશી થશે કે અંતે મરહુમ ગણેશ વાસુદેવ જોશીની યાદગારી રાખવા માટે સાર્વજનિક સભાએ પોતા માટે એક આસપ બાંધવાનું નક્કી કરી પૂરું ને તેનું નામ “જોશી આલય” રાખશે. આ ગ્રહમયે પુનાની ને મુંબાઈ ધલાકાની ઘણી સારી સેવા બજાવી છે.

હિંદુસ્થાનમાં ૧૮૮૧ માં ૧૦૧૧૦૪૦ ટન કોલસો ઉત્પન્ન થયો હતો તેમાં સૌથી વધારે રાણી ગંજની કોલસાની ખાણોમાંથી નીકળ્યો છે. હિંદુસ્થાનમાં રાણીગંજ, મધ્ય પ્રાંતમાં વરાડ અને મોહવતી, પંજાબ, બટલને હંદાખાદના મધ્ય ભાગમાં કોલસાની ઘણી ખાણો છે.

ટ્રાવણકોરમાં કાગળ બનાવવાની મીલ ત્યાંના મહારાજા ઉભી કરનાર છે, આયો શુભ દાખલો લઈ વડોદરાના મહારાજા ચિવાજીરાવ પોતાના શહેરમાં કાપડ મુતર વણવાની મીલ કહાડનાર છે, તેને બદલે કાગળ બનાવવાનું કારખાનું ઉઘું કરે તો કેવું સાર.

ગ્રહણ વિષે બગદાદના લોકોના પહેમ—અમદાદમાં ગયા સૂર્ય ગ્રહણને દિવસે ત્યાંના લોકોએ સેતાન તથા ભૂતને ખીવડાવવાને સાર બંદુક, પીસ્તોલ, વગેરેના બહાર ફીધા હતા. વળી કોઈએ તો ત્રાંખાના વાસણો ખનખડાયા હતા. એ શહેરના રહીશો એવા પહેમ રાખે છે કે જ્યારે સૂર્ય તથા ચંદ્ર ગ્રહણ થાય છે ત્યારે ભૂતો તથા અપીસો તેઓના ઉપર હુમલો કરે છે.

માણસના અવાજને મળતું એક વાહનું ઇંદાંડમાં મી. હામીલ દન બેઠીએ કહાડ્યું છે. તે કંઈજ નહિ પણ માત્ર ધમણ દાખ્યા પછી હવાથી વાગતું એક હારમોનિયમ (વાગ્નું) છે, પણ તેમાં ધાતુના સળીયાના ત્રણ ત્રણ જુમખાને એકેક નાની નાની ઘોડી ઉપર એવી રીતે ગોઠવ્યા છે કે આજ સુધી વાગતાં સઘળાં વાહનો કરતાં આ વાગ્નું આગળ ચાલતાં સર્વેને એકઠોરે બેસાડશે એવી વકી છે.

નવી રીતતા લગત. ગયે તા. ૪ થી જુન મંગળવારે એક જવાન હોફ જોડાંના નવી રીતે લગત થયાં હતા. વરતું નામ બળવંતભાઉ નગરકર છે, કે જે સરકારી સૈન્ય પ્રેસમાં નોકર છે. તેમની ઉંમર ૨૨ વરસની છે, કન્યાની ઉંમર ૧૭ વરસની છે, અને કન્યા મુંબાઈના જાણીતા સુધારક ડાક્ટર આત્મારામ પાકુંરંગના ભાઈ મી. રાધોબા તરખડની દીકરી થાય છે. આ જોડાંનાં લગનમાં નવાઈ એ છે કે તેઓએ એક બીજાને રાજીજીથી પસંદ કરીને વધાઈ, અને તે માટે હોફ રીવાજ મુજબની કંઈ ક્રિયા થઈ નથી. આ જોડાંમાં એક બીજા નવાઈ એ છે કે તે કોઈ પણ ધર્મ પાળતુ નથી. ખ્રીસ્તી, પારસી, યહૂદી, હોફ, મહમદીઆન, બુદ્ધિસત, શીખ કે જઈન ધર્મોમાંનો એક પણ તે માનતું નથી. એ વાત તેઓએ લગનોના સરકારી રેજીષ્ટર ખાતાખલાફુર બેહરામજી દાદાભાઈ આગળ જાહેર કીધી છે. કન્યાની માએ બનેનાં ગળામાં કુલોના હાર પેહરાધ્યા પછી રેજીષ્ટર આગળ તેઓએ એક બીજાને બરથાર અને સ્ત્રી દાખલ પસંદ કીધાં, અને પછી કુલ તોરા લઈને આ શાદીમાં સામેલ થનારાઓ વિદાય થયા હતા.

પંડીત નેણુર્સીંગ. પૂર્વ તર્ફનો એક ભૂગોળ શાસ્ત્રનો શોધક અને હિમાલયની શોધ કરનારે ગઈ તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરીએ ૫૫ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો છે. તેનો જન્મ હિમાલયની એક ખીણમાં થયો હતો અને ૨૭ વરસની ઉંમરે હિમાલયની ઉપરની શોધ કરવાની હેસ થઈ હતી, તેવામાં મી. સ્કીલ ગેવેન્ટ તેને મળ્યો હતો અને તે તેની સાથે એ હિમાલય પર્વત ઉપર ગયો હતો, તેણે પોતાના અમથી ઘણી મદદ કરી હતી ને મોન્ટગમરીના “એક્સપીડીસન” સાથે ફરીથી ગયો હતો. ત્યાં જઈ આવ્યા પછી તે સ્કૂલ માસ્તર થયો હતો. આ અમ માટે ૧૮૬૭ માં

તેને ઇંગ્લાંડની રોયલ જ્યોગ્રાફીકલ સોસાયટીએ એક ઘડીઆળ આપ્યું હતું જે તેનો એક ચેલો ચોરી ગયો હતો. તેણે ૧૩ વરસ હિમાલય પર્વતની ટોચ ઉપરની શોધ માટે શુભાચ્છા છે અને નકસામાં મોટો ફેરફાર કરીધો છે. તેનો એ અમ જોઈને ૧૮૭૮ માં પાકું એક ઘડીઆળ ઇંગ્લાંડની જ્યોગ્રાફીકલ સોસાયટીએ આપ્યું હતું ને તેનો મોટો ઉપકાર માન્યો હતો ને સરકારે ૧૮૭૯ માં રૂ૧૦૦૦) ની જગીર બક્ષીસ આપી હતી તેમ ૧૮૭૮ માં સરકારે શ્રી. આ. ઇ. નો ખીતાબ આપ્યો હતો તે લાંબો વખત ભોગવે તેટલા મુરદાબાદમાં હમણાં મરણ પામ્યો છે. તેના મરણથી બુશાસ્ત્ર શોધને મોટું નુકસાન ગયું છે.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

કોટડી. છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૧૩-૧૨-૦ ચોપડીયો તથા ગામ ધણી તર્ફથી ૩૫-૪-૦ મીઠાઈ. મી. મેતીલાલ બાઈચંદ ૩૦-૮-૦ પતાસાં માંડવી ઝમકુ કંન્યાશાળા. પરીક્ષા વખતે અલ્ફ્રાન સ્કૂલના માસ્તર રાજરામને ત્યાં પુત્ર યવાથી ૩૧-૪-૦ પતાસાં વહેંચ્યાં. રા. ગોવર્ધનદાસ વલ્લભદાસના પુત્રીની જન્મતિથીને દિવસે ૩૨-૮-૦ પેંડા વહેંચ્યા. ભચાઉ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજા ધિરાજ મિરજ મહારાજો શ્રીજી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી ૩૬-૪-૦ ની ચોપડીયો. તા. ૩૦-૪-૮૧ ને રોજ કચ્છ પ્રા. આશિસ્ઠે પોલીથ કમીશનર મોરારજી ધનજી તથા બાઉ વહીવટદાર રાધવજી પૂંજ અને બીજા ગ્રહરથોએ મળી ૩૪-૧૨-૦ મહેતાજીને પાઘડીના ૩૧-૪-૦ આસિસ્ઠેને ૩૦-૮-૦ માનીટરને ૦-૮-૦ નોકરને ૩૧૧-૦-૦ છોકરીઓને ચોપડીયો. ૩૨-૮-૦ મીઠાઈ અને દરમાસે એ પ્રમાણે ઇનામ આપવાનું મુકરર કરી ઉધરાણું કર્યું. મેં ન્યાયાધિય સાહેબ તથા એમના કચેરી મંડળે મળી ૩૩-૪-૦ રા. ભચાગિ કૌલદાર તર્ફથી ૩૧-૮-૦ ભચાઉના જાડેજ તર્ફથી ૩૧-૮-૦ પટેલ ખેચર ખીમજી આણી તર્ફથી ૩૩-૮-૦ પોસ્ટ માસ્તર કાળીદાસ ચક્ર તર્ફથી ૩૦-૧૨-૦ લુહાણાની ન્યાત તર્ફથી ૩૨-૪-૦ જોશી દયારામ મોહનજી તર્ફથી ૩૦-૧૦-૦ વકીલો તર્ફથી ૩૩-૮-૦ વેકશીનેટર રા. વીઠલ શિવચંકર તર્ફથી ૩૧-૦-૦ વાણીવાની

ન્યાત તર્ફથી ૩૨-૦-૦ પારોટના પીર તર્ફથી ૩૦-૮-૦ પોલીસ કમીસનર. ના.
આસિસ્ટન્ટ રા. મોરારજી ધનજી તર્ફથી ૩૧-૪-૦

નાથેચા. ૬૬૨ મેઘજી નેણસાએ ૩૦-૪-૦ મીઠાઈ છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
૩૫-૧૦-૦ની મોપડીઓ ૦-૧૨-૦ જાડેજા મંદાજીએ પેડા વહેંચ્યા. આણં
દજી ખીમજીએ પોતાને ઘેર પુત્ર જન્મ્યાની ખુસાનામાં ૩૨-૦-૦ પેડા વહેંચ્યા.
૩૨) નેહેતાજીને પાઘડીના આપ્યા. મુદ્દા કુંવારાણા. માજી સ્કૂલમાંગર રા.
કહાંનજી શંકરજીને ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો. ત્યાંના ૬. ગૂ. રૂ. ના પે. આ. બા.
વસનજી જીવણ તથા. બી. આ. હરિદાસ ગોપાલજીએ ૩૨-૦-૦ નો મોપ-
ડીઓ ૩૨-૮-૦ મીઠાઈ છેલ્લી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજાનું ધિરાજ
મિરજાં મહારાજો શ્રીજી ખેંગારજી બહાદુર તર્ફથી ૩૦-૦-૦ મુદ્દડીઓ તથા
૩૬-૦-૦ મોપડીઓ. જાડેજા. જીરાજી તર્ફથી ૩૦-૮-૦ કુંવાઓને મીઠાઈ
વહેંચી. કુંવાઓને નવા મકાનમાં ખેસાડતી વખતે રા. વહીવટદાર તર્ફથી
ઉધરાણું કરી ૩૧૦-૧૦-૦ પુસ્તકો. ૩૨-૦-૧૦ મીઠાઈ કુંવાઓને વહેંચી.
સરણ ગૂ. નિ. માંડવી ખલફાન સ્કૂલના મેહેતાજી રાવનરામને ઘેર પુત્રનો
જન્મ થવાથી ૩૧-૪-૦ મીઠાઈ. મુદ્દા. ગૂ. નિ. માજી સ્કૂલમાંગર કહા
નજી શંકરજીને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી. પે. આ. બા. વસનજી જીવણ
તથા. બી. આ. હરિદાસ ગોપાલજીએ મળી ૩૪-૧૨-૦ મીઠાઈ વહેંચી.
છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજા ધિરાજ મિરજાં મહારાજોશ્રીજી
ખેંગારજી બહાદુર તર્ફથી ૩૧૧-૮-૦નાં પુસ્તકો વહેંચ્યાં તે વખતે શેઠ જીવણ-
દાસ હલજી તર્ફથી ૩૧૧-૦-૦ પુસ્તકો ૩૩-૦-૦ મીઠાઈ વહેંચી. પત્રી.
છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૪-૪-૦ મોપડીઓ. ૩૨) મીઠાઈ ગામના
મહાજન તર્ફથી. વાંઠીયા. છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૨) મોપડીઓ
તથા જાડેજા મોડજી તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ. શીકારપુર. પરીક્ષા વખતે ૩૨)
પુસ્તકો. મહારાજા ધિરાજ તર્ફથી. લાકડીયા. પરીક્ષા વખતે ૩૧૪-૧૨-૨
પુસ્તકો વહેંચનામાં આવ્યાં, તે વખતે મનિજર તથા મહાજન તર્ફથી ૩૮)
મોપડીઓ. ૩૨-૬-૦ મીઠાઈ અને જાગીરદારના કુંઆરશ્રી. હરિશંકરજી તર્ફ-
થી લગન વખતે ૩૧૧-૮-૦ પુસ્તકો તથા કચ્છ પ્રાતના નાખજી દીવાન રા.
રા. વિનાયક નારાયણ ભાગવતે ગરીબ છોકરોઓને ૩૨) નાં પુસ્તકો તથા
સ્નેહો આપ્યાં. પલાંસવા. પરીક્ષા વખતે ૩૪-૪-૦ મોપડીઓ. યાજ્ઞેદાર તથા

મહાજન તર્ફથી રૂ૧૧-૮-૦ પુસ્તકો રૂ૧-૮-૦ મીઠાઈ, ચીત્રોડ, પરીક્ષા વખતે રૂ૬-૪-૦ ચોપડીયો રૂ૧) મીઠાઈ રામવાવ, પરીક્ષા વખતે રૂ૧-૮-૦ ચોપડીયો, તથા જમીદાર રા. હિમતગમ તર્ફથી તથા મહાજન તર્ફથી રૂ૨-૮-૦ નાં ચોપડીયો તથા, રૂ૧) મીઠાઈ, બેરાજા, વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ૨-૧૦-૦ ચોપડીયો, રા. વીજલજી જીવણ મુંદ્રા વહીવટદાર તર્ફથી રૂ૦-૧૨-૦ ચોપડીયો, નળિયા કંન્વાસાળા, કોઠારાના શેઠ ત્રીકમજી વેલજીની સ્ત્રી બાઈ મીઠાઈ-બાઈએ રૂ૨) ની મીઠાઈ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શેઠ હીરજી ઉકરડા તર્ફથી રૂ૬) ચુંદડી, તથા રૂમાલો તથા જાડેજા શ્રી સરદારસંગજી તર્ફથી રૂ૧-૪-૦ પુસ્તકો મહાજન તર્ફથી રૂ૩-૦-૦ ના પતાસાં, રૂ૧-૮-૦ મહેતાજીને પાઘડીના તથા રેવીન્ધુ કમિયનર રા. ખુશાલરાયબાઈ તર્ફથી રૂ૨) પતાસાં તથા નળીયાના શેઠ જ્યેષ્ઠ વસાપા તર્ફથી ૭ સ્લેટો, મોજવાંકુતા સા. બારમલ તર્ફથી રૂ૧-૪-૦ પતાસાં તથા શેઠ. માણસી મૂળજી દુસ્તે કહાનજી માણસીએ રૂ૯) પુસ્તકો તથા રૂ૩) પુસ્તકો, રૂ૪) મહેતાજીને પાઘડીના આપ્યા, તથા તેજ પ્રમાણે શેઠ ડાહ્યાબાઈ કલ્યાણજીએ રૂ૮-૦-૦ પુસ્તકો રૂ૧) મીઠાઈ રૂ૨-૪-૦ મહેતાજીને, રા. મૂળશંકર મંગળજીએ રૂ૦-૮-૦ મીઠાઈ ફરાદી, વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ૩-૮-૦ના પુસ્તકો તથા ગામ ધણી તર્ફથી રૂ૧-૮-૦ મીઠાઈ તથા માંડવીના ગુરૂજી વીરચંદજી રૂ૦-૮-૦ ની મીઠાઈ રોરા, વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ૬-૮-૦ પુસ્તકો તથા ગામ ધણી જાડેજા વેસલજી તર્ફથી રૂ૭-૧૨-૦ ના રૂમાલ રૂ૧-૪-૦ ની મીઠાઈ તથા રૂ૩-૪-૦ મહેતાજીને મિલકા, વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજા ધોરાજા મિરજા મહારાજો શ્રીજી એગારજી બહાદુર તર્ફથી રૂ૬-૮-૦ ચોપડીયો, માંડવી ખલકાન વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ૨૭-૧૧-૦ ચોપડીયો, રૂ૩-૮-૦ મીઠાઈ તે જે નિથાળના ફંડમાંથી.

અધિકૃત.

સરકારી જાહેર અખર.

જાવક નંબર. ૨૩૩ સને ૧૮૮૨-૮૩

કાઠીયાવાડ પ્રાંતના નિથાળોમાં સને ૧૮૮૧-૮૨ ની સાલમાં વાર્ષિક પરીક્ષામાં છઠા ધોરણમાં અને રાજકોટ ટ્રનીંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા-

ગુજરાત શાઝપત્ર.

પુસ્તક ૨૨ મું.

સપ્ટેમ્બર. સન ૧૮૮૨.

અંક ૯ મો.

કાન્ના--વિવેચન.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૭૬ નું.)

ચોથા પ્રવેશમાં કાંતા વિગેરે શીરીતે પકડાયાં તેનું ધમક ભર્યું વર્ણન છે. તેમણે જે ગામડામાં આશ્રય લીધો હતો ત્યાંથી કેટલેક દૂર તળાવ હતું ત્યાં પેહો ફાટવા પહેલાં પેલી કુટ્ટા કુકડી આવી પહોંચી. બન્યું એમ કે આ વેળાજ ત્યાં તે સ્ત્રીઓ નાહવા આવો હતી. તેમનો અવાજ સાંભળી આ રાક્ષસોએ ધમાવડો કર્યો. યૌવનશ્રી જે કુમળ લેવા તળાવના મધ્યભાગ સુધી છેક ગએલી હતી તે આ હોકારો સાંભળતાંજ બચતી થઈ પડી અને ડૂબી મૂઈ. કાંતા ને તરલા પાળપર હતાં ત્યાંજ તે બેસુદ્ધ થઈને પડ્યાં. એ હાલતમાંજ તેમને શિકારી કરણને સ્તનદાસ ચાલતા થયા, કેમકે તેમણે ધાર્યું કે એ બેમાં એક યૌવનશ્રીને બીજી કાંતા હશે.

આ પ્રમાણે એ પાપીઓની એક પારણા તો બરાબર પાર પડી, અને તેમાં તેમની ચતુરાઈ કરતાં એ સ્ત્રીઓની ન મનાય એવી મૂર્ખાઈ અમને વધારે લાગે છે. આવા હંગામના વખતમાં છેક પાછલીરાતે ઘર છોડી આટલે દૂર સુધી આવવું અને તે પણ પોતાના જાળાપણ નીમક હવાજ રખવાળ જે ભીંતો તેમાંના કોઈને સાથે લીધા વિનાજ, એ બેસક બણી ભેંદને સિંહના મોંડામાંજ ધસી જવા જેવું સાહસ કર્યું હતું. જો આ સમયે એક પણ ભીંજ સાથે હોત તો અમને નિશ્ચય છે કે આ બાઈલાઓને કાળે મોઢે પાછાજ કરવું પડત.

હવે મુરસેનનું શું થયું તે ત્રીજા અંકમાં જોઈએ. મૂર્ખા હરતાસે તેને બમાવી પોતાની જોડે લઈ જઈ બંદીખાને નાંખ્યો હતો. કરણની પ્રીતિ પરિપૂર્ણ પોતાની ઉપર થઈ રહે કે તેને છોડી મૂકતાનો એ વિચાર

રાખતો હતો. પણ તેમ થતાં ઘણા દહાડા વહી ગયા, ને છેવટે બ્યારે રત્નદાસને લઈ તેમ કરવા બંદીખાતાને પાછલે ખારણે જાયછે ત્યારે તે ઉઘાડું માલમ પડેછે, અને ખડકીમાં આગળ જતાં મુરસેન તો નહિ પણ કોઈ બીજાના માણસ કુખીઆરી હાથનમાં સામો મળેછે. તે તો કરણ રાજનો ખાનગી ખવાસ હતો. એને જોતાંજ હરદાસના મનમાં ધાસણો પડેછે, અને એકદમ ગુસ્સાથી ખોલી જોડેછે કે મુરસેન ક્યાં છે? ખુજતો ખુજતો તે જાહેર કરેછે કે રાજનો હુકમ થવાથી હું એ કેદીને મારવા આવ્યો હતો. એ કોણ છે તે હું જાણતો નહોતો, પણ અંદર જાનોમાનો આવ્યો ત્યારે તેને મેં વિકરાળ સ્થિતિમાં દીઠો. તે ગુસ્સાથી કાંઈ કાંઈ ખોષતો, ને પોતાના ખડગને વારંધડીએ આમતેમ ફેરવતો હતો. હુંતો બીહીને એક ખૂણામાં બેસીજ ગયો. થોડીવારમાં તે શાંત પડી મહા ઉદાસીમાં દેખાપો, ને પાછો તુર્ત રૂદ્રસ્વરૂપ બની ગયો. એવામાં હું બ્યાં બરાઈ રહ્યો હતો ત્યાં નજરે પડવાથી તે વાઘની પેઠે મારી ઉપર ધસી આવ્યો, ને મને એક પગતળે દાબી દઈ વીજળી જેવી તરવાર ચપ દેધને ઝળકાવી. મેંતો કરગરંને સઘળું માની દીધું, ને એને દયા આવી તથી મને યાંબડા સરસો બાંધી મારો ઝખ્ખો ઓઢી એકદમ ચાલતો થયો. હરદાસે પૂછ્યું કે એ વાત ક્યારે બની તો કે પહેલી રાતે. ત્યારનો હું મારા બંધ છોડવાને મથતો હતો, પણ તે એવા મજબૂત હતા કે હું હમણાંજ તેમ કરવાને માણ માણ શક્તિમાન થયો છું હરદાસે કહ્યું કે ત્યારે તો એ ક્યાંનો ક્યાં નીકળી ગયો હશે; અને પછી એ સર્વે ઉદાસીમાં પોત પોતાને ઠેકાણે ગયા.

આ પ્રસંગે રત્નદાસની કાંઈ કાંઈ સ્વગત વાણીપરથી જણાય છે કે એ થોડોઘણો મુસેનને મારી નંખાયવાની પેરવીમાં સામેય હતો. પોતાના વરની વાત (મૂળેજ ખરા હોયતો,) હાલ બિલકુલ ભૂલી ગયેલો જણાય છે. એનો હાલ કરણને વિષવાસકતપણામાં ગરકાવ કરી રાજકાજ પોતાના હાથમાં લઈ સ્વાર્થ કેમ સાધવો તેનીજ લહેમાં પડ્યો હતો.

હવે તો હરદાસ એને એક કામમાં આડખીલી જેવો લાગતા માં-
જોડે અને તેથી તેનું કાટકુંજ કઠાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ કામ કાંઈ અઘરું નહોતું. કરણને જઈ મુરસેનના નાસી જવાની ખબર કહી, અને

તેમ કરાવનાર એજ છે એમ તેને સમજાવ્યું. એને ઝેર દેઈ મારી નાંખવો, પણ તે તજવીજ લાગે જોઈ કરવું એમ હરાવ થયો.

એ દરમ્યાન સુરસેન નાઠો તે બીજીના મુકામ પર આવી પહોંચ્યો. ત્યારે તેને પોતાની બહેન તથા સ્ત્રી વિગરે જોવાઈ ગયાના સમાચાર મળ્યા. તે સાંભળી તે ગાંડાની પેઠે તેને આખા વનમાં ધૂંડવા લાગ્યો. આ સમયે એને મુજે શૃંગારો હીપત જે વન વર્ણન થાય છે તે પ્રસંગાનુસાર નથી. તેમજ આવા નાપકને આવે પ્રસંગે વિરહના ઉન્માદની અવસ્થામાં નિમગ્ન થએલો વર્ણવવો એ પણ અનુચિત લાગે છે. ઉન્માદ અવસ્થાને મારેજ અમારો એવો વિચાર છે કે તે લલિત કેશોત નાપકને જોટલી અનુકૂળ છે તેટલી ઉદાત્ત કે ઉદ્વેગ નાપકને નથી, ને બેશક આવે પ્રસંગે તો સુરસેન તળાવમાં પડવા જતાં મૂંઝાવશ થયો તે કરતાં એણે ક્ષત્રીવટથી બળી ઉઠી કાંઈ સાહસ આદર્યું હોતતોજ તે એમને વધારે પસંદ પડત.

ઓર્ધ્વા અંકમાં નાટકની સંહૃતિ છે મારે તેને વિશેષ ધ્યાનથી તપાસવો જોઈએ. કાંતા તથા તરલાને બેભાન અવસ્થામાં પકડી લઈ ગયા ત્યાં સુધી આપણે પાછલ કહી ગયા છીએ. આ બેશુદ્ધિ બાર ગાઉની વાટે આવતાં પણ દૂર થએલી જણાતી નથી. કરણે તેમને એક મહેલમાં ઉતાર્યાં. અને સાવધ થવાની રાહ જોઈ બેઠો. તરલાને પ્રથમ ભાન આવ્યું તે જોઈ એ કાંમાધ પુરુષ રાજી રાજી થઈ ગયો, કેમકે એ મૂળથીજ એને કાંતા છે એમ સમજતો હતો. ભાન આવતાંજ તે ખાલી ઉઠી કે એ માતા ચૌવનથી ને કાંતા તને ક્યાં જો. ત્યારે કરણે જાણ્યું કે આનો કાંતા ન હોય. પણ તેના રૂપ પર પોતે મોહિત થઈ ગયો હતો તેથી, તથા તે વશ થાય તો કાંતાને રૂસાવવામાં અપની છે. એવા બિવેદ બાવથીજ તેણે 'તેના પ્રેમની યાચના કરવા માંડી. લૂંડી જ્ઞાતની નીતિ કે કૃતા ક્યાં સુધી નભી શકે? જરા આંતાકાની કરી તે તાબે થઈ ગઈ, ને ઝટવારમાં પટ્ટરાણી થવાને તરંગે ચડી.

આખા નાટકમાં તરલાની પાતતા સરસ ચીતરાએલી છે. તે અધાર ચિત્રિણી હતી. નામ પ્રમાણેજ એની વૃત્તિઓ અતિ અપજ પજેપજ બદલાતી હતી, ને એણે આ સમયે નહિ કરવાનાં ઘણાં કામ કર્યાં,

તો પણ એના આત્માનું મૂળ વળણ બહારનું તરૂં હતું. વખતને માન આપી તેણીએ કરણની પાચના કબુલ રાખી તો પણ એના અંતઃકરણે થાણલા રાજકુળની ભક્તિ છોડી નહોતી. પાટે ખેસવાની લાજએ કરણસાથે તેણે પ્રેમના લટકા ચટકા દાખવ્યા. તો પણ તે કાંતાનું ઢઠ પતિવ્રત જોઈ પોતાના મનમાં લાજ મરતી હતી. એ લાજમાંથી દૂર થવા તે કાંતાને પોતાજેવી કરવા મથી, તો પણ તેજ વેળા તેનું અંતઃકરણ કહેતું હતું કે તરલા તું આ મહા જોડું કામ કરેછે. આમ એના અંતઃકરણે રોકી, તો પણ એ તેને છટકારી કાંતાને ફસાવવા ગઈ. પણ ક્ષત્રાણી કેમ ફસાવ, ફાસલાવવાનો લગારજ એના મોમાંથી ઘસારો નીકળતાં તે સિંદરી - પેઠે એવી ગાજી ઉઠી કે તરલાને માફી માગવાની પણ પૂરી શુદ્ધિ રહી નહિ. માફી માગી તો પણ એને જી તિરસ્કારથી કાઢી મૂકી તેનો એવો ચટકો લાગ્યો કે તેણીએ તત્કાળ નિશ્ચય કર્યો કે મારે કોઈ પણ હજમ્બેદથી એના આખરૂ લેવડાવવીજ—તરલા તે છેવટ સુધી તરલાજ રહી.

આ રીતે તરલા કાંતાને ફાસલાવવા ગઈ હતી તે સમયે કરણ હરખાતો હરખાતો પોતાના મિત્રમંડળમાં બેઠો હતો. બિચારો બાળો હર-દાસ ધાર્યુંતું શું ને યઈ ગયું શું તે જોઈ બિચારમાં ને વિચારમાં રહેતો. કરણે પૂછ્યું કે તમે ઉદાસ કેમ દેખાઓછો. એણે જવાબ દીધો કે—

(હસિણી છંદ.)

દિવસ દિસતો ઝાંખો આજે, પ્રભાત ન પાધરો;

ધુવડ ધુધવે, ત્રાસી નાસે નહિ રવિયો પરો.

શુકથી ડરેને નાસંતો મ દિઠો વળી બાજને;

નિરંખ અવળું એવું ઝાઝું, ડરે ચિત શું થયે ?

આ બાલ મેથક મર્માળા દેખાયછે. હામ્લેટના જીડા મહેણાઓની કાંઈ એત્રે પ્રતિધ્વનિ હોય એમછે, પણ અમને આવું વાક્યાનુરૂપ હર-દાસ જવાની બુદ્ધિથી તો પરે હોય એમ લાગેછે, અને જોણે કેવળ નીચ પ્રપંચ માર્ગજ પોતાની કાર્યસિદ્ધિને માટે ર્થીકારેલો તેણે આવું ઉન્મતાઈ ભર્યું બાલયું એ પણ એક મોટી નાદાની છે. પણ કરણે જાણ્યું અજાણ્યું કરી એવા સ્વપ્નથી ડરી ન જવું એમ શીખામણ દીધી, ને એના ઉદાસી દૂર કરવા રત્નદાસને આસા કરી કે પેલી “ઝોપધો દેવી” લાવો. એ

ઔષધી દેવી તે બીજું કાંઈ નહિ પણ મદિરાજ. ઔષા હરદાસે એ વાતની ઔષી ના પાડી. કરણે કાંઈ પણ ગુસ્સો ન લગાડતાં ત્યારે દૂધના પ્યાલા મંગાવ્યા, રત્નદાસભાઈ લેવા ગયા તે દૂધના પ્યાલા લઈતો આવ્યા પણ પોતે ઔટી દાર મઢાવતા આવ્યા કે એના પગ કે જીભ જરાએ કહ્યું કરે નહિ. ખાડો ખોદે તેજ પડે એ કહેવત હમણાં ખરી પાડવાની હતી. હરદાસને ઝેર દેવાને બેત હતો ને આ સમય પાર પાડવા નિધ ધૃિ હતું. રત્નદાસ એક પ્યાલામાં હળાહળ ઝેર ભિળીને લાવ્યો પણ તે પ્યાલો કરણને રત્નદાસે ઔળખાવવા ધસારો કરતાં આવી મદ્યપી અવસ્થામાં કોઈને ઠેકાણે કોઈજ બતાવાઈ ગયો. કરણે તે પ્રમાણે વહેંચી આપ્યા. આ દારૂડીઆ ટોળીને “*હેલ્થ” લેવાનો કાંઈ કાંઈ બહુજ શોખ જણાયછે, કેમકે આ દૂધના પ્યાલા પીતાં પણ તેમણે તેમજ ક્યું. રત્નદાસે ધાર્યું કે આલો હવે હરદાસનું કાટલું નીકળ્યું, પણ પરમેશ્વરે એ કુટુંબજ કાટલું કાઢવા નિધાર્યું હતું. એની ભૂલથી ઝેરનો પ્યાલો એનેજ ભાગે આવ્યો અને તેથી ઘેર જઈને સૂનો તે સૂતોજ.

કાંતાને તરલાએ તુચ્છકારી કાઢ્યા પછી કરણ પોતે તેને સમજાવવા ગયો. એણે સામદામાદિક બહુ કર્યા, પણ ક્ષત્રાણી આગળ તેનું શું ચાલે? આખરે એ કુટ નાપકે બળાત્કારેની ધમકી આપી. તે સાંભળતાંજ એ શૂરી ચતુરા પાસેની ખારીમાં દોડી ગઈ, ને ત્યાં ઉભી રહી બાલી કે હે મૂર્ખા જોયું આ મારા પતિવૃત્તનું રક્ષણ દાર. કરણ તો દિગ્ભ્રૂ બની ચાલ્યોજ ગયો. આ પ્રવેશ મધ્યમ રીતે લખાએલો છે. હવેથી નાટકનું કાર્ય વેગથી દોડેછે, અને ઘણાખરા પ્રવેશો અત્યંત રસમય છે. તેમાં એથી તો બેથક બેનમુનજ છે.

કરણે જઈ તરલાને કહ્યું કે હવે તું એનો હારતોડ, એ સિંધાવ બીજો કાંઈ ઉપાય નથી. તરલા તો બણતી હતી કે કાંતા પોતાનો સ્વામી

---

*એક બીજાની “હેલ્થ” લેવાની રીતનું હાલના કોઈ કોઈ સુધારાવાળામાં સામાન્ય થઈ પડી હશે, પણ બાઈ મણિલાલે તે જ્યજિખરીના સમયમાં શા માટે વર્ણવી હશે તે કાંઈ સમજાતું નથી. તેમ રાજ પોતાને હાથે પ્યાલા વેહેંચે એ પણ રજવાડાની રીતભાવથી ઉલ્લટુંજ છે.

મૂઝો એમ માનશે તોપણ તે કાંઈ એ પાપીને વથ થવાની નથી, પણ એને રાજી કરવા તથા પોતાના મનમાં જે વેર વસ્યું હતું તે વાળવા એ કુટ કામ પોતાને માથે લીધું. કાન્તા કરણ ગયો ત્યારથી પોતાના ખારણા બંધ કરીને બેઠી હતી ને અજાજળ લાવનારને પણ ઉઘાડતી નહોતી, તો તરજાને તે કેમજ બિઘાડે. તે બંધતી હોય ત્યારે બારીએથી જવું એમ તરલાએ નિશ્ચય કર્યો, અને લાગ સાધી તે પ્રમાણે કુર્ચુ એરડામાં પેસતાં જ એનો વિચાર અળ વિચળ થવા લાગ્યો. એકક્ષણે એમ થાય કે આ કુટ કર્મ મારે શા માટે કરવું જોઈએ, અને બીજે ક્ષણે એમ થાય કે કરવુંજ. હાથપગ ધૂલેછે, ડોળા બાંધરા થઈ ગયા છે, અને સંકલ્પ વિકલ્પો આત્મામાં વિજળીને વેગે ઉપરા છાપરી થયા જાયછે. આયું અધારે કર્મ કરતાં ચંદ્રની નિર્મળ ચંદની જોઈ એકદમ એનો આત્મા પાછો હઠેછે, અને બીજેજ ક્ષણે તે કુટતામાં દડ થઈ આ પ્રમાણે બોલેછે.

(હરિગીત છંદ.)

જા ચંદ્ર, તું સંતાર્ધ નભમાં શિદ અહીં ઉભા રહ્યો?

તારા, જુનઈ જળે સહુ નવ દેખશે કશુએ તમે;

*ભૂત પ્રેત પિશાચ રાત્રિ પ્રસંગ દેવ કરાલતે,

સહુ આંવી વસળે -હર્યમાં કરમાં વળી મારા હવે.

એમ બોલી દડતાથી કાન્તા સુતેલી છે ત્યાંજઈ પહોંચ્યા. તેના કંઈનો હાર જોતાંજ તેનું રક્ષણ કરવા સુરસેન તરવાર કાઢી ત્યાં ઉભા છે એવી એને ભ્રમણા થઈ, અને તેથી મનમાં ખૂમ પાડી ઉઠી કે. “અરે!”

છંદ વિજય.

આંખ કરી વિકરાળ કરાળ સુરક્ષણ આ કરતો અહિં ઉભા,

ખડગ રહ્યું ગળકે કરમાં મુજને હણવા નવને મનસૂએ;

દષ્ટિ કરે જવ હાર બણી તવ એ ધસતો ઝટ ખડ્ગ ઉગામી,

નાકરે નાકરે હું કશું એ મનમાં સહુ તર્કે ગયા મુજ વામી;

એમ કહી નાશવા માંડેછે, અને પાછી આવેછે એમ બોલતી કે

*આ ઠોકાણે છંદ બેમાત્રા ખૂટેછે. હરિગીતની રચનામાં આ નાટક-કાર નર્મદાચંદ્રની પેઠે કેટલેક ઠોકાણે ઠોકરાઈ પડ્યા છે. તોપણ પદ્યતાલમાં તૂટવું નથી એટલે અમે તેમાં અત્રે કાંઈ દોષ ગણતા નથી.

નાના એતો મારા મનની ઝંખનાજ છે. કાતર કાઢી કાપવા જાય છે કે
 “અરે! એ શાનો અવાજ થયો” એમ બોલતી બડકીને બારીએ જોવા
 જાય છે. પાછી આવી મનને ધીમું પાડવા કહે છે કે.

સોરઠો.

રે દિલ બીજણ રાંધે યર યર તું ધીમું પડી;

બાળ ભાવ સહુ છાંડ, એકજ વાર મનુષ્યતા.

‘એરીતે આખરે મન કડણ કરી દાંત પીસીને હારનો દોસો કાતરી
 નાંખે છે, અને તેની સાથે પાણું પણ જોવા ન રહેતાં એકદમ બારીએથી
 હેઠે ઉતરી પડે છે.

અનુદ્યુષ્ ઇંદ. ૧

નાયરે વેગથી બેહો, પાપ કો અટકી પડે!

નિહાળી ન શકે ચક્ષુ, ફરી આ અપશીર્તિને.

રાત એકદમ (તેણે આ એડાળ કર્મથીજ) અંધારી ઘોર યદ્ય ગઈ,
 બંધકર ગડગડાટ ને ચમકારા થવા લાગ્યા. અને તેમાં ઉતરીને તેણીએ
 આવવા માંડ્યું. કે તરલા જોનું મન મૂળથીજ ચગડોળે ચડ્યું હતું તે છેક
 ગાભરી પાપોન્માદ અવસ્થામાં આવી ગઈ. રૂંએ રૂંએ એને પથ્થાતા-
 પની જ્વાળા પ્રગટી, શરીર યરયર પૂજવા લાગ્યું શું કરું ને ક્યાં જાણ
 તેની તેને કાંઈ મૂઝ પડવા લાગી નહિ, રાજસોભ સઘળો નાસી ગયો,
 અને એના દટ્ટી આગળ એનું કાળું કર્મ ભયાનક રૂપે ભૂતની પેઠે નિરંતર
 આવી એના આત્માને કેવળ કંપાવ માન કરવા લાગ્યું. મરવું એજ
 આ દુઃખમાંથી છૂટવાનો ઉપાય છે એમ તેને ભાસ્યું. એવામાં તેને
 વાટે હરદાસ મળ્યો તેની આગળ એ છાટીકાટ રડી પડી. હરદાસ
 સાથે દોઢ મંત્રી સંવાદ તો બહુ ચાલ્યો છે, પણ તેનો સાર એ છે કે તેણે
 તરલાના વ્યગ્ર પથ્થાતાપને અચરંત કર્યો. એટલે, તેણે સૂચ્યું કે તે જુદા
 કર્મ કર્યું છે તેનો બદલો—અરૂં પ્રાયશ્ચિત એજ છે કે બીજું એકપાપ વધારે કરી
 સ્વભૂમિના કંટકને ઊંજડી નાખ. આ સાંભળી તરલાના આત્માને શાંતિ
 નહિ, તો સ્થિરતા તો મળીજ. કરણને ઝેર દેવાને મનસુખે તે રાજમહેલમાં

આ ઈંગ્રેજી ઠમ છે. બહાદુર એ અર્થ વાંચક મનુષ્ય શબ્દ મૂળ-
 રાત્રીમાં નથી, ને આવે પ્રસંગે બહાણ રહિ મૂળજ કરવી જોઈએ.

વિસ્તાર બહુ થઈ ગયો છે તેથી હવે એકદમ ધૂરં કરવું જોઈએ. એમાં હોય ધણા છે અને કેટલાક અમે વિગતવાર બતાવ્યા પણ છે, પરંતુ આ સંહાર મંદિ એવો રસમય ને ઉચ્ચ દૃશ્યતાના ગુણથી બરેલો છે કે આ સમ તો અમે એટલું જ કહીએ છીએ કે બધું જોતાં આ નાટક બહુ સાફ છે, અને એ અંચકાર હવેથી પાત્રતાને વસ્તુ સંકળના ઉપર આ-રીકીથી જો વધારે ધ્યાન આપશે, તો તે આથી પણ આગળ જતાં વધારે સારાં નાટક લખવાને શક્તિમાન થશે એમ અમે માનીએ છીએ.

મલારરાવ ગાયકવાડ.

ગયા જુલાઈ માસની ૨૫ મી તારીખે વડોદરાનો માજી રાજા, ગાયકવાડનો છેલ્લો વંશજ, જન્મનો અભાગી, પેલો દૂરાચરણી મલારરાવ પર્યંતે પોતાનો દહ છોડી પ્રપંચ મુક્ત થયો છે. એ મદ્રાસ ખાતે ડાઉનહાઉસમાં જઈને પડ્યો ત્યારથી જ તને ને મને દુઃખો આપ્યા કરતો હતો, અને એને હરવા ફરવાની પૂરેપૂરી છૂટ તથા ગાડી ધોડા હાજર હતા તોપણ તે એક દહાડો પણ ફરવા ગયો નહોતો. એ પોતાના બંગલામાં જ હમથાં ઉઠાસી અને ચિંતામાં બેસી રહેતો. એનું સઘળું ચિત્ત સરકારને અર્જીઓ કરી પોતાનું રાજ પાછું મેળવવાના સ્વપ્નવત્ ઉદ્યોગમાં જ લાગેલું હતું, કેમકે છેવટ સુધી એણે એ વાતની આશા છોડી હોય એમ જણાવું નથી. એક વખત એના બારિશ્વરે ઘણી હોહા કરી મૂકી હતી અને હમણાં જ આપણે વાંચ્યું હતું કે એના કામ બાબત પાર્લામેન્ટમાં કાંઈ ચર્ચા ઉઠવાની હતી. એ સઘળું અમારા વિચારમાં તો મિથ્યા પાણીનું વલોણ હતું. એમાંથી માખણ કોઈ કાળે નીકળનાર નહોતું. પણ હવે તે ઉદ્યોગો આપો આપ સમ્યા છે, ઈંગ્રેજ સરકારને એ બાબતની સઘળા અટપટો દૂર થઈ એ અને મલારરાવના આત્માને પર્યંતે અખંડ વિ-શ્રાંતિ મળી છે.

મલારરાવ ઈ. સ. ૧૮૩૨માં જન્મ્યો હતો. એ શિયાજી ગાયકવાડનો પાંચમો પુત્ર થાય. શિયાજીરાવ ૧૮૪૭ માં મરણ પામ્યા ત્યારે તેનો વડો દીકરો ગણપતરાવ ગાદીએ બેઠો, અને તેના મરણ પછી ૧૮૫૫ માં તેના

બાઈ ખંડેરાવને વડોદરાનું રાજ મળ્યું. ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં પેલી હિંદુસ્તાનમાં ભવંકર બળવો ચાલી રહ્યો હતો તે વેળા મહારાવ ઉપર એવું તો હોમત આપ્યું હતું કે વિજયપુર પરગણાના તથા એકા જિલ્લાના કોળીઓને એકઠા કરી અમદાવાદ લૂટવું અને ત્યાંથી વડોદરા પર ધસી જઈ ખંડેરાવને ઉઠાડી મૂકવો એવું એક તર્કિત ઉદ્ધેશ હતું તેમાં એ સામેલ હતો. એ તર્કિતપોરમાંના કેટલાકને સજા થઈ, પણ મહારાવમાં સમજ નથી એમ ઠેરવી તેને કાંઈ કરવામાં આપ્યું નહિ.

ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં વળી એની ઉપર એવું તોહોમત આપ્યું કે જાડુ, ઝેર, ખંડુકની ગોળી, કે કોઈપણ રીતે જીવ બને તેમ પોતાના બાઈ ખંડેરાવને મારી નાખવાના એ તજવીજો કરેછે. આ વેળા પણ તોહોમત તો સાબીત થયા જેવુંજ હતું પણ સરકારે રહેમ કરી. પહેલાં જેમ સર રીચાર્ડ શેક્સપિયરે તેમ આ સત્તેના રેસિડેન્ટ કર્નલ વાલેસે એને નાદાન ઠેરવી સમજું છાવરી વાળું આ વખતથી ખંડેરાવ એને પાદ્રાના કિલ્લામાં નજરકેદ રાખ્યો, અને ત્યાંથી ૧૮૭૦માં ખંડેરાવ મૂક્યો ત્યારે ગાદીએ બેસવા આખો ત્યારેજ એ છૂટ્યો. બંદીખાને પડ્યા પડ્યા પણ ૧૮૬૭ માં ખંડેરાવને મારવાનું કાવત્રું એણે રચ્યું એમ એની ઉપર તોહોમત આપ્યું હતું, અને તે આરોપ ખરોહો કે ખોટો પણ તેમાં જ એક શખસ સામેલ હતો તેને ખંડેરાવ હાથેને પગે બાંધી મારી નંખાવ્યો હતો, અને તે જંગલી શિક્ષા બાબત ઈંગ્લેન્ડ સરકારે તર્કથી તેને શસ્ત્ર કપડો પણ આપવામાં આપ્યો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં ખંડેરાવ એકાએક કાંઈપણ મંદવાડવિના મરણ પામ્યો, અને રેસિડેન્ટ કર્નલ બારે પાદ્રી જઈ આ મહારાવને ગાદીએ બેસવા તેડી આણ્યો. મરહુમ ગાયકવાડની વિધવા જમનાબાઈએ જાહેર કબૂ કે હું ગર્ભવંતી છું, અને તે ઉપરથી એવું કબૂ કે તેને કાંઈ અવતરે ત્યાં સૂધી મહારાવને રાખ્યાબિપેક કરવો નહિ. જમનાબાઈને કાંપમાં રેસિડેન્ટના આમથ હોં રાખી, અને ત્યાં તેણે તો દીકરી (તારાબાઈ) ને જન્મ આપ્યો. હવે મહારાવ બિન તકરારે બાહાલીનો ગાદીપતિ થયો. એણે પોતાના પક્ષના જે માણસો કેદખાનામાં હતાં તેને છૂટાં કર્યો, અને ધીમે ધીમે ખંડેરાવના પક્ષવાળાને સરકારી નોકરીમાંથી ખરચ કમી કરવાને બાને દૂર કરવા માંડ્યાં. બાઉ સિંધિયા જને

ખંડેરાવે એક હલકા ખવાસના કામ ઉપરથી પોતાના રાજનો દીવાન કરી મૂક્યો હતો તેને અલગત એલેક્ઝાન્ડર આપી અને પાછળથી કાંઈ નિમિત્તે કેદમાં નાખ્યો તથા તેનાં ઘરખાર લૂટી લીધાં. ભાઉશિંધિયા કેદખાનામાં જ જલદીથી મરણ પામ્યો. ઘણાંને એવો વહેમ છુટે એને તથા બીજા. જે જણને આ સમે મહારાવે ઝેર દઈ મરાતી નાંખ્યા હતા.

મહારાવે પ્રથમ તો પોતાના દિવાન તરાકે ગોપાળરાવ મંડેરાળ નામના એક આગરદાર ગૃહસ્થની નીમણૂક કરી. તે વડોદરાના સઘળે જાણીતી એક પેડીના ઉપરી તથા મ્વભાવે ભલા અને પ્રમાણિક હતા. ઉમરે પહોંચવાથી કામ કરવાની તેમનામાં ઘણી તાકાદ નહોતી, તોપણ તેમના ડહાપણ તથા ભારબોજથી તે જીવ્યા ત્યાંસુધી મહારાવને હદમાં રહેવું પડ્યું. પણ ગોપાળ મહેગળના મળણ પછી વડોદરાના રાજમાં ભારે ખટપટ વધી પડી અને લોકો ઉપર અનેક રીતના જુલમ થવા લાગ્યા. આ સમે દિવાની નાતા સાહેબ ખાન પેલકર નામના એક માણસને આપી, અને રાજમાં તે તથા હરિયા ગાયકવાડનું ચલણ ધણું વધી પડ્યું. ખાનગી કુઆસે ચડાવનાર દમોદરપંથ હતો જેણે પોતેજ પર્વતે કુટીને એને ખરાબ કર્યો. આ સમિના ઘણા જુલમોમાં મોટો એ કહેવાય છે કે લોકોની સ્ત્રીઓને બળાત્કારે પકડવા માંડી અને કેટલીકોએ તો એ આફતમાંથી બચવા પોતાના પ્રાણ આપ્યા. આ સમે વડોદરાની રૈયતમાં તથા ચોતરૂં વર્તમાનપત્રોમાં મહારાવના જુલમ સામે મોટો પોકાર ઉઠી રહ્યો હતો. કેટલાકે તો છેક સરકાર સુધી અર્જીઓ કરી. રાણી જમના બાઈ વગેરેનાં સાક્ષીયાં કાપી નાખ્યાં હતાં તેથી તેઓ પોતાના દુઃખની ફર્યાદ કરવા ક્યારનાં પુત્રે જઈ વચ્ચાં હતાં. એવામાં રેસિડેન્ટની જગોપર કર્નલફેરની નીમણૂક થઈ. તેણે આવી લોકોની ફર્યાદ સાંભળવા માંડી અને તેમ થયું એટલે તો માહલોમાંથી સેકડો લોક દરરોજ આવી મહારાવની સામા મર્જીમાં આવે તેવી ફર્યાદો નેંધાવવા લાગ્યા. આ બધાનું સાંભળી એ અમલદારે મહારાવ ઉપર ૧૮ તહોમત મૂકી સરકારને મોટો રીપોર્ટ કર્યો, અને તે ઉપરથી કલકત્તાના ગવરનર જનરલ લાર્ડનાથપૂકે તેની તપાસને માટે એક કમિશન ઠેરવ્યું. એ કમિશનના પ્રમુખ કર્નલ મીડ તથા સેકટરી મિ. મેકેનઝી હતા. એક મિશન ઈ.સ. ૧૮૭૩

ના નવેખર માસની ૧૦ મી તારીખથી ૨૪ મી ડીસેમ્બર સુધી વડોદરા મુકામે તપાસનું કામ ચલાવ્યું, અને પછી મહારાવની સામે કડવા શબ્દોમાં એવા રીપોર્ટ કર્યા કે રાજમાં સજો એટલો બધો પેસી ગયો છે કે તેનો સુધારો મહારાવ જેવા માણસથી થવો અશક્ય છે, અને તેથી એક સારા માણસને દિવાનગીરી આપવાની એને બલામણુ કરવી, અને જરૂર પડે તો એ રાજના કામમાં વચે પડવાનો વડોદરાના રેસિડેન્ટને અપત્તાર આપવો.

આ બલામણુને અનુસરી હિંદુસ્તાનની સરકારે મહારાવને પોતાનું રાજ સુધારવા સારૂ ૧૭ માસની મહેતલ આપી, અને તે દરમ્યાન શેશો સુધારો થયો તેનો રીપોર્ટ કરવાનું રેસિડેન્ટને સોંપ્યું. ખાત પેલકરને તો દિવાનગીરીપરથી કાઢી મૂકવાનોજ હુકમ હતો. પણ મહારાવે ઈશુ શું કે દિવાન એ નામ કાઢી લઈ તેને પ્રતિનિધિ એવા ખિતાબ આપ્યો, અને રાજકાજમાં ખરો કર્તાહતા તો એનોએજ રહ્યો. કામ વધી ગયું, અને રેસિડેન્ટ સાથે દરરોજ આયડા આયડી કરવાનો વખત આવી પડ્યો. આવે સમે મહારાવને માલમ પડ્યું કે કોઈ અખરદાર કેળવાએલા માણસ વિના હવે ચાલે એમ નથી, અને તેથી તેણે પ્રોફેસર દાદાભાઈને પોતાની દિવાનગીરી આપી. આ નીમણુક કર્નલ ફ્રેરને ગિલકુલ પસંદ નહોતી. મહારાવની પણ ખરી લાગણીઓ અને બાળતો દામોદરપંથ જેવા તર્ફજ હતો. પોતાના રાજ્યના મહારોગમાં દાદાભાઈની કિંમત તે ઓસડદાખવ બરાબર સમજતો હતો, પણ તે ઓસડની કડવાય તો એના ખાસ મંડળથી જ દૂર થતી. મતલબ કે એના ખરા માનીતાને વિધાસ પાત્ર તો હતા તેનેતેજ રહ્યા, પણ જરૂરદાખલ રાજકાજમાં કેટલીક રીતે દાદાભાઈના કલા પ્રમાણે એણે ચાલવા માંડ્યું, આવી સ્થિતિમાં બને તર્ફની જ્યાં નડતરો—ત્યાં દાદાભાઈથી પોતાની મજબૂત સુધારા થઈ શકે એતો અશક્યજ હતું, તોપણ એણે ઘણું કીધું, અને લોકોનો પોકાર કેટલેક દરજ્જે ઓછો થઈ ગયો. તે છતાં રેસિડેન્ટ સાથેજ અણબનાવ થયો હતો તે દિનપરેદિન વધતોજ ગયો, અને છેવટે દાદાભાઈએ હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર એક લાંબો ખરીતો લખ્યો કે કર્નલ ફ્રેરની બદલી વડોદરાથી કરવી જોઈએ.

આ ખરીતો તા. ૨ જી નવેમ્બર સને ૧૮૭૩ને રોજ લખાણે, અને તા. ૯ મી નવેમ્બરે કર્નલફ્રેરને એવો શક ગયો કે મને ઝેર દેવાની તજવીજી આલેછે. એણે પોતાના શરખતનો ખાતો દાકનર સાવડપર મોકલ્યો તેણે એવું ઠેરવ્યું કે એમાં સોમત્ર નથા હીરાની બૂટી નાખેલી હતી. તા. ૨૫ મી નવેમ્બરને રોજ ગવરનર જનરલના આડતીયા દાખલ વડોદરા ખાતે સરલુઈ પેલી નીમાયા, અને ઝેર બાખતની તપાસ કરવા મળનન વિકુલ જેવા ધડાએતા ફ્રાન્સદારને કામ લગાડ્યો. તેણે સઘળો પૂરાવો મળવી આપ્યો, એ કામમાં મહારાવની સામેલગીરી દેખાડી, અને તે ઉપરથી તા. ૧૩ મી જાનેવારી ૧૮૭૫ ને રોજ હિંદુસ્તાનની સરકારે એક જાહેરનામું કાઢી તેને તત્કાળ પકડી લીધો, અને તેની તપાસ ચલાવવા માટે સર રિચાર્ડ કાઉચ, સર રિચાર્ડમીડ, મિ. મેલવીલ, સિંધિયા મહારાજ જેપુરના મહારાજ, તથા સર દિનકરરાવ, એ રીતે ત્રણ યૂરોપિઅન તથા ત્રણ દેશી મળીને ૬ જણનું કમિશન ઠેરવ્યું.

આ કમિશને વડોદરામાં આવી ૨૩ મી ફેબ્રુઆરીએ પોતાનું કામ શરૂ કર્યું. ખુલ્લે દરવાજે જાહેરમાં મહારાવની એક બંધવા દાખલ તપાસ ચાલી. બંને પક્ષે ખખરદારમાં ખખરદાર વકીલ ખારિશ્તરો રાખ્યા હતા. મહારાવના બચાવને માટે ઠેક વિજ્ઞાનથી સારજન્ટ ખાલેન ટાઈન ને લાખ રૂપિયા આપી તેડાઓ હતો કામ કોરેટની રીત તથા દમાખથી ચાલ્યું, સાક્ષીઓ રાતદિવસ એટલી મુદત સુધી પોલીસની ઓફીમાં રહ્યા કે તેમને મહારાવના પક્ષનું કોઈ ફેરવી શકે નહિ, વર્તમાનપત્રો દરરોજની હકીકત ત્યાંની ત્યાં છાપી દેશાવર મોકલતા હતા, અને આખા દેશમાં એ વખતે એક મોટો હુકાર થઈ રહ્યો હતો કેમકે હિંદુસ્તાનમાં એક રાજાનો આવી રીતે જાહેર ધનસાફ ઇંગ્રેજ સરકારને હાથે પહેલ વહેલોજ આ થતો હતો. તા. ૩૧ મી માર્ચને રોજ બંને તર્ફના ખારિશ્તરોનાં વિગતવાર બાવણો પૂરાં થયાં, અને કમિશને પોતાનું કામ બંધ કર્યું. તેમણે કેટલાક દહાડા વિચાર કરી પોતાના મત હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર લખી મોકલ્યા. તેમાં સઘળા ઇંગ્રેજ કમિશનરોએ મહારાવને ગુનેહગારને સઘળા દેશીઓએ બિન ગુનેહગાર ઠેરવ્યો હતો. આવો વિલક્ષણ મતબદલ જોઈ લાર્ડ નાથ બ્રૂક મહાવિચારમાં પડ્યો, અને શું કરવું

તેની કાંઈ તેને સૂઝપડી નહિ. તોપણ છેવટે એણે તો ઇંગ્લાંડની સરકારને એવી બલામણ કરી કે આ મતભેદનો લાભ કેદીને આપવો, અને તે ઉપરથી તે તે વેળાના ત્યાંના હિંદુસ્તાન ખાતેના પ્રધાન લાર્ડ સાલ્સબરીએ એવા ઠરાવ કર્યા. આ ગુનોહ મહારાવ ઉપર સાબીત કે નાશાખીત થયો તે વિશે કાંઈ ન કહેતાં એણે પોતાનું રાજ ચલાવવામાં અત્યારસુધી જેજે ગેરવર્તણુકો ચલાવી છે અને જેને માટે મહેતલ આપવામાં આવી હતી, તે તે ગેરવર્તણુકોને લીધે એ એ રાજ ચલાવવા નાલાયક છે એમ બાણી અમે એને પદભ્રષ્ટ કરીએ છઈએ.

આ ઠરાવ આવતાંજ તા. ૨૨ મી એપ્રિલ સને ૧૮૭૫ને ગુરુવારે રતોવાઈ એને મદ્રાસ તર્ફ લઈ ગયા, અને ત્યાં એ અત્યારસુધી નજરકેદ હતો. એની પેલી વાહાલી રાણીલક્ષ્મીબાઈ તથા પાછળથી માહાલસાબાઈ ત્યાં એનીબેડે હતાં. ઈ. સ. ૧૮૮૦ માં એનો દીકરો જિયાજીરાવ છ સાત વરસની ઉમરે પાછો થયો હતો, અને તે વખતથી એ વધારે ગમી-માં રહેતો. કહેછે કે રાજભ્રષ્ટ થયા પછી તે કોઈ દહાડો પણ હસ્યો નથી, અને કોઈપણ રાગ રંગમાં સામલ થયો નથી. એને મહીનોક થયાં મરડાનો આનંદ થયો હતો, અને દાકતરનું ઓસડ ન ખાવાના આગૃહથી તે તુર્ન આવા નાકૌવત યઈ ગયેલા શરીરને નાશકારક યઈ પડ્યો. એની દીકરી વડોદરામાં હતી તે ઇંગ્લેન્ડ સરકારની રજાથી આખરની વખતે ત્યાં જઈ પહોંચી, અને મરતાં મરતાં બાપ દીકરીની મેળો થયો હતો.

હુન્નરી કામ શીખવાનો રસ્તો.

કમનસીબથી આપણા દેશીઓના સંબંધમાં જે જે ઉત્તમ કાર્યો કરવાની યોજના થાયછે તેમાં ગમે તે રીતેપણ વિશ્લેષ પડેછે. આ દેશમાં હુન્નરકળા ઘણી અપૂર્ણ છે અને જે કદાચીત ઇંગ્લેન્ડ સરકાર, ન કરે નારાયણને, આ દેશ છોડીને જાય તો આપણા દેશીઓની શક્તિ એવી નથી કે તેઓ આપણા દેશમાં સ્થાપેલાં મોટાં મોટાં કારખાનાં ચલાવી શકે; અને તેટલા માટે ઇંગ્લેન્ડ ક્રાન્સ વિગેરે દેશમાં આ દેશના જુવાનોને શીખવવા મોકલવાનો વિચાર પુના સાર્વજનિક સભાએ કર્યો હતો તે અમે

ભેષ્ટને દિલ્લગીર છંપએ કે અમે અગાડી બતાવી ગયા છંપએ, તે તદ્દન નિષ્ફળ ગયો છે. સભાએ શ્રીમંત શેડો અને રાજ્ય રજવાડા પાસથી માગણી કીધી હતી કે તેઓએ આ ઉત્તમ કાર્યમાં આશ્રય આપવો ભેષ્ટએ, પણ તેમાંના કોઈએ કાંઈપણ આશ્રય આપ્યો નહિ. હમણા મુખી-માં માત્ર એકજ સમ્પ્રદાય વિદ્યાવતમાં શિખવાને ગયો છે અને તેને ભેન ડીકોઠાએ શીખવવામાં મદદ આપવાને કબ્જાં છે. જ્યારે દેશીઓને માટે યૂરોપિયન મિત્રો તનમનથી આશ્રય આપવાને ખંતિલા છે ત્યારે દેશીઓ માત્ર ધનની મદદ આપવામાં પણ કેમ પાછળ પડે છે? નકામા માનવનો, પૂતળા, નાસ્તરંગ, ખાનાને સરત વિંગરેમાં લાખો રૂપિયા તાંખી દેવામાં આવે છે—(અને તે નાખ્યા અમારા ગિનાર પ્રમાણે કામાટીપૂરાની ગટરમાં પુગવામાં આવે તે તે નેટલા ઉપયોગી છે તે કરતાં વધારે નથી.) અને વરસ તથા વરસાડા અને બીજા હાલમાં દેશીઓ પૈસા મન મુકાને ખરચે છે (જેનો ઉપયોગ પત્રાળી દડીલામાં તણુઈ જવા શિવાય બંધી નથી.) ત્યારે આના લેકાંહવાર્ય, જનકદવાણુ, આર્યકદવાણુના કામમાં ખરચવાના બજીલ થયું એ કમબોગ્યની નિશાની નથી શું? પ્રજાહીન માટે બીજા દેશમાં—જનત ખાતા પીતા પણ નથી, દુઃખ ભોગવે છે, તોપણ પૈસાથી મદદ કરે છે, ત્યારે અમારા દેશી, દેશ માટે શું કરે છે? અલબત્ત, એમાં સમાને કંઈપણ લાભ કે ગેરલાભ નથી; તે તો માત્ર દેશહીન માટે શ્રમ લે છે, અને પોતાના દેશીનો દુઃખમાંથી છૂટકો કરવા ખંતી છે, કે જે દેશને દેશીઓ આજે પાંચસો વરસ યથા રીમાયા ને રજા કરે છે, પોતાના ભાગ્ય માટે અમે વડોદરા, નવાનગર, જુનાગઢ, પ્રાગદરાના પહેલા વર્ગના ગુજરાતના રાજ્ય રાણા નવાભોનાને ફરીથી વીનની કર્ચિ છંપએ કે તેઓએ આવા કાર્યમાં ભેષ્ટતી સાહતા અવરજે કરવી ભેષ્ટયે. ઘણા હજારો ઉપયોગી છે અને તે જો દેશીઓ શીખે તો તેમને તથા તમને ઘણો લાભ થશે.

સારસંગ્રહ.

દેહરાવાદનો નીત્રામ ને વડોદરાનો ગાગકવાડ આવતે વર્ષે ઇંગ્લાંડ જશે એમ ઇંગ્લાંડમાં ખાતરીથી મનાય છે.

બાબુ ગોપીકીશન, જે શીરામપુરના એક મહા ધનાઢ્ય ગ્રહસ્થ હતા, જે થોડા દિવસ ઉપર મરણ પામ્યાછે; તેમના આદ્ય પ્રસંગે રૂઢિ પ્રમાણે કથા ઉપરાંત તેમના વંશજે રૂ. ૩૦૦૦૦ ધર્મદાનમાં, ગરીબોને આશ્રય આપવામાં, તથા અનાથ બાળકો અને સ્ત્રીઓના રક્ષણ કાર્યમાં વાવર્યો છે. ખરેખર આતે શુદ્ધ ભરેલું સુમાર્ગનું આદ્ય.

જ્યુ લોકોએ રશિયા છોડવાથી રશિયન સરકારને બાવીશકરોડ રૂપિયાનું નુકશાન વેપાર અને ખીજા સંબંધે થયું છે, એમ ગણવામાં આવે છે.

ફલકત્તાની પ્રલો સમાજના એક મેમ્બરે, જેલના કેદીઓ આગળ ધર્મ સંબંધી ભાષણો કરીને તેમને કેકાણે આણવાનો ઉદ્દેશ આરંભ્યો છે. આ પરોપકારી કામ ઘણું શુભ છે.

આ દેશમાંથી જે લસ્કર છઠ્ઠમ જતાર છે તેમાંના સોલજેરોની મંદવાડમાં આકરી કરવાને કેટલીક સ્ત્રીઓએ તેમની સાથે જવાની ઇચ્છા બતાવી છે. ખરો પરમાર્થ ને અહીં દેશાભિમાન તે એ.

મી. ટી. સી. હોપ. જેમની નિમેણુક વૈશરાયની કાઉન્સિલમાં થઈ છે, તેઓને “કમપેનીયન ઓફ ધી ઇંડિયન એમપાયર” નો ખીતાબે આપવામાં આવ્યો છે.

એક જરમન ફાટોગ્રાફર એડ્રના કીરણથી ફાટોગ્રાફ પાડવાની કળા શાધી કહાડી છે અને પ્રેસિડેન્ટ ગારડફીલ્ડને જે જગ્યાએ દાટ્યો છે તે જગ્યાને ફાટોગ્રાફ રાત્રીના પાંચો છે, જે સર્વોત્તમ નીકળ્યો છે.

જેપાનના રાજ્યમાં એવો ધારો બાંધવામાં આવ્યો છે કે કોઈપણ પુરુષ વીશ વર્ષની અંદર કદી પણ પરણે નહિ. ને સ્ત્રીની વય ઓછામાં-ઓછી ૧૮ વરસની જોઈએ.

ઈંગ્લેન્ડના નિશાળીઆઓ પણ મોટા સુધારાવાળા ને સમજુક જણાય છે. લંડનમાં એક સભા સ્થાપવામાં આવી છે. જેમાં એવો ડરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે જીવાંત જીકરાઓ ખીડી પીવે છે તેનો અટકાવ કરવો. કામતો બહુ સાફ છે. નામ પણ મોટું થયું. તેઓ લખે છે કે સઘળા દા-ક્તરોના અભિપ્રાય પ્રમાણે તેંબાકુ પીવાથી શરીરની ને મનની તંદુરસ્તી બગડી જાય છે, લોકોને ધનહીન કરે છે, મીલકતનો નાશ કરે છે, કાયદામાં ગુન્હા કરનાર ને આજસમાં વધીયે છઠ્ઠાએ, મગજમાં કીડા પડે છે (બગડે છે)

આસ કરીને જીવાન વિદ્યાર્થીમાં ઘણાખરા મૂળ વ્યાધિ એનાથી થાય છે. તેઓ પીવાથી આઠ જાવની એસીડને ઘણી ગેસીસ નીકળે છે જે હૃદય ગીને જોખમકારક છે.

અમેરિકાનોએ કબ્રતરોના ઉપયોગમાં વધારે કરીધા છે. અમેરિકાના ડાક્ટરો પોતાના દરદીને દવા પહેલાં આડવા ના કામમાં અથવા દરદીની ખબર લાવવાના કામમાં કબ્રતરોનો ઉપયોગ કરે છે. એ પક્ષી કામ ખરાબર ખત્તવે છે.

મી. ખરાઈટનું રાજીનામું—લીબરલ પ્રધાનમંડળમાંથી મી. ખાઈટ રાજીનામું આપવાનો ખરો સખખ આ મુજબનો મળ્યો છે. તેના રાજીનામાથી લીબરલપક્ષ યા પ્રધાનોને કશું ખમયું પડ્યું નથી, પણ મી. ખાઈટ અને મી. ગ્લાડસ્ટનની ટોળા અંકેકથી રાજી થઈને છૂટા પડેલા કહેવાય છે. આમની સભામાં મી. ખાઈટ રાજીનામું આપ્યા પછી પોતાની અસલ બેઠક ઉપરથી ખુલાસો કરીધા કે આજીય વરસ થયાં હું એ સભામાં બેઠક લગીધું અને એ આખી મુદતમાં કોઈ પણ જાતની લડાઈના રાજનીતિમાં કદી પસંદ કરીધી નથી. ખનતાં મુખી મારા સાથીઓથી છુટા પડ્યું ન પડે એમ ધારી મેં સીકંદરીયા ઉપર મારો ચલાવવાનો વિચાર મેં પસંદ કરીધો હતો, પણ જ્યારે મારી ખાતરી થઈ કે આ મારા પછી લડાઈમાં ઉતર્યું પડશે ત્યારે મારે અંતઃકરણ મારી સામે થયું, અને મને લાગ્યું કે એ લડાઈથી અરાખી પાદશાહ જેવા ફીતુરીઓને ઠેકાણે લાવવાના જે દેશ પરદેશના તેમજ નીતિના ધારા છે તે ધારાઓનો ભંગ થાય છે. એમ હોવાથી મેં મારા પ્રધાન પદનું રાજીનામું આપ્યું છે. મી. ગ્લાડસ્ટને મી. ખાઈટને ઉત્તર દેતાં જણાવ્યું કે અરાખી જેવાના સંબંધમાં લડાઈ ઉઠાડવાથી નીતિના કાયદાનો ભંગ થતો નથી.

મુખાઈતા યુરોપીઅન રહેવાસીઓની વસ્તી—મુમારે ૧૦૦૦૦ દેશ હજાર માણસની છે, જેમાંના માત્ર ૪૦૮૪ ખ્રીટીય રહેવાસીઓજ વીલાયતમાં જન્મેલા જણાય છે. આ ચારહજાર મુઘાં સાહેબ લોકોમાં ૩૪૩૫ મરદો અને ૧૪૯ ઓરતો છે, એઓમાંના ૨૮૨૯ ઇંગ્રેજો ૫૩૩ રકામ લોકો અને ૯૧૦ આઈરીસ લોકો છે. બાકીના ૧૦૮ જણ વેલ્સ વીંગેરે પરગણાઓના રહેવાસી છે. આ સઘળાઓ જે જે ધર્મ પાળે છે તેની

ટીપમાં ચાર ઇંગ્રેજ મરદો એવા જણાય છે કે જેઓ ખોદાની હથ્થાતી માનતા નથી.

બરમામાં નીકળી આવેલા તેલના કુવા—બરમામાં ક્વાકપીડુ ખાતે કુવામાંથી તેલ કાઢવાને વાસ્તે જે કંપની ઉભી થઈ હતી તે તેના કામ-માં ફતેહ પામી છે. ૭૦ કલાકમાં ૨૭૦ પીપ તેલ કઢાડવામાં આવ્યું હતું. હાલ રોજનાં ૪ પીપ કઢાડવામાં આવે છે અને દરરોજ એ નિયમ પ્રમાણે જો કઢાડવામાં આવશે તો એ તેલ કોઈ દહાડો ખૂટશે નહિ એવું ધારવામાં આવે છે.

સુપારાના સ્તુપમાંથી ૧૭૦૦ વરસનો દેડકો નિકળ્યો તે વાતને ઘણા ખોટી માને છે. પણ “ટાઇમ્સ” માં એક લખનાર લખે છે કે ૧૮૫૧ માં જનરલ કનૌગહામે સનમીનો સ્તુપ શોધ્યો ત્યારે તેમાંથી બે પથ્થરનાં વાસણું નિકળ્યાં હતાં. જેમાં એક ત્રી પુત્ર, જે શાક્યમુનીનો મોટો શીષ્ય હતો તેનો લેખ, એક રકાબી, બે સુખડના કટકાને એક જીવતો કરોળીઓ નિકળ્યો હતો; એ સ્તુપ ૨૧૩૦ થી ૨૪૩૦ વરસની અંદર બંધાયેલો કહેવાય છે.

ગારિખાહડીના તરવાર ખરીદવાની માગણી છટાલીની પરબએ કરી છે. અરજ કરીને આ પહેલવાનના કુટુંબીઓને તેઓ કહે છે કે અમે તે તરવાર રોમના “કોપીટોલ”માં જળવી રાખશું. આપરથી લંડનનું ત્રય નામનું પતર કહે છે કે ગારિખાહડીના ખરેખરી તરવાર જેવી હોય તો તેનાં કુટુંબમાંથી નહિ મળે પણ ૧૮૧૬ ના ગારી ખાહડીના બુદ્ધ વખતની તરવાર તો તેના હાથ નીચે રેહીને લડનાર શ્રીદીસ સીપાઈ કરનલ એમ્બર સનના હાથમાં છે? એક શૂરવીરના સંભારણા સાચું કેટલી આનુરતા !.

મીસરનાં મોટાં શહેર એલેક આંડરીઆની એકંદર વસ્તી ૨૨૦૦૦૦ માણસોની છે જેમાં ૨૧૦૦૦ ગ્રીક, ૧૪૦૦૦ છટાલીઆન, ૧૦૦૦૦ ફ્રેંચ, ૫૦૦૦ ઇંગ્રેજ, ૪૫૦૦ જરમન તથા સવિજ અને ૫૦૦ પરચુરણ ધર્મના છે.

પાયોનીઅર—પહેલાં આ શાસનના યોમાસાને મોટે એવો અવતારો કાઢ્યો છે કે આ સાલનું યોમાસું ૧૮૭૮ ના યોમાસાને લગભગ મળતું આવશે અને આખા હિંદમાં આવેલ જેટલો વરસાદ આવશે. આપરથી રજપુતાના ખાતે વરસાદની તંગી ધારવામાં આવે છે.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

નોંધેલા. ૬૩૨ મેધજી નેણસાએ ૩૦ મીઠાઈ છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૫-૧૦-૦ ની ઓપડીએ ૩૦૧૧ જાડેજા ચંદાજીએ પૈડા. વહેંચ્યા. આણંદજી એમજીએ પોતાને ઘેર પુત્ર જન્મ્યાની ખુશાલીમાં ૩૨) મીઠાઈ. ૩૨) મહેતાજીને—મુદ્રા કન્યાશાળા. માજી સ્કુલમાસ્તરે કહાનજી ચંકરેજી. ને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ત્યાં ૬. ગૂ. સ્કુ. ના. આ. વ્યા. વસનજી જી. વણ તથા આ. હરિદાસ ગોપાળજી એ ૩૨) ઓપડીપો. ૩૦૧ મીઠાઈ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજા ધિરાજ મિરાંજી મહારાજો શ્રી ઐગાર- જી બહાદુરે ૩૩) ચુંદડીપો અને ૩૧) ઓપડીપો જાડેજા જીસાજી તર્ફથી ૩૦૧ મીઠાઈ નવા મકાનમાં ખેસાડતી વખતે વહીવટદાર તર્ફથી જોગરાણું કરી ૩૧૦-૧૦-૦ પુસ્તકો. ૩૨-૦-૧૦ મીઠાઈ—સરાયા. ગૂ. નિ. માંડવી ખલકાન સ્કુલના મહેતાજી રાજરામને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૧ મીઠાઈ—મુદ્રા ગૂ. નિ. માજી સ્કુલમાસ્તરે કહાનજી આ. હરિદાસ ગોપાળજીએ મળી ૩૪૧૧ મીઠાઈ વહેંચ્યા. છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજા ધિરાજ મિરાંજી મહારાજોશ્રીજી બહાદુર તર્ફથી ૩૧૧૧૧ પુસ્તકો વહેંચ્યાં તે વખતે શેક જીવણદાસ ધલજી તરફથી ૩૧૧) પુસ્તકો, ૩૩) મીઠાઈ.

આ. નં ૧૧. ૩-૧૦-૮૧.

અમદાવાદ પ્રાક્ટીસિંગ સ્કુલમાં ટ્રેનિંગકોલેજના રાવસાહેબ મહિપ- તરામ રૂપરાને વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે જોડરાએ પાસ થયા તેઓને ઇનામ આપવાને ફંડ કયું તેમાં જે ગ્રહસ્થો તર્ફથી મદદ આપવામાં આવી તેનાં નામ. ૩૧૧ રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ ૩૨૧ રા. ખુશા- લદાસ ગોકળદાસ ૩૧) અમદાવાદ ટ્રેનિંગકોલેજના સ્કાલરો તર્ફથી ૩૧-૪-૬ રા. માણેકલાલ આશારામ ૩૧-૦-૬ અમદાવાદ પ્રાથેના સમાજના ઇનામ ફંડ તર્ફથી કુલ ૩૧૭-૧-૩.

મહીપતરામ રૂપરામ,

પ્રિન્સિપાલ ટ્રેનિંગકોલેજ.

સુરત ઉત્તર વિ.

જા. નં. ૪૫૨. ૧૫-૬-૮૧.

અણજી. માણેકલાલ હીમતરામ જોડરાએને પાણી પાવાને સાથે

કંપાઉન્ડમાં પરવ મંડાવી—મોંડવી ઇવર્નીંગ સ્કૂલ મુનસીફ ગુલામ મહમદ
કમાલભાઈ ૩૧-૩-૧ ઓપડીયો—સચોણુ. મહેરબાન દિવાનજી સાહેબ,
રાવસાહેબ નેચીલદાર ઓવરસીઅર અંબાલાલ ખુશાલદાસે મળી રૂ. ૧૦
પતાસાં. સચીન. સ્ટેટના મારુતર લાલભાઈ નથુભાઈ પોલીસ પટેલ
રઘા શવરામ વગેરે બીજા ગ્રહસ્થોએ મળી રૂ. ૧૦ મીઠાઈ—મોંડવી. શેઠ.
મોતીભાઈ રઘનાયજી ૩૧) પતાસાં. કારકુન પરમાનંદદાસ ઠાકોરદાસે
૩૧-૧-૯ ઓપડીયો—સચીન. નવાબ સાહેબ નાતાભાઈ નસરલાખાન
ઈબ્રાહીમખાન ૩૨) ઓપડીયો—કનશાહ. મુલકી પટેલ દેશાઈ જીવણજી
રઘનાયજી ૩૨) વાસ્તુ કીધું તે વખત પોલીસપટેલ દેશાઈ ડાહ્યાભાઈ સ-
વરામ ૩૨) મેંબરે લાલભાઈ બગવાનજી રૂ. ૧૦ દેશાઈ જિગીભાઈ બગ-
વાનજી રૂ. ૧૦ દેશાઈ વલ્લભભાઈ નાતાભાઈ રૂ. ૧૦ મોંડવી. નરસીંદાસ ત્રી-
કંમેદાસ ૩૦-૧-૦ માસમા. મનસુખરામ લાલચંદ્ર પા. જેરામ મકન
પા. પેમા રામેજી. જંગા ખુશાલ હીમત જમોલ પેમા ગણેશ મળી
૩૫-૧-૩ ઓપડીયો; કાલુ બગવાન ૩૧) મીઠાઈ.

મોહનલાલ રણછોડદાસ

ડપ્પટી એ. ઈ. જીલ્લે મુરત, ઉ.

ભરૂચ. વિ.

જા. નં. ૧૨૯.

પેડજ. તા. ૨ જી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૧ ને રોજ મહેતાજી રણછોડલાલ
અમરતલાલની બદલી થવાથી રૂ. ૧૦ પોલીસપટેલ ખુમાનસંગ બાવસંગ
રૂ. ૧૦ પા. ત્રિરાંત લક્ષ્મણ મોજી આસિસ્ટેન્ટ ૩૧) મહેતાજી અમરતલાલ
રણછોડલાલ—કરેણા. તા. ૧૪-૮-૮૧ રા. નારણભાઈ મોરાર તથા મેંબરે
ખુશાલ ત્રિભાવનદાસે રૂ. ૧૦ મીઠાઈ—તવરા. ઉધરાતદાર પટેલ રામસંગ
બાવસંગ ૩૧) મીઠાઈ—હાંસોટ. કમિટિના મેંબરો તથા મહેરબાન મહાલ-
કરી સાહેબ કામ્પાદસજીએ પરીક્ષા કરી ત્યારે ૩૧) સા. લલુભાઈ આ-
ણંદરામે રૂ. ૧૦ દારકાંદાસ નરભરામભાઈએ રૂ. ૧૦ કારેલી. સ્કુલમાં ઘડી-
યાળ વાગતુ તથા ઓપડીયો આપી તેની મદદમાં ૩૨) પોલીસ પટેલ
હીમતસંગ કાભાઈ ૩૧) પટેલ નાથાભાઈ રાધજી. ૩૧) પા. નાથાભાઈ
દરભાઈ રૂ. ૧૦ પા. બાઈજી મીઠા રૂ. ૧૦ નરીતમદાસ કદાનદાસ રૂ. ૧૦
થા. જેઠા હીરજી પટેલ દાદાભાઈ નરસી રૂ. ૧૦ કથીભાઈ વરઘભાઈ રૂ. ૧૦
થા. રણજીડ હીરજી રૂ. ૧૦ કકર. કરચન બાઈજી રૂ. ૧૦ પા. દાદાભાઈ

જીભાઈ રૂ૧) પોલીસપટેલ કાશીભાઈ દશાઈભાઈ રૂ૦૧ પા. ભવાન
 ઓધવ રૂ૧) વાંઘાના પોલીસપટેલ હીમતસંગ કાભાઈ રૂ૦૧ પા. જોડા
 વનમાળી રૂ૦૧ મહેતાજી મનસુખ પરભુદાસ શા. લલુ ઓધવ રૂ૦૧ પા.
 ગેરાભાઈ પુંજભાઈ રૂ૦૧ વ્યાસ જયંતેશ રામચંદ્ર રૂ૦૧ આસિસ્ટન્ટ મુળજી
 હરખા. ઓભા. હંસોટ કચેરીના કારકુન દોલતરામ હિમતરામ રૂ૦૧ મીઠાઈ.
 ગણપતરામ ગૌરીશંકર રાસ્ત્રી,
 રે. અ. ઈ. બરચ વિ.

મહીકાંઠા પાલણપુર.

પાલણપુર. તા. ૮ મી અક્ટોબર સને ૧૮૮૧ ને રોજ સ્કુલ કમિટી
 તથા મેમ્બરોએ યાદી કરી જોડાઓને રૂ૮૧૧ ઈનામ આપ્યું. આ. જુ-
 મચંદ કુતેચંદ મુખ્ય કારભારી રૂ૨) આ. જસકરણ ચેલજી યાણદાર
 રૂ૧) પરીખ. અંબાવીદાસ મોતીચંદ રૂ૧) કુઆના મોરખીઆ છગન
 પ્રાગજી રૂ૧) વહેરા સવાઈ તારાચંદ રૂ૦૧૧ વહેરા નેમજી ખુશાલ રૂ૦૧૧
 ચરાદ યાણના કારકુન મલુકચંદ રૂ૦૧૧ દશાઈ ઉજમ મયાચંદ રૂ૦૧૧ ઉ-
 મેદવાર જમનાદાસ કુખેરદાસ રૂ૦૧૧ મેમાણ પીરા મહમદજી રૂ૦૧૧કુત રૂ૮૧૧.
 (અપૂર્ણ.)

સરકારી જાહેરખબર. નંબર. ૨૫૮૪

બરચ જીલ્લે આમોદ તાલુકે માતરના મહેતાજી મગનલાલ હીશિંગે
 પોતાના રેજીસ્ટર જોટાં બનાવ્યાં એમ સાબીત થવાથી મહેરબાન ડિરેક્ટર
 આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના હુકમથી તેને કેળવણી ખાતામાંથી
 ખરતફ કરવામાં આવ્યો છે.

મુ. અમદાવાદ } (ઈંગ્લેજ સહી.) ઈ. જાઈલ્સ (સાહેબ)
 ૯ મી અગષ્ટ. ૧૮૮૨ } એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રાંત.

જા. નં. ૨૮૯૫

આલુ વર્ષને માટે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા ૩૦
 મી અક્ટોબર સને ૧૮૮૨ ને સોમવારને રોજ તથા પછીના દિવસે આઠેકાણે
 ટ્રેનિંગ કોલેજમાં થશે.

૨. ૧૭ વર્ષની ઉંમર પૂરી કરેલી, સંકુલકાસ પબ્લિક સર્વિસનું સર્ટિફિકેટ

કેટ મળવેલું, અને શરીરની ખોડ ખાપણ વિનાના ઉમેદવારો જોઈશું.

૩. પરીક્ષા શૂન્યરાત્રી કડા ધોરણ પ્રમાણે લેવાશે. જ્યાંમાં ક્યા દોકડા ને મળવશે તેને સ્કાલરશિપ આપવામાં આવશે. જે પાસ થશે પણ સ્કાલરશિપ નહિ મળવે, તેને માફીમાં દાખલ કરી શકાશે.

૪. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ સ્કાલરો પસંદ કરશે અને પોતાની મજૂ મુજબ તેના સંખ્યા રાખશે. માફી સ્કાલરો પણ પોતાને ગમે એટલા દાખલ કરશે.

૫. ટ્રેનિંગ કાલેજના ઉર્ફુ ક્લાસમાં દાખલ થવા ઇછનારા ઉમેદવારોની પરીક્ષા પણ તેજ તારીખે ઉર્ફુ ધોરણ પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

મુ. અમદાવાદ.

તા. ૨૬મી અગષ્ટ સને ૧૮૮૨

{ (ઈંગ્લેન્ડ સહી) ઈ. જાઇલ્સ (સાહેબ)
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટ ઓ. પ્રાં.

જા. નં. ૩૨૪.

કાઠીયાવાડ પ્રાંતમાં કન્યાશાળાઓમાં ચોથા, પાંચમા, અને છઠા ધોરણમાં સને ૧૮૮૧—૮૨માં કન્યાઓ ક્યાં ક્યાં પાસ થઈ તે બાબતનું પત્રક.

ચોથુંધોરણ. પાંચમુંધોરણ. છઠુંધોરણ.

તાલુકો.

ગામનું નામ.

જા. પાં. જા. પાં. જા. પાં.

ઝાલાવાડ પ્રાંત.

વડવાણ.	વડવાણ.	૨	૨	૪	૪	૨	૨
લીમડી.	લીમડી.	૫	૪	૨	૨	૨	૨
વાંકાનેર.	વાંકાનેર.	૧	૧	૦	૦	૦	૦
		૮	૭	૬	૬	૪	૪

સોરઠ પ્રાંત.

જુનાગઢ.	જુનાગઢ.	૫	૧	૦	૦	૦	૦
---------	---------	---	---	---	---	---	---

ગોહીલવાડ પ્રાંત.

બાવનગર.	બાવનગર નં. ૧	૭	૪	૨	૨	૦	૦
"	સદર વડવા.	૧	૦	૧	૧	૦	૦

..	મહુવા.	૨	૦	૦	૦	૦	૦
..	કુંડલા.	૦	૦	૧	૦	૦	૦
..	શિહોર.	૪	૩	૧	૦	૦	૦
કુલ.		૧૪	૩	૫	૩	૦	૦
હાલાર પ્રાંત.							
નવા નગર.	નવા નગર.	૪	૪	૧	૧	૦	૦
..	કાલાવાડ.	૧	૦	૧	૧	૧	૦
ગોંડળ.	ગોંડળ.	૪	૩	૦	૦	૦	૦
..	ઉપલેટા.	૧	૧	૦	૦	૦	૦
કુલ.		૧૦	૮	૨	૨	૧	૦
કુલ એકંદર.		૩૭	૨૩	૧૩	૧૧	૫	૪
ખાનગી કન્યાશાળાઓ.							

બાવનગર.	તળાવ.	૨	૦	૦	૦	૦	૦
નવાનગર.	નવાનગર કીમિજકલાસ.	૨	૨	૧	૧	૦	૦
રાજકોટ મેડેસન	રાજકોટ મેડેસન.	૨	૨	૦	૦	૦	૦
કુલ.		૬	૪	૧	૧	૦	૦

ઉપરના પત્રકથી જણાય છે કે રૂકત લીંબડી અને વઢવાણ એ બે કન્યાશાળા સારી સ્થિતિમાં છે. નગરની કન્યાશાળાઓનું કામ પણ સંતોષકારક છે. ત્યાંની મુખ્ય કન્યાશાળામાં ૨૦૩ કન્યા બહોળે, અને છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ ચાલે છે. ત્યાં ખાંચ કન્યાશાળા હાલ ધોડા માસ થયા ઉપડી છે પણ ૧૦૧ કન્યાઓ થાય છે. હજી કેટલીક કુંડની અને ખાનગી કન્યાશાળાના મહેતાશ્રીઓ ગઈ સાલ સૂચના આપ્યા છતાં પોતાનો અભ્યાસ વધારી જ્યાં ધોરણમાં બાગકીયોને પાસ કરાવવાની બરોબર કાળજી રાખતા હોય એમ જણાવું નથી. તે લોકોને પણ એતવણી આપવામાં આવે છે કે જો એ પ્રમાણે જોયો ખેદકાર રહેશે. તો તેમને દી-લગીરીની સાથે રજા આપવા ગોઠવણ કરવી પડશે.

મુ. રાજકોટ. } (ઈંગ્રેજ સહો.) ગોપાળજી સુરભાઈ દેસાઈ.
તા. ૧૧-૭-૮૨. } કે.યુ.ટી. એ. ડી. પ્રાંત, કાઠીયાવાડ.

ગુજરાત શાળાપત્રના લેખાનુભ વિગેરે નાણાંની પહોંચ.

તા. ૧૮ મી માર્ચ ૧૮૮૨ થી તા. ૨૮ મી જુન સને ૧૮૮૨ સુધી.

કોની તફ્ફી.

પાઠશાળાના, માધતી સાલના.

આ. મહુવા. એ. વ. મુ. મા.	૧-૩-૦
આ. લીમડી. એ. વ. મુ. મા.	૧-૨-૦
રા. સા. મુરત, ઉ. ડ. એ. ઇ. સા.	૧૮૦-૧૧-૦
મે. ગો. પ્રા. સ. ડ. એ. ઇ. સા.	૫૫-૧૧-૬
સોનગઢ તા.	૨૬-૨-૦
જસદણ તા.	૬-૧૦-૦
વળા તા.	૬-૧૦-૦
માલીતાણા તા.	૧૦-૦-૬
મે. ડ. સા. ની. યોદ્ધી.	૧-૩-૦

૫૫-૧૧-૬

મે. રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિ. સા.	૧-૨-૦
મે. અમદાવાદ ખાંચ મુલ. નં. ૧ના હેડમા. સા.	૧-૦-૦
રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના સ્કાલર મણીશંકર રતનજી	૧-૦-૨
મે. કાઠીયાવા. જ. લાં. પુ. શા. મે. સા.	૧-૨-૦
આ. રાધનપુર તા. મુ. મા.	૧૦-૦-૦
આ. સાદરા. " " "	૧૬-૦-૦
" રાજકોટ " " "	૦-૩-૦
" હડર " " "	૨૫-૦-૦
" મોરબી " " "	૨-૬-૨
રા. મોહનલાલ ખુશાતીરામ (કરંચી)	૧-૩-૦
રા. ચક્રમજ તારુચંદ. "	૩-૬-૦
રા. કેશવજી લહેરાભાઈ (કોઈરા)	૦-૧૪-૦
મે. સો. પ્રા. સ. ડ. એ. ઇ. સા.	૧-૩-૦
મે. કેળવણી ખાતાના ડીરેક્ટર સા.	૧૪-૬૨-૬
મે. અમદાવાદને એ. ડ. એ. ઇ. સા.	૧-૬-૦
રા. સા. ભરૂચ વિ. ડ. એ. ઇ. સા.	૨૩૧-૦-૦
મે. ભરૂચ હાઈસ્કૂલના હે. મા. સા.	૧-૩-૦
આ. રાંદેર અંગ્રેજી સ્કુ. હેડમા. સા.	૧-૩-૦
રા. અનોપરામ ભવાનીશંકર (સિદ્ધપુર)	૧-૩-૦
રા. સા. ર. પ. ડ. એ. ઇ. સા.	૧૧-૪-૦
આ. મોરબી દ. ખા. કલ્યાણાળા.	૧-૩-૦
રા. મગનલાલ ભગવાનદાસ (વલમાડ)	૨-૬-૦
રા. જગન્નાથ જોઠાભાઈ (મુંબાઈ)	૧-૩-૦
રા. મા. એ. વિ. ૭ એ. ડ. આ.	૨૦૪-૪-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

OCTOBER 1882.

પુસ્તક ૨૧ મું.

અક્ટોબર.

અંક ૧૦ મો.

મતાજી બહુ મોટું પુત્ર, નામ તેમ છે કામ;
કર ખંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી એલી ધરી હામ.

અનુક્રમણિકા	પૃષ્ઠ	CONTENTS	PAGES.
ઇંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. ૨૧૭		A short History of the English	
જગતમાં ઉત્તમ આધારો.....૨૨૫		People	217
શાખનું ગ્રંથ. ૨૨૬		Detached Poetical Pieces ..	225
પુસ્તકોની પહેલું.....૨૩૧		Snake-poison	226
સાર સંગ્રહ.....૨૩૪		Notice of New Publications ..	231
નિરાજોનાં ઇનામ પત્રક. ૨૪૮		The Miscellaneous	231
		Lists of Prizes distributed in	
		Schools	240

(કેળવણી આતાના હુકમથી.)

અમદાવાદમાં

મામાની હયેલીમંચે પુનાઈડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજનસી કંપની
“નિમિટ્ડ”ના પ્રેસમાં રજાજોડલાલ ગંગારામ છાપી પ્રગટ થયું.

મૂલ { ૩૧) વરસનો અગાઉથીજ. } દપાલ અર્થ
{ ૩૦) = છૂટક અંક એકના } નાકું.

ગુજરાત શાઝપત્ર.

પુસ્તક ૨૧ મું.

અક્ટોબર, સન ૧૯૮૨.

અંક ૧૦ મો.

ઈંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૪ થું.

આ રીતે પાલીમેન્ટ વિનાના જુલમી રાજવીલોકોનો નિષ્ણ એવા ઉશ્કે-
રાઈ રહ્યા હતા કે એક ચિનગારી પડે તો મોટો બડો ઉઠ્યા વિના રહે નહિ.
જો એક ટુકાણીથી જરા બંડ ઉઠે, તો દશમાં ચોતરૂંથી લોકો રાજની સામે
કીકીયારા કરીને ઉભા થાય એવો વખત હતો. દશાબિમાની માણસો
આવો પ્રમંથ ઝોળ્યાજ કરતા હતા, તે આહ્વાના મૂખે સલાહકાર બિંધપં
લાડે જલદીથી સ્કાટલાંડમાં આણી મૂક્યો.

સ્કાટલાંડની સ્થિતિ. આપણે પાછળ કહી ગયા છઠ્ઠાએ કે સ્કાટ-
લાંડમાં તો પ્રાટેસ્ટન્ટ ધર્મ નાક્સ નામના એક નવા મતના ધર્મોત્સહી પુ-
રુષે દાખલ કર્યો, અને તે લોકમાં પ્રસાર પામવાથી રાજવર્ગને કબુલ
કરવો પડ્યો. સ્કાટનો રાણી તરો લોકવિચારના એ પ્રવાહ સામે યવા ગઈ,
તો તેમાં તેણે માત્ર પોતાનું રાજપાટ ખોડું. એ રાણીના જવા પછી
એના સાવકા બાઇની કારકંદીમાં પ્રાટેસ્ટન્ટ પંથ બરાબર જડીભૂત થયો.

આ રીતે સ્કાટલાંડમાં ધર્મોદારણ પ્રથમ રાજની મઠી વિરુદ્ધ, અને
પછીથી તેનો આશ્રય મળ્યો, તોપણ સ્વતંત્ર રીતેજ લોકમાં પોતાની મજે
ધરું. તેથી અહિંયાના ધર્મ મમાજનું અંધારણ ધમ્માંડના જેવું રાજવા-
ણી નહિ, પણ પ્રજાની સ્વતંત્રતાને ઉત્તેજન આપે એવું અંધારું. ધર્મનો
સાધનો કારભાર નાની મોટી સભાઓની માર્ફતે છેવટે લોકને હાથ રહેવાથી
તેઓ સામાન્ય હિતનો વિચાર કરતા શીખ્યા, સંપ વધ્યો, અને ટુંકામાં
જોઈએ તો તેમને સ્વરાજ્યની કેળાણી તથા સાધનો મળ્યાં. હવે જો
સ્વહિતનો કાંઈ વિચાર કરવો હોય, તો યા મેગામ આ ધર્મ સમાજો તૈ-
યારજ હતો: એટલે નથી સમાજો ઉભા કરવાની કડાકૂટ રહી નહિ, અને

ધર્મ સંબંધી દુઃખ હોય તો તો તે ફેડવાને મહેનત કરવી એ આ સમાજોનું જ આસ કામ હતું. ઇંગ્લાંડના પ્રેસ્બિટેરિયન સમાજો કરતાં આફ્રિકાનું બધારણ એક અગત્યની બાબતમાં બહુ જૂંકું હતું. તે સમાજો એક સ્ત્રીનુંથી છૂટા, સંબંધ વિનાનાં હતાં; અને તેવી તેઓને સમગ્ર, બળ — કાંઈ અપમાન આવતું નહિ. પણ અહિંયાં તો અવા સમાજોથી આખો દેશ સંકળાયેલ રહ્યો હતો. નાના સમાજો મોટા સમાજો સાથે સંબંધ ધરાવતા; અને મોટા સમાજો એક સર્વોપરી સમાજની સાથે જોડાયેલા હતા, જેની આસા આ સાધનો વડે પ્રત્યેક સમાજને પહોંચતી અને પ્રત્યેક સમાજના વિચારના અસર છેક ઉપર મુખી પહોંચી શકેતી.

આવો જ સમાજનો જખર દરત તળ તેને છેડતાં ગમે એવો રાજ્ય હોય તોપણ તે જરા આચકો આવ, પરંતુ કાળે ઘેરેલી આસની મતાંધ પાત્રી લાડની શીખવણીએ જ ચાલ્યો. પ્રથમ બિષપો નીમ્યા. એ કામ ત્રણ લોક વિરુદ્ધ હતું, પણ તેઓ સાંખી રહ્યા. તે જોઈ રાજ્ય આગળ વધ્યો, અને પછી મોટા સમાજને ન પૂછતાં નાકસના વખતથી જ પ્રાર્થના પ્રકૃતિ આદતી હતી તે કાઠી નાંખી, ઇંગ્લાંડના એપિસ્કોપલ માર્ગના જીવી જ એક નવી બનાવી ત્યાં મોકલી, અને હુકમ કર્યો કે બધા પ્રાદીઓએ હવેથી એ પ્રમાણે વર્તવું! આ કામ ટકાટલાંડનો ચાલુ ધર્મ તમામ હંધે વાળ્યા. બરાબર જ હતું. એડિનબરોનો બાકુતી ધર્માધ્યક્ષ પોપિશ ગુરુઓના જોડા જ પોશાક પહેરી આ પ્રાર્થના વાંચવા ઉભા થયે, કે આખું બંડન મંડળ પોપા! પોપા! ખ્રીસ્ત દોહી! મારો, મારો બધરા! એવો બારે પોકાર કરી ઉઠ્યું; અને તે ધર્માસન ઉપર ચડી શીખામણું દેવા જતો હતો એટલામા કોઈએ એક બાજુ છૂટો તેની સામે એવો ફેંક્યો કે તેતો લોહીચૂનો ખૂણામાં જ ભરાઈ ગયો. તોફાન એટલું વધ્યું કે માંજિસ્ક્રૂટથી પણ બંદોબસ્ત રાખી ચકાપો નહિ. છેવટે બધાને બાહાર કાઢી મૂક્યા. તારેજ પ્રાદી થોડાક કામદારોની સમક્ષ એ નવી ધર્મ ક્રિયા કરી શક્યો. લોકનો ઉમાડો જોઈ સરકારી ત્યાગ ધોશીએ એવી બારી કાઢી કે રાજ્યનો હુકમ પ્રાર્થના પોપી, ખરીદ કરવાનો છે, પણ તે પ્રમાણે સઘળાએ પ્રાર્થના જ કરવી એમ કાંઈ નથી, પણ રાજ્યની તરફથી તો ઉપરા ઉપરી એ બાબત તાકીદ આપવા લાગી, અને તેના જવાબમાં એ તરફથી અંમલદારો

પોકારી પોકારીને લખવા લાગ્યા કે સ્કાટલાંડમાં એવાન કરી ચાલનારી
 ખેતી, ધણાં અમીરો લોકોના અહીંઓના ચોકડા લઈ રાંબને સમજાવવા
 લડન મુખી ગયા. રાજ નજ માને તો શું કરવું, તેનો વિચાર કરવા લોકો
 ચોરે તૈયારી એડિનબરોમાં આવવા લાગ્યા. અમીરો, ગૃહસ્થો, પોલીસો,
 અને વેપારીઓના ચાર સભાઓ થઈ, અને તે બધાએ મળી "કોવિન્ટ"
 નામનું એક પ્રતિજ્ઞાપત્રક તૈયાર કર્યું, અને તે ઉપર સ્કાટલાંડમાં જ્યાં
 લઈ ગયા ત્યાં ટપોટપ સહી થવા લાગી. કહે છે કે કેટલાકે તો પોતાના
 શરીરમાંથી લોહી કાઢી તેવડે સહી કરી હતી. પ્રતિજ્ઞા એવી હતી કે "પોપરી"
 માનવી નહિ, અને તે મનાવવાનો બળાત્કાર થાય તો બધાએ એક
 શેપમાં રહી મરતાં મુખી લડવું પણ ધર્મ બૃષ્ટ તો થવું નહિય. ઇ.સ. ૧૬૩૮
 આ પ્રમાણે આખો દેશ કડકડાંને ઉભા થવાની તૈયારી કરવા
 લાગ્યો, ત્યારે ચાર્લ્સે ચાંકી પોતાના કેટલાક હુકમ પાછા કરેલા. પણ મુખ
 ભમના આંખ ફાટ્યા પછી તે કોઈના હાથમાં રહેવું નથી. રાજને વૂઠ્યા
 વિના ગ્લાસગોમાં સામાન્ય સભા મળી, અને એપિસ્કોપસી, હાઈ કમી-
 સનની કોર્ટ, પ્રાર્થના પોથી, તથા પદ્ધતિએ બધું તમામ કાઢી નાખવું
 એવા પોતાની મુજબ ઠરાવ કર્યો. કેટલાક કિલ્લા જમ કરી લીધા, લડાઈની
 ખુદી તૈયારીઓ ચારંબી, અને ફ્રાન્સ, જોડે તથા ઇંગ્લાંડના નારોજ
 લોક સાથે છુપા સંદેશ ચલાવવા માંડ્યા. ચાર્લ્સે પણ લશ્કરે બેઠું, કહ્યું
 અને તે લઈ તેમની સામા ગયો. ઇ. સ ૧૬૩૯

પણ અરિક આગળ જ્યાં અને પક્ષનો મળાપ થઈ ગયો, ત્યાં રાજને
 માનમ પડ્યું કે હાલ લડ્યાથી કોઈ લાભ થવાનો નથી. તેથી, તમે જે
 મુઠોજો તે મારે કબુલ છે, એમ કહી કોલ કરારની વિગતો મુકરે કરવાનું
 કામ ત્યાંની પાર્લામેન્ટ તથા સામાન્ય સભાને સોંપી એ પાછો વળ્યો. પણ એની
 દયાનત એવી નહોતી. એટલું કબુલ કર્યું તે ફક્ત નાચારીએ જ હતું. આ-
 થલાંડમાંથી સ્કાટ્લેને તાકીદે બોલાવી લીધો, એ ઉપરથી સાફ જણાયું
 કે લશ્કરની જમાવટ થાય કે પાછો જીલમ કરવાનો જ વિચાર એના મનમાં
 હતો. આ જોઈ સ્કાટલાંડની પાર્લામેન્ટે ધર્મ સંબંધી જે તકરારો હતી તે
 ઉપરાંત રાજનો અખતાર ઓછો કરનારો એવી એવી માગણીઓ કરવા
 માંડી, કે રાજનો પ્રતિનિધિએ બીચવાઈ જઈ તે પાર્લામેન્ટને ખરતડ કરી પણ

આ સમયેની ખરતફીને કોણ ગાંઠે એમ હતું. તેઓ પોતાનું કામ કર્યાજ
શયા, અને પર્વતે ઝકાટલાંડ સાથે ખરેખરી લડાઈ ચલાવવાનો રાજાને
વખત આવી પહોંચ્યો.

ચોથી અથવા ટુંકી પાર્લામેંટ—આ લડાઈ ચલાવવાને માટે જો-
ઈતા નાણાં પાર્લામેંટ વિના મળવાનાં કાંઈપણ સંભવ રહ્યો નહોતો, તેથી
આર્લ્સ આખરે હારીને અગીઆર વરસે ચોથીવારની પાર્લામેંટ બોલાવી.
ઈ. સ. ૧૧૪૦. ઈંગ્લાંડમાં આટલી આટલી આપઅપ્તીઆરો રાજાએ
ચલાવી હતી તે બધું વીસરી જઈ, આ પાર્લામેંટ નાણાં આપવાનીજ
વોત કરવા બેસે, એ બનવું અશક્ય હતું. તેણે આવી, એક લોકડો પણ
આપ્યો પહેલાં, હમેશની માફક પાછલા જુલમની દાદે દહનાથી માગી.
મૂંઝે રાજાએ એ જોઈ એક મહીનામાંજ તેને વિસર્જન કરી, અને તે
ઉપરથી એ ટુંકી પાર્લામેંટ કહેવાય છે.

હવે ઇમેજ સોકનો પણ પ્રણા વખતથી દાખી રાખેલો જુમસો બ-
હારે નીકળવા લાગ્યો. લંડનના ફકાનદારોએ હડતાળ પાડી બિષપલાંડના
મહેલ ઉપર ચડી જઈ બહુ તોફાન કર્યું. સેંટપૉલના દેવલમાં ધૂસી જઈ
ત્યાં હાઈ કમિશનની કોર્ટ બેસતી હતી તેને હાંકી મૂકી, ખુરશી ટેબલો
ના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા, અને “હવેથી બિષપનહિ, હાઈકમિશન નહિ,
અમારે એમાંનું કાંઈ નહિ.” એમ પોકારતા નીકળ્યા ઈંગ્લાંડના દરેક
ભાગમાં આ ઝગડો બિષપની લડાઈએ નામથીજ ઝાળખાનો હતો, અને બે-
ધાનો મનોવૃત્તિ એવીજ હતી. રાજાએ જે શિપાઈઓ બેગા કર્યા હતા તે લોક-
માંજ ધર્મોબિમાન એટલું બધું હતું, કે જો પોતાનો જમાદાર પોપિથ મંત્રનો
છે એમ લાગતું કે તુર્તજ તેને ઠાર કરતાં, ઝકાટલાંડના બળવામોરને
સંભળ્યો ગણતા, તેનાસાથે લડવા જવું બહુ વસતું લાગતું, અને લાગ
કાંવે તુર્ત નાચીને પોતાને ગામ જતા રહેતા.

પાર્લામેંટને વિસર્જન કરી તે વેળા એક અનુભવી દેશમંત્રે વાજ-
બીજ કહ્યું કે એકવાર ધણું જુકું ચલુંજ નોંધ્યે, કે આખરે તેમાંથી કું-
ડળ નીકળે. ખરે, રાજાનો જુલમ હદની બહાર જાય ત્યારેજ પ્રજાપ્રાંપ
હત્યા થાયછે. હવે તે સમય પાસે હતો.

સમો બહુ ખારીક હતો. ડેકાણે ડેકાણે ઇમેજોની બદલી વિચરાવા

ભાગી હતી, સ્કાટલેન્ડ તો ખુલ્લું બંદ કરીનેજ હતું હતું કે એટલુંજ નહિ તેના સમકરે હવે જોડો ઇંગ્લાંડમાં પ્રવેશ કર્યો હતો; શુકારટલ વગેરે કેટલોક ભાગ કમળે કરી લીધો હતો, ત્યાંથી કહેણ કાઢાવ્યાં હતાં કે અમારી ભાગણી આપો ને અમે સત્તા હ કરવા તૈયાર છીએ; અને ઇંગ્લાંડની ખૂદ રૈયતની ભાગણી આવે સમે રાજ કરતાં એ બંડખોરીના તર્ફ વધારે હતી. એ અમીરોએ તો હાથિહાય રાજને અર્જ આપી કે તમારે સ્કાટલેન્ડ સાથે સલાહ કરવી તોઈએ. વેન્ટવર્થ જેને હાલ સ્ટ્રાફર્ડનો અમીર બનાવ્યો હતો તેણે; આ ખેવશ અમીરોને પકડ્યા, ને પોતાના નિડર રાખાવ પ્રમાણે તેમને ગોળીએ મારવાનો વિચાર બતાવ્યો. પણ મંત્રી મંડળની તેમ કરતાં છાતી ચાલી નહિ. સ્કાટલેન્ડ તો આગળ ચાલીજ આવતી હતી. હવે કરવું શું? અમીરોની મહાસભા બોલાવી, પણ તેમણે સર્વાનુમતે એમ કહ્યું કે સમગ્ર પાર્લામેંટ બોલાવ્યા વિના કાંઈ થઈ શકે નહિ. રાજ હવે શું કરે! હવે; મમત મૂક્યો; ને ખરાબી થાયછે એમ મનમાં જાણતાં છતાં એણે નાચારીએ મોતના ફાંસા દાખલ પાર્લામેંટ બોલાવવાના હુકમ કાઢ્યા. ઈ. સ. ૧૬૪૦

આ લાંબી પાર્લામેંટ કહેવાયછે કેમકે તે છેક ઈ. સ. ૧૬૫૩ સુધી ચેડી, અને રીતસર તેનું વિસર્જન તો છેક ઈ. સ. ૧૬૬૦ માંજ કરવામાં આવ્યું. આ પાર્લામેંટ આવી ત્યાંથી રાજની સત્તા પરવારી એમ સમજવું. આ પાર્લામેંટ. પ્રથમ બેઠા તે સમે રાજ ત્યાં પંડે ઠાઠમાઠ વિના ગયો; અને બાપણ આખું કે બંને પક્ષે હવે એક બીજાનો અણવિધાસ કાઢી નાંખ્યો. રાજની આ બોલ ખરા દિલના હતા, પણ હવે એક બીજાનો વિધાસ પડવા એકેયજ અશક્ય હતું. પાર્લામેંટનો પ્રમુખ જેને કરાખવા રાજએ ધાર્યું તેને ન પસંદ કરતાં તેમણે બીજાનેજ નીમ્યો. રાજએ આગ્રહ કર્યો કે સ્કાટલેન્ડો ચડી આવ્યા છે તેનો કાંઈ વિચાર કરો, પણ પાર્લામેંટ તે ન ગણકારતાં રૈયતના દુઃખ નિવારણનુંજ કામ પહેલ પહેલું પોતાના હાથમાં લીધું, અને એમજ કરવું તે સમે યચિત્ત હતું કેમકે તે સરકારને ધોકેજ રાજ પાંસરો થયો હતો, અને દુઃખો તે નિવારણ કરવાનાં કેટલાં બધાં હતાં? અગીયાર અગીયાર વરસનાં જુલમથી લોપો તોખા તોખા પોકરી રહ્યા હતા. દરેક સભાસદ પોતાના ગામની કુવાદોના ચોકડે ચોકડા

પાંધીને, આત્મો હતો. અને હજી લોકોના ટોંગેટોળાં પાર્લામેન્ટ આગળ કૃષ્ણ કર્તા કરતાં દોષો આવતાં હતાં. આ બધાં પ્રત્ન દુઃખોની નવાસ કરવાને આજીય કમિટિઓ નીમાઈ, અને તેમનો અભિપ્રાય આબ્યા પછી પાર્લામેન્ટે સ્તાર્યો. ગર, હાઈકમિશન, વગેરે જુલમ કરનારો કોરટેને એકદમ કાઢી નાંખી, અને તેમના જુલમથી જે જે લોકો કેદમાં ગયા હતા તેને છૂટા કરી માન સન્માનની સાથે તેને નુકમાનીનો બદલો સરકારમાંથી આપ્યો. તાહાણુ વેરો ગેરકાયદેસર હતો એમ ઠરાવ કર્યો, અને હામ્પડનની સામું હુકમનામું હતું તે રદ કર્યું. જે જે સરકારી અમલદારોએ કામદા વિરુદ્ધ રાજ્યને કલે જુલુમ કર્યા હતા તેની તપાસ કરી ગામિગામથી પતક મગાવવા માંડ્યા, અને તેથી રાજપક્ષમાં બારે બંગાણુ પડ્યું. કેટલાંક મોટા અધિકારીઓ રતોવાઈ બીદને દેશપાર જતા રહ્યા. બિષપલાડને મકડી કેદખાનામાં પૂર્વો, અને વેન્ટવર્થ અથવા મૂટાફીડનું શું થયું તે આપણે જોઈએ છઈએ. પાર્લામેન્ટ ત્રણ ત્રણ વર્ષ બરવાજ જોઈએ એવા કાયદો કર્યો, અને જે રાજા નિમંત્રણ પત્રો ન મોકલે તો બારં અમીરોએ બિગા થઈ એમ કરવું, અમીરો એમ નકરે તો ગામિગામના સ્વરાજ્યધારી પ્રજાઓએ તેમ કરવું, અને તે પણ તેમ નકરે તો મત આપવાનો અધિકાર ધરાવનારાઓએ પોત પોતાની મજેજ પોતાના સભાસદો પસંદ કરવા અને તેમણે આવી પાર્લામેન્ટ બરવી. ઇ. સ. ૧૬૪૧ પી.મ. આ સમયે પાર્લામેન્ટમાં સૌથી અનુભવીને બારદાર માણસ હતો. એના ઉમર હાલ ૫૨ વર્ષની થઈ હતી, અને પાર્લામેન્ટમાં એમતાં એને ૨૬ વર્ષ થયાં હતાં. એણે ઘણી ઘણીવાર દેશની સ્વતંત્રતાને માટે રાજ્યની સાથે બાથો બીડી હતી, અને તેમ કરવાથી એક બેવાર કેદખાનામાં પણ જવું પડ્યું હતું. હાલ એના જૂના સાથીઓ સઘળા મરી પરવાર્ધાથી દેશ સ્વતંત્રતાનું નાવ સઘળું એને બરોસે હતું. પણ તેને તરાવવા એ સંપૂર્ણ શક્તિમાન હતો. એ અગાઉથી જ જાણતો હતો કે આ સૈના આડા સ્વભાવથી કોઈ વખત આવો પ્રસંગ આવવાનો છે; અને તેને માટે એણે પૂરતો વિચાર કરી રાખ્યો હતો. એ ઘણા ગંભીર, દીર્ઘ બુદ્ધિનો પ્રજા હતો, અને જે “વેન્ટવર્થ” ને જુલમની મૂર્તિ કહીએ તો એ સાક્ષાત ધર્મનો અવતાર હતો. કાયદાનું કેમ રક્ષણ કરવું એજાઈ

એનું નિરંતર બલ હતું. 'વેન્ડવર્થ' કૂંડીને પ્રમથ રાજ પ્રસિદ્ધમાં ગયો તે વેળા એણે પોતાની દીર્ઘદષ્ટિથી તેને જે ભવિષ્ય વાણી કહી હતી તે અમલમાં આણવાનો સમય હાલ આવી પહોંચ્યો હતો. એતદ્દીથી 'લોકમાં' મોકાર 'લોકો કે સ્ટ્રાફ્ટને' તો દેહાંત ડંડની ચિંતા થતી નહોતી, અને તે કરાવવાનું કામ પીમ હિંમતથી પોતાને માથે લોધું. ભર પર્લામેન્ટમાં એણે રાજદ્રોહનું તહેામત તેની ઉપર મૂક્યું. અને તેને આવાતની ખબર થાય તો તે પાર્લામેન્ટ વિસર્જન કરાવે. એવી અગમચેતી રાખી. એણે એ તક-રાતની ખબર પાર્લામેન્ટના બારણાં બંધ કરાવ્યાં. સર્વાનુમતે એની દરખાસ્ત બાહ્ય રહી, અને તે લઈને તે સ્પર્ધાશીની સભામાં ગયો. ત્યાં વાદવિવાદ-ચાલે. એટલામાં સ્ટ્રાફ્ટને ખબર થવાથી તે ત્યાં દોડ્યો આવ્યો, પણ આંખો તેવાળાં એને પકડીને કિલ્લામાં મોકલાવી દીધો. પાર્લામેન્ટના અંગ્રે સેરો સ્ટ્રાઈ બ્રકર સાથે પત્ર વ્યવહાર ચાલવે છે 'એ વાતના પૂરાવાં' તૈયાર કરી તે પોતાની સાથે લાવ્યો હતો, પણ તેને કોઈએ બોલવા દીધો નહિ, અને કેદમાં ગયો ત્યાંથી તે કદી છૂટવાળ પામ્યો નહિ. રાજ તો આ નોંધ ભંચભીત થઈ ગયો. સ્ટ્રાફ્ટને જીવતો મૂકો તો તમારો માના મું-ખીઓને હું મારો કારભાર આપું એમ રાજ એ ખાનગી રીતે કહેાંધું. પણ બંધાએ નોંધું કે આ સમો લાવચ્ચમાં કેસાવાનો નથી. તેથી સ્ટ્રાફ્ટની સામા રાજદ્રોહનું કામ રીતસર ચાલેયો માંડ્યું. ધણા દિવસ ગયા, અને તેમાં એની ગેરકાયદે વર્તણૂકનો દાખલા હજારો રજુ થયા. . . . . પંદર દિવસ થયા સ્ટ્રાફ્ટ પોતાને બચાવ પોતે ન ધીરજ તથા ચ-નુરાધિયી કર્યા કરતો હતો. તેનો હવે છેવટનું બાપણ આપવાનો વારો આવ્યો. આ સમે એણે પોતાની અદ્ભુત શક્તિ બતાવી. એ માંદો હતો તોપણ હજાર યંઈ અટીકલાલ મુધી બોલ્યો, અને પોતાની ઉપર રાજદ્રોહનું તહેામત મૂક્યું હતું તેનું મન માંડતી રીતે ખંડન કરી એણે તો અસરકારક બાપણ આપ્યું કે બંધાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, એના શત્રુઓને પણ દયા આવી, અને પીમ પણ તેની સાથે ન જરેનજર મળીસારે ગળગળો થઈ ગયો. પણ કરવું શું? જો દયા કરવાં જાય છે, તો આખા રજની સ્વતંત્રતા કૂંચે. . . . . પીમની તો મૂંઝવણી તકરાર એ હતો કે શાસ્ત્ર (કાયદાને) આપારે

રાજાએ, અને તેથી જ શાસનનું નિકુંદન કરવા માગે છે તેણે રાજાનું નિકુંદન કરવા માંડ્યું એમ સમજાવ્યું જોઈએ, એણે તો એમ પણ કહ્યું કે આપ અત્રીઆરી રાજા રાજાના જાનને નુકશાન કરીએ, અને એશિયાખંડના જુલમેગારોના શાહાજ થાય છે તે ઉપરથી સાફ માલમ પડે છે કે જે રાજા આપ અત્રીઆરી સત્તને ઉત્તેજન આપે છે. તેનો પરિણામ જાન ગણવિના રહેતો જ નથી હામ્પડન પણ એવા જ મતનો હતો, પણ અમીરોની સભાને એતકરાર પસંદ પડી નહિ. તેમણે કહ્યું કે રાજાના કબાઈથી રાજાના લાભમાં જે કોઈ કામ કરે તેને રાજા દોહી ટેરવવો એ તો જરા દેખીતું જ હોય છે. પણ એ ઉપરથી તેમનો વિચાર સ્પષ્ટ કરી દેવાનો થયો એમ સમજાવ્યું નહિ. ધનસાફીની કાઠીમાંથી તે કામ કાઢી નાખી અર્જુન પે તેને પાછું ઉભું કર્યું અને તેમાં લખ્યું કે એણે દેશની સ્વતંત્રતા તોડવાને પ્રયત્ન કર્યો માટે એને રહાંત ડંડ થવો જોઈએ, એ ઉપર આમની સભાએ સહી કરી અમીરો તર્ફ મોકલી અને તેમણે તે ઉપર સહીએ કરી રાજા તર્ફ રવાને કરી.

આ પદ્ધતિનો ફેર ચવાથી રાજા અહાત તો પોતાના પ્રધાનને બચાવી શકત નહોતો. કેમકે એણે સહી ન કરી હોત તો કોઈથી હવે તેને કાંઈ કરી શકાત નહિ. પણ તેમ કરવાથી એને પાર્લામેંટ સાથે બેથક ખુલ્લી લડાઈ બાંધવી પડત, અને તે વાતનો વિચાર કરી બહાદુર સ્ટ્રાફ્ડ રાજાને લખી મોકલ્યું કે આપનો લાભ થતો હોય, તો હું મરવાને ખૂબી છું. બીકણ રાજાને એરલું જ જોઈતું હતું. તેણે તે અર્જુ ઉપર સહી કરી, બ્યારે સ્ટ્રાફ્ડ ઉપર ચિરમ્હેદનો હુકમ આપ્યો, ત્યારે તે બેંચલનું આ વચન બોલી ઉઠ્યો કે "રાજાએનો વિશ્વાસ કરીશ માં, માણસોનો વિશ્વાસ કરીશ માં, કેમકે તેમના બોલાવવામાં કાંઈ સલામતી નથી" આ પ્રમાણે રાજાનો ફિટકાર કરવાનો સ્ટ્રાફ્ડને પૂરો હક હતો, કેમકે આપણાડથી આવતાં બ્યારે એણે આનાકાની કરી હતી ત્યારે આ બેંચની રાજાએ તેને સાફ લખ્યું હતું કે બેલાથક તું અહિયાં આવ અને હું તારો એક વાળ પણ વાંકો થવા દઈશ નહિ. તે છતાં સ્ટ્રાફ્ડ મરતાં મુખી પોતાની હિંમત છોડી નહિ. શૂળીએ જતાં વાટમાં બિયપ બાડની એરડી આગળ ઉભા રહી તેની છેલ્લી મુઠાકાત લીધી, અને શૂળી આગળ લોકોની ઠઠ મળેલી હતી તે જોઈ એના કોઈ મિત્રે કહ્યું કે સમાલજો, ત્યારે એ બોલ્યો

કે હું લોક ને મોત સોવેલી સાથે નજર મળવવાને સમર્થહું, અને રોજ ને
હું સૂતીયળા માં આ બદન ઉતારતો હતો તેમજ હું આને આ સામ
બદન ઉતારીય તેમજ કરું. થીર પગસે શૂળી દેનારની આગળ એ ગયો
માથું નીચું ધરું. અને તે એક ઝટકાની સાથે જાડું પડ્યું. આ જોઈ લો
કોએ મોટો ખૂચીનો પોકાર ઉઠાવ્યો, ને તે ખખર શહેરમાં પહોંચતાં દેવજીમ
માંથી જળ જલકારના ઘંટનાદ નીકળ્યા, ઘેરઘેર દીવાળી થઈ, આતશખા
જાળો ફૂટી, અને ને લોકો શ્રદ્ધાકર્ડનો શિરચ્છેદ જોવા દુરથી લંડનમાં આ
વ્યા હતા તે ગામગામ "એનું શિરચ્છેદ થયો, શિરચ્છેદ થયો ગયું" એ
હાથથી પોકારતા ટોપીઓ ઉછાળતા પોતાને ઘેર જઈ પહોંચ્યા.

જગતમાં ઉત્તમ આધારો.

દોહરા.

- માતં તાત સદ્ગુરુણી, શિક્ષા ને સુખકાર;
- સમજીને નિત વર્તવું, એ ઉત્તમ આધાર. ૧
- હિતકારક મિત્રો તણાં, હિમતને સુવિચાર;
- ચિત્તે નિત્ય શાંતિ કરે, એ ઉત્તમ આધાર. ૨
- સુખંધુ કેરા મ્નેહનો, સ્નેહ ન આવે પાર;
- સંકટ વેળા શિર દિગે, એ ઉત્તમ આધાર. ૩
- દ્રઢ મનથી દાતારજે, કરવા પરઉપકાર;
- જરે વાયરતાં નવડરે, એ ઉત્તમ આધાર. ૪
- પવિત્ર નીતી પુસ્તકો, સદ્ગુણના ભંડાર;
- સુખોધ આપે સર્વદા, એ ઉત્તમ આધાર. ૫
- શાણાં પાડોશાં અને, સંપીણો પરિવાર;
- સુખ કુખમાં પાંતી લીએ, એ ઉત્તમ આધાર. ૬
- અધિકારી સરકારને, શાણા સલાહકાર;
- પાણે પ્રજા દયા થકી, એ ઉત્તમ આધાર. ૭
- તારક ભવસાગર થકી, કર્તા ને નિસ્તાર;
- સદ્બક્તિ સાધન સદા, એ ઉત્તમ આધાર. ૮

- સદાચાર સુ વિચારથી, શ્રાધી સાર અસાર;
સાર સાર ઉરમાં ધરો, એ ઉત્તમ આધાર. ૯
- કરણા સાગર શ્રીપ્રભુ, દીનબન્ધુ દાતાર,
જે સૌનું સાંર કરે, એ ઉત્તમ આધાર. ૧૦
- સંતોષી સાત્વિકમતી, નિર્મળ મન વિચાર;
નિત પ્રેરે શુભ પ્રેરણા, એ ઉત્તમ આધાર. ૧૧
- અધમધર્મ અળગાં કરી, આણી પૂરણ પ્યાર;
ધર્મ ધ્યાન નિશ્ચળ કરો, એ ઉત્તમ આધાર. ૧૨
- ‘કાન’ વિનંતિ કામની, શુભિચલ વારંવાર;
શુભ લક્ષણ ધારણ કરો, એ ઉત્તમ આધાર. ૧૩

દા. વિ. ધ.

અંબાળિયા.—

સાપનું ઝેર

વિલાતના વૈદકને લગતા લેન્સેટ નામના નામાંકિત ઓપાનીવામાં તેના ગઈ તા. ૧ ફીએ ના અંકમાં સાપના ઝેરની દવા બહાર પાડવામાં આવી છે તથા તે દવાના કૂતરા ઉપર અજમાયસો કરી તે માણસને માટે પણ ઘણી વખતે અજમાયતાં કેવી ખાત્રી લાયક માન્ય પડી તે તેમાં વિગતવાર દર્શાવ્યું છે. વળી ગઈ તા. ૧ લી જુલાઈએ એજ લેન્સેટ નામના પત્રમાં મી. વિન્ટ રીસેચરેડ લખે છે કે કોપરા નામનો જે ઝેરીમાં ઝેરી સાપ છે તેના કરડવાથી થોડીજ વારમાં માણસ મરી જાય છે. એથી હોડ, જીભ, ગળાં આગળના બાગોમાં લકવો થાય છે, મોઢામાંથી પુશ્કળ પાણી નીકળે છે, ને એમતાણુ થઈને માણસ તરત મરણ પામે છે એવું એ ઝેર શકત છે. તેને સાંઝ નામીયા અને કામેલ ડાક્ટરોએ કેટલીક મહેનત અને લાંબા વખતનો અનુભવ મેળવીને માણસ ઉપર તથા કૂતરા ઉપર અજમાય કીધા છે અને તે ફાયદામંદ નીવડ્યા છે. તેમજ એવા દરેકોએના જ્ઞાન નીચે લખેલા ઉપાયોથી બચ્યા છે. તારીખ. ૧ લી જુલાઈના લેન્સેટમાં કૂતરા ઉપર કરેલી અજમાયશની ખાત્રીમાં લખ્યું

છે કે સવારે ૧૦ કલાક ૧૧ મિનિટ ૪૦ રતલના એક કૂતરામાં કોબરાના ઝેરનું સોલ્યુશન સાડાત્રણ સેન્ટીગ્રામ ચામડીની નીચે પીચકારીથી (હાથ પોદરમીક ઈનજેક્શનથી) દાખલ કીધું હતું ને તે કૂતરાને એમને એમ વગર દવાએ રહેવા દીધું, જ્યાં તે બપોરના એક કલાકને ૨૦ મિનિટ મરણ પામ્યું; એટલે બરાબર ત્રણ કલાકને ચાર મિનિટ એ ઝેરથી તેનું મરણ નીપજ્યું.

હવે એ ઝેરના ઉતાર સાથે જે જાતની દવા વખણાયેલી અને અસરકારક છે અને તે અકેકના ગુણને મળતી આવે એવાં છે, એક તો પરમેનેટ આફ પોટાશ. (*Permanganate of Potash*) અને બીજી લાઈકર પોટાસ (*Liquor Potassae*) એ જેમાં વધારે સરસ અને ગામડાંઓમાં ડાકટરની મદદ વગર વપરાઈ શકે તેમજ જંગલીમાં જંગલી માણસ એ દવા સેહેલથી વાપરી શકે તે 'લાઈકર પોટાસ' છે એનો ઉપયોગ શીર્ષિ કરવો તે નીચે જણાવેલા દાખલાઓ ઉપરથી માન્ય પડશે:—

સવારે ૬ કલાકને ૩૬ મિનિટ ૩૮ રતલના એક કૂતરામાં કોબરાના ઝેરનું પાણી સાડાત્રણ સેન્ટીગ્રામ પીચકારી મારફતે દાખલ કરવામાં આવ્યું. હતું, ત્યાર પછી ૬ કલાકને ૪૪ મિનિટ એટલે આઠ મિનિટ પછી જે ભાગમાં ઝેર દાખલ કીધું હતું તેજ જગાએ દોઢ ડૂમ (નેવું મિનિમમ) 'લાઈકર પોટાસ' ની પીચકારી (હાથ પોદરમીક ઈનજેક્શન) મારી. એથી બપોરના ૧૨ કલાકને ૫૮ મિનિટ કૂતરો ધણોજ બેચેન માલમ પડ્યો, ને વારંવાર હાલ્ટીઓ ધર્ધ. પણ સાંજના ૪ કલાક ને ૪૫ મિનિટ તે શાંત હાલતમાં આવ્યું ને ઉલટી તદ્દન બંધ થઈ, તેમજ એ જાનવર તદ્દન સાઈ થયું. બીજા એક કૂતરાની ઉપર 'પરમેન ગેનેટ આફ પોટાશ' ની દવા વાજો ધ્યાન અજમાવી જોવામાં આવ્યો હતો અને તેથી પણ તે કૂતરો સારો થયો હતો, પણ તે દવાથી સાઈ-યતાં જે દિવસ લાગ્યા હતા અને લાઈકર પોટાશથી જલદીથી સાઈ પરિણામ આવે છે માટે 'પરમેન ગેનેટ આફ પોટાશ'ના ઇલાજનો અજરો લખવો અને દુરસ્ત ધારતા નથી.

પણ હવે માણસ જાતના ઉપર પણ એ દવા કેટલી બધી અસર કરેછે તે જુઓ. ગર્ભ તા. ૧૬૧ મના લેન્સેટમાં મદ્રાસ લશ્કરના પ્રખ્યાત ડીપ્યુટી. સરજન જનરલ જોન શોર્ટ એમ. ડી. એ. સાપના ઝેરને સાફ મદ્રાસની મેડિકલ કાલેજમાં કેટલાક પ્રખ્યાત વિદ્વાન પ્રોફેસરોની રૂબરૂ અજાત રાખે કીધાછે. તે વિષે એવું લખ્યું છે કે સાપના કરડેલા દરદીઓ ઉપર “લાઇકર પોટાશી” નામની દવા વાપરવાથી બધા દરદીઓ તદન સાજ થયાછે એની ખાત્રી સાફ અમે એ સવિસ્તર હકીકત નીચે લખીએ છઈએ.

તા. ૪ થી આગષ્ટ સને ૧૮૮૦ ને દિવસે મદ્રાસમાં માધવરાય ઓથુ નામનો પોલીસ કોન્સ્ટેબલ હતો. તેની ઉંમર તે વેળા ૨૫ વરસની હતી. તેના જમણા પગની ધૂટી ઉપર સાપેડંબ માર્યો હતો, જેથી તે જગા ઉપર જે નાના જખમો પડ્યા હતા, પગ સુત્રી ગયો હતો, દરદ પણ ઘણું થતું હતું, ચક્ર ઘણું આવતાં હતાં અને તેની નાડી ઘણી ઉતાવળી-માલતી હતી. એનો ઇલાજ એવીરીતે કરવામાં આવ્યો કે પ્રથમ તો જખમને નાના નસતરથી તણ ચાર ચપકા મૂકી સારી પેઠે લોહી નીકળવા દીધું અને પછી ખીવા સાફ નીચે મુજબ દવા આપી:—

લાઇકર પોટાશી	ડ્રામ. ૩
પ્રાંડી	આઉંચ. ૬
પાણી	,, ૪૧

એ તણ વસ્તુની મેળવણી કરી એમાંથી ૧૧૧ દોઢ આઉંચ દર કલાકે પાવાનું કરમાવવા માં આવ્યું અને તે મુજબ આ દરદીને નીચે એ દવા પાવામાં આવી એની સાથે કરડેલા ભાગ ઉપર ઓપડવા સાફ નીચે મુજબ પાણી બનાવી તે ઉપર મૂક્યા કર્યું.

લાઇકર પોટાશી	આઉંચ. ૩
ગરમ કરેલું પણી.	,, ૧૦

એ બે વસ્તુ સારી પેઠે મેળવીને તે મેળવણીને જખમ ઉપર મૂક્યા કરવી, અને એ મુજબ આ દરદીના પગ ઉપર તે મૂક્યા કીધા. જેથી ખીજો દિવસે એટલે તા. ૫ મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૦ ને દિવસે તેનો પગ વધારે સુજેલો ખરો, પણ દરદ ઘણું નરમ પડ્યું અને સોજાને સાફ ગ-

રમ પાણીનો શેક કીધો તથા પોટીમ મારી, એથી તા. ૧ દીએ મોળી પણ ઉતરી ગયો. દરદ નરમ પડ્યું, જખમો રૂઝાવા લાગ્યા અને ઝાડો કબજા હતો તેથી જુલાન પણ આપ્યો હતો, તા. ૮ મી એ તો તે તદ્દન સારો થયો.

ખીજી દાખલો—૪૦ વરસની ઉમરના એક હિંદુને મદ્રાસની જનરલ ઓસ્પિટાલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો, તે ઘણીજ ખેરાબ હાલતમાં આવી પડ્યો હતો. તેના મોઢામાંથી પુશ્કલ લોહી નીકળતું હતું, તે પેલાન થઈ ગયો હતો, વળી તેને કમળો પણ થઈ આવ્યો હતો, આંખો મુઝી આવી હતી, જુલાન આવતો નહોતો ને ધાસ્તી ભરેલી હાલતમાં હતો. આ દાખલામાં પણ ઉપર જણાવેલોજ ઇલાજ લાકડકર પોટામીનો કીધો હતો ને ઝાંડી પીવામાં આપી હતી વળી આ દરદીને લાકડકર પોટામીને પાણી મેળવીને એ દવાવાળા પાણીના પીપમાં નહવાડવા ચોડીવાર રાખ્યો હતો. તેથી દરદી મોડો સારો થયો પણ તદ્દન આરામ થયો હતો.

પણ આ લેનસેટ નામના પત્રમાં સાપના ઝેરનો ઉપર જણાવેલો ઇલાજ આવ્યા પછી તે દવાના આધારે ઉપરથી હાલમાંજ ઇલાવના દવાખાનાનો ડાક્ટર પીરોજશા દીનશાજી કુપરે એક દરદીને "સારો કીધો છે, જેની હકીકત એક મીત્રની મહેરબાનીથી અમોને હાલમાંજ મળી આવી છે. એક હિંદુ દરજી આસરે ૨૭ વરસની ઉમરનો હતો તેને ગઈ તા. ૨૦ મી જુલાઈએ સાંજના સાપે કરડ્યો હતો અને તે કરડીને નાસી ગયો હતો, તેથી કઈ જાતનો સાપ હતો તે માલમ પડ્યું તથી, જો પકડ્યો હોત તો તે સાપના જાત માલમ પડી આવત. એ દરજીને ઇલાવના સરકારી દવાખાનામાં લાવ્યા હતા. તેના ઉપર, ઉપર જણાવેલા ઇલાજોમાંનો એક સારો ભરોસેદાર ઇલાજ મજકુર ડાક્ટરે લાગુ પાડ્યો હતો

પ્રથમ આવ્યો તારે દરદીની હાલત એવી તરેહની હતી કે તે પગે ચાલીને આવ્યો હતો. તેના એક પગના પાટલી ઉપર ઝીણા ઝીણા ડંખના ચારે જખમો હતા. તે ડંખ વાળી જગાની ઉપરના ભાગને બાંધી લેવામાં આવ્યો હતો, એવા વિચારથી કે ઝેર ઉપર ચઢે નહિ. ઉપજા

બાગને ખાંધ્યા પછી તુરત કરડેલી જગાએ નસ્ટરથી ૩-૪ ચપકા મૂક્યા ને લોહી નીકળવા દીધું. દરદીને સાપ કરડવાથી ચકર આવતા હતા ને ગળું સુકાતું હતું. ડાકટરે દરદીને કાળાં મરી ચાવવા આપ્યાં, તેનો સ્વાદ દરદીને ખરાબરે તીખો નહિ લાગ્યો. ને સાપનું ઝેર ચડ્યુંછે એવી રીતના ચિન્હો માલમ પડ્યાં. એથી ડાકટરે તરતજ લાઇકર પોટાસીના ૩૦ મી નિમમની પીચકારો (લાઇ પોદરમીક ઇનજેક્શન) મારીને નીચે પ્રમાણે દવા પીવા સારૂ આપી.

લાઇકર પોટાસી	ડ્રામ ૪
ખાંડી	આર્જિસ. ૧૦
પાણી	આર્જિસ. ૫

એ સઘળાને મેળવીને એમાંથી દોઢ આર્જિસ દરકલાકે પાવાને કરવાયું ને ચોપડવા સારૂ નીચે મુજબનું લોશન (પાણી) તૈયાર કરી આપ્યું.

લાઇકર પોટાસી	આર્જિસ. ૧
પાણી	આર્જિસ. ૩

આ બંને ઓળે સારી ધો મેળવીને એનું લોશન મૂક્યા કીધું. આ રદીને દવાની પીચકારી માર્યા પછી તેમજ દવાનો એક ભાગ પાવા પછી તેના ચકર તથા પાણીના સોથ કમી થવા લાગી, અને બે કલાક પછી તેને આશા એથ થવામાંડી, આખીરાત સારીરીતે મુજારો અને ઝેરનાં ચિન્હ ફરે થયાં. બીજા દિવસે એટલે તા. ૨૧ મી જ્યુલાઇએ પણ થોડો મૂંઝેલો રહ્યો હતો પણ હવે તો તે તદ્દન સારો થયોછે.

*હમ ઈછીએ છઈએ કે ઉપર જણાવેલી દવાનો સઘળા દરદીઓ ઉપયોગ કરે અને વાંચનારાઓ એ દવાથી સઘળાને જાણીતા કરે.

(વર્તમાનસાર, ૧-૮-૮૨)

પુસ્તકોની પહોંચ.

શ્રી ગૌરીબાઈનું જન્મચરિત્ર. રચાવી પ્રગટ કરનાર વડનગરા બ્લેંતરે નાગરશુભેચ્છક સભા. કિંમત આના ૪. એ બાઈ ડુંગરપુરના કોઈ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થને ઘેર જન્મી હતી. પાંચ વરસની થઈ ત્યારે માબાપે પરણાવ્યાં, ને આઠ વરસની ઉંમરે રાંડી. આ બોઈ માબાપે વાંચતાં લખતાં શીખવ્યું, ને તેનું ચિત્ત પાઠ પૂજન, હરિકીર્તન, તથા પાછળથી પંડે બજનો બનાવવા તર્ફ લાગ્યું. તેણીએ પોતાની આખી છુંદગી સદાચરણે દેવભક્તિમાં, ને કવિતા બનાવવામાં જ ગાળી. લોકો એને મીરાંબાઈનો અવતાર કહેતા હતા. એ પાછળથી સમાધી લેતાં શીખી હતી, પણ તે તથા બીજા કેટલાક પરતા વખતે વખત બતાવ્યા તે વિષે જ આ ચરિત્રમાં લખ્યું છે તે બાબત અમે કાંઈ અત્રે અભિપ્રાય આપવા ઇચ્છતા નથી. ગૂજરાતી ભાષામાં સ્ત્રીકવિ લેએ તે જન્મચરિત્રને પાત્ર છે, અને તેને પ્રસિદ્ધિમાં આણવા માટે વડનગરાબ્લેંતરે શુભેચ્છક સભાને માન ઘટે છે. કવિતાના પાંચ દશ નમુના અત્રે આપ્યા છે ને તો અમને કાંઈ સારા લાગતા નથી, પણ ધારીએ છઈએ કે બીજી કવિતાઓ સારી હશે.—

હાલ કેટલાક નમાલી ચોપડીઓ લખીને છપાવવા લાગ્યા છે તે કરતાં આ પ્રમાણે જૂના ગ્રંથકારોના પુસ્તકો અથવા ચરિત્રો ખોળ કરીને પ્રગટ કરતા હોય, તો દેશને વધારે ફાયદો થાય એમ અમને લાગે છે.

ચતુરસિંહ પ્રવાસ વિભાગ પહેલો. રચનાર ત્રવાડો આત્મારામ વિ. નારણજી બાવનગર. કિંમત આઠ આના. આ ચોપડી કલ્પિત વાર્તાની છે, અને તેના બનાવનારમાં કેટલીક ભાષા લખવાની સ્વભાવિક શક્તિ, જુદાંનું આંચલ્ય તથા રસિકતા છે, પણ સંભવાસંભવનો વિચાર નથી, એ અનુભવને અભ્યાસથી એ સ્વભાવિક શક્તિને ન અભાવે મંદકારી કરે, તો આગળ જતાં એ સારો ગ્રંથકાર થઈ પડશે કલ્પિતને બદલે ચાલુ વખતને લગતી રીતભાતો દર્શાવનારી નાનીતાની વાર્તાઓ લખવાની અમે આ હેતીલા જીવાનને બલામણ કરીએ છઈએ.

મધુકૈટભ એને મંહિષાસુર વધ. બનાવનાર જયચંકર આણંદજી

નની. કહેછે કે મૂળ ધ્રુવ ભાષામાંથી તર્જુમો કર્યેછે. ગમે તેમ હો પણ એ બનાવનારમાં નાટક કે પુરાણોનું કાંઈ પણ જ્ઞાન જણાતું નથી. આજ કાલ રખડતી નાટક ટોળાઓ કેટલીક ઉભી થઈછે, તેને માટે એ લખેલું જણાયછે, પણ એવી ટોળાઓ કે આવા નાટકકારો કાંઈ પણ ઉત્તેજન આપવા ભેગ નથી. એવી રસજ્ઞાન પણ બગડેછે.

વિરામન પત્ર સંગ્રહ. એમાં કોઈએ પોતાના વડનગરાબંધતર નાગર સ્થાતિને સુધારવા સાર સ્ત્રીઓને, પુરુષોને, વૃદ્ધોને, જુવાનોને, બાળકોને અકેકો કાગળ લખ્યો છે. હેતુ સારો છે. લખનાર કોઈ આત “યુવાન” જણાયછે.

તિમર પ્રકાશ ગીતાવળી. નામમાં જ ભૂલછે તિમિર-પ્રકાશ જોઈએ. બનાવનાર રામેશ્વર હરદેવ તાલુકા સ્કુલમાસ્તર, ઉપલેટા. આ ગીતોમાં કાંઈ માત્ર નથી, અને જે એ મહેતાજીને અમારા સલાહ કે એ તો એ છે કે કવિતા કરવી છોડી દઈ નિયામના કામ ઉપરજ સંધળું ધ્યાન આપવું કે પોતાને તથા દેશને વધારે ફાયદો થાય.

દીર્ઘાપુરા. વઢવાણના ઠાકોર દાજીરાજ ગાદીએ બેઠા તે પ્રસંગે તેમને આશિર્વાદની કવિતા, ઉપર લખેલાજ રામેશ્વર હરદેવ રાવળે બનાવી મોકલેલી તે એછે. અત્રે પણ ઓપડીનાં નામમાં એ મહેતાજીએ જોડણીની ભૂલ કીધીછે. પદારચના તો ઠીકછે. બીજી ટીકાની જરૂર નથી.

વિધવાનો વકીલ. લી. રામ. ઘણું કરીને લખનાર ઉપજોજ ધણી જણાયછે. અત્રે સાંભળ્યેછે કે એ લખનાર આ ઓપડી છંપાવવાના કારણથી નાતબહાર થયોછે. એમ હોય તો અત્રે દિલગીરે છંપાવે, કેમકે દરેક માનસને પેતાની મજીમાં આવે તેમ લખનાર છંપાવવાની છૂટ હોતી જોઈએ. જે એમા કોઈના ગેરવાજબી રીતે હિંદુ ઉઘાડાં પડ્યાં હોય, તો તેને માટે લાઘવજની ક્ષમા કરવી જોઈતી હતી, પણ આ રસ્તો તો નાતે બેથક જીલમનો પકડ્યોછે. તે છતાં આ પ્રસંગે આવા જુવાનીઓને પણ એક એ શીખામણુ દેવાની છે. બાઈઓ, તમે આવાં છેક લોકવિરોધ કરવાંજ લખાણથી શો સાર કાઢવાની આશા રાખોછો? શું આવાં લખાણથી લોકો સુધારામાં હોજ્યા આવશે એમ તમે ધારોછો? ધવનને સૂરજની

વાતનો સાર કેમ બૂલી જાયો? જો સોફોને હસે તમે સુધારો કરાવવા આહતા હો. તો તો તમારે તેમને મોઢાથથી રીતસર બોધ કરવો જોઈએ, ને જો તમારે તેમની કાંઈ પરવાહ ન હોય અને તમારે એકલી જાતે જ સુધારો કરવા હોય, તોતો આ બધા બકબકાટનું શું કારણ છે? કહોજો તેમ તમારી મજે કરો, અને નાતજાતને તેની મહિમા આપે તેમ કરવા દો. તેને આજો બાંડી કે દબાવી, તમારા વિચાર તેની પાસે મનાવવા પ્રયત્ન કરવાનો તમને શા હક છે? જો તમને તેમ કરવાનો હક છે, તો તે લોક પણ તમને તેમના વિચારને તાબે કરવા શા માટે ગાળો નહિ બાંડ કે દબાવ નહિ વાપરે? તેનું તો બૂધ મોટું તેથી કાવશે પણ ખરા, અને થાય છે પણ તેમજ. માટે આવા ઉછંકણ પણામાં કાંઈ સાર નથી, ને તે વાજખી પણ નથી, ને જેને દયની ખરી દાઝ છે તેણે એમ કરવું પણ નહિ જોઈએ. એ દેશ દાઝનો નહિ. પણ પોતાના સખાણની નાદાની બરેલી ફકાડાઈ જતાવવાનોજ રમ્મો છે. મહેતાજીએ તો આ બાબત ખસુસ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે, કેમકે આવી બોલી આલીથી નિયાળપરથી સોફોની પ્રીતિ ઉઠી જાય છે, અને જે કામ કરવાને માટે સરકાર પગાર આપે છે તે ટૂટી પડે છે.

અનંતજી બોર્ડિંગ હાઉસનો રીપોર્ટ સને ૧૮૭૯ થી ૧૮૮૧ સુધા. એના હાલના સેક્રેટરી મિ. શ્રી. વલ્લભના હાથમાં એનો કારબાર આવવા પછો તે બાધએ વખતે વખત તેના રીપોર્ટ છપાવવાનો ધારો પડ્યો છે એ બહુ સારું કામ કર્યું છે. કાઠીયાવાડના સઘળા નાગરોને માટે એ ઘણું ઉપયોગી આવ્યું છે. આં નાગરોના ઊંઘરોને રહેવાનું તથા રસોઈ આ ચાકર અર્ચ મળે છે, અને તેથી રાજકોટ આવી ઈંગ્રેજ અભ્યાસ કરવાનું તેમને ઘણું સુગમ પડે છે. અનંતજી બાઈની પેઠે કોઈ બીજો કાઠીયાવાડી કે ગુજરાતી નાગર ગૃહસ્થ મુંબાઈમાં આવી વીસી કાઠીને પોતાની નામના કરે તો કેવું સારું! જો સી કેળવણીના આસમયમાં તો ખરેખર મુંબાઈમાં એવા એક સ્થળની ધણીજ જરૂર છે.

આજસાન ત્ર્યંક. એ નામનું એક નાનું ખારપેજી ચોપાનીજ અમદાવાદમાં આ વરસથી પ્રગટ થવા લાગ્યું છે. કેમત વર્ષે છઆના છે. એમાં વિચાર તથા બાધા ઠીક આવે છે, અને હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ તફીયીજ

તે લખાય છે એ વાતનો વિચાર કરીએ છઇએ ત્યારે તે બેચક ધણું સારું લખાય છે એમ અમારે કહેવું જોઇએ. અમે એટલોજ આશા રાખીએ છઇએ એ ચોપાનીયું લખવા તરૂં તેઓ જેટલી હાંસ રાખે છે તેટલી નિશાળના અભ્યાસ ઉપર પણ રાખતા હશેજ.

કુચુમ ગુચ્છ. એ પણ એવડાજ કદનું અમદાવાદમાંથી શ્રી બાળનાગર ઉદય સભા તરફથી સપ્ટેમ્બર માસથી પ્રગટ થવા લાગ્યું છે. કિંમત વર્ષે ૮ આના. લખાણ ઠીક છે, પણ નામ જેવું ડોળદાર પસંદ પડ્યું છે તેવું લખાણ પણ નહિ થઈ જાય તેની તપાસ રાખવી જોઇશું. એમાંની કવિતા લખનાર તો પ્રથમ પિંગળનો અભ્યાસ કરીનેજ તેમ કરે તો વધારે સારું. સૂઘરા છંદની દરેક લીટીમાં ધણું કરીને ગણદોષ લાગ્યા વિના રહ્યો નથી.

સુબોધ પ્રકાશ. એવડાજ કદનું આગળ માસથી બાવતગર મધ્યે કોઈ સ્વદેશાનુરાગી કાઢવા લાગ્યો છે. કિંમત ચાલતી સાલના ખેઆના એમ છે, પણ અમને બાંસે છે કે જાનેવારીમાં વરસ બદલશે એટલે એ કિંમત આ પાંચ મહીનાનીજ સમજવી, વિચાર મંદ્યમ, ને બાવા સરસ છે, વાર્તામાં દુરાચારીના વર્ણન તઆપે તે તરૂં સંભાળ રાખવામાં આવે તો સારું. એવાં ચરિત્રો છેવટે હાનિકારક છે એમ કદાપિ શ્રેયકારે ચતુરાઈથી દર્શાવ્યું હોય છે તોપણ દુરાચારના ભબકાદાર વર્ણનથી સાધારણ વાચનારના મન ઉપર ખાટીજ અસર પાવે છે.

સારસંગ્રહ.

વડો સરકાર તરફનું વીજું ઉત્તેજન.

કાગળનાં કારખાનાં ઉભાં કરવાની જરૂર.

હિંદુસ્તાન મહિલું એવું એક ચહેરે હાલ તૈયાર થયેલું જિવામાં આવતું નથી કે જે ઇંગ્લાંડથી તરેહવાર જાતના ઈમા, સોજા, લીસા, સફેદ ક્રમાસના કે કુલસકેપ જેવા જાડા અને સુવાળા કાગળો આપ્યા હિંદુસ્તાનમાં પૂરા પાડે. એટલાજ માટે ઇંગ્લાંડથી ઘણી જાતના જયાબંધ કાગળો હિંદુસ્તાનમાં આવે છે, જેથી હિંદુસ્તાનમાંથી લાખો રૂપિયા તેની

પાછળ ધસડાઈ જાય છે. આ ઉપરથી આપણી વડી સરકારે હિંદુસ્તાનને ખીલવવા અને તેનો રોજગાર જગાડવા જોડલા તનમનથી ઉત્તેજન આપવા જાહેર કીધું છે, તેમાં હાલ કાગળોના એક મોટા કારખાનાની તંગી જણાવીને તે ઉઘાડવા સાથે તથા તેને મુંબઈ સરકાર તરફથી જિંદગી મદદો આપવા સાથે નામદાર રીપને પોતાના સરકારી ગેઝટમાં મજબૂત બલામણ કરીને તાકીદ આપી છે. ખરી વાત છે કે હિંદુસ્તાન મધ્યે કોઈ કોઈ દેશીઓનાં કાગળનાં કારખાનાં છે તેમજ એક બે દેશી રાજ્યમાં પણ કાગળ કાઢનારી ફેક્ટરીઓ છે, પણ તે સોજ સફાઈદાર અને જાત જાતના કુમાસના કાગળો કહાડી શકતા નથી. હિંદુસ્તાનમાં કાગળોનો બહોળો ખપ થાય છે, પણ તે આ દેશમાં નહિ બનતાં ઇંગ્લાંડથી આવે તે હિંદુસ્તાનને નામેથી લગાડનારું છે, અને તેના વડી બાએલા ઉદ્યોગોમાં તે એક ઉદ્યોગ રહી ગયેલો કહેવાય છે. કાગળ બનાવવાને લગતી ચીજો હિંદુસ્તાનમાં જ્યાંબંધ ને સસ્તી મળે છે, પણ તે ઇંગ્લાંડ જઈને તેના મોઢા કાગળો બનાવે આવે છે અને તે હિંદુસ્તાનને ખરીદવું પડે છે ! કાગળનાં કારખાનાં હિંદુસ્તાનમાં કહાડવાસાથે અગ્રે અગાડી વારંવાર લંબાણથી સમંજવીને ઉશ્કેરણી કરી છે, તેજ પ્રમાણે આપણી વડી સરકારે મુંબઈ સરકારને ઉશ્કેરી છે. પણ તે કહાડનારી એક કંપની હવે તૈયાર થવી જોઈએ. કલકત્તામાં કેટલાક શક્તિવાળા ગૃહસ્થોએ આખરે જાગૃત થઈને મોટા પાયાપર એક કારખાનું કહાડવાને ૧ લાખ રૂપિયાની થાપણ ભેગી કરી છે, અને તે કરવાનું કામ ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યું છે. મુંબઈ ઈલાકા માટે કાગળો બનાવવાનું એક કારખાનું ભેળું કરવાને પૂરતું પાણી ક્યાંથી મળશે અને તે ક્યાં ભેળું થઈ શકશે તે વિષે વડી સરકારે મુંબઈ સરકાર પાસેથી શ્રીપાઈ માગ્યો હતો, જેણે એવો જવાબ વાળ્યો હતો કે ઘણા જીલ્લાઓમાં પૂરતું પાણી મળવાની જિગવાઈ છે. આ પરથી વડી સરકાર જણાવે છે કે મુંબઈ શહેરમાંજ એક કારખાનું ભેળું કરવું અને તેને પૂરતું ઉત્તેજન આપવું. પણ તેને લગતી એક મીલ ભેળી કરવાનું કામ દેશી પૈસાદારોનું છે. જો કોઈ દેશી કંપની ઇંગ્લાંડના જેવા સોજ અને ત્યાંના બાવ પ્રમાણે કાગળો પૂરા પાડવા તૈયાર થાય તો તેને હિંદુસ્તાનનાં દરેક સરકારી ખાતાઓમાં કાગળો પૂરા પાડ

વાનું કંટાળા આપવામાં આવે, વાને તેના સાથેયોકસ મુદત મૂંઝીના કોલ કરારોથી દરેક ખાતાઓ માટે કાંગળા પૂરા પાડવા સારે ગોઠવણ કરશે. માટે જે કોઈ ખાનગી ગૃહસ્થો એવી મીલ ઊભી કરવાનો માંગણી કરે, તેમજ તે ઊભી કરવા માટે કોઈ જગા માગે તો તે વગર દીસે આપવી અને તેને દરેકવાતે પૂરતી મદદ કરવી. વડી સરકારની આ મકસદ ધણી સારી છે, તેમજ હિંદુસ્તાનને આબાદ કરનારાં સાધનોમાં તે એક સાધન છે. અમે માનાએ છીએ કે મુંબઈમાં એવા ધણા ગૃહસ્થો છે કે જેઓ આવી એક મીલ ઊભી કરવાને સખળા જોગવાઈ ધરાવે, પણ દીલ માત્ર તેમની સુસ્તી ઉરાડવાની છે. મુંબઈમાં એકને જોઈને બીજાને સ્પિનિંગો ઊભી કરવાનો વા ઘણો લાગ્યો છે. પણ આવા કંઈ નવાં ઊદ્યોગો કે જેના હિંદુસ્તાનમાં ઘણી તંગીછે તે ઉપર ખ્યાન લગાડવાને તેઓએ મંડવું જોઈએ. (ગૂજરાત મિત્ર તા. ૨૦ ઑગેસ્ટ.)

દિલ્હીની સ્કૂલનો એક એવકુશ અસ્તિત્વ:—દિલ્હીની એક સ્કૂલનો એક નિશાળીઓ મોડા આબો હશે તેથી તેના માસ્તરે તેને એક ઓરડામાં પૂર્યા. થોડા વખત પછી તે છોકરાંએ એવી બૂમ પાડી કે તેને સાપ કરડે છે. પેલા માસ્તરે તે છોકરાની ઠગાઈ સમજીને બારણું ઊઘાડ્યું નહિ. બ્યારે છૂટીનો વખત થયો ત્યારે તે છોકરાને બહાર કહાડવાને બારણું ઊઘાડ્યું તો તે છોકરો મુપેલા માલમે પડ્યો. હાલ મજકુર માસ્તરને પકડી તેનાપર કામ ચલાવવામાં આવે, આ વાંચી જે મહેતાજીઓ વગર વિચારે ફૂર શરીર શિક્ષા કરતા હોય તેણે એકદમ શોખામણું લેવી જોઈએ.

વીજળીક રોશની માટે તારનાં દોરડાં:—આ સંબંધી સરકારે હાલમાં એક નવો હુકમ કહાડ્યો છે કે હવેથી એવાં જે દોરડાં નંખાશે તે, તેમજ જેઓ નંખાઈ ચૂક્યાં છે તેમને ખસેડીને જમીનમાં દાટવાનો હુકમ થયો છે. સૂરત ખાતેની વીજળીક રોશનીનાં તારનાં આ દોરડાં નંખાશે તે, તેમજ જેઓ નંખાઈ ચૂક્યાં છે તેમને ખસેડીને જમીનમાં દાટવાનો હુકમ થયો છે. સૂરત ખાતેની વીજળીક રોશનીનાં તારનાં આ દોરડાં યાં બલાઓપરથી પસાર કીધાં છે અને તેપણ વળી સરકારી વીજળીક તારનાં દોરડાંઓની પડોસમાંથી પસાર થાય છે. આથી આગ લાગવાની તથા

એવીજ ખીલ હરકતોનો સંભવ રહેછે માટે રોયનાવાળાં દોરડાંને બાંધ-
માંથી પસાર કરવાનો હુકમ થયોછે.

નવો પોસ્ટકાર્ડ:—આપણા 'હિંદુસ્તાનનો મેમ્બર' મિસેરે કે આ-
એલોડની પંચાતીઆમાંથી જન્મ અને તેમ અગતી રહીને ટપાલ ખાતાના
પોતાના સુધારામાં યુગ્મેશો રહેછે. તેણે કબુલાત આપીછે કે થોડીક મુદતમાં
તે જ્યાંજ પ્રાણી વાળવાના પેશ્તરડાં પ્રજા, આગળ રજુ કરશે.

ચીનની મોટી દિવાલ:—ઈ. સં. પ. ૨૨૦ માં ટેસીન વંશના શાન-
શાહે બાંધી હતી. તેની લંબાઈ ૧૨૫૦ મૈલ, ઊંચાઈ ૨૦ ફીટ, જતડાઈ
તળીયામાં ૨૫ ને ચિખરપર ૧૫ ફીટછે.

કાગળનાં કારખાનાં:—ફુનિયામાં કેટલાં છે તેનો અડસદો કાલ્સના
નાણા ખાતાના પ્રધાને ઉપજાવ્યો છે; તેના પ્રમાણે ૨૯૮૫ કાગળનાં
કારખાનાં સઘળાં મળીનેછે. તેમાંથી દરવર્ષે આગણીસાઠ કરોડ પચાસમૈલ
જેટલા વિસ્તારમાં પથરાય તેટલા કાગળનીકળેછે. તેમાંથી ૧૮૭૫૦૦૦૦૦
મૈલના વિસ્તારના કાગળ વર્તમાન પત્રોમાં અપેછે. રાજકાજમાં ૨૨૫૦૦૦૦૦
મૈલના, કેળવણીને નિશાળો માટે ૫૬૨૦૦૦૦૦ મૈલના, વેપારમાં
૭૫૦૦૦૦૦૦ મૈલના, અન્યની પત્ર જથ્થાહારમાં ૩૨૫૦૦૦૦૦ મૈલના વિ-
સ્તારના કાગળ અપેછે, એ કાગળ બનાવવા માટે ૧૯૨૦૦૦ મરદ, સ્ત્રી,
અને બોરોઓ કામ લાગેલાં છે.

હિંદુસ્તાનમાં ધરતી કંપ. કંઈ દિશા તરફથી થાયછે, તે તપાસવા
માટે હિંદી સરકારે એ હજારનો ખર્ચ કરવાની પરવાનગી આપીછે. ઈ-
ંગ્લાંડની રાયલ એગિયાર્ટિક સોસાયટીએ પ્રથમ એ વાત બહાર પાડી હતી
ને જણાવ્યું હતું કે માત્ર ૩ ૨૫૦) ના ખર્ચે બૂંકપની તપાસનાં હ-
થિઆર મળેછે.

આખી કુતિઆમાં લાંબામાંલાંબા પૂલ આટલા જણાયછે. આ-
પણ દેશમાં આવેલી ટુંગબદ્રા નદી ઉપર ૩૬૭૨ ફીટ લંબાઈનો પૂલછે,
બાવલપોરે આગળ આવેલી સતલજ નામની નદીપર ૪૬૮૭ ફીટ લાંબો
પૂલછે, અમેરિકામાં પારકેસ બર્ગનો ૮૪૪૧ ફીટ લંબાઈનો છે અને
યૂરોપમાં વોલ્ગા નદીપર ૪૪૫૫ ફીટ લંબાઈનો સોલ્દાનો પૂલછે. આ જમા-

નામાં કેવાં મહામારત કામ ચાલે તે આ પૂંઝપરથી જોવામાં આવશે.

ફ્રાન્સની ફૂલ વસ્તી ૩૦૧૭૨૦૦૦ નીચે. (મૂળરાત્રી ૩૭ સપ્ટેમ્બર)

વીજળીની થેપેલી નવી શોધ:—“પુણ્યમોળગરવર” વાળો જણાવેછેકે વીજળીના દીવાની શોધ થઈછે તે ઉપરાંત હાલમાં વળી એક બીજી તરફની વીજળીની શોધ કરવામાં આવીછે. એ શોધથી વીજળીની મારફત નહાવાની ઓરડીઓ સ્થાપવામાં આવેછે. એમાં નહાવાથી શોધળી જાતનાં દરદીનો નાશ થતો કહેવ.ય છે.

પુણ્યમાં નીકળનારું કાગળનું કારખાનું:—ચુંબકના કેટલાક સાદક સિક પુરવો પુણ્યમાં એક કાગળનું કારખાનું કહાડેછે.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

(સાધણ પૃષ્ઠ ૨૧૪)

ધનેશ. ૨૧. અમરતલાલ માણિકલાલ તેસીલદારે ૩૨) દાંતાવાડાના તેસીલદારે ભેદતાભાઈ ભાઈચંદ ૩૨) ડી. પી. ફો. જલાલખાન ઈબરામખાન ૩૨) કારકુનહેમરાજ મુળચંદ ૩૧) મેતા. રાજકરણ બેળુ પાલણપુરના ૩૧) જમાદાર આણુભાઈ હાંમુભાઈ ૩૧) ઠાકોર કમાલખાન નીલમખાન ૩૧) ગાંધીવાના ૩૧) મેતા. મેધરાજ કરમચંદ ડીસાના ૩૦) શા. અતુર નેમજી ધનેરાના ૩૦) મેતા. કકલ માણિકચંદ પાલણપુરના ૩૦) ગાંધી ઝવેર દેવરાજ ધનેરાના ૩૦) વોદારા. જીવા સમસુદીન રામસણીઆ ૩૦ ફૂલ ૩૧૨) તેમાંથી ૩૨) મીઠાઈ ૩૫) ઓપડીપો ૩૫) મહેતાજીને તા. ૧૬-૯-૮૧ વરસોડા. આવડા જોરાવરસીંગ નાયનીંગને પોતાના કાકાની ગાદી મળવાથી ૩૦) મીઠાઈ ૩૩) મહેતાજીને—મહીસા. ત્રવાડી ભૂદર શીવચંકરે તર્ફથી ૩૧) મીઠાઈ—લીખ. નિશાળના વાસ્તુ વખતે આમલીઆરાના ઠાકોર તર્ફથી ઊકરાઓ તથા ખાલણો જમાડ્યા તેના ૩૧) ટુઅડ. ૩૧) મૂખી. મોધા જમા ૩૦) કુતેખાં સોરાખખાં ૩૦) અમરાજી મુળજી ૩૦) નાયકાના પટેલ જાકરસન ૩૧) પંચાસરના પટેલ હીરા ૩૧) રાજુના પટેલ પૂંજ બલા ૩૧) આદરીઆણાના પટેલ. ડાઘા ૩૧) ફૂલ ૩૧) મેધરજ. ધડે

રેટના ઓપીઅમ ઇન્સ્પેક્ટર આજમ પૂરણાનંદ મહાનંદ તર્ફથી રૂના
 િઠાઈ ટલાટી એમચંદ તા. મહાજન તર્ફથી રૂના મીઠાઈ—રામચંદ.
 ઠાસણના શા. એચંદ ધનજી તર્ફથી રૂના મીઠાઈ. રૂના ઓપડીયો. રૂના
 હેતાજીને—રાધનપુર. રાણપુરના આનસાહેબ નીજમ મહમદખાં તર્ફથી
 ૧) મીઠાઈ રૂના ઓપડીયો. રૂના મહેતાજીને—કુંવારદ. મહેરખાન નાદિ-
 બલીખાનના કારબારી મોહનલાલ તર્ફથી રૂના મીઠાઈ—અમનગર. શેઠ
 મોહનલાલ વખતચંદેપોતાના લગ્નના ખુશાખીમાં રૂના મીઠાઈ, રૂના-૩-૧
 ઓપડીયો રૂના મહેતાજીને કન્યાશાળામાં. રૂના મીઠાઈ રૂના-૧૨-૧ ઓપ-
 ડીયો. રૂના મહેતાજીને...કાણોદર. પટેલ એમદજી ડોસન નુરમદ કોઠારી
 ગર વજર કરીમ નુરમદ તા. વલીમુમન એમદજી સલેમા નુરમદ ઓધરા
 ાણ માણિકચંદ મુમન અલજી વજરજલાલ ડોસન નુરજી તથા મામા-
 જી વલીએદ તર્ફથી આઠ આઠ આના દલજા માણકા તથા વજર નર-
 ાર એ દરેકના ચચાર આના રૂના મીઠાઈ રૂના ઓપડીયો રૂના મહેતા-
 જી—સાદરા કન્યાશાળા. મ. ઇ. જાહલસ. હમ્કવાયર એન્જીકેશનલ ઇન્સ્પે-
 ક્ટર સાહેબ તર્ફથી ત્રીજા ધોરણની જોડી ચંચળને રૂના અને તાણકા
 દુલમાં વડોદરા સ્ટેટના ડાયરેક્ટર રાવસાહેબ ભાગીલાલબાઈ રૂના ઓપ-
 ડીયો—બડોલી. મણીઆર મયારામ મલુકચંદ ઉનાળામાં પાણીના
 ખર્ચમાં રૂના મોહનપુર. વણા પ્રગણે ગ્રાહાવાડના રાણાશ્રી સામતસંગજી
 રૂના ઓપડીયો—ગઢ. સ્કુલ કમિટિના એમચર તર્ફથી રૂના ઓપડીયો—
 થોટાસણ, શા. તારાચંદ મોતીચંદ ઉનાળામાં તમામ જોકરાએને પાણી
 પાવાનો ખર્ચ આપ્યો. માણસા શા. ગોપાજીદાસ નારણજી નિયાળના
 જોકરાએને ઉનાળામાં પાણી પાવાનો ખર્ચ—મોહનપુર. સ્કુલ કમિટિના
 સેક્રટરી પ્રેમાનંદ મયારામ રૂના મીઠાઈ—રાયગઢ. રણજીના મહેતાજી
 દલસુખ બગવાન રૂના ઓપડીયો—અમનગર, મહીકાંઠાના પો. એ. સાહેબ
 કરનલગુડેસો સા. તર્ફથી રૂના ઓપડીયો—સતલાસણ. ઠાકોર હરિસંગ-
 જીએ પોતાના જોકરને નિયાળે બેસાડી રૂના ઓપડીયો. રૂના મહેતાજીને.
 દેશોતર. સાદરાના ડગલીગરી હાંસુબાઈ નુરમદ રૂના ઓપડીયો—કુંવારદ.
 મ. નાદિઅલીખાનજીના મુખ્યકારબારી હરિલાલ જગજીવન રૂના ઓપડીયો—
 સાંતલપુર. મુખી ઠાકોર શ્રી લખાજી તા. દેવીસીંગજી રૂના ઓપડીયો—

વાગહી યાગદાર હારકાંદાસ પારેએ દરમાસે બુકો આપવાં સાથે ઉધરાણું કરી રૂ. ૬૫૫. દેશોતર. મે. પાલણપુરના સીતાઅર આસિરદંટ સાહેબના શીરસ્તેદાર ત્રીભોવનદ સ મૂળચંદ તર્ફથી રૂ. ૧) ઓપડીયો—ભીક્ષોરા. મદા-સગના ઠાકોર મેહળતસીંગજી તર્ફથી રૂ. ૨-૧૦-૦ મીઠાઈ રૂ. ૧-૧-૦ ઓપડીયો—પાલણપુર કન્યાશાળા. રાધનપુરના નવાબ સાહેબના કારભારી રાજેશી હરિલાલ અમરેતલાલભાઈ તર્ફથી રૂ. ૫-૧-૦ મીઠાઈ રૂ. ૧૫૫ ઓપડીયો મહેનાજીને પાપડી છોડીને ઓરણી ૮ તથા સાલા ૨ બુજના કોઠારી ભાણજીભાઈ કેસવજી રૂ. ૪-૩-૦, મીઠાઈ રૂ. ૦-૧૩-૦ ઓપડીયો—પેથાપુર. શા. પૂનમચંદ પરબુદાસે પોતાનાં છોકરાને નિથાળે બેસાડી રૂ. ૧૫૫ ઓપડીયો—ખડખડા. ટલાટી જગનલાલ લીલાચંદ તર્ફથી રૂ. ૦૫૫ ઓપડીયો—પાલણપુર. રાધનપુરના કારભારી રાજેશી. હરિલાલભાઈ રૂ. ૧૦) મીઠાઈ રૂ. ૪) ઓપડીયો. મુખી ઠાકોર લખાજી તથા દેવીસીંગજી તર્ફથી રૂ. ૨) મીઠાઈ—સાતણપુર. યાગદાર તલકચંદ કેવળચંદ રૂ. ૧૫૫ મીઠાઈ રૂ. ૦૫૫ પાણીખરેચ સંઘવી કુલચંદ તા. મહાજન તર્ફથી રૂ. ૦-૬-૦ સોટા સાથે તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૧ મુ. સાદરા—થરાદ. કુંવરશી અબે-સંગજીને ત્યાં કુંવરનો જન્મ થવાથી શુભના તમામ છોકરાને જમાડ્યા.

જેવચરામ સત્તચરામ.

ડ. એ. ઇ. મહિકાઠા પાલણપુર.

હાલાર પ્રાંત.

જા. નં. ૧૭૧

કંડોરગા. શુભ કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ તથા મેમ્બરો રૂ. ૨) પતાસાં ઠા. કરમશી કરચનજી પોતાના દીકરાને નિથાળે બેસાડીને રૂ. ૧૫૫ મીઠાઈ મી. કાળીદાસ નંદલાલ પોતાના છોકરાને નિથાળે બેસાડી રૂ. ૧) સાકર—ખંભા લીઆ. ઠકર પ્રફોતમ કાળા રૂ. ૬-૭-૦ કેળાં તથા પચ્ચરપેત મુંખાઈના ઠકર દામોદર ઠાકરશી. રૂ. ૩૩૩૩ સોસાપેત, પચ્ચરપેત, કન્યાઓને છોટના ધાધરા અને રૂ. ૧૦ ની ઘડીઆળ. કુલ રૂ. ૪૩૩૩ પારા. સ્વચ્ચાન નવાન ગેરના. મે. પોલીસ મુપ્રિટેન્ડેન્ટ સા. બાબુ કીસોરીબેન રૂ. ૦-૧૪-૦. સાકર તથા ઓપડીયો—જાંબુડા. શુભ કમિટિના મેમ્બરોએ રૂ. ૩) સાકર.

અપ્રેમ.

ગુજરાત શાળાપત્રના સ્વાગત વિગેરે નાણાંની પહેલાય.

તા. ૧ જુલાઈ સને ૧૮૮૨ થી તા. ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૨ સુધી.
કોની તફાવી, સને ૧૮૮૧ના. ૧૮૮૨ના. સને ૧૮૮૩ના.

મ. રાજકોટ હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર.	૧-૨-૦
આ. ઇંગ્લેન્ડ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર (ગોડબ)	૧-૩-૦
ધ. આ. સરકારી ગુજરાતી નિ. મ. (ધર્મજ)	૧-૩-૦
આ. એ. વ સ્કુ. (વડોદરા કેમ્પ.)	૧-૩-૦
મ. બા. દ. મો. ના. કે. ઉ. સા. પ્રાણના- રાયણ મયાસંકર.	૧૩૫-૧૫-૩
તા. સા. અમદાવાદ વિ. કે. એ. ઇ. સા.	૧૮૦-૩-૦
તા. ફરણાચંકર હીમતરામ	૧-૫-૬ ૧-૩-૦ ૨-૭-૬
તા. મોહનલાલ દાજીભાઈ (મુંબઈ)	૦-૬-૬ (અર્ધવર્ષના)
મ. જ. અને ભરૂચ વિ. કે. એ. ઇ. સા.	૧-૩-૦
તા. સા. સુરત દક્ષિણ વિ. કે. એ. ઇ. સા.	૧૨૪-૦-૦
વાંસદા સ્ટેટના. ૬-૧૪-૦	
ડે. સા. ઓફીસ ૧-૩-૦	
નિયામોના. ૧૧૩-૦-૦	

૧૨૪-૧-૦

મ. ડાકોરે લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી, સા.	૦-૧૧-૦ (માસ નવના.)
તા. નાગેશ્વર ટુલજી સ.ગ.નિ.મ. (ગુજરાતવી)	૧-૩-૦
આ. તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર (મોરબી)	૧-૩-૦
મ. વડોદરા સ્ટેટલાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી સા.)	૧-૩-૦
તા.સા.અમદાવાદનિંગકોલેજના પ્રિન્સિપાલસા.	૧-૦-૦
આ. રાજકોટ સ્ટેથન સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.	૧-૨-૦
તા. ગણપતરામ રામરાવ (વીકલગડ)	૧-૨-૦
મ. વડોદરાસ્ટેટના સ. કે. એ. ઇ. સા.	૧-૩-૦
આ. તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર (સાદરા.)	૧-૬-૦
મ. ડિરેક્ટર ઓફ. વ. ઇન્સ્ટ્રક્શન વડોદરા સ્ટેટ.	૧-૩-૦

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

NOVEMBER 1882.

પુસ્તક ૨૧ મું.

તિથિ ૨૨ નો.

અંક ૧૧ નો.

મેળાઈ ગઈ મોટું પુણ, નામ તેમ છે કામ;
કરે અંતે મને લેવની, ખરી એતી પરી હામ.

અનુક્રમણિકા	પૃષ્ઠ	CONTENTS	PAGES.
ઇંગ્રેજ લોકની સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. ૨૪૧		A short History of the English	
અમદાવાદની કવિ સંકરજીવ. ૨૪૮		People	251
પરોક્ષનો રિપોર્ટ. ૨૫૪		Kavi Sankarjal	251
સારસંગ્રહ. ૨૫૯		Administration Report of	
નિયાયોનાં ઇનામ પત્રક. ૨૫૮		Baroda	251
		The Miscellaneous	251
		Lists of Prizes distributed in	
		Schools	251

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમધ્ય-ગુનાઈડેડ પિન્ટિંગ અને જ્વાલર્ય એવન્ટ્સ હાની
મલિમિટડના પ્રેસમાં રજીસ્ટ્રેડ હામ ગંગારામ હાની પ્રમટર હવું.

મુદ્રા (૨૧) વરસનો અગાધીજી. } દપાલ ખર્ચ
(૨૦) મુદ્રેક અંક એકના } વાટું.

ગુજરાત શાઝપત્ર.

પુસ્તક ૨૧ મું.

ત્રવેમ્બર. સન ૧૮૮૨.

અંક ૧૧ મો.

ઈંગ્રેજ લોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૦

આ રીતે ઈંગ્લાંડની પાર્લામેંટે પાછો પોતાનો શક બરાબર વર્તાવ્યો. જે હકો કાળ થયાં જતા રહ્યા હતા તે પણ આ લાંબી પાર્લામેંટે—દેખડા-નને પીમ જેવા ધોરવીર પુરુષોની પાર્લામેંટે—વરસ દોઢ વરસમાં તડાકા-ની સાથે પાછા મળ્યા. જે આપખૂદીઓ યુગર વંશના આરંબથી ચાલી આવતી, તે બધી ઘડીવારમાં એણે ખૂંચાવી લીધી, અને ગુલામ-ની લડાઈઓ પહેલાં પાર્લામેંટની જેટલી સત્તા હતી તેટલી બધી હાલ ઈંગ્લાંડમાં પાછી સ્થાપન કરી દીધી.

પણ એક કામ આરંભ્યા પછી તેના છેવટ સુધી ગયાવિના છૂટકો થતો નથી. એ છેવટ ધારેલું આવતું નથી, અને અધવચ્ચ અટકી રહેવાતું નથી. મુધારાનો ધોડો એકવાર વગમાં આવ્યો કે તે એકદમ અટકાવ્યો અટકી શકતો નથી, અને તે ધારેલે મુકામેજ જાયો ન રહેતાં આગળ ધસી જાયછે. આ પ્રમાણે હાલ ઈંગ્લાંડના રાજકીય મુધારાને થયું.

પીમ જેવા દૂરંદેશી દેશબંધુઓએ વિચાર્યું કે પાર્લામેંટની સત્તા જોઈએ તેવી હાલ સ્થાપન તો થઈ એ ખરું, પણ તે કેટલી ઘડીની? રાજનો-આલસ જેવા બેવચની રાજનો—શા બરોસો કે હપે પછી તે જરા જો-રમાં આવ્યો કે પાછો હતો તેવોનિ તેવોજ નહિ થઈ બેસે! શું તારે પા-છી આપણે આટલી મહેનત ને લડતો ચલાવવી! તે સમે લોકની રૂખ ને સંપ આપોજ રહેશે તેનો પણ શા બરોસો! તેવે સમયે આપણનેજ પહેલ વહેલા પકડીને છૂંદી નાંખે, તો પછી આપણી અને દેશની શી વલેહ! વગેરે દબરો વાતનો વિચાર કરતાં તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે સાપ-સાણસામાં આવ્યોઈ, તો તેની ઘાટ તોડી પાડ્યા વિના કદી પણ જોડવો

નહિ. તેથી તેમણે પહેલ વહેલો તો રાજા પાસે એવો કાયદો મંજૂર કરાવી લીધો કે આ પાર્લામેન્ટને તેની રાજવિના વિસર્જન કરી શકાય નહિ. આ કાયદાથી આગળ જતાં ઘણી ઘણી યુગ્મવણી આવી પડી એમાં કાંઈ શક નથી, તોપણ વાંછીણાવારે નવી પાર્લામેન્ટ બોલાવનારો રાજા તે એ વિના શી રીતે કબજામાં રહી શકે? આ કાયદો મંજૂર કર્યા ત્યારથી રાજા પૂરેપૂરો સાણુમામાં સપાડાશે. હવે - પાર્લામેન્ટ એ સમજે જરૂરની, પણ પહેલાં કોઈએ સ્વપ્નામાં પણ ન ધારેલી એવી માગણીઓ કરવા માંડી, એમણે માંગ્યું કે મિલિશિયા (લશ્કરનું) ઉપરીપણું અમને આપવું જોઈએ, કિલ્લાઓ અમને સ્વાધીન કરી દેવા જોઈએ, વગેરે, વગેરે.

દેશમાં જે પક્ષ આ કારણને લીધે હવેથી પડ્યા. પાર્લામેન્ટના વિચારવંત અંગ્રેસોએ આ પ્રમાણે આગળ પગલાં જરૂર માંડ્યા તે જોઈ ઘણાંલોક અમક્યા, કેમકે દરેક દેશમાં રહેલો વળગી રહેનારાની સંખ્યા જ મોટી હોય છે. જ્યાંયુંથી જૂના હકને માટે જ લડત હતી, ત્યાં સુધી તો તેઓ ખૂશીથી સાથે રહ્યા, પણ હવે અટક્યા, અને બોલ્યા કે આ લોકે તો હદપાર જવા માગે છે. જૂના હક આપણને બધા મળી ચૂક્યા, તે છતાં બિચારા રાજાને હવે વધારે શું કામ સતાવવો જોઈએ? પ્રજાના, તેવાજ રાજાના પણ, કેટલાકે હક છે; અને તેમાં પાર્લામેન્ટ હાથ ધાલવો જોઈએ નહિ. ગમેએવો પણ એ રાજા, ને રાજાની સત્તા દેશમાં સર્વોપરીજ ગણાતી આવી છે. વગેરે વિચારથી દેશમાં રાજાની તર્ફનો એક પક્ષ બંધાવવા લાગ્યો, અને પાર્લામેન્ટમાં જે પક્ષ પડવાનું મોટું કારણ ધર્મનું એ હતું. આ સને ઇંગ્લાંડના નીચલા વર્ગના લોકમાં ખુરિશાન પંથપૂર જોશમાં હતો, અને તેની કેટલીક અસર ઉપલા વર્ગમાં પણ જઈ પહોંચી હતી. આ સમયની પાર્લામેન્ટમાં કેટલાક સભાસદો હડ હડતા ખુરિશાન, કેટલાક પ્રેસ્બિટેરિઅન, અને ઘણા ખરા કહેવાતા એપિસ્કોપલ પણ તેના જીજ્ઞાસથી કંટાળેલા તથા તેની સત્તા ઓછી કરવાને તત્પર હતા. તેથી આ પાર્લામેન્ટનું વળણ ધોમ ધોમ પ્રેસ્બિટેરિઅન માર્ગ તર્ફ ચલ્યું ગયું, અને જ્યારે સ્કાટલાંડના લોકે એ પંથ દાખલ કરવાની માગણી કરી ત્યારે કેટલાક આગેવાનો તેમ કરવા ખાનગીરીતે કબુલ

પણ યથા. આ કારણથી તમામ ધર્મધ્વક્ષો અને તેના બાવિકો આ પાર્લામેંટને શત્રુ સમાણી દેખવા લાગ્યા, અને તેઓ સ્વાભાવિક રીતેજ મમતાથી રાજાનો પક્ષ પકડી બેઠી. ખીજા પણ ઉપસા વર્ગના લોકો છેક એસ્પિકોપલ માર્ગને નાજુદ કરવાને આહવાતા નહોતા અને તેથી તેઓ પાર્લામેંટની આવી રૂપ નિષ્ઠ ખુંચેલા. પાર્લામેંટમાં-પણ, જે ત્યાં પડ્યાં.

ઈંગ્લાંડમાં જે આ વખતથી આવા જે પક્ષ પડ્યા તે આજીવન આસ્થાન આવેછે. હાલ રાજપક્ષવાળા કાન્સર્વેટિવ (સંરક્ષક), તે પ્રભુ પક્ષના લિબર્લ (સુધારક) કહેવાય છે. એકને જાનુંજ ગમેછે, અને ખીજા નવા નવા ફેરફારજ કરવા મથેછે. પહેલાં તે ટોરીને બીજા એ નામથી ઓળખાતા, 'આર્સના' આ વખતમાં તો રાજપક્ષવાળા પોતાને કાવેલિયર (શોધાર), અને પ્રભુપક્ષવાળાને રાઉડહેડ (મૂડિયા) કહેતા હતા, કેમકે પ્રભુપક્ષનું જુદું જુદું યથું સારું-તેમાં લંડનના બજારવાળા જુવાનીઓ પ્રથમ બહાર નીકળ્યા તે ખાતેદાનના લોકોની પેઠે. માથા ઉપર લાંબા વાળ ન રાખતાં કાતરી નાંખતા હતા.

અત્યારમુખી દેશમાં કે પાર્લામેંટમાં આવા પક્ષ નહોતા. એ પહેલાં જે વખતે, જેની મજામાં આવે તે, તર્કનો, તે વેળા, તે અભિપ્રાય-આપનો. પણ હવેથી એક પક્ષનુંજ મમત્વ બરાબરું. પોતાના પક્ષનોજ અભિપ્રાય આપવો, તે પક્ષ વધારવા મથવું. લોકોને સમજાવવા, વગસગ લગાડવી, સમાજી બાંધવા, છાપખાનામાં તેના ગુણ ગાવા, અને દુકામાં પોતાના પક્ષને તનમન ને ધન એ ત્રણ અર્પણ કરી દેવાનો રવૈયો પહેલ પહેલો ઈંગ્લાંડમાં આ વખતથી પડ્યો, જૂના ને તવા વિચારની લડત અરેખરી ઈંગ્લાંડમાં આ સમયથી શરૂ થઈ.

દેશમાં આવા જે પક્ષ હોવા એ સાઈ કે નહાઈ, તે બાળત ફિલસુફો જૂદાં જૂદાં મત આપેછે, પણ હાલ પણાખરી ઈંગ્રેજોની તો સમજ એવી છે કે એ વડેજ ઈંગ્રેજ પાર્લામેંટનું ચાંચલ્ય રહેલું છે, એ વડેજ દરેક પક્ષના લાભાલાભ સંપૂર્ણરીતે ઓળાઈને ખુલાં પડેછે, અને એ વડેજ પરસ્પરના રોકાણથી રાજમુદારો મધ્યમ ડગલે આગળ ચાલ્યો જાય છે. તે છતાં જે સમે પાર્લામેંટમાં પહેલ પહેલો આવો કુસંપ ઉભો થયો તે સમના સમજના લોકને તો એ મહાદુઃખનું મૂળજ દેખાયો. સ્વદેશમનો

એ જોયું કે પ્રજાના આવા કુસંપત્તી રાજનું ચડી વાગવાનું અને અત્યારે મુધી જે બધું આપણે કર્યું કરેલું તે ધૂળમાં મળવાનું. પણ કરવું શું? કરવું એજ કે આપણે આપણા આગૃહ ન જોડતાં આપણા પક્ષ વધારવા રાત દહાડો મંજા રહેવું, અને ગમે તે યાવ તોપણ પાછીપાની ન કરવી. એટલું સાફ હતું કે હજી પાર્લામેન્ટમાં રાજપક્ષ કાંઈ જોરે પર આવ્યો નહતો.

રાજાની તબવીબ. એતો ખુલ્લુંજ હતું કે રાજાએ હમણા પાર્લામેન્ટની બધી માગણીઓ કબુલ રાખી હતી તે સ્કાટલેન્ડ ચડી આવી હતી તેને ધકેલ. તેથી પાર્લામેન્ટે તે લશ્કરને પાછું વાળવાનો દિવસ લંબાવ તેટલો તો લંબાવ્યો, પણ પોતાની બધી માગણીઓ રાજાએ કબુલ રાખી એટલે પછી કાંઈ બાંનું રહ્યું નહિ. તેથી પાર્લામેન્ટે તેને લડાઈના ખર્ચ પેટે ૩ લાખ પાંડ આપી વધાય કર્યું, રાજાના સેનનો પણ પગાર ચૂકવી તેને વિસર્જન કર્યું, અને તેનાં પંડના ખર્ચ માટે ત્રણેક માસ મુધી પેરા ઉધરાવવાની પરવાનગી આપી.

રાજાએ વિચાર્યું કે આ સ્કાટલોકને હું રાજી કરી મારા પક્ષમાં ખેંચી લઉં તો ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ જખ મારે છે. તેથી પાર્લામેન્ટ ગમે એટલી ના કહી, પણ તે એડિનબરો ગયો, ત્યાંના ધર્મસમાજ જે જે માગણીઓ કરી તે કબુલ રાખી, પોતે જાતે તે પંથની ધર્મક્રિયાઓમાં સામિલ થયો, અને આગાંધલના ડાકોર વગેરે પ્રજાના જે જે મુખી હતા તેના ઉપર મહેરબાની ને ખિતાબોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો. રાજાની આ ગત જોઈ ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ બીહીવા લાગી, કે સ્કાટલોકને એ નિશ્ચય વચ કરવાનો, અને એમ થયું તો પછી આપણે એકલા એની સામા શી રીતે બાધ બીડી શકીશું.

પણ જાહેરનું આવરદા ચાર દહાડા એ કહેવત ખરેખરી છે. સ્કાટલોકને જલદાયી માલમ પડી આવ્યું કે આતો સઘળા આપણને ભ્રાજવવાના થયે છે. તેમના જાણવામાં આવ્યું કે આપણી સાથે મીઠી મીઠી વાતો કરતો હતો તેજ સમે એ ખાનગીમાં તો માન્ટ્રોસનો ડાકોર. જે પ્રજાપક્ષને જોડી છડો પડ્યો હતો તેની સામે ખટપટનો બ્યવહાર ચલાવી રહ્યો હતો. અંતે તો એમ પણ જણાઈ આવ્યું કે આગાંધલના ડાકોર વગેરે દયના

કેટલાક આગેવાનોને તો પકડી દેશપાર મોકલી દેવાની તત્તવીજમાં છે. આ બપોરે યત્નાં એ આગેવાનો રતોવાઈ એડિનરોજમાંથી નાકા, અને ઠેર ઠેર રાજના દગાની વાત જાહેર કરી લોકોને ઉશ્કેરવા લાગ્યા.

રાજના આવાં કર્તુઓની વાત સાંભળી ઈંગ્રેજ પ્રજા બહુ ખોજવાઈ, અને તેમાં આયર્લેન્ડમાં બંડ ઉઠાવ્યાથી બળતામાં પૂરું થી હોમાયું.

આયર્લેન્ડમાં બંડ ઉઠાવું તે ખરેખરે મહા બંધકર હતું. બંડખોરોએ ડબ્લિન સિવાય આખો મુલક કબજે કરી લીધો, અને જ્યાં દેખે ત્યાંથી ઈંગ્રેજોને ઠારજ કરવા લાગ્યા, અતિથયોક્તિ બાદ કરતાં પણ આ સમય પછી હજારે માણસ કતલ થઈ ગયું હશે એમ ઇતિહાસ કર્તાઓ માને છે. મરવાના સાથે જ તેમણે કસાઈવેડા કર્યા તે તો કાનપુરને પણ બૂલાવે એ વા હતા. કહેછેકે બાઈડીઓને ઉભી રાખી તેના મોઢાગળ તેના ધણીના કડકે કડકા કરી નાંખતાં, છોકરાંઓને અફાળી અફાળી તેનો ચૂરેચૂરો કરતા, અને પછી એ દેસો તે અબજાની આખરે લઈ તેને જંગલમાં નવચીજ હાંકી મૂકતા કે ત્યાં તાલને બરફથી ઢાંકવાઈ આપોઆપ મરી જાય. ધણીને તે અદસસતાજ દાટી દેતા. કેટલાકને તો છાતીપૂરે આડો ખોદી ઉભાને ઉભા દાટતા કે બૂખને તરથથી રીખાઈ રીખાઈને પૂરા થાય. કેટલાકને રમુજ સાથે બાળી મૂકતા, અને કેટલાકને તો નદી તળાવમાં ડુબાવતા, ને પછી કાઢે બાલાને બંદુકો લઈ ઉભા રહેતા કે પાસે નોકળવા આવે તેને મારીને પાછા ખસેડી મૂકાય અને એ રીતે મરતા સુધી તે બાપડાં જ તર્ફડીયાં મારે તે જીવાની આ દુષ્ટોને મઝો પડે.

આ ખૂનરેજીની બપોરે સાંભળી ઈંગ્રેજોને પગથી માયા સુધી ગ્રાજ ઉઠે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, અને તે બધો ગુસ્સો આગળ જતાં રાજ ઉપર કાઢ્યો, કેમકે આ વખતે મણાના સમજવામાં એમજ આવ્યું કે આ બંડ એણે જાણી જોઈને ઉભું કરાવ્યું છે. એ બંડના સરદારો રાજનું ખુલ્લું નામ દેતાં, અને તેની તર્ફનો પરમાણો પણ બતાવતા. એ પરમાણો પાછળથી સાબીત થયું કે બનાવટી હતો, પણ આવા ગબરાટના સમામાં ખરા ખોટાની બારીક શોધ કરવા ઉભું રહે છે! બીજું આ બંડ-ખોરોના કાયોલીકા ધર્મને નામ હતું, અને તેમાં રાજના કેટલાક મિત્રો પણ હતા, તેથી ઈંગ્લાંડ ને સ્કોટલાંડના લોકો તો નિશ્ચય જાણ્યું કે

આ બધાં કતુંક આપણને વધાવવાને. અર્થે રાજાનાંજ છે. રાજા આ બંડથી નાખૂશ તો બેશક નહોતોજ થયો. એણે કહ્યું કે હવે ઈંગ્લેન્ડે પોતાની મૂર્ખાઈના પરિણામ કેવા થાયછે તે જોઈએ, અને એના મનમાં અંદરઆતે એવી ગણતરી પણ હતીજ કે આ બંડ સમાવવા લશ્કર ઉભું કરી પાર્લીમેન્ટે મને આપવું પડજીજ; અને તે મારા હાથમાં આવ્યું કે પછી પાછો હું રાજા, ને, એ મારી પ્રાપ્ત.

આ બંડનું ખરું કારણ તો બીજું હતું. સ્ટ્રાફર્ડે ઈંગ્લાંડમાં રાજાની વાહરે લઈજવા જે લશ્કર ઊભું કર્યું હતું તેને રાજા આપવાથી ઘણા સિપાઈઓ બેરોજગારી થયા. બેરોજગારી સિપાઈઓ હમણાં દેશની સમાધાનીનો ભંગ કરનારા છે. આયર્લેંડના લોક ઘણાક કાળથી રાજકિય ને, ધર્મ સંબંધી જીલમને લીધે તોખા તોખા કરીરહ્યા હતા; અને તેમાં આવા હયાયાર બંધ માણસો નવરા પડવાથી, બધાએ વિચાર્યું કે દેશની સ્વતંત્રતાને આવો બીજો લાગ મળવાનો નથી માટે તેમણે રોમન કાથોલિક ધર્મનો વાવટો ઉભો કર્યો, રાજાનું નામ લીધું, અને ઈંગ્લેન્ડે ઉપર ઘણા દહાડાનું વેર કાઢ્યું.

પ્રથમ પક્ષનો ગભરાટ. ઊપલાં કાગળોથી બહુજ વધી ગયો. તેમણે જોયું કે એતર્ફથી રાજાનો પાસો તો સવળોજ પડવા લાગ્યોછે, અને તેથી તે હવે આદે તે કરવાનો. સ્વાર્થી સ્વભાવનો હતા તે સામા પક્ષમાં જવા લાગ્યા, કાયરો દબી ગયા, અને ઘણાખરા દેશની સ્વાધીનતાને માટે રક્ત તથા સંતાપ કરવા લાયા. આસન્ને ધીરજ રાખી શું કરવું તેનો વિચાર કરે, એવાજ યોડા રહ્યા, અને તે પણ એતર્ફના ઉત્તેજી દેખી નાહિંમત સૂઈ ગયા.

આ બચબીત અવસ્થામાંથી છોડવી બધાને પાછા શૂરવીર કરવાનું માન પીમનેછે. તે અગાઉથીજ જાણતો હતો કે આવો સમય કોઈ વખત આવી પહોંચવાનો છે, અને તેને માટે ક્યારેની તૈયારી કરવામાંડો હતી. એણે પોતાની બુદ્ધિ, હિંમત, ચતુરાઈ, ને કલમનું જોર આ વખતે એવું માર્યું કે જન વિચારનો પ્રવાહ રાજાની સામા ઉલટ્યો, અને ગ-એલી બાજુ પાછી પાર્લીમેન્ટને હાથ આવી. એણે આ સમે રાજાના કારબાર સામે લાંબો વાંધો લખીને પાર્લીમેન્ટમાં રજુ કર્યો.

વાંધો લાંબી ૨૦૬ કલમોનો હતો. રાજ તફથી ને ને જુલમો પાછ-
લા ૧૬ વર્ષમાં થયા હતા તે તેમાં વર્ણવી પોકારીને જણાવ્યું, કે એ બધાનું
કારણ એજ છે, કે રાજ રોમન કાયદાની શીખવણીએ ચાલે છે અને
ચાલ્યો ચાલે છે. પ્રજાના હક સંભાળવા પાર્લામેંટે શું શું કર્યું હતું, તેની
ઉપર કેવી કેવી આક્રમો આવી પડી હતી, અને હવે પછી પ્રજાના હકને
કેવી કેવી દેશતો છે, તે છટાદાર બાધાયી તેમાં દર્શાવ્યું. એપિસ્કોપસી
માર્ગ પાર્લામેંટ વાળા કાઢી નાંખવા ધારે છે એમ ને સ્કોટમાં વાત ચાલી
હતી અને ને કારણથીજ પાર્લામેંટમાં ટૂટ પડી હતી, તેનો સાફ ધન-
કાર કરી જણાવ્યું કે અમારો વિચાર ફક્ત ધર્મત્યક્ષોની સત્તા ઓછી
કરવાનો છે. તેમજ રાજના બંધારણમાં ફેરફાર કરવા માગે છે એમ ને
કહેવાનું હતું તેનો જવાબ આપ્યો કે અમે તો કાયદાના સામે ને કાયદા
છે તેનો અમલ થાય અને દેશમાં ધનસાફ્યાનું સુધરે એવી ફક્ત આ-
વીએ રાજ પાસે માગીએ છીએ. ટુંકામાં આ વાંધો એવી તજવીજથી
લખ્યો હતો કે જેનાં મન દૂટવાં આવ્યાં હતાં તે સંધાય, રાજપક્ષવાળાને
કાંઈ બાલવાનું રહે નહિ, અને સાધારણ લોકો જુસ્સો પાછો ઉશ્કેરાય.

આ વાંધો પાર્લામેંટમાં આવ્યો ત્યારે બંને પક્ષવાળા વચ્ચે બારે
ઝડાઝડી થઈ. રાજપક્ષના સભાસદોએ બહુ જુસ્સાથી તકરારો કરી, દલીલો
બતાવી, અને હીલો મૂકી કામ કરવાનો અવસર પહેલ વહેલોજ ઇંગ્લાંડની
પાર્લામેંટમાં આવ્યો. એક મધરાત સુધી કામ ચાલ્યું, અને છેવટે માત્ર
અગીયાર મંતનાજ વધારાથી એ વાંધો પસાર થયો. બંને પક્ષ આ સત્તે
એવાં રસે ચડ્યો હતાં કે હામ્પડને ને ચાણપેણથી સંઘનાને સંમેળવી
રાખ્યા નહોત, તો તેજવેળા પાર્લામેંટમાં તરવારો નીકળત. આ સમો
પરેરસે ભરાવાનોજ હતો. બંને પક્ષમાં કોનું નેર વધારે છે તેનો હિસાબ
આ વખતે નીકળવાનો હતો. ને આ વાતમાં હાર્યા તો બધી બાજુ હાર્યા
એમ બંને પક્ષવાળાં પાકું સંમતતા હતા. કામ્પેલ બોલતો કે ને, આ
બિલ નામંજુર થયું હોત, તો હું ખીલે દહાડેજ મારી માલમત્તા વેચી
અમેરિકામાં જઈ વસ્યો હોત" હવે પછી ઇંગ્લાંડમાં પ્રજાપક્ષ કે રાજપ-
ક્ષનું પ્રબળ થવાનું છે તેની અગમચેતી આ ઉપરથી મળવાની હતી. તે

મળી, પ્રજાપક્ષનો કાંટો નીકળ્યો, તેનો ડંકો વાગ્યો, અને તે હજી પણ વાગ્યા કરે છે.

અમીરોની સભા તરફ ન મોકલતા આ વાંઘો પરબાર્યો રાજા ઉપર મોકલ્યો, કેમકે તેને પસાર કરાવવાની કાંઈ મતલબજ નહોતી. મતલબ એ હતી કે એ બધી વાત ઇંગ્લાંડની તમામ પ્રજા જાણે. એ અર્થે તેને તુર્ત છપાવી ગામગામ તેની હજારો નકલ મોકલાવી દીધી. ધાર્મી પ્રમાણેજ લોકો વાંચીને બહુ ઉશ્કેરાયા. બુમરાણ ઉઠ્યું કે રાજા આપણને વટલાવી મારવા બેઠો છે. એ જન્મનો જુલમી ને જુલો છે. પાર્લામેન્ટ એજ આપણા ખરો આધાર છે. મરીએ કે જીવીએ પણ એની કેડેજ રહેવું. આ પ્રમાણે ચોતરૂંથી લોકનો પોકાર ઉઠ્યો, તે જોઈ સઘળા દેશબંધુઓ પાછા ટટાર થઈ ગયા, પરગણે પરગણે પ્રજાસભાને સ્થપાયા, પાર્લામેન્ટને રાજાની સામા લડતમાં શીરીતે મદદ કરવી તેનો અહોનિશ વિચાર કરવા લાગ્યા, અને સઘળાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે માયું જાય પણ આપણે તો આ ટાંકણે પાર્લામેન્ટનો પક્ષ પકડી તેનુંજ ધાર્મ્ય પાર ઉતારવું.

આ પ્રમાણે આ છાપાની આવી અસર થએલી જોઈ રાજપક્ષ વાળાએ ગમરાઈ તેનો રદીઆ છપાવ્યો, પણ તેથી કાંઈ ઝાઝું વળ્યું નહિ.

અષ્ટાવધાની કવિ શંકરલાલ.

ધણા લોક અષ્ટાવધાની બોલે છે, પણ તે શુદ્ધ નથી. સંસ્કૃતમાં અષ્ટાવધાનજ બોલાય લખાય છે. એનો અર્થ એવો થાય છે કે આઠ વિષયને એક વખતે મનની અંદર ધારણ કરવા. અષ્ટાવધાન ધણી ધણી રીતનું થાય છે. કોઈપણ બાબતના શ્લોકના આઠ અવળા અક્ષર કોઈ કહેવું જાય તે યાદ રાખતાં જવું, શ્વેતરંજ ગંજીકાની બાજી રમવી. સભાસદો સાથે વાતચિત્ત કરતા રહેવું, કોઈ ઘડીયાળ વગાડવું હોય તેના ટકોરા પણ ગણ્યા કરવા, વગેરે ધણી ક્રિયાઓ કૃતેહમંદીની સાથે એક વખતે કરનાર એક તૈલંગી વીથક વર્ષ ઉપર ગૂજરાતમાં આવ્યો હતો તે જોઈ લોકો અકિત થઈ ગયા હતા, બારેક વર્ષ ઉપર એક દક્ષિણ આવ્યો હતો તે ઉપલી કેટલીક ક્રિયાઓની સાથે ચારપાંચ અધરા લાખો ને કરોડોના આંકડા વાળા હિસાબો ગણતો હતો.

અષ્ટાવધાનમાં શિષ્ય કવિતા જોડવાનો પણ વિષય જોડે રાખેજો હોય-
છે, તારે એ સમત્કારે ખરેખરો રસિક થઈ પરુછે, અને તેમ કરતાર
અષ્ટાવધાની કવિ કહેવાય છે. આ હલાકામાં અષ્ટાવધાની કવિ લખ્ખલ
મુંગધવાળા ગદુલાલ બદ્દજીનો કીર્તિ સર્વોપરી છે અને તે વાજખીજછે;
કેમકે એમના શિષ્ય કવનમાં ખરેખરું કવિત્વ રહેલું છે. સને ૧૮૭૮ ના
ફેબ્રુઆરી માસના ચાળાપત્રમાં એમના શિષ્ય કવિતાના થોડાક નમુના અમે
આપ્યા હતા તે જોણે વાંચ્યા હશે તેને આમાં આ કહેવું પથાર્ય સમજાશે.

કવિ શંકરલાલ મોરબોના રહેવાસી જાતે પ્રમોદા નાગરછે. તે સ્વ-
ભાવે સુશીલ, નમ્ર, ઉદ્યોગી, તથા વિદ્યાના બસની છે. સંસ્કૃતમાં તેમણે
કેટલાક મુખ્યધંધાયક ગ્રંથો રચ્યાછે, અને શિષ્ય કવિતા કરેછે. કાઠીયા-
વાડમાં તો એ અષ્ટાવધાની કવિની કીર્તિ કેટલાંક વર્ષથી છે, અને હાલ
મુંબઈમાં ગયા હતા ત્યાં સારી માન પ્રતિષ્ઠાની સાથે પ્રસિદ્ધિ પામી
આવ્યાછે. એ અષ્ટાવધાની શંકરલાલ ગૂજરાતીએને અભિમાન રાખવા
જોગછે, અને તેથી રાજકોટ મુકામે ગયા માસની ૮મી તારીખે તેમણે જે
અષ્ટાવધાન કર્યું હતું તેની હકીકત અમે અત્રે પ્રગટ કરીએ છીએ.

એ દિવસે રા. રા. વજલભાઈ ગૌરીશંકરે એ અષ્ટાવધાન જોવા
બાવનગરને ઉતારે રાજકોટનું સરકારી દરબારી કેળવાયેલું મંડળ સાથે
બેઠું કર્યું હતું. દિવાનખાનાના મધ્ય ભાગમાં એક લખવાનું ટેબલ તથા
આસપાસ ખૂરશીઓ ખાલી રાખી મૂકી હતી. તેમાંની વચલી ખૂરશી
પર સભા ભરાઈ રહ્યા પછી કવિને બેસાડ્યા, અને સંસ્કૃત સમજીને
લખી શકે એવા છ ગૃહસ્થો તે ટેબલ આગળ લખવાના સાહિત્યો લઈ
બેઠા. પ્રથમ શંકરલાલ કવિએ એક કાગળ ઉપર અનુષ્ટુપ શ્લોકને લાયક
આઠ આઠ ખાતાની ચાર એળો પાડી. પછી સભામાં પધારેલા સદ્-
ગૃહસ્થોમાંથી સાત જણને પૂછ્યું કે તમારે શાયા વિષય ઉપર કવિતા
હમણા કરાવવાની ઇચ્છાછે તે કહો. એકે કહ્યું કે બાળલગ્નનો નિષેધ,
બીજાએ દેશાટન, ત્રીજાએ નાટકો કરી બતાવવાના ફાયદા, ચોથાએ પાધ-
ડીનોતોરો, પાંચમાએ તે સમે મળેલી સભાનું વર્ણન, છઠાએ વૈદ્યવિદ્યા,
અને સાતમાએ દેશની રિયતિ મુધારેવા વિશે કવિતા જોડવાનું કહ્યું.
આ રીતે સાત અવધાન તો થઈ રહ્યાં, અને આઠમું એ હતું કે કોઈ

પણ શ્લોકના આડા અવળા અક્ષર કોઈ ખાસે તે યાદ રાખી તે શ્લોક બણી બતાવવો. આ શ્લોક દ્રેવિંગ કાલેજના શાસ્ત્રી જિવણરામ જે ભાતે સારા વિદ્વાન તેમજ કવિ છે તેણે પોતે નવો એક શ્લોક જોડ્યો હતો તે આપવાનું કર્યું.

પછીથી અષ્ટાવધાનનું કામ પૂર્ત થયું. પ્રથમ કહ્યું કે એ શ્લોકનો આટલામો અક્ષર ફલાણે, તે પોરજથી સાંભળી લઈ કાંઈક વિચાર કરી કવિએ પોતાના કોઠામાં તેટલામા સ્થાને પોતાની તર્ફનો અક્ષર માંડ્યો. આ અક્ષરને અને આપેલા અક્ષરને કોઈ પણ રીતનો સંબંધ હતો નહિ કે સંકેતની કલ્પના કરી શકાય. એ અક્ષર જે કવિ પોતે માંડતા હતા તેથી તો આપેલા એક વિષય ઉપર નવોજ શ્લોક રચાતો હતો. મતલબ કે જેવા વિષયો આપ્યા તેવાજ એ કવિએ એક વિષય ઉપર શ્લોક રચેલો, અને જેટલામો અક્ષર બાલવામાં આવતો તેટલામો અક્ષર પોતાના શ્લોકમાં ક્યોછે તે ગણીને એ કોઠામાં માંડતા હતા. આ રીતે સ્મરણ શક્તિનું કામ બેવડું ચાલતું હતું. જેટલામો અક્ષર કહે તે યાદ રાખવો, અને પોતાનો તેટલામો અક્ષર સંભારીને લખવો.

આ પ્રમાણે એક અક્ષર લીધા ને એક અક્ષર લખ્યા પછી, પાસે બેઠેલા એક લખનારને પૂછ્યું કે તમારા હજારક કયો વિષય ને કયો છંદ મુકરર થયેલોછે, તે પૂછી એકાદ મિનિટે તેને તે વિષય ઉપર તે છંદનું એક ચરણ લખાવ્યું. પછીથી કેટલોક વખત બીજી નવો અક્ષર લેવામાં ને પોતાનો અક્ષર લખવામાં ગયો, ને પછીથી બીજા લખનારને તેને જોઈતું ચરણ લખાવ્યું. એ રીતે શ્લોકના બત્રીશ અક્ષર લેવાઈ રહ્યા, અને છએ લખનારના ચારે ચરણ પૂરાં થઈ રહ્યાં ત્યાં મુખી કામ ચાલ્યું. આવખતે કેટલાક સભાસદો ટેબલની આસપાસ વીટાઈ વળ્યા હતા, અને બધાજ પરસ્પરે વાતો કરતા હતા. પણ આ શોરબકોરથી કાંઈ પણ ન ગબરાંતા શંકરલાલ કવિ તો પોતાનું કામ એકચિત્તેજ કર્યા જતા, અને સ્વસ્થબેઠા ને એક કલાકને દશેક મિનિટ તહેાતી થઈ એટલામાં પોતાનું અષ્ટાવધાન પૂરું કરી સભાની આગળ નીચે પ્રમાણે રજુ કર્યું.

કોટકમાં છૂટા છૂટા અક્ષરો લખતાં જે શ્લોક રચાયો હતો તે વાંચતાં બાળલગ્ન નિષેધ વિષે આ રીતનો માલમ પડ્યો.

હાવાલલગ્નાદંપરં નાસ્માકંદેશહાનિદં

યેનનિર્વારતાંપ્રાપ્તા સર્વાભારતભૂરિયં ॥૧॥

અર્થ:—અકેશોસ ! આજલગ્ન કરતાં બીજું (કંઈ પણ) આપણાદેશને વધારે હાનિકારક નથી, કે જે વડે આખી આ ભરતભૂમી નિર્વારતાને પામી છે.

દેશાટણ વિષે શિખરિણી વૃત્ત.

અયેહોવેદ્યાંસઃપ્રણયાનિલયાઃસર્વસુખદં

વિધેયંસત્યેમ્ણા સકલશુભદેશાટનામેહ

યતઃસત્સભ્યત્વંમુજનકુલસંગેનસહસા

નરઃસંપ્રાપ્નોતિપ્રબલમપિવિજ્ઞાનમશ્વિત્લમ્

અર્થ:—અરે ઓ, સ્નેહનિધાન વિદ્વાનો, આ જગતમાં સઘળા સુખને આપનાવાળું સઘળા શુભ દેશમાં સારી પ્રીતિથી અટણ કરવું બોધાયે, કે જ્યાં માણસને સારા લોકતા સમાગમથી એકદમ સારી સંબંધતા તથા બધું જગત્ સ્થાન પ્રાપ્ત પાવે.

નાટકો કરવાના ફાપદા વિષે સ્વપ્નરા વૃત્ત.

વિદ્યાંસોહેસદૈવામરવરસુગિરાનિર્મિતાનાંસુનીતે

પ્રીતિસ્થૈર્યપ્રદાનામભિનયદ્વહકારૂપકાણાંતુસિદ્ધિં

નોધત્તેયેનસર્વૈઃકથામિહમનુજૈર્વર્તિતવ્યંવિનીતૈ

રિત્યેતજ્ઞાનજાલંવિકસતિહૃદયેનિસ્તુલાનંદાવર્પિં,

અર્થ:—દેવવરના રૂડી વાણીમાં રચેલાં તથા સુનીતિ, પ્રીતિ, ને પ્રેમ આપનારાં રૂપકો (નાટકો) બજવવાથી અહિંયા કંઈ સિદ્ધિ મળતી નથી ! સુચિક્ષિત માણસોએ અહિંયા (આ દુનિયામાં) કેમ વર્તવું તે

આપતનું અતુલ્ય આનંદ વર્ધાવનારું બહુ સ્નાન, જે વિદ્વાનો, તેવડે હૃદયમાં ફેલાઈ રહે છે.

પાધડીના છેડા વિષે મંદાકાંતા વૃત્ત.

હૃણીપાંતં શુભગુણગણં નિર્મલંસર્વલોકૈઃ

પ્રેમ્ણાધાર્યશિરસિસર્તતં સર્વશોભાપદંચ

શશ્વદ્વિદુત્કુલમિવસુવર્ણોલ્લસદ્રમ્યરાગં

કિંહેસમ્યાદુતતરમહં વર્ણયેમુગ્ધવૃદ્ધિઃ

બાવાર્થ:—સારા શુણનો સમુદાય જેમાંછે એવો, નિર્મળ, સર્વ લોકે હમેશાં માયા ઉપર ધરવા યોગ્ય, સર્વ જ્ઞાનાનો આપનાર, જેનો રમ્ય રાગ હમેશાં સુવર્ણ શોભી રહ્યોછે, એવા પંડિત વર્ગ જેવા આ પાધડીના છેડાનું હું મુગ્ધ બુદ્ધિ શીરોતિ, જે સભાસદો, અપર્યાયી વર્ણન કરે!

ઉપલું વર્ણન તોરતે તથા પંડિત વર્ગને સમાન રીતેલાયુ પાડવાનું કર્યુંછે. પંડિત પક્ષે શુણનો અર્થ તાંતણા, ને સુવર્ણનો અર્થ સારા અક્ષર એમ કરવો. રાગ શબ્દનો અર્થ પંડિતપક્ષે પ્રીતિ, અને નહિ તો રંગ એમ કરવો.

સભાવર્ણન માલિની વૃત્ત.

લસતિપરિપદેપા શોભિતાસદ્ગૃહસ્થૈ

નયવિનયમયૈર્યા માનસોલ્લાસદાત્રી

હસતિમુરસમાંયા સ્વૈગુણૈર્નિર્નિમિત્તૈ

યદિહકાવિગુરુણાં સદ્વૃધાનાંચસંઘઃ

અર્થ:—નીતિને ત્રિનયવાળા સદ્ગૃહસ્થોએ શોભતી, અને મનનો ઉલ્લાસ આપનારી આ સભા જાહેરછે તથા પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો વડે ઇંદ્રસભાને હસી નાખેછે, કેમકે અહિંયા (ધણા ધણા) કવિ, ગુરુ, તથા સારા બુદ્ધ ભગા થએલા છે. અને ઇંદ્રસભાને પક્ષે કવિ એટલે શુક,

કર એટલે બૃહસ્પતિ, તથા બુધ એટલે દેવતા એમ અર્થ કરવો, અને
બા સલાપક્ષે કવિઓ, શુરો (મોટા માણસો), અને બુદ્ધિમાન
એમ સમજવું.

વૈદ્યવિદ્યા વિષે શાર્દૂલ વિક્રિડીત છે.

सर्वेषां सुखदा चिकित्सककला वंद्याभिनंद्यापिच

प्रायः सर्व सुखैकमूलमिह यत्प्रोक्तदेकाग्र्यं

आयुष्यं सुखदं ततो जनुरपिस्वीयंचसार्धततः

सर्वाण्येवसुखानि चापिहिततः प्रादुर्भवन्तिस्मयन्

અર્થ:—સઘળાને સુખ આપનારી વૈદ્યકળા વંદ્ય તથા અભિનંદ્ય,
એટલે, નમવા, તથા વખાણવા યોગ્ય છે. આ દુનિયામાં બહુધા સઘળા
સુખનું ને મૂળ છે તે એનાજ એક આશ્રયવડે રહેલું છે. સુખ આપનારું
ને આયુષ્ય તે એનાથી છે, (આપણે) પોતાનો જન્મ પણ તેનાથીજ
સાર્યક છે, અને ને ને સઘળાં સુખો છે તે તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

દેશસ્થિતિ સુધારના વિષે વસંતતિલકા વૃત.

विद्वद्विरत्नझटितिप्रथमंस्वदेश

स्यैवस्थितिर्विविधयत्नशतैर्विधेया

सर्वोत्तमेतितुमतंनहिकस्यरम्यं

किंत्वत्रविश्वपतिसत्करुणार्थनीया.

અર્થ:—વિદ્વાનોએ તુર્ત પ્રથમ સ્વદેશનીજ સ્થિતિ સર્વોત્તમ દેશનો
વિવિધ યત્નવડે કરવી એ વિચાર કોને સારો નહિ લાગે? પણ એ બાબત
પરમેશ્વરની સારી કૃપા માગવી જોઈએ.

આ રીતે સાતેજણની માગેલી કવિતા પાંચી બતાવ્યા પછી શાસ્ત્રી
ત્રિવણીએ ને શ્લોકના અક્ષરો આડા અવળા આપ્યા હતા તે નીચે
પ્રમાણે બણી બતાવ્યો.

અસમાનાસમાનાપિ રત્તવાહ્યામાપિચોજ્વલા

અકાંતાપિચયાકાંતા કસ્યંનોત્રિસ્મયાયસા

ભાવાર્થ:—જે સમાન (માનમાં આવેલી) છે તે છતાં અસમાન એટલે અનુપમ છે, જે રૂંત (પ્રેમી) શ્યામાછતાં ઉજ્જવળ છે, જે અકાંતા એટલે દુઃખનો અંત આણનારી છતાં કાંતા છે, તે સ્ત્રી નોંધને કોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન નહિ થાય?

આ મુજબ અટાવધાન પૂરું થઈ રહ્યા પછી સધળાએ કવિની યોગ્ય પ્રશંસા કરી, અને ગૂજરાતમાં એવાં રત્ન ઉત્પન્ન થાય છે તે બાબત આપણા આખા પ્રાંતને મુબારક બાદી આપી. કવિએ નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો, અને કહ્યું કે શાસ્ત્રમાંતો શતાવધાન સુધી કરવાનું કહ્યું છે અને તે પ્રમાણે કરનારા પણ આગળ યઈ ગયા છે. પછી સભાસદોએ રા. રા. વજલભાઈનો આવો વિદ્યાવિનોદનો મળાવડો કર્યો માટે ઘણું ઉપકાર માન્યો, ત્યારપછી કવિ શિવદાસ જે આંખે અપંગ છે તેણે, એ બાબત કેટલીક ગીતિઓ સમયાનુસાર ગાઈ સંભળાવી. પછી પાત ગુલાબ લઈ સભા ખૂશીની સાથે વિસર્જન થઈ.

પછીથી કવિ શંકરલાલને એ. ઉદાર ગૃહસ્થે ખાનગીરીતે રૂ. ૫૦) બેટ દાખલ આપ્યા હતા.

વડોદરાનો રીપોર્ટ.

વડોદરાનો રાજકીય રીપોર્ટ સને ૧૮૮૦-૮૧ નો બહાર પડી ચૂક્યો છે. એ વરસમાં મોટામાં મોટું કામ થયું છે, તે વડોદરામાં વસ્તી ગણતરીનું છે. તેની સંખ્યા આ પ્રમાણે “ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” નો અખર પત્રી આપે છે.

લતો.	જમીન.	સ્ત્રી	પુરુષ	કુલ.
અમરેલી. ..	૧૫૧૦	૭૦૪૨૦	૭૭૦૪૮	૧૪૭૪૬૮
કડી. ..	૩૧૫૮	૪૭૮૫૩૩	૫૦૬૬૫૪	૯૮૮૪૮૭
નવસારી.	૧૯૪૦	૧૪૧૦૭૨	૧૪૬૪૭૭	૨૮૭૫૪૯

વડોદરા....	૧૯૦૬	૩૦૫૭૦૬	૩૪૬૨૮૩	૬૫૪૬૮૬
વડોદરાશહેર,...	૫	૪૭૬૪૭	૫૩૮૭૧	૧૦૧૮૧૮
વડોદરાકાંપ...	૧	૧૮૧૫	૨૮૭૬	૪૬૬૪

એ પ્રમાણે કુલ રાજ્યની વસ્તી ૨૨,૮૫,૦૦૫ માણસની છે. એમાં ૧૮૭૨ કરતાં વડોદરા શહેર અને અમરેલીમાં વસ્તી ઘટી છે. તેનું શું કારણ તે જણાવ્યું નથી. નાણાં સંબંધી બ્યવસ્થામાં કુલ આવક નીચે પ્રમાણે છે.

પાણત...	૭૯-૮૦	૮૦-૮૧
જમીનનું મહેસુલ...	૧૦૧૦૧૪૧૩	૬૭૪૨૦૮૨
ખંડણીની રચાણી જમાબંદી...	૬૫૩૬૫૨	૭૪૩૫૬૦
આવકારી...	૨૧૬૧૩૩	૨૪૫૭૨૬
પરચૂરણ કર...	૩૦૭૫૬૪	૩૬૧૨૬૬
કુશ્ટમ ને ટાઉન ડ્યુટી...	૬૮૬૩૩૧	૧૦૭૬૮૨૩
અફીણ...	૪૬૨૦૩૪	૪૦૬૧૪૭
રૂઠાંપ...	૧૬૫૧૨૪	૨૨૬૩૩૮
ટ્રંકશાળ...	૧૦૫૦૦	૬૩૦૦
દિવાની ફી-ડંડ...	૧૧૩૮૨૨	૧૨૮૮૬૨
કેળવણી...	૧૦૫૧૧	૧૫૧૭૧
બાજ...	૫૧૫૫૧૭	૮૧૦૨૩૩
રેલવે...	૩૬૧૨૪	૭૪૬૦૦
પરચૂરણ...	૩૪૫૭૭૦	૫૪૧૬૦૮
	<u>૧૩૬૬૧૪૫૫</u>	<u>૧૪૩૮૨૧૨૬</u>

સમગ્રની મળીને કુલ આવક રૂ ૧૪૩૮૨૧૨૬ બાબાસાહેબ રૂપિયાની નકી ગણાઈ છે. અને નીચે પ્રમાણે નકી ખર્ચ ગણવામાં આવ્યો છે.

	૧૮૭૬-૮૦	૧૮૮૦-૮૧
ધર કુટુંબી...	૧૧૫૬૬૬૬	૧૨૨૧૪૨૨
હાથુર કચેરી...	૪૫૨૧૩૭	૪૬૬૭૪૦
જમીન મહેસુલ ખાતું...	૬૭૮૬૮૦	૧૧૧૫૦૭૩

અફીણ ખાતું.....	...	...	૪૯૭૬૧૦	૧૨૬૯૩૪૫
બીજાં સિવીલ ખાતાં...	...	...	૨૩૨૯૭૬	૨૭૪૮૭૧
બ્યુડીસાયલ. (દીવાની).	...	...	૨૬૧૩૬૫	૨૬૧૦૧૦
પોલીસ...	...	...	૮૧૧૭૮૨	૮૨૧૬૦૫
જેલ ...	...	...	૨૦૩૭૯૩	૭૨૬૭૮
લશ્કરી .	...	...	૩૦૯૪૧૩૮	૩૧૬૦૨૫૦
આશામદાર, નીમનોણકદાર, પેનસન,				
અને બીજા લવાજમવાળા...	..	...	૭૩૪૪૩૨	૮૨૪૦૮૩
જાહેર બાંધ કામ...	...	...	૧૧૯૫૨૮૪	૧૬૩૧૪૬૮
કેળવણી ..	...	...	૧૭૧૪૨૩	૧૯૪૫૧૯
વૈદક...	...	...	૧૨૫૮૪૪	૧૩૩૮૦૪
મ્યુનિસિપાલીટી .	...	..	૨૭૨૪૧૫	૨૬૮૦૪૬
ધર્મોદા...	...	...	૭૬૬૪૦૮	૮૭૫૮૫૨
પરચૂરણ...	...	...	૧૯૪૨૪૩	૨૩૧૭૮૬
વધારાનો ખર્ચ...	...	...	૭૮૦૨૯૨	૪૪૭૯૯
કુલ. ૧૧૮૪૨૨૨૧				૧૩૦૫૭૭૨

સારસંગ્રહ.

આણંદથી જંભાત સુધીની રેલવે—આણંદથી પેટલાદ પધને જંભાતના પીપજોઈ ગામસુધી સાંકડા માપનો રેલવે ગાયકવાડ સરકાર—બાંધનાર છે તેથી મજદૂર રમ્લાની સરવઈ માપણી હુકમ થયો છે.

અમેરિકામાં પણ અફીણના બંધાણીઓ વધતા આવ્યા છે. ત્યાં દરવરશે ૭૦૦૦૦ રતલને આશરે અફીણ આયાત કરવામાં આવે છે અને બંધાણીઓની સંખ્યા ૨૦૦૦૦ વીંશ હજારથી પણ વધારે છે એક માણસની વર્ષ દહાડાની આવરેજ આશરે ચાર રતલને સુમારે આવે છે.

રશિઆનોની વસ્તી દહાડે દહાડે વધતી જાય છે સને ૧૮૭૦ ની અંદર આઠ કરોડ પંચાવનલાખ સીતેર હજાર હસેને

ઓગણપચાસ રશિયનોની વસ્તિ હતી પણ હમણાં છેવટની યએલી ગણતરી જ્ઞેતાં વધીને દસ કરોડ અડવી હજાર ત્રણસો સુડતાળીશની સંખ્યા આવી છે. આ સઘળો વધારો પોતાનાં છે. હંપ વર્ષમાં ત્યાંની વસ્તિમાં ઠાઠાણો વધારો થયો છે.

ચીનમાં કાગળ બનાવવાનાં કારખાનાં સંખ્યા બંધ નીકળવાને લગતી તૈયારીઓ થવા લાગી છે. નીંગપો, કંતાન, અને સંગાહી ખાતે એવા કારખાનાં કાઢવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. આપણા દેશમાં એવાં સાહસિક નર કોણ છે ?

છેલ્લી ગણતરી પરથી એવું માલમ પડે છે કે આપણા દેશમાં ૨૧૦૦૦૦૦૦ એ કરોડ દેશલાખ વિધવાઓ છે.

ફુનિયામાં બત્તાં કાગળોનો અડસઠી ક્રાન્સનાનાણા ખાતાના પ્રધાને કેહાડ્યો છે તે ભરોસે રાખવા જોગ છે, સઘળા મળી ૩૬૮૫ કાગળ બનાવવાના કારખાના છે. એ કારખાનામાં ઓગણસાઠ કરોડ ને પંચાસ લાખ મૈલના વિસ્તાર સુધી ફરી વળે એટલા કાગળો દરશાંલ બને છે. તેમાંથી વર્તમાન પેંત્રોનાં કામેમાં ૧૮ કરોડ ઉપ લાખ મૈલ વિસ્તારને રમેઠાંકી નાખે એટલા કાગળો આવે છે. ગયા દસ વર્ષમાં વર્તમાન પત્રોના કામેમાં આવતાં કાગળોમાં ત્રણગણો વધારો થઈ ગયો છે. રાજકાજના કામેમાં ૭ કરોડ પચાસ લાખ મૈલના વિસ્તારમાં ફરી વળે એટલા કાગળો સરકાર સે છે. કેળવણીનો શાળાઓનો ખર્ચમાં ૫૨૨૫૦૦૦૦ મૈલના વિસ્તારના, વેપારના કામેમાં ૭૫૦૦૦૦૦૦ મૈલના વિસ્તારના, ખાતમી પત્ર વહેવારના ઉપયોગમાં ૩૨૫૦૦૦૦૦ મૈલ વિસ્તારના કાગળો વપરાય છે. સઘળા કારખાનાઓમાં એરતો બાજકો, ને મરદો મળીને ૧૬૨૦૦૦ ની સંખ્યા કાગે લાગેલી છે.

આખી દુનીયામાં ૨૩૨૬૦ વર્તમાન પત્રો છે. જેમાં યૂરોપ, ખાતે ૧૩૬૦૦, એશિયામાં ૨૮૮, આફ્રીકામાં ૫૦૭, આમેરિકામાં ૧૦૦ તથા અમેરિકામાં ૬૧૨૬ પત્રો પ્રગટ થાય છે. સુધરેલા દેશનો કેવો સુધારો !

તા. ૧ ડી. સેના. “ગ્રાઈમ્સઓફ ઇંડીયા” માં વડોદરાની સણી

જન્મનાખાઈની છબી આપી આ પ્રમાણે લખેલું છે:—રાણી જન્મનાખાઈ ૧૮૫૩ ના આગષ્ટ માસમાં સતારાના રહીમતપુરના કુળવાન કુટુંબમાં જન્મી હતી. ૧૮૬૬ ના અપ્રિલની ૨૬ મીએ મરનાર મહારાજા ઝંડેરાવ ગાયકવાડ સાથે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં, અને ૧૮૭૦ ના નવેમ્બરના ૨૮ મીએ તે વિધવા થઈ હતી એસમે તેને કાંઈ સંતાન નહોતું, પણ ગર્ભ હતો. એ પછી ૧૮૭૧ ના જુલાઈની ૫ મી તારીએ એને એક છોકરી જન્મી હતી, જે તારાખાઈ છે. તે ૧૮૭૬ ના ડીસેમ્બરમાં સાવંતવાડીના સરદેશાઈ સાથે પરણી છે. ઝંડેરાવના મરણ પછી મહારાવ ગીદીએ ખેડો હતો પણ તેના અવ્યવસ્થિત કારવારને લીધે તેને જ્યારે પદ્મશ્રી કીર્તિ ત્યારે જન્મનાખાઈને પોતાના બરધારની નામ-કહલાતી માટે દત્તક સેવાનો હક સરકારે આપ્યો. આટલો પ્રખ્યાત—એટલે ૧૮૭૨ ના જાન્યુઆરીની ૪ થી તે વડોદરે જોડીને પૂને જઈને રહી હતી, તે ૧૮૭૫ ના મેની ૨ જીએ વડોદરે આવીને ૨૭ મી મેએ હાલના ચિયાજીરાખને તેણે દત્તક લોધાવતા. વડોદરાના દિવાન અને રેસીડેન્ટે પણ શીપોર્ટમાં તેની સારી સલાહ માટે ઉપકાર માનેલો છે. જન્મનાખાઈ ૧૮૭૭ ના દિલી દરબારમાં હાજર થઈ હતી, જે લાર્ડ લીટનની મુલાકાત લીધી હતી. તે મરાઠા સ્ત્રીમાં એક નમુનાદાર સ્ત્રી છે. સ્ત્રીઓ જે સ્થાન મેળવી શકે તે કરતાં તે વધારે કેળવાયલી છે, જે બધી તેને કુદરત બક્ષીછે. તે વાતચિત કરવામાં ને મુલાકાત કરવામાં બધી નીડર ને બીટ છે; અને વડોદરા સંબંધી તે ધાર્યું સાચું સ્થાન પરાયે છે, તથા રાજકાજમાં હમિયાં બધી સારી સલાહ આપેછે.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

(સાંધળું પૃષ્ઠ ૨૪૦)

જોડીયા. મુનસફ સાહેબ લાલજી પીતાંબરે ગરિબના છોકરાએને ૩૨-૧૩-૦ રસેડો નં. ૧૮ કાલાવડ. પોરા કાળા જલદવજીને ઘેર પુત્રના જન્મની ખુશાલીમાં ૩૧) પતામાં અને કન્યાગાળામાં ૩૦) પતામાં—ખાંટોળા, બાસ ગોવિંદજીએ પોતાના છોકરાને નિશાળે બેસાડી ૩૦) મી.

મીઠાઈ—મોદરીઆ બગવાનજીને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૦૦૦ મીઠાઈ—
 ગદવી જીવા દાસને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૦૦૦ મીઠાઈ—આધોઈ
 આસિશ્ટ પુરુષોત્તમને ધેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૩-૧૦-૦ સ્લેટો તથા
 ચોપડીયો—૬૭૫. મ. ગોંડળ રેવિન્દ્રકમિયનર સાહેબે ૩૧-૧૩-૬ મીઠાઈ
 ઈ—સરસાઈ. સ્કૂલ કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ તથા મેયરોએ ૩૧ વીરપર
 જગત. જસા રામજી પોત પોતાના જાણેજને નિશાળે બેસાડીને ૩૦૦૦
 મીઠાઈ—દરજી કેશવજી બગવાન પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી ૩૦૦૦
 મીઠાઈ—ગોંડળ તામે તવાનગરના બાઈલાધા ખોડાએ પોતાના દીકરાને
 નિશાળે બેસાડી ૩૩) મીઠાઈ—ધોરાજી. શેઠ ધેના કહાનજી પોતાને ધેર
 દીકરો આપવાથી ૩૪૦૦ પતાસાં—બટ હરજીવન બાધા પોતાની બેનને
 ધેર દીકરો આપવાથી ૩૪૦૦ પતાસાં—તમાં જ્યેમમાં ૩૦૦૦ પતાસાં—ઢાંક.
 મો. જ્યેંદ વચરામ તથા માં. શવજી પ્રાગજી ૩૦૦૦ પતાસાં—સરધાર.
 વહીવટકારકુન ગંગાધર સીવનારાયણની રાજકોટ બદલી થઈ તે બાપત
 ૩૨) પતાસાં—ગવરીદડ. પટેલ માંડણ જીવા તંયા સોની પુરુષોત્તમ તથા
 દમાજીએ મળી ૩૦૦૦ રાજપરા. તાલુકદાર સાહેબે ૩૦૦૦ વડાળા. અવલ
 કારકુન ગૌરીશંકર નર્મશંકરની બદલી થતી વખત ૩૧) પાટી તથા ચાકર
 બાટીયા. મહાનકારી જ્યેંદ મોતોચંદ ૦-૫-૦ ચાકર—જોડીયા. ઠકર
 રામજી જુઠાણી ઉનાળામાં છોડાએને પાણી પાવ તેનું કુલ ખર્ચ
 ૩૬-૬-૮ માળીઆ. ખોળ જોડા ડુંવરજી ૩૧ ઉપસેટા કન્યાશાળા. પો-
 સ્ટમાસ્ટર કુલચંદ મૂળજી ૩૧ પતાસાં—આંબરડી. આ. રેવાશંકર હી-
 રાચંદ વહીવટદાર સાહેબે ૩૦૦૦ મીઠાઈ તથા પતાસાં—તવાનગરકન્યા-
 શાળા. શેઠાણી પૂતળીમાઈએ ૩૧૦૦ સાકર વહેચી—સસાયા. કમિટિના
 મેંબરો તથા ગામલોકોએ મળી ૩૧૦૦ સાકર—બાટીયા. શેઠ પેરાજી મૂળજી
 ૩૦૦૦ સાકર—કાળાવડ. આ. ન્યાયાધીશ ઉલ્લસંકર તોતમલાસે ૩૧) મીઠાઈ
 અને કન્યાશાળામાં ૦-૬-૦ મીઠાઈ—મહેતાજી જોડાલાસે ૧-૬-૮ ચા-
 કર—વવાણીયા. દોષી હીરાચંદ અવચળના દીકરાને બારે મંદવાડ મહે-
 વાથી ૩૪) છોડાએને જમાડ્યા—માળીયા. મહેતાજીએ પોતાના છોક-
 રાને મુવાણુ થવાથી ૩૦-૧૦-૦ મીઠાઈ—સરસાઈ. રેવદાર આ.

ગીરજાશંકર દયાશંકર ૩૦-૧૦-૯ પતાસાં તથા ૧ છોટ—મોટી ખીલોડી.
ગામંભોજી તરફથી ૩૦-૯-૦ મોપડીયો—ખરેડી. ન્યા. રમ. કા. કપુરસંદ
ગોપાળજી ૩૦૧ લુગડું. મકૂલ કમિટિએ ૩૧) મીઠાઈ—પાટણવાવ. માજી
ફાજદાર મલેક નધુરામરા તથા લાલજી જગનપ્રસાદ દરેક ૩૦૧. મુજબ
૩૧) પતાસાં તથા સાકર. વહીવટદાર. સાહેબ હેમચંદ હંસરાજ-તથા
ફાજદાર રતનશી ખીમજીએ મળી ૩૨) ની ચાકર—નાવક ફો. દાદામીઆં
મહમદમીયાં તથા ગુસાઈ લક્ષ્મણપુરી ધર્મપુરી તથા શેઠ. સોમજી વીરજી
૩૧૧ મોપડીયો—પટેલ પેલા ભીણા પેચાણી ૩૦ મોપડીઓ—જાણિયા.
ખાખી. માહંત લક્ષ્મણદાસજી તથા ખીજા. મેમ્બરોએ ૩૧) સાકર—
સોધિકા. આજમ યાણદાર સાહેબ કેશવલાલ યુનીલાલે ૩૨) ચાકર શેર
૧૦) ખંભાલીયા. મુંખાઈના ઠકર દામોદર ઠાકરશી. મુજબ. જ. ટી. ધા.
ઓ. ને ઘેર. પુત્રનો જન્મ થવાથી તાલુકા મકૂલ તપ્પા કચાયાળામાં-૩૪૩૧
ઈનામ વહેંચ્યું. ૩૨૧-૭-૦ મીઠાઈ ઉપલા વર્ગના જોકરાઓને ૩૩૧
સોસાપેત. ૩૧-૭-૦ નીચલા વર્ગના જોકરાઓને મુચ્ચરપેનો ૩૭) છોટના
ધાધરા જોડીઓને ૩૧૦) નિયાળમાં ઘડીયાળના આપ્યા.

ગણપતરામ ચ્યંતુપરામ.

ડુપુટી. એન્ડ્રુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ.

કચ્છ પ્રાંત.

વીરાણી. વાર્ષિક પરિક્ષા વખતે ૩૧૧૧ મોપડીયો. તથા તે વખતે
મહાજન તરફથી ૩૧૧૧ મોપડીયો ૩૧) મીઠાઈ—સાંખાણીયા. વાર્ષિક પરી-
ક્ષા વખતે ૩૩૧ મોપડીયો—સાંધારણ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૪૧
મોપડીયો. તથા મહાજન તરફથી ૩૧) મીઠાઈ—કુમરો. વાર્ષિક પરીક્ષા
વખતે ૩૧૧ મોપડીયો. તથા મહાજન તરફથી ૧૧૧ મીઠાઈ—સાભરાઈ
વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૧૧ મોપડીયો—ગામધણી તરફથી ૩૧૧ મીઠાઈ—
લાયળા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩૩૧ મોપડીયો—ફતેગઢ. વાર્ષિક પરીક્ષા
વખતે ૩૩૧ મોપડીયો તથા એપીયમ ઈન્સ્પેક્ટર. જટાશંકર, પ્રભાશંકર અને
મહાજન તરફથી ૩૨) મીઠાઈ—ઓડશર. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ગામધણી

તર્ફથી કારભારી જીજીભાઈ જીજીભાઈ તર્ફથી રૂ. ૨) મીઠાઈ—બેસા. વાં-
 વિક પરીક્ષા વખતે રૂ. ૧૦) ચોપડીયો, ગામધણી અને ચોપીયમ ઇન્સ્પે-
 ક્ટર જટાચંકરે મળી રૂ. ૨૧૧ મીઠાઈ—ગેડી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ. ૪)
 ચોપડીયો. તથા જગીરદાર તર્ફથી તથા મહાનેજરે રા. મંગળજી કલ્યાણ
 જી ચોપીયમ ઇન્સ્પેક્ટરે જટાચંકરે મળી રૂ. ૨૧૧ મીઠાઈ—૨૫. વાર્ષિક પ-
 રીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મિરજ મહારાજાચીજી ઝેંગારજી બહાદુર
 તર્ફથી રૂ. ૧૧૧ ચોપડીયો. રૂ. ૧) મીઠાઈ—મનકુશ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ. ૩
 ચોપડીયો. ગામધણી પીરના કારભારી તર્ફથી રૂ. ૧) દુધાઈ. વાર્ષિક પરીક્ષા
 વખતે મહારાજાધિરાજ મહારાજાચીજી ઝેંગારજી તર્ફથી રૂ. ૫ ની ચો-
 પડીયો, મહાનંન તર્ફથી રૂ. ૧) મીઠાઈ—નંગવાણુ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 રૂ. ૩૧૧ ચોપડીયો—અંગરનાઈટ સ્કુલ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મહારાજા
 ધીરાજ મિરજ મહારાજાચીજી ઝેંગારજી બહાદુર તર્ફથી રૂ. ૪૧ ચોપડીયો.
 તથા વહીવટદાર અને રા. જટાચંકરે ગામજી વગેરે તર્ફથી રૂ. ૪) મીઠાઈ—
 રાપર નાઈટસ્કુલ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ. ૩૧ ચોપડીયો—માધાપર. ખા.
 જી. નિ. પ્રાં. કચ્છના. રા. એ. ઇ. સા. મહાનંન વગેરેની અરજીપે-
 રથી ત્યાંની સ્કૂલ તપાસવા ગયાં તારે જોજી ઇબ્રાહિમ રહીમાણી રૂ. ૧)
 ખો. આસારે રેવજી રૂ. ૧૧ ખો. કોરજી ધાણીયા રૂ. ૧૧ શેવક ખીમજી કેશ-
 વજી રૂ. ૦-૬-૦ ખો. કોરજી પ્રધાન રૂ. ૦-૬-૦ કુંભાર નારણ રામજી રૂ. ૦
 કુંભારે પ્રેમજી હરબમ રૂ. ૦ કુંભાર નારણ ગોવિંદ રૂ. ૦ જાનની ખીમજી
 વેણશિ રૂ. ૦ કેણખી સાંમજી નેઠાણી રૂ. ૦ નળીયા. ઠકરે શાંમજી
 નેઠાણે પોતાના જોકરાને નિશાળે બેસાડીનાં રૂ. ૧૧ મીઠાઈ મહેતા-
 જીને રૂ. ૧૧ માનીટરો આરને રૂ. ૦૧ પરાડીયાના શેઠ નરસી નેઠાણે
 ધેર પુત્ર પ્રસાદાચી રૂ. ૧૬-૬-૦ ની ચોપડીયો. તથા જોકરાઓને દરેક
 નેણને શેરે ૦૧ ગોળ મહેતાજીને છોટ હાથ રૂ. ૧૦ એક પછેડી
 રૂ. ૦ રોકડ માનીટરે આરને રૂ. ૦૧ અંગીઆ. ઠકરે વેલજી મૂંજેચંદ રૂ. ૧૧,
 મીઠાઈ વહેંચી સોની લાંબોધરે પોતાના જોકરાને નિશાળે બેસાડી રૂ. ૧૧૧
 મીઠાઈ મહેતાજીને રૂ. ૧૧૧ પાધડીના—ભૂજપર. રા. વીજલજી જીવણ મુદ્રા
 વહીવટદારે પરીક્ષા લઈ ઉધરાણું કરી તમામ જોકરાઓને ચોપડીયો આપી

૩૨૧૧ યા આચાર્યજી ખેંગારે ૩૧૧ યા. મુળચંદ ૩૦૧ યા. વસાવા ઉગામી ૩૧) યા. તેજસી નથુ ૩૧) પટેલ ખીમજી બાવળ ૩૧) યા. વેળપાળ ઉકરડા ૩૦૧ યા. શીવરાજ માનજી ૩૦૧ યા. લાલચંદ કેશવજી તા. ૧૪-૬-૮૧ ને રોજ મુદ્રાના શ્રેષ્ઠ મુળચંદ દેવચંદે ૩૦૧૧ ની મી. ઠાઈ—વિંઝણ, રા. કલ્યાણરાવ, જુહાપાઠએ ૩૧૧ લુગડું તથા ૩૧૧ મીઠાઈ ખોળ મોલોદીના સોમજીએ પોતાના જોકરાને રૂદ્રમમાં બેસાડી ૩૫) મીઠાઈ—ખેડેઈ, નિયાળનું વામુ થતી વખતે ૩૦ બીમાણી પ્રતાપસંગજી પ્રાગજી ૩૦ મેમાણ નથુ ફકીરમહમદ ૩૦ મેમાંણ ઇસા જુમાણી ૩૦ મી. જલદવજી કમ્તૂર ૩૦ બીમાણી મુરજમલજી આસારોઆજી ૩૦ બીમાણી આમરજી બાવજી ૩૦ ઝાલોરા માધવજી બીમજી ૩૦ મેમણ જુરમહમદ અસારઆ. બીજા ગ્રહસ્થેએ ૩૦-૧૦-૦ કુમ ૩૨-૧૦-૦ પત્રી. વકીલ હરીદાસ મુળજી તર્કચી ૩૧ ની મીઠાઈ—ગઢસીસા. બેતીવાડીની કેળવણી સેવા જતાર મહેતાજીઓએ મળીને ૩૨) મીઠાઈ ૩૦૧ ઓપડીયો—ફરાદી. તેરાના ફકર કહાનજી પુરચોતમે ૩૮) પેડા વહેઆ—દોઢારા કન્યાશાળા, શ્રેષ્ઠ ત્રીકમજી વેલજીની પુત્રી લક્ષ્મીબાઈએ કન્યાગોન્સ પરીક્ષા લઈ ૩૩) ની મીઠાઈ ૩૦૧૧ નાં ચાંદા ૩૦-૬-૦ પેસાલો ૩૧૧ મહેતાજીને. પોમ્તમાસ્તર બવાનજી હરિરામે ૩૦૧ પ્રતાસાં વહેઆ—લાકડીઆ. આસિરદંટ ત્રીમાવન કેવજીએ ૩૧) મીઠાઈ સોની રામજી નથુને પેર પુત્ર જન્માથી ૩૧) નાં પતાસાં. કુંવર હરીસંગજીએ જોકરાઓની પરીક્ષા લઈ ૩૭-૦-૪ ની ઓપડીયો. ઇંદ્રસબાની ઓપડી સ્કૂલ લાઇબ્રેરીને બેટ આપી.

દલપતરામ પ્રાણજીવન.

ગોહીસવાડ પ્રાં.

આપજ. શ્રેષ્ઠ રામજી સંઘજી ૩૧-૮-૯ ભાવન. ગા. ગઢ-
ડાના દાક્ટર મોતીલાલ ૩૨) કેળાં—વીજપડી, રાજેશી દયારામ અંબારામ
૩૧૧ પેડા. ઠકર ખીમા જીવા. ૩૪-૧૦-૦ સાકર, સોની વસ્ત્રા રાણી
૩૦૧ વાવર. રાજુલાના આ. મહાલકરી સાહેબ ૩૦૧ સાકર—દીહોર.
દવે બાઈશંકર વેલજી ૩૦૧ ઉનાળામાં જોકરાને પાણી પાવાના તળા-
વના વહીવટદાર સાહેબ તરફથી ૩૧) ની સાકર તથા માફી જોકરાઓને
૩૨૧ ના કુલીસ્કેપ કાગળ—ઝાંઝેર. બિમંડીના ઈ. યાણુદાર સાહેબ ૩૧)
સાકર—હુંમડી, રતીલાલબાઈ ૩૦૧ સાકર ચોકના ઠકર કરીમ મેના.
૩૦૧ ની સાકર તથા દ્રાક્ષ—તળાજી. નામદાર દરબારથી તરફથી વહીવટ
દાર ૩૪૧ નાં કપડાં—હડવા. કારકુન ડોસાબાઈ અંબાબાઈ ૩૦૧ સાકર—
ગદાજી. પોલીશ તપાદાર રાજેશી અંબાશંકર મહાશંકર ૩૦૧ સાકર તથ
ગંઢડાના દાક્ટર મોતીલાલબાઈ ૩૦૧ મીઠાઈ—હડમતિઆ. કારકુન કુ'
લશંકર પ્રાણશંકર ૦-૯-૦ ચોપડીયો—દેરડ. વળાના ન્યાયાધિશ લીં
લાધર હરખરામ ૩૧૧ મીઠાઈ ૩૧-૫-૦ ગરીબના જોકરાને ચોપડીઓ.
તથા ૩૦-૮-૯ રસો—લાઠી. બાઈ શ્રી રામાબા તરફથી ૩૪) મીઠાઈ
આજમ મણિકલાલ લાધાબાઈ કન્યાઓને ૩૧) મીઠાઈ—રાજપીપળા,
લાઠીના ન્યાયાધિશ સાહેબ ૩૦૧ સાકર—પીપળવા. સોનગઢ મેટના યા-
ણુદાર વગેરે ૩૧) સાકર—ખુંટવડા. આજમ મહુવાના વહીવટદારસાહેબ
૩૦-૬-૦ મીઠાઈ—શિહોર. રાઓજશી હરીસંઘજી ૩૫સંઘજી ૩૫૫૧
ચોપડીયો—સથરાં. મહેતાં બોટા કમળશી ૩૦-૧૩-૦ ગરીબના જોકરાઓ-
ને ચોપડીયો—ચોગઢ. કોળી કાળા બીમા ૩૦૧ સાકર—લાઠી કન્યાશાળા.
કારભારી સા. મણિકલાલ લાધાબાઈ ૩૧) ઈનામ—ચમરડી. ગાંગાના.

જાની વીધવા ઓરતગુનુભાઈ તથા શેઠ બાઈ ૩૫) દરબારશ્રી ૩૧) દર-
બારશ્રી જગાપાળા ૩૧) દરબારશ્રી જીવા વાલા ૩૧) અંપરાજવાળા ૩૧)
દરબારશ્રી મામૈયાવાળા ૩૧) દરબારશ્રી મુલુ વાળા ૩૧) કુલ ૩૧)
૩માસ તથા સાકર વીગરે પટેલ ઝોટારામ તથા ધનશી, પટેલ ધ-
રમશી ગોપાળ તથા બાબરા તાલુકા માર્તર ઉમીયાશંકર મુળજી તથા
પટેલ દેવરાજ જસા વીગરે ૩૨) ગૂજરાતનો નકશો—આપજ, પ્રગણે દસ,
કોઈના પો. ફો. હરજીવનદાસ લક્ષ્મીદાસ તથા મહાજનલોકોએ ૩૧) મી-
ઠાઈ નામદાર દરબારશ્રી તફ્તી ૩૫) ચુંદડીઓ તથા કાપડીયો, કન્યાશા-
ળામાં—વીજપડી. ઠકર ખીમા જીવા તથા ઠા. મીઠા, જીવા ઠકર ખીર-
બાઈ નાનજી વીગરે મુંબાઈનું લોકમીત્ર નામનું ન્યુસપેપર—નેસડી. કુંડ-
જાના પોલીસ ફોજદાર સદાશંકર વીગરે. ૩૦) સાકર, વસ્તા ભગવાન
૩૦-૧-૦ સાકર—ચુંદાળા પો. તપાદાર અંબાશંકર મહાશંકર. ૩૧) લી-
લીયા. મહેતાજી ગોરીશંકર પરભુરામ ૩૧) સાકર—વળા. મહેતા કન્યા-
જીજી મુળજી ૩૧) મીઠાઈ—ચમારડી. ચાણુદાર સાહેબે લલુભાઈ હરિ-
બાઈ ૩૦) સાકર તાલુકદાર તખ્તસિંગ કમાલસિંગ તથા માધુભા વીઝરે
૩૧) મીઠાઈ ચાણુદાર લલુભાઈએ કન્યાવિક્રય દોષદર્શકની ચોપડી બહીસ
માં આપી—લાઠી. બાઈ શ્રી રામબા ૩૨) મીઠાઈ.

કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ.

સ. રૂ. એ. ઈ. પ્રાં. ગો.

વૈદકવિલાસ—આમોટા ઉપધોગી પુસ્તકની અંદર વારંવાર હુમજો કરતાં તમામ દરદોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. લાંબો પ્રાંત અમ લેઈ તમામ લોકો પુસ્તકને આધારે દરદ પીછાની ચોકસ દવા લાગુ કરવામાં થઈ તરેહથી બુલ ન આવે. એવી યુક્તિથી ઘણી મેળેતતે : તમ આર કરેલું છે. દરેક દરદ ચોકસ પારખી કાઢવાને વારંવાર ઘણા લંબાણથી ચોખી બાવામાં પુરીરીતે વરણન કરેલ છે કે સાધારણ માણસ પણ વગર હરકતે સમજી શકે. તે દરદ શા શો કારણથી ઉતાન થયેલ છે ને તે થવાનાં મુખ્ય કેટલાં કારણો છે. તેનું સંપૂર્ણ આન દરેક દરદમાં કરવામાં આવેલ છે.

દરેક દરદના અંગ્રેજી ઉપાયો જે મોટા મોટા નામાંકીત પુસ્તકોની મદદથી તેમજ તેના કરતાના લાંબા અનુભવથી સીધે થયેલા ઉપાયો ગોઠવવામાં આવેલ છે. જે ઉપાયો એવા અમલકારી છે કે તેની અંદર બતાવેલા ઉપાયોમાંથી એકજ ઉપાય મળી આવશે તો તે પુરીરીતે બસાયશે. થોડું ઠેકાણે અંગ્રેજી દવાઓ ન મળી આવે તેને વારંવાર અંગ્રેજી ઉપાયોની નીચે જનનગરના વૈદરાજ મણીશંકર વીઠ્ઠલજી જેનું નામ આપ્યા કાઠી આવાડની અંદર મસહુરે છે. અતે દેશી વૈદક આતામાં કાઠીઆવાડમાં પેઢી પેઢી પ્રસારે છે. જે મોટા મોટા ડાક્ટરોએ આશા છોડી દીધેલાં દરદીઓને જીવ વખતમાં આરામ કરેલ છે તેમની મદદથી તેમના લાંબા અનુભવ ઉપર સીધે કરેલા ઉપાયો તેની અંદર ગોઠવેલ છે. કદાપી થોડું નાના ગામડામાં દેશી દવાઓ ન મળી શકે તો આડપાલાના તેવે ઠેકાણે મળી આવે એવા ઉપાયો જેવાકે લીંસડાનીઝાલ, પાંદડા, બાવળ, બોરડી, અરણી, આવળ, વીગેરે તેવે ઠેકાણે વગર હરકતે મળી આવે એવા અત્રેમાવેલા ઉપાયો ગોઠવવામાં આવેલ છે. અંગ્રેજી દવાઓ બુલથી નધારે અપાઈ જાય તેમજ પ્રાત્ર અથવા બીજાં ઝેરી જનવરો કરેલ હોય તે તમામના પુરીરીતે અજમાયે કરેલા ઉપાયો ગોઠવેલ છે. અંગ્રેજી દવાઓ વાપરવાને વારંવાર દેશી આંધળો દરેક દવામાં વડાળ છે એવા વહેમથી અમુક દવાનો અવધાન મુખે લાગ લેતા નથી તેને વારંવાર ઘણા અમ વેડી આ પુસ્તકની અંદર આપેલી અંગ્રેજી દવાઓ કોની બનેલ છે. કેવી

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.
DECEMBER 1882.

પુસ્તક ૨૧ મું.

ડીસેમ્બર.

અંક ૧૨ મો.

મેંતાણ બહુ મોટું ગુજ, નામ તેમ છે કામ :-
કર ખંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી જેતી ધરી હામ.

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

CONTENTS PAGES.

સુબોધચિંતામણી વિવેચન. ... ૨૬૫

Subodh Chintamani-A Review 265

ઇજિપ્તની લડાઈ. ૨૭૨

The Egyptian war .. 272

વિદેશી અખબર. ૨૭૮

Departmental Notices .. 278

નિયામોનાં ઇનામ પત્રક. ૨૮૩

Lists of Prizes distributed in
Schools .. 283

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમધ્યે બુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની
"લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું.

મૂલ { ૩૧) વરસનો આગાઉથીજ. } ટપાલ ખર્ચ
{ ૨૦) ફૂટક અંક એકના } નાંકું.

ગુજરાત શાઙ્ગપત્ર.

પુસ્તક ૨૧ સું.

ડીસેમ્બર. સન ૧૮૮૨.

અંક ૧૨ મો.

સુવોધચિંતામણિ વિવેચન.

આ ગ્રંથની પહેલ્ય નોંધવાને ત્રણેક માસ થઈ ગયા છતાં દિલ્લીરે
છઠ્ઠાએ કે તેમાં વચન આપ્યા પ્રમાણે અમે અત્યારે મુધી તેનું યથાસ્થિત
વિવેચન કરી શક્યા નહિ. પણ આ ચોપાનીઆનું કદ નાનું અને વળી
એની ખાસ ખાખત શાજોપયોગી હોવાથી હરકોઈ માસમાં બહારના વિ-
પયોને માટે થોડીજ જગ્યા બાકી રહેછે. તેમાં વિવેચન આપવું સારે કાંઈક
વિસ્તારથીજ આપવું એમ અમારો વિચાર હોવાથી તેની જગ્યા કરવા
હમેશાં કેટલોક વખત અવશ્યેજ થોભવું પડેછે. આ કારણથી અમે
એવા નિયમ રાખ્યો છે કે કેટલાંક પુસ્તકની તો માત્ર પહેલ્યજ આપવી,
કેટલાંક વિષે તેજ રથજે સામાન્ય વિચાર પાંચ દશ લીટીમાં દર્શાવી દેવા,
અને જો થોડાં પુસ્તક ઉત્તમ પ્રતિતા માલમ પ્રડે તેનેજ વિસ્તીર્ણ વિવે-
ચનને માટે રહેવા દેવા. વિવેચન ખાખત અમારું ધોરણ બહુ વખતથી
આ રીતનું ચાલેછે. એ વાત ચતુર વાંચનારના તો લક્ષમાં હજેજ, પરંતુ
સાધારણના જાણને માટે અત્રે તે સ્પષ્ટપણે જણાવીએ છઠ્ઠાએ કે તેમાં કોઈ
ખૂબ ખાખ નહિ. આપું ધોરણ રાખવાથી ઘણી વખત એમ બનેછે કે
એક ચોપડીને ઠીકછે એમ કહી પતાવી છઠ્ઠાએ છઠ્ઠાએ, અને બીજીનું
વિવેચન આપીએ છઠ્ઠાએ તેમાં તેના દોષ વિસ્તારથી બતાવેલા હોયછે.
આ ઉપરથી એમ કહી સમજવું નહિ કે પેલી ઠીક કહેલી ચોપડી તે
કરતાં સારી હશે, પણ તેથી ઉલટું અનુમાન તો એજ લેવાનું છે કે એના
દોષ દર્શાવ્યા છે તોપણ તે પેલી ચોપડીયો કરતાં તો સર્વથા સારીજ છે.
જેમકે ગઈ વખતે કાંતાના વિવેચનમાં અમે તેના ઘણાક દોષ વિસ્તારથી
સમજાવ્યા છે. પણ તેજ ઉપરથી સમજવાનું એછે કે એ ઉત્તમ પ્રતિનું
નાટક છે, અને બીજી નમાની કવિતા વાળાં કે, નાટકાં જેને અમે

બોજની પહેાંચમાં વિદાય કરીએ છઠ્ઠાએ તેના કરતાં એ અલબત્ત બધી રીતેજ સાફજ છે. વિવેચન યોગ્ય અમે ગણ્યું એજ તેના ઉત્તમપણાની સાબીતી છે. પછીથી તે ઉત્તમ વર્ગના પુસ્તકો નોડે સરખાવાય છે, અને તદનુસાર તેની ગુલના યાપછે, અને તે ગુલનામાં તે દેખિત ઠરે તોપણ જ્ઞેને તે ગુલનાજ શોભતી નથી તેના કરતાં તે સાફજ હોવું જોઈએ.

શ્રેષ્ઠ વલ્લભદાસ પોપટનું આ સુબોધચિંતામણિ કાવ્ય અમારા વિચારમાં વિવેચનને યોગ્ય છે. એની શૈલી, એના વિચાર, ને એની ભાષા એ સર્વે લંબાણથી ચર્ચા કરવા જોગ છે. પણ એ સઘળું યદ્યેઅતો સ્વતંત્ર વિવેચનનું મોટું ત્રિમાસિક હોય તેમાંજ થઈ શકે, અને ખરે કેટલાક વખતથી એવા ત્રિમાસિકની આપણી ભાષામાં પૂરેપૂરી જોટ અમને જણાવા લાગી છે. એવા ત્રિમાસિકની ગેરહાજરીમાં એ બાબત અમે અમારાથી બનતું કરીએ છઈએ; અને તે રીત મુજબ હવે આ કાવ્યના ગુણદોષ તપાસીએ.

“પુસ્તક વાંચી કેવળ રચનાની પ્રશંસાથી સંતોષ નથી” એમ શ્રેષ્ઠ વલ્લભદાસ લખેછે તે ખરૂં છે—અગર જો મારી પુસ્તકરચનાની પ્રશંસા થશજ એમ પોતે ઈશારો કરેવો એમાં કેટલીક કડકાઈ રહેલી છે ખરી. આ પુસ્તક તેની શૈલી કરતાં તેના વિચારને માટે વધારે ચર્ચાવું જોઈએ. એ ‘સુધારા’નો ગ્રંથ છે, અને તે ખરા અંતઃકરણના જીવસાથી લખાઈએ છે. એની ખરાખર ગુલના કરતાં આખા સુધારાના વિષયને તોજવો પડે એમ છે, અને તે કરવા અમે આ સ્થળે તૈયાર નથી, તોપણ તેનું સ્વરૂપ કેવું છે તે અમે અત્રે કાંઈક દર્શાવીએ છઈએ.

આ ગ્રંથ મહુવા બંદરના કોઈ જૂવાન વાણીઆએ બનાવ્યો છે. એ ગ્રંથ રૂડો કે બૂડો જોવા છે તેવો પણ તે માટે કાઠીયાવાડે બેચક અભિમાન ધરાવવું જોઈએ, કેમકે કાઠીયાવાડમાં સુધારાનું સાંચલ્ય પેઠું તેની એ અચૂક સાબીતી છે. ખરે પાઉલા ચાર પાંચ વર્ષથી કાઠીયાવાડે સુધારામાં ખૂબ બહાર પડવા માંડ્યું છે. હાલ કાઠીયાવાડમાંથી નાનાં નાનાં પણ ચાર પાંચ ઓપાનીયાં નીકળે છે, અને મુંબાઈમાં હપાતાં ત્રિમા-

† એ વગેરે કેટલાક લખનાર “સુધારા” ના નહિ, પણ જૂના મત-

સિદ્ધ, આર્યધર્મપ્રકાશ, સ્વદેશવત્સલ, વગેરેમાં પણ આગળે પડતો હાય સૌરાષ્ટ્રીઓનોજ હોય એમ દેખાય છે. મુંબઈ ઈલાકામાં હાલ જે હિંદુઓ તર્કથી ગૂજરાતી ઓપડીઓ છપાય છે, તેમાં ધણે ભાગ કાઠીઆવાડ તર્કનોજ માલમ પડશે. પુનર્લગ્નાદિક સુધારાના કામ પણ હાલ કોઈ કોઈ ઠેકાણે યનાં સાંભળીએ છંછંએ તે કાઠીઆવાડ અથવા કાઠીઆવાડીથીજ. હાલ સુધારાના સાંચલ્યે જાણે ગૂજરાતમાંથી આવી અને વાસ કર્યો હોય એમ દેખાય છે, અને એનું જોરે તો હાલ જેમકે કાઠીઆવાડના જુવાની-આમાં ઉભરાઈ જાય છે.

ઈ. સ. ૧૮૬૦-૬૫ માં જેવા સુધારાનો જીગ્સો ગૂજરાતમાં આવી રહ્યો હતો તેવો હાલ કાઠીઆવાડમાં હોજો દેખાય છે. ગૂજરાતમાં જેમ તે જુવાનીઆમાં હતો તેમ અહિંયા પણ નવજોદીયા નિશાળ છોડીને ટૂંતજ ખહાર પડેલા જુવાનીઆઓમાં તે ઉછળી રહ્યો છે. ત્યાં જેમ તે સુધારો અંતઃકરણ પૂર્વક, પણ શેછંકળ અને અભિમાન મરત હતો, તેમ અહિં-યા પણ તેવીજ પ્રતિભા દેખાય છે. ત્યાંના અને અહિંયાના સુધારામાં ફેર એટલો છે કે તે સુધારો ઈંગ્રેજી બણેલા જુવાનીઆ હતા, અને આ માત્ર ઘણાખરા ગૂજરાતી સાત ઓપડીના જોરે ઉપરજો કૂદનારા જણાય છે. આ કારણથી બંનેના વિદ્યાભજમાં ફેરલોક તફાવત માલમ પડે છે ખરો, તથાપિ એ બંને સુધારાનું સ્વરૂપ તો એકજ છે, અને લખાણ પદાણની શૈલીમાં પણ ધારીએ તેટલો ફરક નથી કેમકે પાછલા સુધારાના લખાણ આ સુધારાને નકલ કરવા સારે બાબામાં તૈયાર છે.

જેમ ૬૦-૬૫ ના ગૂજરાતી સુધારાની સમય મૂર્ચિ કવિ નર્મદાગંકરે હતા, તેમ આ કાઠીઆવાડી સુધારાનો કવિ આ શેકનેજ ગણવો જોઈએ.

ના પ્રતિપાદક છે. પણ તેનું વિદ્યાચાંચલ્ય જોઈ સુધારાના સામાન્ય અર્થમાં તેને અહિં ગણવા છે. કાઠીઆવાડના આ સુધારાનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે સંસ્કૃતને ઉચ્છેદક એવા ને પણ એક કાળેજ ઉભા થયા છે.

ફક્તિ બવાતીશંકરે ગદ્યપદ્ય બંને લખવામાં કાઠીઆવાડ ખાતે પ્રથમ છે, પણ તેને "સુધારા" નોજ કવિ કહી શકાય એમ નથી. "સુધારા" કરતાં સાક્ષરતા તર્ફ તેનું જગણ વધારે છે, અને જળી તેણે તો કાઠીવા-વાડમાં આ સાંચલ્ય આણ્યું તે પહેલાં ઘણા વર્ષથી લખવા માંડ્યું છે.

પહેલાં, નર્મદાચંકર પોતાની નર્મકવિતાના મોટા ઓપડને કોઈ કોઈ વખત “સુધારાનું જૈમલ” કરીને કહેતા, પણ તે કરતાંએ આ “વશ્નિક વલ્લભદાસ”નો સુખોદયિતામણિ ગ્રંથ અમને તો કાઠીયાવાડના આધુનિક સુધારાનું જૈમલ કહેવડાવવાને વધારે લાયક દેખાય છે, અને એ બાઈના જીવાને સાથીઓમાં તે એવી રીતનીજ વાહવા પામશે એમાં અમને કોઈ શક નથી.

આ ઉપરથી જણાશે કે આ ગ્રંથના વિચારોનું સ્વરૂપ કેવું છે, એ ગ્રંથ ખરેખરે કહીએ તો હડહડાં મુધારાનો, દરિયા પારનાર ‘સુધારા’નો, કેવળ ઉચ્છેદક મુધારાનો છે. એમાં સુખોદયિતામણિ એ નામ ‘સિવાય પીજી’ કાંઈ પણ જૂનું સીકારું નથી, અને એ જૂનું નામ રાખતાં પણ શેઠ વલ્લભદાસનો મુધરેશો જીવ બહુજ કચવાયો હોય એમ જણાય છે, કેમકે તે બાબત માફી માગવામાં આચરે દશ બાર લીટીઓ રોકી છે. તોપણ એ માફી ન આપતાં અમે તો કહીએ છીએ કે એવું વહેમી નામ નહોતુંજ રાખવું, અને તેને બદલે ‘સુધારા બાધ’ કે એવુંજ કાંઈ નવું પાડવું હતું. એ શબ્દ કપોલ કલ્પિત, કદંગો, બાપાની પ્રૌદિ વિશ્વ યાત્રા કરો, પણ નવા વિચારના મુધારાવાળા જવાનો કાંઈ માન્યમાન્ય કદિની પરવાહ રાખતા નથી, અને એ શકને તો તે નથીજ એ પોતે અહિંયા જે લખ્યું છે તે ઉપરથી સાફ જણાઈ આવે છે. આવું સીધું નામ રાખવાનો મોટો ફાયદો તો એજ યાત્રા કે લોકો ઠગાત નહિ અને એમાં શા વિષય છે તે નામ વાંચતાંજ તુર્તજ સમજી જત.

નવું તેટલું બધું સાફજ, જૂનું તે ખોટુંજ-જો વિલાપતી મતને મળતું આવે નહિ, બ્રાહ્મણોપર ગાળોનો વર્ષાદ, તેમજ પોતાના સ્વાર્થને મટિલ શાસ્ત્રો બાંધ્યા છે એવો આરોપ, ને કદાપિ તેઓ ગમે એવા વિદ્વાન તે કાજે હશે પણ હાત હું જે સમજું છું અને બોલું છું તે કરતાં તો બેહદ ઉતરતાજ એવો અંતરનો બાવ, વગેરે કેટલીક વાતો તો આવા ગ્રંથમાં હશે એમ આપણે અગાઉથી જાણ્યુંજ નોંધએ, અને એવાં પેણાં તો મુધારા વાળાનું મન ધરાય ને વળી વધે એટલે મુધી બોલતાં આ જીવાનીઆએ જરાપણ આચરો આપી વધી. મુખ્ય પૃષ્ઠ ઉપરજ જે શ્લોક મૂક્યો છે તેમાં

વાંચનારને સાફ કહે છે, કે આવો મારા હાથનો (ગાજોરખી) તમારો આવો કે તેથી તમારું કલ્યાણ થાય. શી કફડાઈ! એક વલ્લભદાસ તો પૂર્વ કાળના નર્મદાચંકરને પણ એક કોરે બેસાડે એવા જણાય છે, પ્રસ્તાવનાને આરંભિત એક દોહરામાં શા અપાટેક માર્યો છે.

પ્રથમ પુરણ પ્રસ્તાવના વાંચી થા વાકેક,

ઉતરશે નહિ એ વિના કોધ રૂપી તુલ કેક.

કોધ ને માણસને ચંચળને ઉદ્ધોગી કરે છે તેને આજસને એથી પણ ઉત્પન્ન કરનારી ને કેક તેની ઉપમા શીરીતે આપી શકાય, તે વાત આધી મૂકી અત્રે અમારા કહેવાની મતલબ એ છે કે સીકને કડવું લાગે એવું લખાણ અને જાણી જોઈને જ કરેલું છે, અને એમ કરેલું જાણી જોઈ છે એનું પ્રતિપાદન કરવા પ્રસ્તાવનામાં કાંઈક વિસ્તારથી મહેનત કરી છે. બાસથી માંડીને દવારામ સુધીના સંસ્કૃત કે ગૂજરાતી કવિઓને કલમના એક અપાટાની સાથે તુચ્છકારી નાખવામાં પણ ખરેખરી નર્મદા ચંકરી જ કરી છે, પણ તેની વિદ્વત્તા કે રસિકતાનો તે મ્યજે એકે છાંટો નથી. આ બધું લખી કહેવાનું હાઈ તો એ જ જણાય છે, કે નીતિ બોધક કવિ તો હાલ હું મહુવામાં ઉગ્યો તે પહેલાં આ (વિદ્યાકળામાં વખણાવેલા) મોક્ષ મૂલર સરખાને સાનંદાદ્યર્થથી ભરી નાખનારા, દેશમાં કોઈ થયો જ નથી, શુકન, મુહૂર્ત, ને ભૂત પ્રેતને ઉત્તેજન આપવાનું તો હોમત અખા પર્વે તમામ જૂના કવિઓ ઉપર સાખીત કરી તેમને વર્ણ્ય કરેલા તો ખરે, કેમકે પ્રેમાનંદ, શામળ, ને પિબલસ દવારામ વગેરે પોતાના માત્ર કવિત્વ બળે જ, એકશબ્દને બાધરૂની પેઠે બાપામાં અમર રહેવાને પૂર્ણ શક્તિમાન છે, પણ અમને આદ્યર્થ લાગે છે કે બલા, વિવેકી, ને સદાનીતિનો બોધ કરનાર ગિસારા મુધારાના કવિ, હાલ પતરામને પણ વિસારી મૂકી નીતિબોધક કવિની ખુરશી પોતાને માટે જ બાધી પડી રહેલી છે એમ આ જૂવાન શેક શા ઉપરથી માની બેસે છે. તેમ જ એ જોઈ પૂરી પાડના મારે ગીતાવળી લખવી છે, દાદાનિવેધક નિબંધ લખવો છે, આધુન્ય નિર્માણ લખવું છે, વગેરે ને કહ્યું છે તે પણ મુધડ રસિકતાથી ઉલટું છે. એ બધું આપડાઈના પ્રડાકા નેવું

દેખાવજે, અને વિવેકી વાંચનાર ઉપર સારી અસર થતી નથી. અત્રે તો ધારીએ છઠ્ઠાએ કે આવી ટપતી લાંબી ૫૦ પાનાની પ્રસ્તાવના લખી છે તેથી માયા કરતાં પાઘડી મોટી થઈ ગઈ છે, એટલું જ નહિ પણ તેથી આખા કાવ્યને નકારું લોકમાં અપ્રિય થવાની હેતુશયમાં નાંખ્યું છે. ગ્રંથ કારમાં અને તેમાં વિશેષ કરીને નવા જુવાન ગ્રંથકારમાં નમતા જેવી શાબ્દા આપનારી છે તેવું અહંપદ કે તડકા ભડકા નથીજ. એમ કરવાથી તેને પોતાના ઉદયમાં યોગ્ય કાળ કદાપિ કાંઈ પ્રશ્ન મળતી હશે, પણ પાછળથી સામટો અસ્ત થઈ જાય છે. માટે હવેથી આ બાઈ પોતાની એ ટપ બદલે તો સારું.

ઉપર પ્રમાણે ઉછળ જુવંદનો કેટલોક દેખાવ છે તે બાદ કરતાં એમાં સ્પષ્ટપણે ને જુસ્સાથી પોતાના વિચાર ને છે તે દર્શાવ્યા તેને માટે અત્રે કાંઈ દોષ કાઢતા નથી, પણ ઉલટા તેને એ કાવ્યના ગુણ ગણીએ છઠ્ઠાએ બધા વિચારની સાથે અત્રે અત્રે એક મત નથી, કેટલાકને તો અત્રે ખોટાજ સમજાએ છઠ્ઠાએ, કેટલેક ટેકાણે કુવાના દડકા નેવું કરી નાખેલું માન્ય પડે છે, કેટલેક ટેકાણે અત્રે નોંધએ છઠ્ઠાએ કે વધારે અનુભવ ને વિદ્વાનોનો સમાગમ થશે ત્યારે ને ટુંકી નજરનું લખાણ છે તે આપોઆપ દૂર થશે, અને કેટલેક ટેકાણે મતભેદની વાતો છે, તોપણ ગ્રંથકારનું એ કામ કે પોતાના ને વિચારો હોય તે સ્પષ્ટ પણે જુસ્સાભર વાંચનારની આગળ મૂકવા તે કરવામાં શેઠ વલ્લભદાસે સંપૂર્ણ રીતે મેળવી છે. ને મર્વાદામાં રહી, રમતું રમતું જ કહ્યું હોત, તો ધણા લોક મુધારાની વાત સાંભળત એ વાત ખરી છે, પણ તેમ તેની અસરે થોડીજ થાત. હાલ થોડા, પણ બાવધી વાંચનારા ને વલ્લભદાસને મળશે, તે વાંચી મુધારામાં એના જેવાજ તદુપજ થઈ જશે, ને કદી પણ મોળાં, રહીને દૂધમાં યગ રાખનારાં, લખાણથી થઈ શકત નહિ. ખરી વાત તો એ છે કે આ એકપક્ષી ગ્રંથ છે, અને સમજા એક પક્ષી ગ્રંથોનું કામ એજ છે કે પોતાના પક્ષને બળવાન જુસ્સાવાળો કરવો. પ્રતિપક્ષીએને સમજાવવાને અર્થ તે છે જ નહિ. એકપક્ષી ગ્રંથ પ્રતિપક્ષમાં નેહો નિદાય છે તેટલોજ તે સ્વપક્ષમાં વેદાય છે. તે વાંચી પોતાના પક્ષના લોક ધારેલું કામ કરવા ઉશ્શાઈ ટપોટપ

તૈયાર થાય છે. એકપક્ષી ગ્રંથોનો આ હેતુ તથા લાભ ન સમજાયાથી કેટલાક સ્વપક્ષી પણ આવા ગ્રંથને નિંદે છે, અને કહે છે, કે વિવેકથી લખ્યું હોય તો લોકોના દિલમાં ઉતરત. પણ પ્રતિપક્ષીઓના દિલમાં ઉતારવું એ આવા ગ્રંથનું કર્તવ્ય નથી, અને આ બેદના અસાગને ભાંધે વખતે ગ્રંથકાર પોતે પણ લોકનો અનાદર જોઈ નાહિત દયાય છે કે માફ કરું કોઈ સાંભળતું નથી. પણ એવા લખાણુયા પોતાના પક્ષના કેટલા સખજ તથા સતેજ થયા તેનો તે વિચાર કરતો નથી. સ્પષ્ટવક્તાપણું એજ ખરો ધર્મ છે; એજ ખરું ડહાપણ છે; અને એજ સરસ લખાણું રહેય છે. આવા ગ્રંથનો જો કદાપિ ચોતરૂંથી ફિટકાર થાય, તો પણ બહા ગ્રંથકારનો એજ ધર્મ છે કે સત્યમેવજયતિ એ વાક્ય ઉપરજ બરોસો રાખી પોતાના ઉદ્ધોગમાં અખંડ સદ્ગુણથી મંજા રહેવું, અને તેમ કરવાથી અમે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણેનો ફાયદો થશે અને તે કાંઈ નાનોસૂનો નથી. સેનાને સૈયાર્ય કરવી એ એનું જ કામ તે યુદ્ધ કાળે પરમોપયોગી છે.

પ્રતિપક્ષીને પણ સમાન અસર કરી શકે એવા ગ્રંથ તો જુદીજ રીતના હોય છે, અને તેના ગ્રંથકાર પણ જુદા વર્ગના હોય છે. તેવા ગ્રંથકારને તો ખરું કહીએ તો પક્ષાપક્ષજ નથી. તેઓ સર્વ પક્ષમાંથી સારા સાર શોધનારા, મહા જાઓ જુદીના, ચાંત પુરવો હોય છે. તેમના સિદ્ધાંતો એવા સામાન્ય ને ગંભીર હોય છે કે તેમાં સર્વ પક્ષના ખરા વિચારોનો સમાવેશ થઈ રહેલો હોય છે, અને સર્વ પક્ષની બુલચૂકોથી તે દૂર હોય છે એવા સિદ્ધાંતોએ જ પુસ્તક રચે છે તે એક પક્ષી નહીં પણ સર્વ પક્ષી માલમ પડે છે, અને તેમાંથી સઘળા પક્ષ પોતપોતાની યક્તિ પ્રમાણે સાર ગ્રહણ કરે છે, અને એકે પક્ષમાં તે પુસ્તક છેક જનપ્રિય થઈ પડતું નથી. જનપ્રિય પુસ્તક તો એક પક્ષી હોય તેજ યાય—અલખત તેજ પક્ષમાં. સર્વપક્ષી પુસ્તક બાણમાં સ્થાપી રહે છે, અને એક પક્ષી પુસ્તક યોડો વખત લોકોમાં પછી હોહા કરી મૂકે છે.

ચૈત્રી શાસ્ત્રનો આટલો મમ્મ અજે સ્પષ્ટ કરવાનું કારણ એ છે કે હાલ આપણા લોકમાં એ બામત મોટો મતબેદ ચાલે છે. કેટલાક કહે છે કે “ધોરે ધોરે સુધારાનો સાર, સજ્જન રોહ સહિત સંભળાવતો” અને

કેટલાક કહે છે કે કહેવા બેસવું ત્યારે તો એક મગની બે ફાડજ કરીને આપવી. ઉપલી સમજુતી ઉપરથી માત્રમ, પડશે કે એ બંને વાત યથાર્થ સમજવામાં આવે તો ખરી છે, અને એ બંનેમાં કશો વિરોધ નથી પણ એ ઉપરથી એમ અર્થ નીકળતો નથી કે કોઈએ પણ પોતાના મંત્રના વિચારે પડદામાં રાખી સમાચારભરતું જાણવું. એ તો ઓખું જૂઠું છે. એક પક્ષીએ જેવા પોતાના વિચારે હોય તે પ્રમાણે જ જણાવવા, અને તેમ કરવાથી જ પોતાના વિચારના હકમાં ફાયદો થાય છે. એ ફાયદો કેવી ને કઈ રીતે થાય છે તે ન સમજાવવાથી બંને મતવાળા. એક બીજા સાથે નકામા લડી મરે છે.

(અધૂરું.)

ફાજિમની લડાઈ.

હાલમાં આપણી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે જે આ લડાઈ ચલાવી હતી, તેની બરાબર સમજ પડવાને માટે એ મિસર અથવા ઇજિપ્ત દેશનો પાંચસો ઇતિહાસ કાંઈક જણાવે જોઈએ. પ્રાચીન મિસર સુધારાનું મૂળ, વિદ્યા હુનરોનું મથક, અને નામીયા નરોની જન્મભૂમિ હતી. પણ તે પૂરાતન રાજ્ય નાથ પામ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ તેની અસલી પ્રજા, અસલી રીતભાત, અસલી બાપા, એમાંનું કાંઈ રહ્યું નથી. એ દેશ ઈ. સ. પૂ. ૫૨૫ માં ઇરિનદેશના પારસી પાદશાહ કેમ્બુચેશના દીકરા કંબાઈસીસે જીતી લીધો હતો. તેની પછી એ દેશ ઈ. સ. પૂ. ૩૩૨ માં ગ્રીસ દેશના મહાન પાદશાહ સિકંદરે જીતી લીધો, ને ત્યાં સિકંદ્રિયા (આલેક્ઝાન્ડ્રિયા) શહેર વસાવ્યું. ઈ. સ. પૂ. ૩૦ માં શહેનશાહ આગષ્ટસે તે દેશ જીતી લેઈ ત્યાં રૂમી રાજ્ય રચાવ્યું, અને એટલે ઇજિપ્તના સાતમા સૈનિકામાં એ દેશ મુસલમાનોને હાથ ગયો. જ્યારે આરબોએ યુરોપના સમ્રાજ દક્ષિણ દેશો જીતી લીધા હતા, ત્યારે જ એ ફતેહમંદ મુસલમાનો ૭મા સૈનિકામાં ઇજિપ્તના ધણી યવા હતા. ત્યારે જ વરસ સૂધી ત્યાં ખલીફાનું રાજ્ય ચાલ્યું. ઈ. સ. ૧૨૫૦માં ત્યાં મહિમલેની લડાઈ ચાલી, તેમાં આરબો

હાથો, તેથી ત્યાં મામલ્યુકી રાજ્ય સ્થપાયું. તે પણ ખુસલમાની રાજ્ય હતું. સોળમા સૈકામાં મામલ્યુકી અને તુર્કી રાજ્ય વચ્ચે લડાઈ ચાલી, તેમાં મામલ્યુક હાર્યા અને હજીમ તુર્કીઓએ ફતેહ કર્યું. એ વખતથી એ તુર્કીનો પ્રાંત ગણાય છે, પણ તુર્કીની સત્તા ત્યાં અખંડિત ચાલુ રહી નથી. ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં નામાકિત નેપોલિયન બોનાપાર્ટે એ દેશ જીતી લીધો તેથી હજીમમાં ફ્રેંચોનો અમલ ચાલુ થયો; પણ તે ઝાઝીવાર ટકી શક્યો નહિ. નેપોલિયન પડ્યો તેના સાથે મિસરમાંથી ફ્રાંસની સત્તા પણ ગઈ. ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં ઇંગ્લાંડે હજીમમાંથી ફ્રેંચોને કાઢી મૂકી પાછો ત્યાં વુર્કેસ્તાનનો કબજો કરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં ફ્રેંચો અને તુર્કીઓ એકઠા મળી જવાથી ઇંગ્લાંડે તેમનો એક સંપ તોડવા રશિયા સાથે મળી જમ્મુ હજીમ ઉપર હુમલો કર્યો, ને તુર્કીનું જોર નરમ પાડ્યું. એ લડાઈથી મિસરનો મહાત્મા મહમદઅલી પાશા જને તવારીખ લખતારા રશિયાના પીટર ધી ગ્રેટના સરખો મોટો ગણે છે, તે સુખતાનને માત્ર નામનોજ તાબેદાર રહ્યો, અને હજીમદેશ અરેબ્સા સ્વતંત્ર રાજ્યની રીયતિએ પહોંચ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૧૧ માં તુર્કતા સુબા મહમદઅલી પાશાના અમલમાં હજીમ એક મોટું રાજ્ય થઈ પ.પું. મહમદઅલી પાશાનો જન્મ માસીડોનીઆ—સિકંદરની જન્મભૂમિ—માં કવાલા શહેરમાં ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં થયો હતો. તેનો બાપ હજીમહીમ આગા કવાલા શહેરની પોલીસમાં એક ફોજદાર હતો. પણ મહમદઅલી પોતાની ચાલાકી અને બહાદુરીવડે ફ્રેંચો અને ઇંગ્લિશની મિત્રાચારીથી એક મોટો પાશા થઈ પડ્યો. ત્રીશવરસમાં તેણે આફ્રિકા અને એશિયા ખંડમાં હજીમની મોટી શહેનશાહત સ્થાપી. તેણે જુલમી અને આપખુદ રાજ્ય ચલાવ્યું પણ દેશને ખીલવીને આબાદ કર્યો. તેના સારા નહારા ભેગા અમલનો એકજ દાખલો લઈએ તો અલેક્ઝાંડ્રિઆના નામીથી “મહમુદી નહેર” છેકે જ નહેર એ શહેરને કેરો સાથે જોડે છે. તે ૪૮ મૈલ લાંબી, ૬૦ ફીટ પોહાળી, અને ૧૮ ફીટ ઊંડી છે. આ નહેર આગલી લડાઈઓમાં ઘણી કામ લાગી છે. તે ખાંધવા માટે મહમદઅલી પાશાએ ૨૫૦૦૦૦ મજૂરોને યે પકડીને એક વર્ષ સુધી રાખ્યા હતા, અને તેમાંના ૩૦૦૦૦ બિચારા ત્યાંજ મૃત્યુ

હતા. તેણે કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ જીતી લેવાને પોતાના દીકરા ઇબ્રાહિમ પા-
શાને મોકલ્યો, પણ ઇબ્રાહિમે વચ્ચેમાં પડી. તેને અટકાવ્યો, અને તેના
બદલામાં તા. ૧૫ મી જુલાઈ સને ૧૮૪૧ ને દિવસે લંડનમાં કોલકરાર
કરી ઇજ્જા ઉપર મહમદઅલી પાશાના વારસાનો હક વંચ પરંપરાનો
મુકરર કરી આપ્યો. પણ એ રાજ્ય તુર્કીનું અડીચું ગણ્યું. એ રીતે હાલના
મિસરના રાજ્યનો પાયો નાંખનાર મહમદઅલી પાશા છે. તે ઇ. સ.
૧૮૪૮ માં ઘણા નબળો થઈ જવાથી તેનો દીકરો ઇબ્રાહિમ ગાદીએ
બેઠો. તે માત્ર ચાર માસ રાજ્ય ચલાવીને મરણ પામ્યાથી મહમદઅલીનો
બીજો દીકરો આબાસ ગાદીએ આવ્યો. તેના અમલમાં તેનો બાપ ઇ.
સ. ૧૮૪૯ ના જુલાઈ માસમાં મરણ પામ્યો. આબાસ પાશાનો પ્રાણ
તેના ચાકરોએ લેવાથી તેનો બાઈ સૈયદ પાશા ગાદીએ બેઠો. આ પા-
શાના વખતમાં સ્વેચ્છા નહેરનો પાયો નાંખ્યો, રેલવે બંધાયા, અને બીજા
સુધારા શરૂ થયા. તે ઇ. સ. ૧૮૬૩ જાન્યુઆરીમાં મરણ પામ્યાથી
હાલના એડીવનો બાપ ને ઇબ્રાહિમ પાશાનો દીકરો ઇસ્માયલ પાશા
તખ્તનશીન થયો.

એડીવતી હકુમત નીચે ઇજ્જા, ન્યુબિયા, અને કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ દેશ છે
એ મુલકોનું ક્ષેત્રફળ ૧,૧૦,૦૦૦ ચોરસમૈલ ને વસ્તી ૭૫ લાખ માણસ-
ની છે. ઇજ્જામાં નામીયાં બે શહેર છે. તેમાં રાજ્યધાનીનું શહેર કેરો તે
નાઈલ નદીને કાંઠે આવેલું છે, તે રેલવેથી જોડાયેલું છે. તેની વસ્તી
સાડાત્રણલાખ માણસની છે, તેમાં મુખ્ય ત્રણ જાતના લોકો છે. ૧. કામ,
૨. ચાહુદી, ૩. યૂરોપિઅન. દરેક જાત જૂદા જૂદા મહોલામાં રહે છે.
આ શહેર ઇ. સ. ૯૦૦ માં આરબોએ બાંધ્યું હતું તેમાં સુમારે ૩૦૦-
૪૦૦ મસ્જિદો છે. આલેક્ઝાંડ્રિયા શહેર ઘણું પ્રાચીન ભૂમધ્ય સમુદ્રના
કાંઠાપર આવેલું છે. તે રેલવે અને સ્ટીમરોથી જોડાયેલું છે. તેની વસ્તી
૨,૧૨,૦૫૪ છે, આલેક્ઝાંડ્રિયામાં પારકા દેશના પ્રતિનિધિઓ રહે છે,
ઉત્તર આફ્રિકાનાં કેટલાંક સંસ્થાન યૂરોપિઅનોને તાબે છે, અને મિસર
દેશની આસપાસ તેમના ઘણા લાખો રહેલા છે તેથી મિસરમાં ઘણા
યૂરોપિઅનો વસેલા છે. તે રાજ્યકાજમાં પણ બાગ લે છે, સને ૧૮૭૮

માં થયેલી ગુસ્ત્રી મુજબ કેરો અને આલિકઝાદિઆમાં મળીને નીચે મુજબ ગુદા ગુદા દેશના યુરોપિઅનો વસેલા છે, ગ્રીક ૩૪ હજાર, ફ્રેન્ચ ૧૭ હજાર, ઈટાલિયન ૧૪ હજાર, આસ્ટ્રીઅન ૧૩૦૦, ઇંગ્લેન્ડ ૧૦૦૦, જર્મન ૧૧૦૦૦, અને બીજા દેશના ૧૩૬૦.

ધણા વર્ષનાં ગેરબંદોબસ્તથી મિસરને માથે ઘણું કરજ થઈ થયું હતું તેમાં ફ્રાંસ અને ઇંગ્લાંડની રૈયતનું વિશિષ્ટ હતું. તે કરજ પંતાવવાને હાલના એડીવના બાપ ઇસ્માયેલ પાશાનાં વખતમાં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાંસના સરકારે મહેમુલ આતાના પ્રધાન ઘામલ પોતા તરફના અકેક અને મહદારને સને ૧૮૭૮ ની સાલમાં નીમ્યા. તે અમલદારોએ રાજ્યનું કેટલુંક કરજ અદા કરીને પોતાના દેશની પ્રજાનું હિત કેવું અરે, પણ એથી પોતાની રૈયતમાં બેદિલી ઘણી થઈ થંગેલી બોઈ એડીવે સને ૧૮૭૬ ના એપ્રિલ માસમાં તે અને અમલદારને રજા આપી, ને તેમની જગ્યા તેણે એ દેશીઓને આપી. આથી ઇંગ્લાંડ ફ્રાંસ વગેરેની સરકારે એડીવના આ કામની સામ યઈ. તેમાં છેવટે તેને પદબદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય બહાર થયો, અને તે પ્રમાણે તા. ૨૬ મી જુન સને ૧૮૭૬ ને રોજ તેને પદબદ્ધ કર્યા તેના જગ્યા તેના દીકરા તોફીક પાશાને આપી. માછ ઇસ્માયેલ પાશા પોતાના વંચના બહાની ખાતર ઉપલા કરાવને તોને થયો, જે પોતે નેજસં જઈ રહ્યો, એ રીતે હાલનાં એડીવ તોફીક પાશા ગાદીપર આવ્યો.

આરાબી પાશા કોણુ? ને હાલની લડાઈનું કારણુ:—હાલની લડાઈનું મૂળ આરાબી પાશા છે. તે આલિકઝાદિઆ મહેરયા ૨૦ કે ૪૦ મેસને અંતરે આવેલા હામનહર નામે કર્ગામાં ૧૮૩૬ ની સાલમાં જન્મ્યો હતો. તેનો બાપ એક કાબેલ મૂદરય હતો, ને પોતાની પિદ્ધતાને બીજે મોલવીના નામથી ઓળખાતો હતો. અલ અબ્રહર નામે કેરોની જ્ઞાતિથી થયેલી મોરસામાં આરાબીએ પ્રથમ કેળવણી બીધા પછી લશ્કરી કાન્યાદ તથા દાવ પેચ શીખવા માટે લશ્કરી શાળામાં દાખલ થયો. તે ઘણા પહેરેજમાર, સખી, ને ધર્મ ચૂસ્ત હતો. વળી તે જ્ઞાતે ઘણા પેસાદાર ન હતાં હમેશાં કેટલાંક ગરીબ વર્ગનાં કુટુંબોનું ભરણપોષણ શરૂ પાડતો.

આરાગી પાયા પોતાના વડીલોથી સૈવદનો ખિતાબ ધરાવતો આવ્યો છે. એક વખતે તે કેરી ગહેરમાં કટેની નામના એક યાદુદીની પહેડીપર એક મહેતા તરીકે નોકરી કરતો હતો. તે વખતે તે પોતાની ખજાનદારીને લઈ નાણાવટીના કામકાળેથી એટલે તો માહિતગાર થયો હતો કે શરાફી. વહીવટમાં એકો ગણાતો હતો. વળી સિવરપુત્રની એક પહેડીમાં પણ તેણે એક કુલાઈ તરીકેની નોકરી બજાવેલી છે, કે જે વખતે તેને દર અડવાડીએ એક પૌડનું લવાજમ મળતું હતું. શરાફી વહીવટનો તેણે જે બહેનો અનુભવ મેળવ્યો હતો, તેનો લાભ લેઈ ઈન્દ્રિયના હાલના ગુંચવાડની ચોડાક વખત આગમચ તેણે સફાઈ લાખો રૂપિયા મેળવ્યા હતા. આરાગી પાયા પોતાનું નામ જગત મધ્યે પ્રસિદ્ધ યાવ એવાં કામ કરવાને ધણો ખંતી હતો; તેણે નવી ગહેરનાહાત સ્થાપવાનો તથા ગહેરનાહ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જેવોજ કહેવડાવવાની ધારણા રાખતો, હાલના હંગામને વખતે પેંગમરીનો પણ એણે દાવો કરવા માંડ્યો હતો તોફાંક પાયાના વખતમાં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાંસની સરકારોએ મળીને એક નવું કૌલખાતું (રેશનું ઉપરીપણું અલાવનાર) સ્થાપ્યું. તેના હાથમાં મહેસુલ ખાતાની સત્તા ઉપરાંત રાજ્યદારી સત્તા પણ આવી તેણે કરીને ઈન્દ્રિયમાં યુરોપિઅનો સરકારી નોકરીમાં ઘણા વધી પડ્યા. કેલ્લી લડાઈ ચાલી તે અગાઉ ૧૨૮૦ પરદેશીઓ તે દેશમાં મોટા હોદાપર હતા; જેઓમાં ૧૬૫ જણ આલેક્ઝાંડ્રિયા અને કેરોના ત્યાં ખાતામાં, ૧૧૨ જણ જમીનના મહેસુલ ખાતામાં, ૧૦૫ જણ જલહેર બાંધકામમાં, ૧૦૫ પોષ્ટહાફીસમાં, અને ૬૩ યુરોપિઅનો રેલવે ખાતામાં નોકરીએ હતા. તેમાં ૩૬૮ ઇટાલિયનો, ૩૨૮ ફ્રેંચ, ૨૬૬ ઈંગ્લેન્ડ, ૧૧૮ ગ્રીસ, ૬૩ આસ્ટ્રિયનો, ૪૧ જર્મન, અને બીજા પરદેશી ૭૩ હતા. આ લોકોના પગાર પાછળ વર્ષે ૩૭ લાખ રૂ. પરદેશમાં જતા ગેઈ લોકોમાં પરદેશીઓની સામી એક મોટી ટોળા ઉભી થઈ. તેણે "પ્રત્યક્ષ ગ્રાધક ટોળા" એવું નામ ધારણ કર્યું. અને તેનો આગેવાન આગળજતાં આરાગી પાયા થઈ પડ્યો.

આરાગી પાયા આખિસિનિઆનીલડાઈ વખતે લમકરમાં "મેનર"

હતો. ત્યાં તે વધતાં વધતાં સને ૧૮૮૧ માં કર્નલની પદવીએ જઈ પહોંચ્યા. હવેથી તે “પ્રજા હિતચોધક ટોળી” નો આગેવાન થઈ પડ્યો, અને તે નિમિત્તે સપ્ટેમ્બર માસમાં લશ્કરે જે બળવો ઉઠાવ્યો તેમાં મુખ્ય હક્કેરણી એનીજ હતી. એ બળવાખોરોએ જુનની પ્રધાન ટોળી જે પરદેશીઓના લાભ તરફ વધારે લક્ષ આપતી હતી તેને એડીવપાસે કાઢી મૂકાવી, તથા ઉમરાવોની સભા એ નામે એક નવી રાજમંડળી ચૂંટણીથી ઉભી કરાવી. આ નવી ટોળીનો મુખ્ય ઝરીફ પાયા હતો, અને તેણે આરાખીને લશ્કરો ખાતાનો નાવજ દીવાન નીમ્યો. આ વખતથી એને પાયાનો ખિતાબ મળ્યો.

તા. ૧૮ મી ડીસેમ્બર આરાખી પાયાની પક્ષવાળી પ્રધાન ટોળીએ પોતાની રાજ્યસભાના ધોરણ વિષે એક જાહેરનામું કહાડ્યું. તેમાં જણાવ્યું કે ઈજીપ્ત ઉપર સુલતાનની વડી સત્તા, તેમજ ખલીફ તરફિ તેનો હક એ ટોળી કબ્જા રાખેછે, પણ ઈજીપ્તને તુર્કીસાથે જોડી દેવા રજો નહિ, ઈજીપ્તનો રાજ્યકારોબાર સ્વતંત્ર રાખવા માટે ઈંગ્લાંડ તથા યુરોપની બહિષ્કારીના માગણી તેમાં કરવામાં આવી હતી. એ ટોળી એડીવ તરફ પોતાની વફાદારી રજાડે છે, પણ તેને આપખુદીની રીતે નહિ પણ રાજ્યસભાની કબ્જાત મુજબ રાજ્ય વહીવટ ચલાવવા રજો. પરદેશી સેનાદારોની જમીનગીરી માટે ઈજીપ્તના નાણા સંબંધી કારોબાર પર દખ્ખરેખ રાખનારા યુરોપિઅન કંટ્રોલરોની અગત્ય એ ટોળી એકેક વખત કબ્જા રાખેછે, પણ અંદરનો સંબંધો વહીવટ એ રાજ્યસભા પોતેજ ચલાવશે અને પક્ષાપક્ષ થવા રજો નહિ. આરાખી પાયા ઈજીપ્તીયન લશ્કરે ૧૮૦૦૦ સૂબીનું વધારવાનું મત રાખે છે. છેવટે એ ટોળી રજી તેમજ પરદેશી સંબંધી પ્રજાના સરખા હક કબ્જા રાખેછે, એવું એ જાહેરનામામાં જણાવ્યું હતું. રાજ્યસભામાં ખિરાતવા માટે જે ઉમરાવ વર્ગને ચૂંટી કહાડવામાં આવ્યો હતો, તેઓએ ઈજીપ્તનો વાર્ષિક હિસાબ પોતે તપાસવા ખાત બોડી, પણ નાણાં સંબંધી કારોબાર ઉપર દખ્ખરેખ રાખનારા યુરોપિઅનોએ તે બાબત ચોકસપણે વાંધો લેવાથી એડીવ ઉમરાવોનો એ માગણી ના પાડી, એના પરિણામમાં ઈજીપ્તનો હાલનો અંતવાદો

૩૫) ૨૧. નયુભાઈ ગોપાલ ૩૦-૫-૦ મહેતાજી હરિલાલ અંગાશંકર ૩૧)
 મહેતાજી નાયજી ગૌરીશંકર ૩૧) ૨૧. નાનાલાલ પોચાલાલ ૩૨) આપલા
 લજી રાવભાવ. ૩૧) બનુભાઈ અહમદભાઈ ૩૨) આંદાભાઈ રસુલભાઈ
 ૩૦) મગનલાલ નરોત્તમ ૩૦) બનાજી કરશનજી ૩૦) છોટુભાઈ ધણે
 લાભાઈ ૩૦) બચુરે ગણાવચંદ ૩૦) મગનલાલ દામોદર ૩૦) અશાલદાસ
 મોતીચંદ ૩૦) મહમદ નીજમ ૩૦) હીરાજી પોચાલાલ ૩૦) પાંનાચંદ
 ગોવિંદ ૩૦) નુર રાજુભાઈ ૩૦) નારણ હરજીવન ૩૦) નાનાલાલ ધના
 ભાઈ ૩૦) પુરષોત્તમ વનમાળી ૩૦) રેમાન મીત્તેભાઈ ૩૦) જગા મંગળ
 ૩૦) બેચર-કેશવદાસ ૩૦) જીભાઈ કીલાભાઈ ૩૦) દલસુખ છગનલાલ
 ૩૦) હસનભાઈ મહમદભાઈ ૩૦) ગુલામ રસુલ આછાભાઈ ૩૦) વાઘ
 જી વસનજી ૩૦) શિવલાલ હરગોવિંદ ૩૦) શામાભાઈ લલ્લુભાઈ ૩૦
 ચુનીલાલ ધયાલ ૩૦) મહમદભાઈ આસમભાઈ ૩૦) નુરભાઈ ઈબરાહમ
 ૩૦) નયુભાઈ મીઠાભાઈ ૩૦) શિવલાલ ગણેસભાઈ ૩૦) બેચર ઉમા
 ૩૦) બૂધર અબેચંદ ૩૦) ૨૧. ડાહ્યાભાઈ ગિરધર ૩૦) બીજા કેટલાક ગ્રાહકો
 ના તર્ફથી ૩૪-૧-૦ ડાહ્યા. ઠાકોરે. અભિસંગ અબજી ૩૧) ઠાકોરે કાન
 જી સગાજી ૩૧) ઠાકોરે તલાજી રઘાજી ૩૦) ઠાકોરે કુપાજી ૩૦) થા
 નરોત્તમ પરજાતમ. રવાના તા. ૧૨-૬-૮૧

મોતીરામ રાજરામ.

ઉપુટી. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. અ. વિ.

રેવાકાંઠા પંચમહાલ.

આ. નં ૩૬-૫૬-૭૦.

છોટાઉદેપુર. મે. દિવાન સાહેબ અવંભાઈ નાયાભાઈ ૩૧) ૫
 તાસાં—દાહોદ. મે. ડી. ડી. કેસકટર ખમનજી એલજી કન્યાશાળામ
 ૩૬-૧-૧ મેટોર ૧) ચોપડીયો ૩૧) મીઠાઈ—સંજેલી, મહેરખાન મહારાજ
 મી પ્રતાપસંગજીની તર્ફથી ૨૧. કારબારી બાબાનાથ મોઘાભાઈ માફત
 ૩૧) ચોપડીયો ૩૨) સાકર ૩૧) મહેતાજીને ફુલ ૩૫) લખતરના રાણ
 મી અનોપસંગજી તર્ફથી ૩૧) સાકર ૩૨) મહેતાજીને—છોટાઉદેપુર. દિવાન
 અવંભાઈ નાયાભાઈ ૩૦-૧૪-૦ મીઠાઈ રવગઢવારીયાના દિવાન હરિલાલ
 મનસુખરામ ૩૦-૧૪-૦ મીઠાઈ મહારાજીલ મી મોતીસંગજી મહાગન
 સાહેબ ૩૩) મીઠાઈ ૩૧૭-૧૩-૧૦ બ્રુનો—આલોદ. મે. પંચમહાલના દી.
 કપાનજીસેર બહાદુર ખમનજી એલજીની બલામણી આલોદ મહાલ કરી

જાન્યુઆરી ૨૦-૧-૦૦ રાજકોટના પ્રાચીન વનદાસે વાંસની ટીપો કરાવવા સારૂ ફૂંડે
 ફૂંડે તે વખતે ૨૧-૨-૦૦ મહાજનવાણીયા તર્ફથી રૂ.૧ વાગડીયા દલી-
 પંદે વાળી રૂ.૦૦ અવધુલ ધનાજી ૨૦-૧-૦૦ વાગડીયા કુર્મીર રંગજી
 ૨૦-૧-૦૦ કાનુગા સદલાજી આલોભાઈ રૂ.૦૦ પોલીસપટેલ નાથુ ચાંદાભાઈ
 રૂ.૦૦ મહંત શીદગરજી રૂ.૦૦ નાથજી કુલ ૨૩-૨-૦૦ ૨૧૪) ચીફ કાન્ટોનમેન્ટ સાં-
 દેશ શીફિયાખાં હુસેનશાખાં તર્ફથી રૂ.૧ જંગલખાતાનાં ફોરસ્ટર આ.
 રૂ.૦૦ નમીઆં નુરમીઆંએ મીઠાઈ ૨૧) કારકુન મગનલાલભાઈએ મીઠાઈ
 કુલ ૨૧૧૧ ભાદરવા. ગોડાડાઈના મતાદારના કામદારે ૨૧) પતાસાં આખ્યાં
 શા. નેમીદાસ લક્ષ્મીચંદ તથા રકાશરે રૂ.૦૦ પતાસાં—૨૧. સુનીલાલ ત્રી-
 ભાવનદાસ મોડાસા રૂ.૦૦ પતાસાં. મહેતાજી મુ-
 જીજી રૂ.૦૦ ધનાય રૂ.૦૦ પતાસાં ૨૧) વીરપુર. ભાંગીલાલ મોરારીજી
 મહાલકરી સાહેબ ૨૧) અવધુલજીને જોઈતાશકરે જોકેજી રૂ.૦૦ ત્રીભોર
 દલમુખ છગનલાલ રૂ.૦૦ મહેતાજી ગોવરધન રણજીડ રૂ.૦૦ રાજેશી યથ-
 વંતરાવ નીલકંઠ રૂ.૦૦ કારકુન ગોવિંદ ઇચ્છાભાઈ રૂ.૦૦ પોષ્ટમાસ્ટર ખાં-
 ખરે ભુલાંભાઈ રૂ.૦૦ દેશાઈ જોડાલાલ બાપુજી રૂ.૦૦ દેશાઈ મુલજી પર-
 ભુદાસ રૂ.૦૦ શાસ્ત્રી મોતીલાલ નાથજી રૂ.૦૦ દેશાઈ શાકુળચંદ ખેતાભાઈ
 રૂ.૦૦ પેક્ષોનેટર દામોદર કાળીદાસ રૂ.૦૦ કારકુન લલ્લુ વહાલદાસ રૂ.૦૦
 મોડાસા કન્યાશાળાના મહેતાજી ગુલસીદાસ કલનદાસ રૂ.૦૦ મોદી હરિવ-
 હ્દભ વેણીદાસ રૂ.૦૦ કારકુન પીતાંબર મયારામ રૂ.૦૦ કુલ રૂ.૦૦ ખાનપુર.
 ચીફ કાન્ટોનમેન્ટ મહમદ શેફ સાહેબ ૨૧) લીંગડીઆ સાહેર કારકુન
 પ્રભાચંકર નાથજી રૂ.૦૦ નસવાડી. ડાકોર સાહેબ બીમશીંગજી ૨૫) ચોપ-
 ડીમે તથા સાકર—ભદાંમ. રૂ.૦૦ કમિટીનાં મેમ્બર 'જંગલાય' સદાચિવ
 ૨૧) દોડકા. ચાણુદાર અમૃતલાલ ભદવજી ૨૨-૪-૩ ચોપડીપો તથા મીઠાઈ.
 રાના તા. ૨૧-૧૧-૮૧.

માધવલાલ હરિલાલ.

અધ્યક્ષ. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુટ. રે. પં.

જેડા વિભાગ.

વદડ. રૂ.૦૦ કમિટીના મેમ્બર દેશાઈ પ્રેમચંદ 'બાઈચંદ' ૨૧-૫-૦૦
 ઇનામ વહેરું—ખાંધણી. વસોના પટેલ મરવાભાઈ તથા આસિમજી
 માસર અગુરમાઈ નીરણુભાઈએ ૨૦-૧૫-૧ વીરસદ કન્યાશાળા. જોડા

ઉદ્દેશપુરના કારભારી ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ રૂ. ૦૧ પતામાં—એડા કંપની રૂ. ૩૦. મહેરવાન ફલેકટર સાહેબ બહાદુર રૂ. ૬-૧૦-૬ ની ઓપડીઓ, ઓર-
ણા—બોરીઆવી. વાંદાના ઠાકોરશી હુળાવાએ પોતાના પુત્રને નિયામે
બેસાડી રૂ. ૧૧૧ સાકરે તથા કન્યાવર્ગમાં ગાંધીના ઈનામમાં વહેંચ્યા—સોડપુર-
યા. જ્યેષ્ઠ, રણજીડાસ રૂ. ૨) પતામાં—માતર. મ. કલકટર સાહેબ
બહાદુર રૂ. ૨-૦-૩ ઓપડીઓ—નાપાડ. દયાઈ ભોજતાભાઈ બાપુજી રૂ. ૧)
મીઠાઈ—શીંગઆવ. મરકુન નરસઈદાસ ખુશાલદાસ રૂ. ૧) પતામાં—તડી-
વાદ. રા. ગોપાલભાઈ ઝવેરભાઈએ જ્યેષ્ઠ નં. ૩ માં રૂ. ૨-૧૦-૦ પતામાં
રૂ. ૧૧૧ જમરૂબ કુળ રૂ. ૪-૨-૦. રવાના તા. ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૮૧.

મહિધરપ્રસાદ તાપીપ્રસાદ.
તા. ૨૦ મી ઈ. એડા વિભાગ.

મહીકાંઠા પાસે મુ. રૂ. ૧૧૧

ડીસા તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૧ ને રોજ ફરજીમખાતાના
કારકુન મગનલાલ કૃષ્ણરામ તથા બીજા ગામના સદગૃહસ્થોએ રૂ. ૧૧) નું
ઉપરાણું કરી છોકરાઓને જમાવ્યા—રૂ. ૨) કારકુન મગનલાલ કૃષ્ણરામ
રૂ. ૩૩૩ મહેતા નાથાભાઈ વેલા રૂ. ૧) પારેખ, ખુશાલ મુરેચંદ રૂ. ૧) પારેખ
નાલચંદ જેઠા. રૂ. ૧૧૧ રોકાણી હરીચંદ નાનચંદ રૂ. ૧) ભોગાણી સીવા પરમા
રૂ. ૧) બણસાળી અવચળ વથરામ. તા. ૧૬ મી ઓક્ટોબર સને ૧૮૮૧ ને
રોજ મ. પાલણપુરના પોલીટીકાલ. સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મેજર ઈ. ડબલ્યુ. ઉચેમટ
સાહેબે પરીક્ષા લીધી તે વખતે રૂ. ૨) પાલણપુર રેખાર તર્કથી રૂ. ૧) કોઠારી
શાબાગચંદ પેલુભાઈ રૂ. ૧) રોકાણી એતશી જેઠા રૂ. ૫) મહેતાજી નાથા-
ભાઈ વેલજી કુળ રૂ. ૧૪) તેમાંથી રૂ. ૩) મીઠાઈ રૂ. ૧) ઓપડીઓ રૂ. ૫) મ-
હેતાજીને પાપડીના એ ચિવાય રોકાણી એતશી જેઠાએ ઉનાળામાં પાણી
પાવાનું ખુશીયી કબજા કર્યું છે. તા. ૬ મી નવેમ્બર ૧૮૮૧ આણસા. વા-
ર્નિક પરીક્ષા વખતે ઠાકોરશી રામચંદગિજી તર્કથી રૂ. ૧૫) ઓપડીઓ રૂ. ૧૩)
આસિમંટોને ઈનામ રૂ. ૨) મીઠાઈ મુખ્ય કામદાર રૂ. ૨) રૂ. ૨) તર્કથી રૂ. ૨)
મારૂ મોર્ચાચંદ તર્કથી રૂ. ૧) મારૂ કુલજી તર્કથી રૂ. ૧) શા. જગજીવન ઉ-
ચેરરામ તર્કથી રૂ. ૧) કુળ રૂ. ૫) ઓપડીઓ.

આપૂર્ણ.